

Dergimiz

Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nca Taranmaktadır.

İstem • Yıl:15 • Sayı:29 • 2017

Sahibi Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
İslam Tarihi ve San'atları Bölümü Adına

Prof.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN

Yıl:15 • Sayı:29 • 2017

Hakemli Dergi

(Yılda İki Sayı Yayınlanır)

Editör/Editor in Chief

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Yrd.Doç.Dr. Ali Dadan – Yrd.Doç.Dr. Murat Ak

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof.Dr. Mehmet Ali Kapar	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Ahmet Önkal	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. İsmet Kayaoğlu	Emekli Öğretim Uyesi
Prof.Dr. Ahmet Turan Yüksel	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Ahmet Çaycı	Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bil. Fak.
Prof.Dr. Ahmet Yılmaz	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Cem Zorlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Mehmet Bahaüddin Varol	Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi
Doç.Dr. Mustafa Yıldırım	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Doç.Dr. Hikmet Atik	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Doç.Dr. Mehmet Gönül	Gazi Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı
Yrd.Doç.Dr. Ali Dadan	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Yrd.Doç.Dr. Murat Ak	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Yrd.Doç.Dr. Ahmet Gedik	Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi
Arş.Gör. Maşide Kamit	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Arş.Gör. Ayşe Parlakkılıç Mucan	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Arş.Gör. Fatma Şeyma Boydak	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Öğr.Gör. Mustafa Yıldırım	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi

Yazışma Adresi /Communication Address

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi Meram/Konya-Türkiye
90.332. 323 82 50/8070

e-mail

istemdergisi@gmail.com

web

http://dergipark.gov.tr/istem

ISSN: 1304-0618 / e-ISSN: 2602-408X

Tasarım/İç Düzen

Ali Dadan

Kapak Konusu

Bulut motifli cild şemsesi / Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu

Baskı&Cilt

Damla Ofset AŞ. • www.damlaofset.com.tr

Büsan Organize San. Kosgeb cd. 10631 sk. No:4

Karatay/KONYA Tel: (0.332) 345 00 10

Aralık-2017 / Konya Sertifika no: 14972

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board and Academic Referees

Ankara Ü.İ.F.	Prof..Dr. Abdulkadir DÜNDAR	• Prof.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Ü.İ.F.
Dicle Ü.İ.F.	Prof.Dr. Abdurrahman ACAR	• Prof.Dr. Mehmet ÖZKARCI	Sütçü İmam Ü.İ.F.
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU	• Prof.Dr. Metin YILMAZ	O.Mays Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Abdüsselam ULUÇAM	• Prof.Dr. M.Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Ü.İ.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Adem APAK	• Prof.Dr. M. Salih ARI	Yüzüncü Yıl Ü.İ.F.
İstanbul Ü.İ.F.	Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN	• Prof.Dr. Mikail BAYRAM	Emekli
K.N.E.Ü.S.B.B.F.	Prof.Dr. Ahmet ÇAYCI	• Prof.Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Harran Ü.İ.F.
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ahmet Hakkı TÜRABI	• Prof.Dr. Murat SARICIK	S.D.Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL	• Prof.Dr. Mustafa AĞIRMAN	Atatürk Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet ÖNKAL	• Prof.Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Ü.Ed.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Ahmet SEVGİ	• Prof.Dr. Mustafa DENKTAŞ	Akdeniz Ü.F.Ed.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet YILMAZ	• Prof.Dr. Mustafa FAYDA	Emekli
Cumhuriyet Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali AKSU	• Prof.Dr. M. Sabri KÜÇÜKAŞCI	Marmara Ü.F.E..F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Ali BAŞ	• Prof.Dr. Mustafa Zeki TERZİ	Emekli
Erciyes Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU	• Prof.Dr. Mustafa UZUN	Marmara Ü.İ.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali YILMAZ	• Prof.Dr. Naci OKCU	Atatürk Ü.İ.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali İhsan KARATAŞ	• Prof.Dr. Nahide BOZKURT	Ankara Ü.İ.F.
Cumhuriyet Ü.İ.F.	Prof.Dr. Alim YILDIZ	• Prof.Dr. Nebi GÜMÜŞ	Rize Ü.İ.F.
FSMÜ.G.San.F.	Prof.Dr. Aydın UĞURLU	Prof.Dr. Nesimi YAZICI	KTOKÜSBFF
Emekli	Prof.Dr. Bahattin KÖK	• Prof.Dr. Nihat BOYDAŞ	Gazi Ü.Eğl.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Bayram ÜREKLİ	• Prof.Dr. Nuh ARSLANTAŞ	Marmara Ü.İ.F.
Akdeniz Ü.Edb. F.	Prof.Dr. Bekir DENİZ	Prof.Dr. Salih PAY	Uludağ Ü.İ.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Bilal KEMİKLİ	• Prof.Dr. Osman ERAVŞAR	Selçuk Ü.Ed.F.
Atatürk Ü.G.S.F.	Prof.Dr. Bilal SEZER	• Prof.Dr. Osman ZÜMRÜT	Emekli
Emekli	Prof.Dr. Cahit BALTACI	Prof.Dr. Remzi DURAN	Selçuk Ü.Ed.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Cem ZORLU	• Prof.Dr. Rıza SAVAŞ	D.Eylül Ü.İ.F.
Üsküdar Ü.	Prof.Dr. Emine YENİTERZİ	• Prof.Dr. Seyfettin ERŞAHİN	Ankara Ü.İ.F.
Sakarya Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Enis ŞAHİN	• Prof.Dr. Şefaettin SEVERCAN	Erciyes Ü.İ.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Eyüp BAŞ	• Prof.Dr. Ünal KILIÇ	Cumhuriyet Ü.İ.F.
Gazi Ü. T.M.D.K.	Prof.Dr. Gülçin Yahya KAÇAR	• Prof.Dr. Yıdıray ÖZBEK	Akdeniz Ü.F.Ed.F.
Konya N.E.Ü.E.F.	Prof.Dr. H.Ahmet ÖZDEMİR	• Prof.Dr. Yılmaz CAN	O.Mays Ü.İ.F.
Gazi Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Hakkı ACUN	• Prof.Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTOKÜSBFF
Emekli	Prof.Dr. Hakkı ÖNKAL	• Prof.Dr. Ziya KAZICI	Emekli
Gazi Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Halit ÇAL	• Doç.Dr. Ahmet ÇAKIR	O.Mays Ü.İ.F.
Atatürk Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU	• Doç.Dr. Ahmet GÜZEL	KMBÜ.İ.İ.F.
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Hasan AKSOY	• Doç.Dr. Fatih ÖZKAFA	Selçuk Ü.G.S.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Hasan KURT	• Doç.Dr. Gülgün UYAR	Marmara Ü.İ.F.
KTOKÜGSTF	Prof.Dr.Haşim KARPUZ	• Doç.Dr. Hikmet ATİK	NEÜAKİF
Emekli	Prof.Dr. Hulüsi YAVUZ	• Doç.Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU	Konya N.E.Ü.E.F.
Emekli	Prof.Dr. Hüseyin ALGÜL	• Doç.Dr. Kenan AYAR	O.Mays Ü.İ.F.
Atatürk Ü.Edb. F.	Prof.Dr. Hüseyin YURTTAŞ	• Doç.Dr. Mehmet GÖNÜL	Gazi Ü. T.M.D.K.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. İrfan AYCAN	• Doç.Dr. Mehmet MEMİŞ	Sakarya Ü.İ.F.
FSMVÜ.İ.F.	Prof.Dr. İsmail YİĞİT	• Doç.Dr. Mustafa YILDIRIM	NEÜAKİF
NEÜAKİF	Prof.Dr.İsmail Hakkı ATÇEKEN	• Doç.Dr. Nuran YILMAZ	Çukurova Ü.İ.F.
S.D.Ü.İ.F.	Prof.Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY	• Doç.Dr. Saim YILMAZ	Sakarya Ü.İ.F.
Emekli.	Prof.Dr. İsmet KAYAOĞLU	• Doç.Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Ü.Ed.F.
O.Mays Ü.İ.F.	Prof.Dr. İsrail BALCI	• Doç.Dr. Şaban ÖZ	Sütçü İ.Ü.İ.F.
Harran Ü.İ.F.	Prof.Dr. Kasım ŞULÜL	• Yrd.Doç.Dr. Ahmet GEDİK	Kastamonu Ü.İ.F.
Erciyes Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Kerim TÜRKMEN	• Yrd.Doç.Dr. Ali DADAN	NEÜAKİF
Sakarya Ü.İ.F.	Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK	• Yrd.Doç.Dr. Ali Rıza ÖZCAN	M.Sinan Ü.G.S.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. M.Asim YEDİYILDIZ	• Yrd.Doç.Dr. Murat AK	NEÜAKİF
Aksaray Ü.İ.İ.F.	Prof.Dr. M.Bahaüddin VAROL	• Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇIPAN	S.Ü.T.A.Ens.
Atatürk Ü. İ.F.	Prof.Dr. M.Hanefi PALABIYIK	• Yrd.Doç.Dr. Necati AVCI	Emekli
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ	• Yrd.Doç.Dr. Nuri ÖZCAN	Marmara Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Mehmet Ali KAPAR	• Yrd.Doç.Dr. Ramazan HURÇ	Fırat Ü. İ.F.
Hitit Ü. İ.F.	Prof.Dr. Mehmet AZİMLİ	• Yrd.Doç.Dr. Sıddık ÜNALAN	Fırat Ü.İ.F.

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

- Prof. Dr. Gülçin Yahya KAÇAR • G.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI • N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Oya LEVENDOĞLU • ER.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi
- Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ • U.Ü. İlahiyat Fakültesi
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU • İ.A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi
- Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY • S.D.Ü İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr. Aziz DOĞANAY • M.Ü. İlahiyat Fakültesi
- Doç.Dr. Mehmet GÖNÜL • G.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı
Doç. Dr. İbrahim KUNT • S.Ü. Edebiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Semra TUNÇ • S.Ü. Edebiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Muhammet Sadık AKDEMİR • S.D.Ü İlahiyat Fakültesi
- Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR • N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Erkan AYGÖR • N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Murat AK • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
- Yrd. Doç. Dr. İlkay BUĞDAYCI • N.E.Ü. Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ali DADAN • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Yayım ve Yazım İlkeleri

GENEL İLKELER

- İstem Dergisi, İslâm Tarihi, Türk-İslâm San'atları Tarihi, Türk-İslâm Edebiyatı ve Türk Din Mûsikîsi ile ilgili bilimsel, akademik ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Şu ana kadar sekiz özel sayı çıkarılan dergi, gerektiğinde yeni konulu sayılar çıkarabilmektedir.
- İstem Dergisi'nin tüm dillerdeki kısaltması olarak "İstem" verilmelidir.
- İstem alanında, Türkiye içinden ve dışından katkıda bulunanların özgün makale ve çeviri makaleleri yanı sıra editöre mektup, özet, kitap kritiği ile sempozyum ve konferans tanıtımlarını içerir. Bu alanlarla ilgilenen tüm araştırmacılara açık olan dergide, söz konusu alanlar dışındaki araştırmaların yayımlanmasına editörler kurulu karar verir.
- Gönderilen tüm çalışmalar, editörler kurulunun onayından geçerek yayımlanır.
- Gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası geçerli bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olmalıdır.
- Yayımlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce olup diğer dillerdeki araştırmaların yayımlanmasına editörler kurulu karar verir. Dergide yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Yazısı İstem Dergisi'nde yayımlanan yazar(lar), telif hakkının İstem Dergisi'ne ait olduğunu kabul etmiş sayılır.
- Yazarlar, DergiPark sistemine yükleyecekleri Word belgesinde ad, soyad, kurum ilişkisi, cep telefonu ve e-posta adreslerini bildirip yazıların takibini dergipark.gov.tr/istem adresinden yapabilirler.

YAYIM İLKELERİ

- İstem'de yayımlanması istenen araştırmalar bilimsel, özgün ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır. Gönderilen yazılar daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere başka dergiyе gönderilmemiş veya yayım için kabul edilmemiş olmalıdır. Ayrıca yayımlanmış bir araştırmayla büyük oranda benzerlik gösteren yazılar da değerlendirmeye alınmaz. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış olan yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi dipnot olarak belirtilmelidir.
- İstem'e gönderilen araştırmalar, editörler tarafından genel olarak şekil ve içerik yönünden incelenerek dergide yayımlanmaya değer olup olmadığına karar verilir. Uygun araştırmalar daha sonra konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemler bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları objektiflik esasına dayalı değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Raporu"yla editörler kuruluna bildirir.
- Bir araştırmamanın yayımlanıp yayımlanmaması, hakemlerin belirttikleri "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" ve "Yayımlanamaz" seçenekleriyle sunulan görüşlerle karara bağlanır.
- Bir araştırmamanın yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir.
- İki hakem tarafından "yayımlanamaz" görüşü bildirilen yazılar yayımlanamaz.
- Bir olumlu bir olumsuz rapor durumunda üçüncü hakeme başvurulur.
- "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayımlanmasına editörler kurulu karar verir.
- Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek isteyen hakemlere araştırma tekrar sunulur.

YAZIM İLKELERİ

- Yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak dergipark.gov.tr/istem sitesi üzerinden (çeviriler orijinal metinleri ile birlikte, resim, şema ve tablolar dâhil) editöre gönderilmelidir.
- Gövde metinleri, (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla yirmi beş (25) sayfa, Microsoft Office Word programında Times New Roman fontu ile 12 punto büyüklüğünde, 1,5 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelenmiş yazılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları; üst 2,5, sağ 2,5, sol 2,5 ve alt 2,5 cm olarak ayarlanmalıdır.
- Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelenmiş olmalıdır.
- Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır.
- Makalelerin 150 kelimelik Türkçe özü ve bu özü (abstract) İngilizce çevirisi, yabancı dildeki makalelerin ise Türkçe ve İngilizce özlere verilmelidir.
- Beş (5) kelimelik anahtar kelimeler (Keywords), İngilizce ve Türkçe olarak verilmelidir.
- Tercüme edilen bir makalenin orijinal başlığı ve bibliyografik bilgileri, Türkçe metinde başlığın sağ üst kenarına eklenecek bir simge vasıtasıyla dipnotlar alanında belirtilmelidir.
- Editör, yazıların imlâ vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
- İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında tutarlı olunmalıdır.
- Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Makalenin sonunda "kaynakça" verilmelidir.

ATIF SİSTEMİ

- İstem'de atıf sistemi olarak CMS (Chicago of Manual Style) yöntemi kullanılmaktadır.
- a.yer., a.g.e., a.m.f., gibi kısaltmaları kullanılmamalıdır.
- Kaynaklar arası, noktalı virgül ile ayrılmalıdır. Aynı kaynağa atıfların arası virgül ile ayrılarak, virgül öncesine birleştirilip sonrasında boşluk bırakılmamalıdır.

- Kaynakça, metnin sonunda yazarların soyadına veya meşhur adına göre alfabetik olarak yazılmalıdır.
- Kaynakçada, Arap isimleri çok uzatılmamalı ve yazar adı önündeki "el" takıları yazılmamalıdır.
- Kaynakçada, varsa iki, üç veya daha çok yazar, açık olarak zikredilmelidir.
- Kaynakçada, müelliflerin vefat tarihi verilmemelidir.
- Kaynakçada bir yazarın birden fazla yayını olması halinde yayım tarihine göre sıralanmalı ve alt alta "— —," şeklinde yazar ismi verilmeden sıralanmalıdır.
- Basılmış sempozyum bildirilerinin, ansiklopedi maddelerinin ve kitap bölümlerinin yayınlandıkları eser içerisinde yer aldıkları sayfa aralıkları, (varsa) cilt numaraları kaynakçada verilmelidir.

1. Kitap

İlk geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı/meşhur adı ve adı, eserin tam ismi (italik), (varsa) tercüme edenin, tahkik edenin, hazırlayanın veya editörün adı ve soyadı, (varsa) yayınevi, baskı sayısı, basım yeri, basım yılı, (varsa) Roma rakamla cilt sayısı ve sayfa numarası. Eserde olanlar bu sıraya göre yazılır.

Eserin yayınevi, baskı sayısı (varsa), basım yeri ve yılı biliniyorsa yazılmalıdır. Basım yeri yoksa yy. basım tarihi yoksa ty. kısaltması kullanılmalıdır.

Ciltlerin baskı tarihleri farklı ise ilk geçtiği yerde tüm ciltlerin baskı tarihleri birlikte verilir. (Kahire 1934-1962).

İkinci geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı, anlamlı kısaltılmış eser adı (italik), (varsa) Roma rakamla cilt sayısı ve sayfa numarası veya aralığı.

Kaynakçada: Bibliyografik künyeler, ilk geçtiği yerdeki gibi tam olarak verilmeli. Varsa iki, üç veya daha çok yazar, açık olarak zikredilmeli. Ancak cilt sayısı ve sayfa numarası yazılmamalı.

Tek Yazarlı:

* Kapar, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, 1993, s. 2.

- Kapar, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 2.

* Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

- Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

* Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, sad. Ali Arslan, Arslan Yay. İstanbul 1980, I, 34.

- Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I, 34.

İki Yazarlı:

* Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, Ankara, 1993, s. 75.

- Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 75.

Üç veya Daha Çok Yazarlı:

* Önkal Ahmet vd., *Hz. Peygamber'in İzinde*, Ankara, 2012, s. 55.

- Önkal vd., *Hz. Peygamber'in İzinde*, s. 55.

Arapça Eserler:

• Arapça eser adlarının ilk harfi büyük, diğerleri küçük yazılır. Arada geçen özel isimlerin ilk harfi ise büyük yazılır. Varsa eser önündeki "el" takıları küçük harfle yazılır, araya tire konur ve alfabetik sıralamada dikkate alınmaz. Yazar önündeki "el" takıları yazılmaz (Bağdadî, el-Fark beyne'l-fırak).

* Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Şerhu müşkilil'âsâr*, thk. Şuayb Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, I. bs. Beyrut 1994, X, 234.

- Tahâvî, *Şerhu müşkilil'âsâr*, X, 234.

* Zehebî, Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Mektebtü Vehbe, Kahire ty. II, 265.

- Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, II, 265.

* Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn, *el-İrşâd ilâ kavâtir'ledille fi usûli'l-ikâd*, thk. M. Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülhamid, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1369/1950, s. 181.

- Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 181.

* Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebir*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid Kahire 1934-1962, I, 45.

- Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 35.

Çeviri:

* İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul ty. s. 125.

- İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, s. 125.

2. Makale

İlk geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı/meşhur adı ve adı, makalenin tam ismi (tırnak içinde ve düz metin), derginin kısaltılmış adı (italik), (varsa) çeviren, (varsa) basım yeri, (varsa) cilt sayısı, (varsa) sayı numarası, (varsa) basım yılı, sayfa numarası veya aralığı. Makale hakkında mevcut bilgiler bu sıraya göre yazılır.

İkinci geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı, makalenin anlamlı kısaltılmış adı (tırnak içinde ve düz metin), sayfa numarası veya aralığı.

Kaynakçada: Bibliyografik künyeler, ilk geçtiği yerdeki gibi tam olarak yazılmalı. Varsa iki yazar açık, üç veya daha çok yazar varsa ilk yazar yazılıp diğerleri vd. olarak zikredilmeli. Dergilerin tam ismi ile parantez içerisinde kısaltması (italik) yazılmalı. Sayfa aralığı verilmeli.

* Atçeken, İsmail Hakkı, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", *İSTEM*, Konya, 4 (2004): 105-128.

- Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", ss. 110-115.

* Ünal, İsmail Hakkı, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", *İAD*, Ankara, 10/1-2-3 (1997): 42-50.

- Ünal, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", s. 49.

3. Ansiklopedî Maddesi

* Kandemir, M. Yaşar vd. "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 78. (Maddenin iki yazarı açıkça yazılır, üç veya daha çok yazar varsa ilk yazar yazılıp diğerleri vd. olarak zikredilir. Ancak kaynakçada açık olarak yazılmalı).

- Kandemir vd., "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 79.

* Schacht, Josef, "Murted", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay. İstanbul 1998, II, 66.

- Schacht, "Murted", *İA*, II, 67.

4. Kitap Bölümü, Basılmış Bildiri Kitabı

* Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", *The Cambridge History of Islam*, ed. Peter Malcolm Holt vd. Cambridge University Press, Cambridge 1970, II, 632-56.

- Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", II, 635.

* Karluk, Sadık Rıdvan, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, ed. Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, ss. 263-287.

- Karluk, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", s. 277.

* Ağırman, Cemal, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", *Gü-nümünde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, 20-30 Mayıs 2004 Bursa, Kur'an Araştırmaları Vakfı Kurav Yay. Bursa 2005, ss. 117-137.

- Ağırman, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", s. 124.

5. Tez

İlk geçtiği yer ve kaynakçada: Dadan, Ali, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler -Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar-*, Basılmamış Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 67. (Kaynakçada sayfa numarası yazılmaz)

İkinci geçtiği yerde: Dadan, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler*, s. 67.

6. Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes

a. Ayet:

* Bakara 2/22. (İlk rakam sure numarasını, ikinci rakam ise ayet numarasını gösterir).

b. Kitab-ı Mukaddes:

* Tekvin 34:21; Matta 7:6.

7. Hadis-i Şerif

Kütüb-i Sitte, Concordance sistemine göre verilmelidir.

a. Bölüm (kitap) adından sonra bâb numarası verilenler:

Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî

* Buhârî, *İman* 21 (112); Tirmizî, *Salât* 2 (321). Parantez içindeki rakamlar hadis numarası olup tercihe bağlıdır.

b. Bölüm (kitap) adından sonra hadis numarası verilenler:

Müslim ve Mâlik

* Müslim, *Zekât* 21 (245) bu son rakam baştan sona kitabın tamamının sıralı hadis numarası olup tercihe bağlıdır.

c. Bunların dışındaki hadis kitaplarında cilt ve sayfa numarası verilmelidir:

* Abdürrezzak, *Musannef*, II, 214 (2345); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 567 (3467). Parantez

içindeki rakamlar baştan sona kitabın hadis numarası olup tercihe bağlıdır.

8. Online Kaynak

İlk geçtiği yer ve kaynakçada: Yazar soyadı, adı, adres çubuğunda yer alan ibare olduğu gibi yazılmalı ayrıca sonuna erişim tarihi eklenmelidir.

* Varol, Mehmet Bahaüddin, "Dijital Ortamda Siyer Anlatım ve Öğretimi", <http://www.sonpeygamber.info/dijital-ortamda-siyer-anlatim-ve-ogretimi-tespitler-problemler-teklifler>, (et. 08.07.2015).

* Eşitgin, Dinçer, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", *Millî Eğitim Dergisi*, S. 162, Ankara 2004, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/162/esitgin.htm, (et. 29.08.2015).

* Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Üniversitesi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (et. 29.08.2015).

* Milli Kütüphane, Milli Kütüphane, <http://www.mkutup.gov.tr>, (et. 29.08.2015).

9. Yazma Eserler

* Gülâbâdî, Ebû Bekir, *Maâni'l-Ahbâr*, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Böl. nu: 538.

- Gülâbâdî, *Maâni'l-Ahbâr*, III. Ahmed Böl. nu: 538, vr. 30/a.

10. Yazarı Olmayan Eserler

Yazarı belirtilmeyen kitap, ansiklopedi vb. eserlerde, eserin ismi ile diğer bilgiler yazılır.

* *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1988, s. 234.

* *İmlâ Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2000, s. 304

Publishing and Writing Principles

GENERAL PRINCIPLES

- Journal of **Istem** is a scientific, academic and peer-reviewed journal about History of Islam, History of Turkish-Islamic Arts, Turkish-Islamic Literature and Turkish Religious Music. It is published twice a year. So far, 8 special issues have been published. It is also possible to publish other new special issues if necessary.
- The abbreviation of the journal should be referred as **Istem** in all languages.
- Besides authentic and translated articles by the scholars contributing whether from Turkey or abroad, **Istem** contains letter to the editor, summary, book review, introductions of symposiums and conferences on religious studies. Within the journal, open to all the scholars working on these fields, the editorial board decides on the publishing of the materials out of these fields.
- All the manuscripts sent to the journal are published following the approval of the editorial board.
- Manuscripts should be in accordance with the scientific research and publication ethics valid nationally and internationally.
- Scientific, legal and linguistic responsibilities of the published articles belong to the author.
- Publication language of the journal is Turkish; however, editorial board decides on the publication of the manuscripts in other languages. The manuscripts which haven't been published in the journal are not sent back to the author.
- The authors whose manuscripts are published in Istem are considered to have accepted that the copyright belongs to Istem.
- Authors should write their name, surname, institutional knowledge, mobile phone number and e-mail address on Word document. They can follow up the publishing process of their articles from dergipark.gov.tr/istem.

PUBLICATION PRINCIPLES

- Articles submitted for consideration of publication in **Istem** must be academic, original and make contributions to the concerning area. Articles published anywhere in any form or greatly extracted from any published materials are not taken into consideration. For the manuscripts presented in a scientific event and not being published yet, the name, place and date of the event should be included.
- Articles submitted for consideration of publication are subject to review of the editor in terms of technical and academic criteria. Following the decision of editorial board, the appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The referees send their scientific and technical evaluation reports to the editorial board by Article Evaluation Form.
- The publication of the article is decided upon the choices "Issuable", "Non-issuable" and "Issuable after Correction"
- In order an article to be published, two referees must deliver positive reports.
- If two referees deliver negative report, the article will not published.
- If one of them delivers a negative report, the article is sent to a third referee and his/her report, whether positive or negative, will determine the result.
- In the situations of "Issuable after the correction", the study is introduced to the revision of the author and the editorial board decides whether the article will be published or not.
- If the referee wants to see the final revision of the article, it is sent to him/her once more.

WRITING PRINCIPLES

- Articles should be written via Microsoft Word and sent by dergipark.gov.tr/istem to the editor.
- 12-point Times New Roman font should be used for the main text with 1,5 nk space. Paragraphs should be justified. Margins of 2,5 cm should be left on top, bottom and sides.
- Footnotes should be written with 10-point Times New Roman font with 1 nk space and justified.
- The title of the article should be in Turkish and English.
- Around 150-words abstract of the articles and English translation of the abstract should be submitted for the Turkish articles. Turkish and English abstracts should be submitted for foreign language articles.
- There should be Key Words consisting of five both in Turkish and English.
- Original title of a translated article and its bibliographic information should be stated with a footnote attached to the main title.
- Editor has got the right to do minor changes in terms of spelling etc. Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article.
- Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts.
- If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033)
- There should be a bibliography at the end of the manuscript.

FOOTNOTE WRITING PRINCIPLES

- CMS should be used as the reference system in the articles.
- There **shouldn't be** abbreviations such as idem, ibid etc.

- There should be a semi-colon between the references. References to the same resource should be separated with commas, there should be a space after the commas.
- The bibliography should be written at the end of the text, listed in the order of the surnames of authors.
- Arabic names of the authors in the bibliography should not be too long and the prefix "al" before the names of the authors should not be written.
- If there are more than one authors, all of them should be included without abbreviation.
- Dates of death of the authors should not be included in the bibliography.
- If there are more than one works of an author, they should be ordered according to the publication date. Instead of the name of the author, "_____" should be included after the first work of the same author.
- Page intervals and (if there are) volume numbers of published symposium proceedings, encyclopaedia entries and book chapters should be included in the bibliography.

1. Book

First Reference: Surname or famous name of the author of the book, name of the author, book title (italic), name and surname of the translator or editor and so on, number of edition, printing place and date, volume (with Roman numerals) and page. If the volumes' print-dates are different, dates all the volumes are stated together (Cairo 1934-1962).

Second Reference: Surname of the author(s), abbreviated name of the book (italic), number of the volume with Roman numerals (if there is), page number/interval.

In the Bibliography: Bibliographic information should be the same as the first reference. If there are more than one authors, all of them should be included without abbreviation.

Single Author:

* Kapar, Mehmet Ali, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, 1993, s. 2.

- Kapar, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 2.

* Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

- Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

* Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, sad. Ali Arslan, Arslan Yay. İstanbul 1980, I, 34.

- Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I, 34.

Two Authors:

* Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, Ankara, 1993, s. 75.

- Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 75.

Three and More Authors:

* Önkal Ahmet vd., *H. Peygamber'in İzinde*, Ankara, 2012, s. 55.

- Önkal vd., *H. Peygamber'in İzinde*, s. 55.

Works in Arabic:

In the Arabic books' names, the first letter of the first word and proper nouns should be written in capital letters; the other letters should be written in lowercase letters.

The prefix "al" before the names of the authors should not be written. (Bağdadî, el-Fark beyne'l-fırak).

* Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Şerhu müşkilil'âsâr*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, I. bs. Beyrut 1994, X, 234.

- Tahâvî, *Şerhu müşkilil'âsâr*, X, 234.

* Zehebî, Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, Mektebtü Vehbe*, Kahire ty. II, 265.

- Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, II, 265.

* Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn, *el-İrşâd ilâ kavâti'l-edille fi usûli'l-i'tikâd*, thk. M. Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülhamid, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1369/1950, s. 181.

- Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 181.

* Râzî, Fahrüddin, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid Kahire 1934-1962), I, 45.

- Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, II, 35.

Translation:

* İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul ty. s. 125.

- İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 125.

2. Article

First Reference: Surname of the writer of the article, name of the writer, article title (italic and in quotes), title of journal or book (italic), name of the translator-if it is a translation, printing place and date, volume or year, issue number, page.

Second Reference: Surname of the author(s), abbreviated title of the article (in quotation, plain text), page number/ interval

In the Bibliography: Bibliographic information should be the same as the first reference. If there are two authors, their names should be written without abbreviation. If there are three or more authors, the first author should be written and the others should be abbreviated as "et. al." **Full name of the journals and their abbreviations should be written in Italic.** Page intervals should be included.

* Atçeken, İsmail Hakkı, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", *İSTEM*, Konya, 4 (2004): 105-128.

- Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", ss. 110-115.

* Ünal, İsmail Hakkı, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", *İAD*, Ankara, 10/1-2-3 (1997): 42-50.

- Ünal, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", s. 49.

3. Encyclopaedia Entry

* Kandemir, M. Yaşar vd. "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 78. (Two authors of the entry are written without abbreviation. If there are three or more authors, the first author should be written and the others should be abbreviated as "et. al.", but not in the bibliography.)

- Kandemir vd., "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 79.

* Schacht, Josef, "Murte'd", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay. İstanbul 1998, II, 66.

- Schacht, "Murte'd", *İA*, II, 67.

4. Book Chapter and Published Symposium Proceedings

* Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", *The Cambridge History of Islam*, ed. Peter Malcolm Holt vd. Cambridge University Press, Cambridge 1970, II, 632-56.

- Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", II, 635.

* Karluk, Sadık Rıdvan, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, ed. Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, ss. 263-287.

- Karluk, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", s. 277.

* Ağırman, Cemal, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", *Günü-müzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, 20-30 Mayıs 2004 Bursa, Kur'an Araştırmaları Vakfı Kuray Yay. Bursa 2005, ss. 117-137.

- Ağırman, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", s. 124

5. Thesis

First Reference and in the Bibliography: Name and Surname of the author of the thesis, name of the thesis (italic), acceptance year as an MA or PHD thesis, name of the institute, page

Example: Dadan, Ali, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler-Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar*, unpublished Doctoral Thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 67 (no page number in the bibliography).

Second Reference: Dadan, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler*, s. 67.

6. Qur'an and Bible

a. Verse:

* Bakara 2/22. (the first number shows the number of the surah and the second number shows the verse/ayah)

b. Bible:

* Tekvin 34:21; Matta 7:6.

7. Hadith

References to the hadiths included in Kutub Sittah should be in accordance with Concordance.

a. Number of chapter after the name of the book:

Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî

Buhârî, *İman* 15.

b. Number of hadith after the name of the book:

Muslim ve Mâlik

Muslim, *Zekât* 21

c. Others should be referred with the number of the volume and page:

Abdürrezzak, *Musannef*, II, 214 (2345); Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, V, 567 (3467).

8. Online Source:

First Reference and in the Bibliography: The information on the address bar should be written as it is, besides, access date should be added at the end.

* Varol, Mehmet Bahaüddin, "Dijital Ortamda Siyer Anlatım ve Öğretimi", <http://www.sonpeygamber.info/dijital-ortamda-siyer-anlatim-ve-ogretimi-tespitler-problemler-teklifler>, (ad. 08.07.2015).

* Eşitgin, Dinçer, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", *Millî Eğitim Dergisi*, S. 162, Ankara 2004,

http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/162/esitgin.htm, (ad. 29.08.2015).

* Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Üniversitesi,

<http://turkoloji.cu.edu.tr>, (ad. 29.08.2015).

* Millî Kütüphane, Millî Kütüphane, <http://www.mkutup.gov.tr>, (ad. 29.08.2015).

9. Hand-written Manuscripts

* Gülâbâdî, Ebû Bekir, *Maâni'l-Ahbâr*, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Böl. nu: 538.

- Gülâbâdî, *Maâni'l-Ahbâr*, III. Ahmed Böl. nu: 538, vr. 30/a.

10. Works without authors

For the works whose authors are not stated, other information with the name of the work is written.

* *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1988, s. 234.

* *İmlâ Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2000, s. 304.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA	XIII	Editörden...
	1	<i>BAHÂRİYE MEVLEVİHANESİ POST-NİŞİNLERİNDEN AHMET MİTHAT BAHÂRÎ BEYTUR'UN MEVLEVÎHÂNE HATIRALARI</i> From Mawlawihane of Bahariye Potnişin's Ahmet Mithat Bahari Beytur's Memories of Mawlawihane <i>Doç. Dr. Hikmet ATİK</i>
	27	<i>MATRAKÇI NASUH'UN GALATA VE İSTANBUL MİNYATÜRLERİNİN HARİTA TEKNİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ</i> Analysis of Matrakçı Nasuh's Galata and Istanbul Miniatures from The Map Technique <i>Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Zahit SELVİ</i> <i>Gaye BEKİROĞLU KESKİN</i>
	43	<i>YUNUS EMRE VE TÜRK TASAVVUF MÜSİKİSİ</i> Yunus Emre And Turkish Sufism Music <i>Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR</i>
	63	<i>KONYA MÜZESİ ENVANTERİNDE KAYITLI İLHANLI HÜKÜMDARI EBÛ SAİD BAHADIR HAN DÖNEMİNE AİT SİKKELERDEN ÖRNEKLER</i> Coins Examples from Abu Sa'id Bahadır Khan Period that Registered in Konya Museum inventory <i>Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM</i> <i>Ali AKYILDIZ</i>
	81	<i>AŞERE-İ MÜBEŞŞERE ALGISİNİN TARİHSEL GERÇEKLIK PERSPEKTİFİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ</i> Evaluation Of Ashra Mubashra Perception in The Perspective Of Historicity <i>Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ</i>
	105	<i>ADİYAMAN'DA BİR KABALTI VE KAB (HACI ALİ) CAMİSİ</i> A Kabalti and Kab (Hacı Ali) Mosque in Adiyaman <i>Yrd. Doç. Dr. Alper ALTIN</i>
	127	<i>OSMANLI KİTAP KABI ŞEMSELERİNDEKİ SERBEST DOLANTI BULUT MOTİFİ ÖRNEKLERİ</i> Examples of Free Cloud Ribbon Motifs in Medallions of Ottoman Bookbinding <i>Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK</i>

ARAŞTIRMA	145	KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “ÂHİR ZAMAN” “End-Time” in The Classical Turkish Poetry <i>Arş. Gör. Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN</i>
	161	XIV-XVI. YÜZYILLAR ARASINDA ARNAVUTLUK’TA GAYRİMÜSLİMLER The Non-Muslims in Albania between XIV-XVI Centuries <i>Yrd.Doç.Dr. İİir RRUGA</i>
	175	BURMA’DAN MYANMAR’A ARAKAN’DA ROHİNGYA MÜSLÜMANLARI Rohingya Muslims in Arakan from Burma to Myanmar <i>Ahmet ATEŞ</i>
	201	TRT TÜRK HALK MÜZİĞİ REPERTUVARINDA YER ALAN 23 VE 30 ZAMANLI TÜRKÜLER İÇİN TÜRK MÜZİĞİ USÜL GELENEĞİ İŞİĞİNDA BİR DEĞERLENDİRME An Evaluation for The Ballads Measured With 23 and 30 Bars Taking Part in Trt Turkish Folk Music’s Repertoire in Consideration of The Turkish Music’s Usûl Tradition <i>Bünyamin TİLAVEL</i>
	Kongre / Toplantı	219

Editörden...

Bilindiği gibi Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü tarafından 2003 yılından beri 15 yıldır kesintisiz yılda iki defa olarak yayınlanan İSTEM Dergisi ülkemizde alanında ilk olma özelliğine sahip bir bölüm dergisidir. İSTEM Dergisi İlahiyat Fakülteleri İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü'ndeki İslâm Tarihi, Türk-İslâm San'atları Tarihi, Türk-İslâm Edebiyatı, Türk Din Müsikişi anabilim dalları ile diğer fakültelerdeki ilgili anabilim dallarındaki öğretim elemanları ve bu sahaya ilgi duyan araştırmacıların ortak buluşma adresi olmuştur. Lisans ve Lisansüstü öğrenciler ile araştırmacılar için İSTEM dergisi önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiştir.

İSTEM Dergisi'nin 2017 yılına ait ilk sayısı olan 29. sayısında Türk-İslâm San'atları alanında 4 adet, İslâm Tarihi alanında 3 adet, Türk-İslâm Edebiyatı alanında 2 adet ve Türk Din Müsikişi alanında 2 adet olmak üzere toplam 11 adet makale ve 1 adet sempozyum tanıtım yazısı yer almaktadır.

Dergimize gönderilecek makalelerle ilgili işlemler Dergipark üzerinden yapılmakta ve yazılarla ilgili ön kontrol yapıldıktan sonra İSTEM dergisi yayın ve yazım ilkelerine uygun olmayan yazılar tashih edilmesi için makale yazarına geri gönderilmektedir. Ancak bu işlemten sonra hakem süreci başlatılmaktadır. Bu sebeple makale gönderecek araştırmacıların yazılarının Türkçe-İngilizce özet, metin, dipnot, kaynakça vb. kısımlarının dergimizin yayın ve yazım ilkelerine uygun olarak hazırlamaları büyük önem arz etmektedir. Bu konuda gerekli hassasiyeti göstermenizi beklemekteyiz.

Hepimizi sağlık, afiyet ve huzur bahşetmesini Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

İsmail Hakkı ATÇEKEN

BAHÂRİYE MEVLEVİHANESİ POST-NİŞİNLERİNDEN AHMET MİTHAT BAHÂRÎ BEYTUR'UN MEVLEVÎHÂNE HATIRALARI

Doç. Dr. Hikmet ATİK

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Bahâriye Mevlevîhâne'si postnişinlerinden olan Ahmet Mithat Beytur, Mevlânâ sevgisiyle şiirler ve eserler kaleme alan önemli bir Mevlevî şeyhidir. Asıl adı Ahmet Mithat olan şair kendisine Bahârî mahlasını almış ve bu mahlasla şiirler yazmıştır.

Mevlevîliğin “geleneysel dönem” ile tekke ve dergâhların kapanmasından sonra “canlandırma” dönemi olarak adlandırılan Mevlevî kültürünün temsilcilerinden kabul edilen Bahârî'nin Mevlânâ, Mevlevîlik, Mevlânâ sevgisi ve Mesnevî hakkında yayınlanmış birçok eseri bulunmaktadır. Tarafımızdan bulunan “Musikî, Tarih ve Edebiyat Bakımından Mevlevîler” isimli kayıp eserinin içerisinde bulunan “Mevlevîhâne Hâtıraları” adlı küçük bir risale onun yaşadığı, dinlediği ve şahit olduğu bazı hatıraları içermektedir.

Günümüz harflerine aktardığımız bu küçük risalede Bahârî'ye ait Mevlevîhâne ortamlarında hocaları ve dostlarından dinleyip kaleme aldığı 13 tane hatıra bulunmaktadır. Biz de çalışmamızda Bahârî'nin bu hatıralarını araştırmacıların istifadesine sunmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Bahârî, Mevlevîhâne, Mevlânâ, Mesnevî, Hatıra.

ABSTRACT

From Mawlawihane of Bahariye Potnişin's Ahmet Mithat Bahari Beytur's Memories of Mawlawihane

Ahmet Mithat Beytur, who is one of the Mawlawihane of Bahariye postnişin, is an important Mawlawi sheikh who received poems and works by Mawlana's love. The poet, whose real name was Ahmet Mithat, took Bahari mahlas and wrote poems with this mahlas.

There are many works on Mawlana, Mawlawi, Mawlana's love and Mathnavi published by Bahari who is accepted as one of the representatives of Mawlawi which is named “revitalization period” after the closing of tekke and dergahs with “Traditional period”. A small treatise is called “Mawlawihane Memories” that is in the lost work titled “Mawlawi in terms of Music, History and Literature” that described by us in his name contains some reminders that he lived, listened and witnessed.

In this little treatise which we have transferred to our modern letters, there are 13 memorabilia that we hear from our fellow and friends in the Mawlawihane environments of Bahari, We also want to present these memories of Bahari to the resignation of researchers in this work..

Keywords: Ahmet Mithat Bahari, Mawlana, Mawlawihane, Mathnavi, Memory.

Giriş

Asıl adı Ahmet Mithat olan Bahârî, Bahâriye Mevlevîhânesi'ne¹ mensup olduğu ve şiirlerinde “*Bahârî*” mahlasını kullandığı için Mithat Bahârî diye meşhur olmuş;² soyadı kanunundan sonra da “*Beytur*” soyadını almıştır.³ Mevlevî geleneği ve neşvesi ile kaleme almış olduğu eserlerinde “*Midhat Bahârî*”, “*Nûrizâde Midhat*”, “*Midhat Bahârî Hüsâmî*” gibi isim ve mahlaslar kullanmıştır. Mihrâb-ı Aşk adlı eserinde Bahârî, “*Mahlasım*” başlıklı şiirinde neden Bahârî mahlasını aldığını şu şekilde ifade etmektedir:

Doğduğum mevsim-i bahârîdir

Kalemimden o feyiz cârîdir

Mevlevî-ğâne-i Bahârî'de

Mürşidim hem Cenâb-ı Fağrî'dir

Neşve-i câm-ı 'aşk-ı Mevlânâ

Gönlüme her deminde sârîdir

Bana bir ma'nevî rebî'iden

Bu tecellî-i Kird-kârîdir

Mağlaşım bağ kitâb-ı şi'rimde

Bu sebebden benim Bahârî'dir ⁴

Mithat Bahârî, 1878 yılında İstanbul'da doğmuş⁵ babası askerî başkâtibi

¹ Bahâriye Mevlevîhânesi hakkında geniş bilgi için bkz. Baha Tanman, “*Bahâriye Mevlevîhânesi*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IV, 471-473; Midhat Bahârî Beytur, “*Bahâriye (Beşiktaş) Mevlevîhânesi*”, *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 2585-2586; Nuri Şimşekler, *Pîr Aşkına*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009; Emin Işık, “*Midhat Bahârî*”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 6-7; İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, “*Bahârî Bey*”, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999, I, 259-260; Emin Işık, “*Midhat Bahârî*”, *Âsitâne Mevlevî Kültür Dergisi*, Temmuz 2010, S.7, s. 25.

² Işık, “*Midhat Bahârî*” *DİA*, XXX, 6-7.

³ İnal, “*Bahârî Bey*”, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 259.

⁴ Harun Dikkaya, *Mithat Bahârî Beytur'un Mihrâb-ı Aşk Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi (Dan. Doç. Dr. Hikmet Atik), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, s. 22.

Mehmet Nuri Efendi, annesi⁶ Sâdiye Dergâhî şeyhi Süleyman Efendi'nin kızı Aliye Hanım'dır. Babasını daha küçük yaşta iken kaybettiği için annesi ile birlikte dedesinin yanına yerleşmişlerdir.

Bahârî, bu dergâhta dedesinden ve ailenin seçkin dostlarından hem dini bilgileri hem de Farsça ve edebiyat alanında önemli bilgiler öğrenmiştir. Eyüp Dârü'l-feyz-i Hamîd Mektebi'ni ve Eyüp Askerî Rüşdiyesi'ni bitirerek, idâdî eğitimi, ağabeyi İsmail Zihni Bey'in yanında Bitlis İdâdîsi'nde tamamlamıştır.⁷

Diğer ağabeyi Mustafa Refet Efendi ve Bahâriye Mevlevîhânesi şeyhi, Hüseyin Fahreddin Dede'den Farsça öğrenen Mithat Bahârî, Sahîh-i Buhârî hâfızı olarak tanınan Said Efendi'den Câmîu's-Sahîh okumuştur.⁸ Arapça'yı ise İstanbul Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi müderrislerinden Hüseyin Avnî Efendi'den öğrenmiştir. Ayrıca kayınpederi Mehmet Sait Efendi'den, Arap edebiyatı dersleri almıştır.⁹ Aldığı bu eğitimler sayesinde o Farsça'yı ana dili gibi bilir; Kur'ân-ı Kerim'i okurken aynı anda Türkçe olarak meâlen anlatabilme özelliğine sahiptir.¹⁰

Mithat Bahârî, Mevlânâ ve Mevlânâ'nın bulunduğu çağda ona gönül vermiş şahsiyetlere derinden bağlı, Mevlânâ'nın eserindeki öğretileri öğrenme, eserlerine ve etrafındakilere yansıtma gayesi taşımış biridir. Kendisi "geleneksel dönem" ile tekke ve dergâhların kapanmasından sonra "canlandırma" dönemi olarak adlandırılan Mevlevî kültürünün temsilcilerindedir.¹¹

Mevlânâ sevgisi ve Mevlevîlik isteği onda, Bahâriye Mevlevîhânesi'ndeyken Hüseyin Fahreddin Dede'den aldığı ders ve terbiye ile oluşmuş; Mesnevî'yi de ondan öğrenmiştir. Onun Mevlevîliğe intisabında Hüseyin Fahreddin Dede ve Bahâriye Mevlevîhânesi en önemli etkiye sahiptir. İlimine ve irfanına hayran olduğu Hüseyin Fahreddin Dede'nin yanında, Mevlevî usûl ve âdâbına uygun olarak çile çıkararak semâ'zen oldu.¹²

Mithat Bahârî, çocukluğunun ilk yıllarından doksan yaşını aşkın uzun ömrünün sonuna kadar Mevlevîlik yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Ömrünün son yıllarında bile Mevlânâ'nın eserlerinden seçme konulardan oluşan sohbetler icra ediyordu.¹³ Rasulullâh'a, Ehl-i Beyt'e, Hz. Mevlânâ'ya âşık bir zât olan Mithat Bahârî, İstanbul beyefendiliğini ve Mevlevî zerâfetini nefsinde mezcetmiş bir bahtiyardı.¹⁴ O gerçek Mevlevîlerde üç özellik bulunduğunu söyler ve

→ →

⁵ İnal, "Bahârî Bey", *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 259.

⁶ Midhat Bahârî, annesinin soyunu mektubunda, "Annem cihetinden de üç göbek ceddimi biliyorum. Annem Hatice Aliye Hanım. Onun babası Şeyh Süleyman Efendi'dir. Annemin yalnız annesinin adını biliyorum, Rûveyde Hanım..." diye anlatmaktadır. Bkz; Şimşekler, *Pîr Aşkına*., s. 240.

⁷ Işık, "Midhat Bahârî" *DİA*, XXX, 6-7.

⁸ Işık, "Midhat Bahârî" *DİA*, XXX, 7.

⁹ Reşat Ekrem Koçu, "Beytur", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1961, V, 2723.

¹⁰ Edip Sev'îş, "Mevlevî Şair Mithat Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi", *VI. Millî Mevlânâ Kongresi-Tebliğler*, Konya, 1992, s. 83-86.

¹¹ Şimşekler, *Pîr Aşkına*, s. 9.

¹² Emin Işık, "Midhat Bahârî", *Âsitâne Mevlevî Kültür Dergisi*, s. 25.

¹³ Bkz; H. Nur Artıran, "Ben Sizin Aşkıncınızın Aşıkuyum", *Asitane Mevlevî Kültür Dergisi*, (Temmuz 2010), S.1, s. 28-36.

¹⁴ A.Nezih Galitekin, "Tozlu Sayfalar Arasından Midhat Bahârî Beytur", *Yedi İklim*, İstanbul (Ekim 1993), s. 43.

bunları ölüm korkusu duymama, kınanmaktan korkmama, ileri yaşlarda bunama şeklinde sıralardı.¹⁵

Bahârî'ye göre Mevlevîlik başlı başına bir yaşam biçimi olup Mevlevîliğin kendine has özellikleri vardır. Bahârî bir mektubunda, "Mevlevîler nezâketin bir timsalidir. Yemeleri, içmeleri, sohbetleri, âyînleri Mevlânâ'dan gelen bir feyzin semeresiyedir ki sevimli bambaşka bir husûsiyet, bir nezâket taşır."¹⁶ cümleleriyle Mevlevîlerin niteliklerini özetlerken, "Biz Neyiz?"¹⁷ başlıklı yazmış olduğu başka bir şiirinde de Mevlevîlik ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Akarız nûr-ı müselsel gibi 'aşkıñ seliyiz

Biz onuñ saçlarının beste-dil-i sünbülüyüz

Gül-şen-i vuşlat içinde açılır bir gülüyüz

Ne şuyuz biz ne buyuz bâğ-ı Hudâ bülbülüyüz

Mevlevîyiz 'Alevî şâh-ı velâyet kıluyuz

Mey içer rakş ile 'işret-gehi âbâd ederiz

Ney çalar cünbüş-i cânânla dili şâd ederiz

Gâh olur 'aşk-ı mücerred gibi feryâd ederiz

Ne şuyuz biz ne buyuz bâğ-ı Hudâ bülbülüyüz

Mevlevîyiz 'Alevî şâh-ı velâyet kıluyuz¹⁸

Vefat tarihine kadar her yıl Mevlânâ'yı Anma Törenleri'nde, hakiki bir mürşid hüviyeti ve büyük ilmi seviyesi gereği "post-nişîn" olarak hazır bulunmuştur.¹⁹

¹⁵ Işık, "Midhat Bahârî" DİA, XXX, 7.

¹⁶ Şimşekler, *Pîr Aşkına*, s. 272.

¹⁷ Midhat Bahârî Beytur, *Mihrâb-ı Aşk*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1964, s. 33.

¹⁸ Dikkaya, *Mithat Bahârî Beytur'un Mihrâb-ı Aşk Adlı Eseri*, s. 246-247.

¹⁹ Sevîş, "Mevlevî Şair Mithat Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede Efendi", s. 85.

Küçük yaşta babasını kaybeden Bahârî, dedesinin yanına yerleşmiş ve hayatının ileri dönemlerinde de dinî ve tasavvufî kişiliğini önemli ölçüde şekillendirecek olan bilgi ve görgüyü bu dergâhta öğrenmiştir. Mithat Bahârî dönemin seçkin aydınlarından Mehmet Said Efendi'nin kızı Fitnat Hanım ile evlenmiş²⁰ ve bu evlilikten Destina ve Mutahhara adında iki kızı olmuştur.

Mithat Bahârî, hayatı boyunca Mâliye Nezâreti muhâsebe-i umûmiye kaleminde kâtiplik, Orman, Maâdin ve Ziraat Nezâreti Umum Müdürlüğü Kalemi, Ticâret ve Ziraat Nezâreti Maâdin Şubesi Mümeyyizi, Beyoğlu Tâli Mübâdele Komisyonu Azalığı²¹ Sümerbank Alım Satım Şubesi, Haberleşme Bölümü Şefliği gibi birçok görevde bulunduktan sonra 1945 yılında emekli olmuştur. 1959 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Farsça hocalığına tayin edilmiş ve bu görevde bir buçuk sene kadar hizmet vermiştir.²² Bahârî, Akşehir Hatip Mektebi'nde kısa süreliğine Türkçe ve edebiyat öğretmenliği de yapmıştır.²³ 11 Temmuz 1971 yılında İstanbul'da vefat eden Bahârî'nin kabri Sahrâyicedîd Mezarlığı'ndadır.²⁴

Mevlevî gelenek içinde yetişen ve asıl şöhretini Mevlevîlik ve Mevlânâ çerçevesinde kaleme aldığı eserlerle kazanan son Bahâriye Mevlevîhânesi²⁵ post-nişini olan Ahmet Mithat Bahârî birçok eser kaleme almıştır.²⁶

Mithat Bahârî, hastalık derecesinde bir Mevlânâ âşığı idi. Dîvân-ı Kebîr'i ve Mesnevî-i Şerîf'i hemen hemen ezbere bilirdi.²⁷ Mevlânâ'ya derinden bir bağlılık sergileyen Bahârî, yazmış olduğu eserlerde Mevlânâ'nın daha iyi anlaşılması, eserlerinin daha iyi kavranması için çalışma yapmış; bu doğrultuda çeşitli eserler tercüme etmiştir. Yazmış olduğu şiirlerde, makalelerde ve sohbetlerde hep bu düsturu şiâr edinmiştir. Şiirlerinin önemli bir kısmının yer aldığı eseri olan *Mihrâb-ı Aşk'tan* kastı Mevlânâ'dır.

Tercüme ve telif birçok eser kaleme alan Bahârî'nin bazı eserleri şunlardır:

Ravza (İstanbul, 1314, 29 s.), Mihrâb-ı Aşk (Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1964), Gûşvâr (İstanbul, 1328, 64 s.), Sünbülîstân Şerhi (Dersaadet, 1328, 225 s.), Rûh-i Kur'ân'dan Bir Sahîfe-i Nûr (Marifet Matbaası, İstanbul, 1926, 304 s.), Destegül (Hilal Matbaası, İstanbul, 1927, 218 s.), Mesnevî Gözüyle Mevlânâ, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi (Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2001, 262 s.), Münâcât-ı Mevlânâ (Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1963,78 s.), Le'âlî-i Ma'ânî (İstanbul, 1328, 40 s.), Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr (Selanik Matbaası, Dersaadet,1331, 218 s.), Gülşen-i Tevhîd (Tan Gazetesi ve Matbaa-

²⁰ Işık, "Midhat Bahârî " DİA, XXX, 7.

²¹ Koçu, "Beytur", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1961, C. 5, s. 2723-2724.

²² Işık, "Midhat Bahârî", Âsîtâne Mevlevî Kültür Dergisi, Temmuz 2010, S.7, s. 25.

²³ İnal, "Bahârî Bey", Son Asır Türk Şairleri, I, 257.

²⁴ Işık, "Midhat Bahârî " DİA, XXX, 7.

²⁵ İstanbul Eyüp'te Haliç kıyısında 1874-1877 yılları arasında inşa edilmiş ve günümüzde ortadan kalkmış bulunan Mevlevî âsîtânelerinden biri olan tekke, Beşiktaş Mevlevîhânesi'nin yıkılması üzerine yaptırılmıştır. Geniş bilgi için bkz, Baha Tanman, "Bahâriye Mevlevîhânesi", DİA, İstanbul 1994, IV, 471-473.

²⁶ Bahârî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında geniş bilgi için bkz, Harun Dikkaya, *Mithat Bahârî Beytur'un Mihrâb-ı Aşk Adlı Eseri*, s. 22-46.

²⁷ Sevîş, "Mevlevî Şair Mithat Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede Efendi" s. 84.

şı, İstanbul, 1967, 293 s.), Divân-ı Kebîr'den Seçmeler I, II, III (MEB Yay., İstanbul 1959).²⁸

Bahârî'nin eserlerinden günümüze kadar kayıp olduğu belirtilen "Musıkî, Tarih ve Edebiyat Bakımından Mevlevîler" adlı eseri ise tarafımızca bulunmuştur. Yine bu eser içerisinde Bahârî'nin kaleme aldığı "Mevlevîhâne Hâtıraları" adlı küçük bir risale de bulunmaktadır. Bu risalede Bahârî, Mevlevîhâne ortamlarında duyduğu ve yaşadığı 13 tane farklı hatırayı kaleme almıştır. Bu hatıralar, Bahârî'nin bulunduğu Mevlevîhâne ortamlarında bizzat yaşadığı, hocalarından dinlediği ya da yakın çevresinde bulunan diğer dervişlerden dinlediği hadiseleri not etmesiyle oluşturmuştur. Yine bu hatıralar sayesinde bugün çok iyi bilinen bazı Mevlevî dervişleri, Mevlevîhâneleri ve önemli olayları farklı bir bakış açısıyla bulmak da mümkündür. 14 varaktan oluşan bu küçük risaledeki hatıralardan bazıları çokça bilinen meseleler olmakla beraber bazıları ilk defa duyulan hatıralar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şimdi çalışmamızın bu aşamasında ilgili hatıralar aktarılacaktır:

MEVLEVÎHÂNE HATIRALARI

Bir Ta'zîm

Mevlânâ'nın

Derhâ heme beste-end illâ der-i tû

Tâ reh ne-bered garîb illâ ber-i tû

Ey der kerem ü 'izzet ü nûr-efşânî

Horşîd u meh u sitârehâ²⁹ çâker-i tû³⁰

rubâisi, Konya'da huzûr-ı mu'allâda niyâz penceresinin üzerinde yazılıdır. Gazi Konya'ya ilk geldiği zaman müzeye girmiş taş üzerine mahkûk olan bu yazıyı orada görünce önünde durup dikkatle okumuş. Sonra maânâsını sormuş. "Bana anlatınız bunu" demiş. Fârisî bilmediğinden biri rubâiyi Türkçeye çevirmiş. Gazi dinledikten ve bir iki dakika önüne bakıp düşündükten sonra başını kaldırmış. Heyecanla gür bir sesle şöyle demiş. "Ey koca Mevlânâ sen hakikaten çok büyük adammışsın..."³¹

İ
S
T
E
M
29/2017

²⁸ Bahârî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz., Harun Dikkaya, *Mithat Bahârî Beytur'un Mîhrâb-ı Aşk Adlı Eseri*, s. 22 vd.

²⁹ Bahârî'nin "sitâregân" olarak zikrettiği bu kelimenin doğrusu "sitârehâ" olmalıdır.

³⁰ Şefik Can, *Hazret-i Mevlânâ'nın Rubâileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991 (sayfa no yok); Mevlânâ, *Külliyât-ı Şems-i Tebrizî* (Bediüzzaman-ı Furûzanfer'in ilavesiyle), İntişârât-ı Emir-i Kebir, Tahran, 1372 h. ş. s.1455, rubâi 1569.

³¹ Mehmet Önder'in kaleme aldığı "Atatürk Konya'da" adlı eserde Atatürk'ün Konya ve Mevlânâ Müzesi ziyareti anlatılırken bu olay şöyle geçmektedir:

"21 Şubat 1931 Cumartesi:

Atatürk, 1926 yılında kendi emirleri ile müze halinde düzenlenerek ziyarete açılan Mevlânâ Müzesi (o zamanki adıyla Âsâr-ı Atîka Müzesi)'ni ziyaret etmek istemiş ve öğleden sonra saat 14.00'te müzeye gelmişti. Atatürk müzede tam üç saat kaldı. Sergilenen halıları, levhaları, yazma eserleri teker teker inceledi. Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda Türkçeye çevrilmiş Kur'an yazmaları dikkatini

Bu güzel rubâîyi Türkçeye şöyle tercüme edebiliriz:

Bütün kapıları kapadılar, ancak senin kapını açık bıraktılar.

Niçin?

Garib kimsenin yolu senin, yalnız senin huzuruna çıksın için.

Ey keremde izzetde nûr saçmakta hiç kimseye benzemeyen güneş ey, bütün yıldızlar hepsi, hepsi senin kölendir, çâkerindir.

Yukarıya tebcîl ile yazdığım şu fıkrayı bana Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi Müdürü Yusuf Bey anlattı.³²

Midhat Bahârî

1-Sultan Dîvânî (Muhammed Semâ'î Çelebi) ve Yavuz Sultan Selim

(Üstâdım Hüseyin Fahri Dede³³'den duydum.)

Sultan Dîvânî Muhammed Çelebi Efendi'nin³⁴ şöhreti, kemâlâtı her tarafa

→ →

çekmişti.

"Demek atalarımız yüzlerce yıl önce Kur'an'ı tercüme etmişler. Buna memnun oldum." Dedi. Atatürk, müze salonlarındaki incelemelerinden sonra, eski Çelebi Dairesi olan müdür odasına geçmiştir. Odanın, Mevlânâ'nın sandukasının yer aldığı türbeye açık Niyaz Penceresi kemeri üzerine yıllar önce yeşil destarlı bir Mevlevî sikkesi (kûlahı) resmedilmiş ve sikkenin üzerine de talik yazı ile Mevlânâ'nın Farsça şu rubaisi yazılmıştır: Yazı Atatürk'ün dikkatini çekmiş ve yanında bulunan Hasan Ali Yücel'e okumasını ve tercüme etmesini emretmiştir. Farsçayı çok iyi bilen Hasan Ali Yücel, rubaiyi okumuş ve Türkçeye şöyle çevirmiştir:

"Ey keremde, yücelikte ve nur saçılıktaki güneşin, ayın, yıldızların kul olduğu Sen (Allah). Garip âşiklar, senin kapından başka bir kapiya yol bulamasınlar diye öteki bütün kapılar kapanmış, yalnız senin kapın açık kalmıştır." Atatürk, tercüme dikkatle dinledikten sonra, son cümle üzerinde durmuş, şöyle demiştir:

"Demek bütün kapılar kapandığı halde, bu kapı açık oluyor. Doğrusu ben, 1923 yılında burayı ziyaretim sırasında, bu Dergâhı kapatmayalım, müze olarak halkın ziyaretine açalım, diye düşünmüş, bir yıl sonra (Dergah ve tekelerin kapatılması Kanunu) çıkar çıkmaz İsmet Paşa'ya Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi'ni kendi eşyası ile müze haline getiriniz demiştim. Görüyorum ki şu okunan şiirin hükmünü yerine getirmişim. Bakınız ne güzel müze oldu burası." Geniş bilgi için bkz., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s. 105-106.

Atatürk'ün Konya ziyaretinde yaşanan bu olay hakkında Şefik Can'ın hazırladığı *Hazret-i Mevlânâ'nın Rubâileri II* adlı eserde de benzer bilgiler yer almaktadır.

³² Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi Müdürü Mehmet Yusuf Akyurt hakkında geniş bilgi için bkz., Naci Bakırcı, "Akyurt, Mehmet Yusuf" *Konya Ansiklopedisi*, Konya ty, I, 145-146.

³³ Mevlevî şeyhlerinden âlim, şair mutasavvıf Hasan Nazif Dede'nin oğlu olan Hüseyin Fahreddin Dede, 1270/1853'te Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde dünyaya gelmiştir. Babasının vefatından sonra Bahâriye Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. İyi bir eğitim görmüş olması devrinin âlim ve fazıl bir şahsiyeti olarak temayüz etmesini sağlamıştır. Dede özellikle tasavvuf ve musiki alanında kendisini iyi yetiştirmiş olup bu durum şeyhliği döneminde dergâhın bir sanat mahfilli olmasına yol açmıştır. Öyle ki bu dergâh, Mevlevî edebiyatı, musikisi ve zarafetinin son büyük temsilcilerinin barındığı bir ocak olarak kabul edilmektedir. Dergâhın bu duruma gelmesinde Dede'nin geniş kültürü yanında nüktedan, hoşsohbet, nazik ve mütevazı kişiliğinin de önemli rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Onun şeyhliği döneminde Bahâriye Mevlevîhânesi'nde çok canlı bir tasavvufî hayat yaşanmıştır. Dede'nin Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde başlayan ömrü yine Beşiktaş Mevlevîhânesi'nin devamı olan Bahâriye Mevlevîhânesi'nde 57 yıllık bir zaman sonunda 2 Ramazan 1329/ 2 Eylül 1327/ 1911 Perşembe günü sabah vakti sona ermiştir. (Hüseyin Fahri Dede hakkında daha geniş bilgi için bkz, Hüseyin Fahreddin el-Mevlevî, *Müntehabât-ı Fahrî Post-nişin-i Mevlevîhâne-i Bahâriye Hüseyin Fahreddin el-Mevlevî*, (Haz: Mehmet Akkuş-Abdülmeccit İslamoğlu-Gülden Arbaş) Mevlânâ Kültür ve Sanat Vakfı, Ankara 2010.; Hakan Türkben, *Fahrî Dede ve Mecmuası, İnceleme ve Seçme Metinler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Sevgi), Konya 2008.)

³⁴ Divâne Mehmet Çelebi: XVI. Yüzyıl Mutasavvıf şairi ve Bâfi Mehmet Çelebi'nin oğludur. Mevlevî tarikatını yayılıp gelişmesinde önemli rolü olanların başında gelmektedir. Babası hayatta iken onu Afyonkarahisar Mevlevîhânesi şeyhliğine tayin etmiştir. Şiirlerinin çoğunda Semâi mahlasını kul-

→ →

yayılmıştı. Mürîdleri, ta'zîmkârları, hayranları gittikçe çoğalıyordu.

Müşârun ileyh hakkında halkın gösterdiği bu teveccüh Yavuz Sultan Selim'in kulağına kadar vardı. Padişahlar saltanatları üzerine titrerler. İhtimal bazı kısa görüşlü insanlar padişaha hulûl etmek isteyenler bu gibi vaziyetleri bir fırsat addederek padişahın vehmini tahrik ettiler.

Yavuz Sultan Selim, görüşmek ve müşârun ileyhin hâl ve şânını gözûyle görerek ona göre bir hüküm vermek üzere Sultan Dîvânî'yi İstanbul'a da'vet etti.

Padişahın bu da'vetine icâbet eden Sultan Dîvânî, sarayda Yavuz Sultan Selim'le ilk görüşmelerinde padişah kendisine:

- Ârif-i İllâhî nasıl olur, hâl ve şânı nedir? Diye sormuş.

Müşârun ileyh, belîğ ve âhenkli bir ifade ile padişaha "ârif-i İllâhî'nin ahvâlini anlattıktan ve izâh ettikten sonra dedi ki:

"Padişahım mesela ârif-i İllâhî isterse (gözûyle padişahın gözüne bakarak) şöyle nazar eder. Ve o nazarla şarapların veremediği sarhoşlukla baktığı kimseyi bî-hoş ve ser-hoş eder."

Bu sözünü bitirir bitirmez Yavuz Sultan Selim kendinden geçerek oturduğu sedirin üzerinde yığılıp kaldı. Bir müddet sonra bu rûhânî ser-hoşluk 'âlemi içinde kaldıktan sonra gönlü bî-pâyân bir zevk içinde kendine geldi. Artık padişah İllâhî bir ârifin huzurunda olduğunu anlamıştı.

Titredi ve yerinden kalktı. Bir iki adım Sultan Dîvânî'ye doğru yürüdü. Sultan Dîvânî de o zaman ayağa kalktı. Evvelâ padişah sonra Sultan Dîvânî ellerini uzatarak musâfaha ettiler. Candan görüştüler, tokalaştılar. Bu bir muhabbet âlemi idi.

Şiirlerinde (Semâî) tahlîs eden Sultan Dîvânî kendinin ârifâne şiirlerinden bir kaçını münâsebet getirerek padişaha okudu. Yavuz Sultan Selim büsbütün fazl ve kemâlâtına hayrân oldu. Kendisi gibi manevî bir padişahla görüştüğünden dolayı Sultan Dîvânî'ye teşekkürler etti.

Midhat Bahârî

2. Mesnevî'nin Bir Kerâmeti

(Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Şeyh Celâleddin Efendi'den duydum.)

Şu'arâdan Kâzım Paşa'nın evinde bazı ahbab toplanmış sohbet ediyorlardı. Bu muhabbet meclisine evliyâ'ullâhın meslek-i âlîlerine mu'âriz ve münkir olmakla tanınmış biri de dâhil bulunuyordu.

Kâzım Paşa'nın kütüphanesini süsleyen kitaplar arasında cildinin güzelliğiyle dikkat-i nazarını çeken bir kitabı göstererek:

- Paşa Hazretleri, bu kitap nedir? Diye sordu.

→ →

lanmıştır. Mevlevî mukabelesindeki rumuzlardan bahseden bir mesnevîsinde Dîvânî mahlasını kullanmış olduğundan Sultan-ı Dîvânî olarak meşhur olmuş ve böyle tanınmıştır. Geniş bilgi için bkz., Nihat Azamat, *Divane Mehmet Çelebi, DİA*, İstanbul 1994, IX, 435-437; *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi* Dergah Yay., İstanbul 1986, II, s. 351-35.

Kâzım Paşa:

- O kitap size söylenmez. Cevabını verdi.

Mükerreren kitabın adını sorması üzerine Paşa:

- Mesnevî, dedi.

- Ha, Meşnevî, anladım.

Bu nâ-hoş mükâlemeden canı sıkılan Kâzım Paşa dedi ki:

-Ben Mesnevî dedim. Siz Meşnevî dediniz. Bakalım Mevlânâ ne diyor; diyerek Mesnevî kitabını kütüphaneden çıkararak lâ ale't-ta'yîn açiverdi. Şu beyit çıktı:

Mesnevî-râ tû meşnev mî konî

Ey seg-i gümreh çi av av mî konî³⁵

Beytin manası: "Mesnevîyi sen meşnevî demekle ne yapıyorsun ey yolunu kaybetmiş köpek. Öyle hav hav diye ne havlayıp duruyorsun."

11 Şevval-i Mükerrrem 1365/ 7 Eylül 1946

Midhat Bahârî

3- Mevlânâ'nın Eserleri Hakkında Bir İngiliz Müsteşrikinin İhtisası

(Konya Orta Mektebi'nde bir hayli sene tab'iyye muallimliğinde bulunan ta'allukâtımızdan Bay Lütfî'den duydum.)

Mesnevîyi Konya'daki Dergâh-ı Mevlânâ' (hâlen müze) daki kütüphanede mevcûd en eski ve en doğru nüshasından istinsah ettirmek üzere mürâcaat eden İngiliz profesörlerinden müsteşrik Reynold Alleyne Nicholson³⁶ müze mü-

³⁵ Bu olay Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhinde şöyle geçmektedir: "İran'da basılmış olan fihristli Mesnevî'nin 306'ncı sayfasında deniliyor ki: Feyzî, bazı kitap satın almak için kardeşini İran'a göndermiş, o da alıp getirmişti. Feyzî ilk evvel Kur'ân'ı aldı: "Bu Muhammed'in te'vîlidir." diyerek yere koydu. Sonra Mesnevî için. "Bu da eski masallardır." hezeyanında bulundu. Mecliste bulunanlardan biri: "Bu, iyi bir fal kitabıdır." dedi. Feyzî: Öyleyse bir tefe'ül edelim." diyerek lâ-ale't-ta'yîn bir sayfa açtı. Aşağıda gelecek beyitler gelmesiyle mahcup oldu. Birkaç gün sonra boğazı şişerek helak oldu." Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1970, XI, s. 1111-1112.

Avni Konuk tarafından yapılan şerhte ise bu beyit şöyle açıklanmaktadır: "Ey Kur'ân ve hadisin tefsir ve izahından ve birçok hakayık ve esrâr-ı ilâhiyenin beyanından ibaret olan bu Mesnevî-i Şerîf'e ta'n ve itiraz eden köpek tabiatlı kimse! Senin bu ta'nın, köpeklerin havlamasına benzer; sen ta'n ederken, "Kur'ân-ı Kerim'in ta'nına hariç ol!" Ve: "Benim bu ta'nımda Kur'ân dâhil değildir." diyorsun; fakat bil ki Mesnevî'ye ta'n etmekle Kur'ân'a ta'n ediyorsun ve zımuncu bu ta'ndan Kur'ân'ı hariç tuttuğunu zannediyorsun." A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (Yayına hazırlayan: Dr. Selçuk Eraydın vd.) Kitabevi Yay, İstanbul 2008, , VI, s. 502.

Bu beyit Mesnevî'de şu şekildedir:

"Ey seg-i tâğış çi av av mî koni

Ta'n-ı Kur'an-râ birünü şû mî koni"

"Ey taan ve itiraz eden köpek ne havlayıp duruyorsun Kur'an'a taan etmeyi kendin için necat vesilesi mi vehmediyorsun." (Adnan Karaismailoğlu, *Mesnevî*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2011, s. 242).

Bu beyit Bahârî'nin hatıralarında yukarıdaki şekliyle geçmektedir. Mesnevî'de geçen doğru şekli belirttiğimiz gibidir. Bu hatanın Bahârî'nin dikkatinden kaçmasıyla ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

³⁶ Reynold Alleyne Nicholson (1868-1945), Batıda, Mevlânâ Celalettin Rûmî (ö. 1273) ve eserleri üzerine çalışan önemli şarkiyatçılardan biridir. Cambridge Üniversitesinde uzun yıllar Farsça okutmanlığı (1902-26) ve hocası E. G. Brown'un vefatından sonra da Arap Dili ve Edebiyatı profesörlüğü (1926-33) yapan Nicholson, aynı zamanda İslam edebiyatı ve tasavvuf alanlarında devri-

dürü Yusuf tarafından ihtisasının imzası altında deftere kaydı ricâ edilmiş olduğundan, ihtisâsını şu halde kaydetmiştir:

-İnsanlık âlemine şeref veren Mevlânâ'yı bilemem. Yalnız şunu anladım ki Mevlânâ'nın fikirlerinin, eserlerinin künhüne vâsil olmak mümkün değildir.

4- Beşiktaş Mevlevîhânesi olan Bahâriye Mevlevîhânesi'nin Tarihçesi

(Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmet Celâleddin Efendi'den³⁷ duyulum.)

Osmanlı Devleti'nde bir usul varmış. Her sene yaz gelince donanma iki kısma ayrılır, bir kısmı Akdeniz'e, bir kısmı da Karadeniz'e çıkarmış. Bundan maksat manevralar yaparak bahriye askerlerinin denizcilik ve deniz harbinde tecrübe ve mümaseselerini artırmak ve bir de satvet-i hükümeti göstermektir.

Kapudân-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa,³⁸ Akdeniz'e çıkan donanma ile hareket etmiş. Akdeniz'de manevralar yaptıktan sonra avdetinde Gelibolu'da donanma birkaç gün kalmış. Hüseyin Paşa Gelibolu'ya çıkarak orada bulunan meşâyihî ziyaret etmiş. Kendilerine hediyeler takdim etmiş. Donanma İstanbul'a gelmek üzere hareket ettiği zaman şiddetli bir fırtına zuhûr ederek avdete mahsur olmuşlar. Bu vak'a üç defa tekrâr itmiş. Hüseyin Paşa'nın intibâh ve nazar-ı dikkati câlib olan bu vak'anın tekrârı üzerine Gelibolu'da daha ziyaret itmediği meşâyihdan hiç kimse olup olmadığını sormuş. O zaman Gelibolu Mevlevî şeyhi olan Ağa-zâde Mehmet Efendi³⁹yi ziyaret etmediğini söylemişler. Hemân Ağa-zâde Hazretleri'ni ziyârete gitmiş girân-bahâ hediyeler takdim ederek vâki' olan kusurunun afvını dilemiş. İstanbul'a avdet etmek için müsâdelelerini ricâ etmiştir.

Ağa-zâde Hazretleri, kendilerinin ve donanmanın selâmetle İstanbul'a avdetleri için duâ etmiş. Ve Hüseyin Paşa'ya İstanbul'a avdetinden üç ün sonra kendisine mihr-i sadâretin teveccüh ve tevdi' olunacağını da tebşîr etmiştir.

İ
S
T
E
M
29/2017

→ →

nin önde gelen âlimlerinden kabul edilmektedir. (Arthur John Arberry, "Nicholson, Reynold Allayne", Encyclopedia Britannica 16, London, 1972, s. 484; ayrıca bk, İsmail Güleç, "R. A. Nicholson'un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine", *Divân İlmî Araştırmalar*, S.20, İstanbul (2006/1), s. 227-240).

³⁷ Galata Mevlevîhânesi'nin son şeyhi, şair ve musikişinas Ahmet Celaleddin Dede 1853 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Gelibolu Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Azmi Dede'nin oğludur. 1870'te babası Mısır Mevlevîhânesi'ne tayin edilince onunla birlikte Mısır'a gitmiştir. Orada bir yandan Câmîü'l-Ezher'e devam ederken bir yandan da bazı hocalardan özel dersler alarak, dergâhta da edebiyat ve mûsiki bilgisini ilerletmiştir. 1893'te babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelerek Üsküdar'daki evinde uzunca bir süre münzevi bir hayat yaşamıştır. 1908 yılında önce vekâleten, daha sonra asâleten Üsküdar Mevlevîhânesi'ne şeyh ve Mesnevîhan olmuştur. 1910'da Atâullah Efendi'nin vefatı ile Galata Mevlevîhânesi şeyhliğine ve Mesnevîhanlığına getirilmiştir. 1946 yılında da vefat etmiştir.

Genç yaşta itibaren şiir ve edebiyatla da meşgul olmuş, ancak bir divançe doldurabilecek sayıda şiirlerini ise bir araya getirmemiştir. (Abdullah Uçman, *Ahmet Celâleddin Dede*, DİA, İstanbul 1989, II, 59; Gülgün Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhânesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale 2009, s. 102-121; a. mlf, "Galata Mevlevîhânesi Son Şeyhi Ahmet Celaleddin Dede'nin Mevlevîlik Tarihine Işık Tutan Şiirleri," İSTEM İslam Sanat, Tarih Edebiyat ve Musikisi Dergisi, Sayı: 13, Konya 2009, s. 133-150).

³⁸ I.Abdulhamid'in damadı, Osmanlı Kaptan-ı Deryası ve veziri olan Hüseyin Paşa hakkında geniş bilgi için bkz, Nejat Göyünç, "Hüseyin Paşa, Küçük", DİA, İstanbul 1999, IX, 6-8.

³⁹ Gelibolu Mevlevîhânesi ve Ağa-zâde Mehmet Dede hakkında geniş bilgi için bkz., Barihudâ Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", DİA, İstanbul 1996, XIV, 6-8.

Donanma ile İstanbul'a gelmişler. Fi'l-vâki' üç gün sonra Hüseyin Paşa'ya sadâret tevcih olunmuş. Bu ni'mete şükrân olarak, Hüseyin Paşa Beşiktaş'ta bir Mevlevîhâne yaptırmış. Ve Ağa-zâde Hazretlerini de davet ederek bu dergâhi nâmlarına ihdâ etmiştir.

Ağa-zâde Hazretleri orada birkaç mukâbele yapmış. Kendisi Gelibolu'ya gidip geldiğinden yerine bir başkasının meşihate tayin ettirilmesini söylemiştir. Hüseyin Paşa muvâfakât etmemiş İstanbul'da kalmasını rica etmiş. Bunun üzerine Ağa-zâde Hazretleri: "Öyle ise biz her iki dergâhta da bulunuruz." diyerek kendine mahsûs kayak ile Pazar günü Gelibolu'da mukâbele yapmak üzere gider ve Çarşamba günü Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde mukâbele yapmak üzere gelirmiş. Böyle senelerce her iki dergâhın meşihatını ifâ etmişler. İşte bu dergâh şimdiki Çırağan Sarayı'nın bulunduğu mahal imiş. Bu dergâh sarayın dâhilinde kalmıştır. Orada meşihatda bulunan on iki şeyhin merkadleri mevcuttur. Bu zâtların isimleri Sefine-i Mevlevîye'de mezkûrdur. Ağa-zâde Hazretlerinin bindiği kayığın Morali'nin dergâhın Maçka'ya nakline kadar semâ'hânenin avize mahallinde asılı olarak mevcut olduğunu ve kendisinin gördüğünü Ahmet Celâleddin Efendi söylüyor. Sultan Mahmûd Çırağan Sarayı'nı tevsi' itmek istemiş. Mevlevîhâne'yi saraya mülâsık olan Müsâhib-i Şehriyârî Abdi Bey'in yalısına kaldırmış.

O zaman meşihatda Şeyh Abdulkâdir Efendi bulunuyormuş. Sultan Mahmûd her mukâbele günü dergâha gelir ve şâyet gelmeyecek olsa o günü gelemeyeceğini ihbâr eder, kendisini beklememelerini bildirirmiş.

Üsküdar Mevlevîhânesi'ni te'sis eden üstâd-ı mûsikî Büyük Ârif Efendi Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde kudüm-zen başı imiş. Mi'râciyyenin nevâ faslını ve eski İsfahan âyini bilen bu zâtta pek çok kıymetli, nâdir mûsikî parçaları varmış. Eski İsfahan âyini ve mi'râciyyenin nevâ faslı bu zatla beraber gâib olmuş gitmiştir. Şeyh Abdulkâdir Efendi Üsküdar Mevlevîhânesi'nde medfûndur. Büyük Ârif Efendi kendi te'sis ettiği Mevlevîhânedeki şeyhin kaydının bulunmasını arzu etmiştir.

Şeyh Abdulkâdir Efendi'nin vefatından sonra Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne Şeyh Saîd Efendi şeyh olmuş. Bu zât pek büyük üstâd-ı nây imiş. Biraderi Salih Efendi'yi, oğlu Yusuf Paşa'yı ve şâkirdi Sâlim Bey'i yetiştirmiş. Bunların her üçü de neyzenlikde iştihâr etmişlerdir. Sâlim Bey zamanımıza kadar yetiştirmiştir. Geçen seneye kadar ber-hayat idi. Pek çok neyzen yetiştirmiştir.

Şeyh Saîd Efendi'den sonra, oğlu neyzen Yusuf Paşa'yı meşihata getirmek istemişlerse de padişahın Yusuf Paşa'yı muzika-i hümâyûndan ayırmak istemesi ve Yusuf Paşa'nın da her ikisinden vazgeçmemesi, ancak Galata Mevlevîhânesi şeyhi Kudretullah ve Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendilerin te'sir-i nüfûzu ve ikisinden birinin terk olunmuş bulmaktaki icbâr ve ısrarları üzerine Yusuf Paşa meşihata getirilmeyerek Şeyh Nazîf Efendi meşihata ta'yîn olunmuştur.

Şeyh Nazîf Efendi 1288/1871 tarihinde meşihata geçmiştir. Sultan Mecid zamanına müsâdiftir. Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmet Celaleddin Efendi de-

di ki: “Şeyh Nazîf Efendi meşîhata geçtiği zaman babamla beraber geldik Şeyh Nazîf Efendi'nin elini öptüm. Nazîf Efendi çok büyük bir zâttı.”

Sultan Aziz sarayı tevsî etmek bahanesiyle Beşiktaş Mevlevîhânesi'ni Maçka'ya nakletmiş. O zaman Şeyh Nazîf Efendi vefat etmiş imiş. Şeyh Nazîf Efendi'nin 'ızâm-ı mübârekini oraya nakletmişler. Büyük Ârif Efendi, şeyhi Abdulkâdir Efendi'nin 'ızâmını Maçka'ya nakl ettirmemiş. Üsküdar Mevlevîhânesi'ne nakl etmiş. O zaman merâsim-i mahsûsa ile onun 'ızâmını Üsküdar'a nakl etmişler.

Sultan Azîz, Maçka'da şimdiki Taşlık denilen ve câmi temellerini ihtivâ eden mahalde gayet güzel ve dil-nişîn bir şekilde binâ ettirdiği Mevlevîhâne'nin henüz boyaları tamamen kurumadan burada kışla/cami yaptıracağı diyerek, Mevlevîhâne'yi oradan da kaldırmış, şimdiki Mevlevîhâne'nin bulunduğu Bahâriye'ye nakl ettirmiştir.

Ahmet Celâleddin Efendi diyor ki: “Şeyh Hasan Efendi'ye (Şeyh Nazîf Efendi'nin oğlu) dedim ki: Mevlevîhâne'nin Bahâriye gibi hicren bir mahalle nakline niçün i'tiraz etmediniz mi, padişah'tan başka bir yere naklini istemeli idiniz. Şeyh Hüseyin Efendi o vakit pek genç olduğundan sözünün mesmû' olmadığı yoksa kendisi hiç olmazsa Mevlevîhâne'nin Defterdâr semtinde inşâsını arzu eylediğini fakat Mevlevîhâne'nin inşâsına taraf-ı padişahîden me'mûr edilen zât, güyâ şeyh ailesinin dergâhın Bahâriye'de inşâsını arzu eylemekte olduklarını padişaha söylemesi üzerine Bahâriye'de inşâsına irâde çıkmış olduğunu söylemiştir.”

Mevlevîhâne'nin hitâm-ı inşâ'atiyle resmî küşâdının icrâsı Abdulhamîd'in bidâyet-i saltanatına müsâdîf etmiş. Şeyh Nazîf Efendi'nin 'ızâm-ı mübâreki Maçka'dan da Bahâriye'ye nakl olunmuştur. Semâ'hâne'nin sol cenâhındadır. Şeyh Hüseyin Efendi Hazretleri gayet güzel ney üflerdi. Hocası Neyzen Yusuf Paşa'dır. Şiirde, mûsikîdeki kudreti neyzenlikteki dehâsıyla ... etmiş idi. İşte bu zât benim şeyhim üstadımdır. Ben de Bahâriye Mevlevîhânesi müntesiblerindenim, ben o dergâhtan feyz aldım.

28 Rebî'ü'l-âhir1348/ 4 Eylül 1929

Midhat Bahârî

5. Şeyh Hüseyin Efendi Hazretlerinin Babası Ârif-i Billâh Nazîf Efendi'nin Tercüme-i Hâline Âiddir.

(Şeyh Azmî Efendi-zâde Ahmet Celâl Efendi'den duydum.)

Şeyh Nazîf Efendi merhûm, Yenişehir'de Fener'de asîl ve temiz bir ailedendi. Orada bir müddet muallimlik etmiştir. Sonra Konya'ya gitmek üzere Gelibolu'dan geçmiş babamla görüşmüştür. Konya'da Dergâh-ı Pîr'de aşçı dede olan Nesîb Dede'ye inâbe etmiştir. Bu ziyaretini aynı şekilde Gelibolu'dan geçmek ve babamla görüşmek suretiyle üç defa tekrarlamıştır. Hattâ bir defasında Konya'da bir kış altı ay Dergâh-ı Pîr civârındaki Sultan Veled Medresesi'nde ikâmet etmiş ve bu sûretle seyr ü sülûkunu ikmâl etmiştir. Üçüncü defaki ziyâret avdetinde hilâfet almış. Yenişehir-i Fener'de mevcûd Mevlevî zâviyesine ilâveten

kendi tarafından ikinci bir Mevlevîhâne tesis edilmiştir. Hattâ Mevlevîhâneyi bilâhère matbah vesâire ilave ederek âsitâneye çıkarmıştır.

Konya'ya gidip geldikçe bi't-tab' İstanbul'dan geçirdi. Bu arada kendisine mülâkî olan zâtların çok muhabbetini kazanmış. Hattâ İstanbul'da kendine inâbe eden bir hayli kimseler de olmuştu.

İstanbul'da kalmış ve sohbet-i mürşidânesinden her zaman müstefid olmasını isteyen bu tâliblere kendisinin de bizi arzu ettiğini inşallâh muvaffak da olacağını söyleyerek müştâklarını sevindirirdi.

Hemdem Çelebi zamanında Beşiktaş Mevlevîhânesi inhilâl etmişti. Ki burası şimdiki Çırağan Sarayı'nın yanı başında Sultan Mahmûd'un pek sevdiği iki musâhibi vardı: Said Efendi ve Abdi Bey. İşte Abdi Bey'in yalısını Sultan Mahmûd Mevlevîhâne'ye tahvîl ederek Çırağan Sarayı'ndaki Mevlevîhâne'yi oraya nakletmiştir. İstanbul'daki dostlar ve muhibleri tarafından vâki' teşebbüs üzerine Şeyh Nazîf Efendi Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne meşîhate ta'yîn edildi.

Bu ta'yîn Sultan Abdulhamid'in cülûsu zamanına tesâdüf eder.

Ben çocuktum. Yedi sekiz yaşlarında vardım. Bir yaz İstanbul'a gelmiş. Ak-rabamızdan olan Şâir Ziyâ Paşa'nın evinde misafireten oturuyorduk. Şâir Ziyâ Paşa'nın annesi benim annemin halası idi. Ekseri yaz mevsimlerinde gelir orada kalırdık. Ziyâ Paşa'yı Abdulmecid çok severdi. Aralarında samimi bir muhâdenet vardı. Ziyâ Paşa ekserî zamanını sarayda Abdulmecid'in yanında geçirirdi. Birlikte satranç oynarlardı. Ancak haftada iki gece konağa gelebilirdi. Gayet müşkil-güşâ vakûr bir babası vardı. Hiç gözümün önünden gitmez. Ziyâ Paşa'nın kız kardeşi Fadîle Hanım gelin oldu. Arnavut Köyü'nde burunda bir bü-yük yalı vardı. İşte o yalıda gelin gitti. Bizden bazımız o düğünde bulduk. Ne âlemlerdi.

İşte o yaz bir gün lalamız, beni ve büyük kardeşimi alarak birlikte bizi Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne götürdü. O günü mukâbele günü idi.

Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde kırk dane hücre-nişîn dede vardı. Yirmi yedi matbah cânı vardı. Hatta hücreler dedeleri ist'âb etmiyor. Her hücrede iki dede bulunuyordu. Bu da kâfi gelmemiş idi. Mescide giden koridorda da geceleri altı yedi dede yatmak mecburiyetinde kalmış idi. Bu derecede dergâha karşı bir şevk vardı.

O günü mukâbelede bulduk. Ben henüz semâ' çıkarmamıştım. Mutribde kenarda durarak seyrettim. Mutribde tamam on sekiz neyzen vardı. Âyin okuyanlar da bir o kadar bulunuyordu. Hele semâ' bir âlemidi.

Şeyh Nazîf Efendi'nin sağında hemân yanı başından itibaren sol tarafında yanı başına kadar semâ'zenler iki saf olmuş dizilmişlerdi. Sultan Veled Divânı'nda post önünde nikâb selâmını karşılıklı ikişer kişi yapıyorlardı. Yâ Rabbi ne rûhâniyyet ne ihtişâmdı.

Vaktâ ki Sultan Veled devri bitti. Semâ' başladı. Semâ'zenlerin yarısı hırkalarını çıkarıp semâ'a girdiler. Diğer yarısı ayakta durdular. Onlar iki selâmı bitirdikten sonra onlar hırkalarını giydiler. Diğerleri gibi semâ'a girip iki selâmı da

onlar yaptılar.

Biz semâ'dan sonra Gelibolulu dedelerden birinin hücreğine gittik. Şeyh Nazîf Efendi'nin yanında misafirleri vardı. Onlar dağıldıktan sonra lalamız bizi alıp Şeyh Nazîf Efendi'nin yanına götürdü. Büyük bir odada yan tarafta yerde bir erkân minderinin üzerinde oturuyordu. Başındaki sikkesi ta kaşlarının üzerine kadar inmişti. Nûrânî bir sîmâ üzerinde görünen bıyık ve sakalının verdiği vakar ile pek mehîb görünüyordu. Hâlâ bu günkü gibi gözümün önündedir. Biz odaya girer girmez başındaki sikkeyi kaşları üzerinden kaldırarak bize dönüp baktı ve:

-Gelin bakalım Azmî gülleri. Dedi.

Biz elini öptük, karşısında oturduk. Ağabeyime hitap ederek, bir hayli görüştü. Ve bize iltifatlar etti. Sonra bizi aldı içeriye hareme götürdü. Hanımlara takdîm etti. En küçükleri olduğum için beni okşadılar, sevdiler. Benim haremde kalmaklığımı istediler. Ammâ ben küçüktüm kardeşlerimden ayrılmadım. Birlikte beni de alıp Şeyh Nazîf Efendi selâmlığa çıkardı. Orada oğlu Şeyh Hüseyin Efendi'nin odasına götürdü. Şeyh Hüseyin Efendi ile tarih-i velâdetimiz birdir. Şeyh Hüseyin Efendi hocası gelmiş. Ders alıyordu. Şeyh Nazîf Efendi seslendi. Bizi kendisine takdîm ederek; misafirlerine ikrâm etmesini söyledi. Üç gece dergâhta misafir olduk. Geceleri mehtâbda deniz kenarına kanepeler koymuşlardı. Çıkar otururduk. Dedelerin bazısı denize girerler, banyo yaparlardı. Onları seyrederek eğlendik. Hoşça bir vakit geçirdik.

Şeyh Nazîf Efendi'nin intikâli Sultan Abdulazîz'in evâil-i saltanatına müsâdiftir.

Şeyh Nazîf Efendi merhûmun çok değerli mürîdleri vardı. Ekserîsi erbâb-ı fazilet ve kemâldendi. Bunlardan biri olan şâir Râib Bey pek sevdiğim bir zâtı. Hoş sohbet, ehl-i dil, ehl-i kemâl bir Mevlevî idi. Bu zât Şeyh Nazîf Efendi'nin hayranı idi. Her zaman söyler ve tahassürle anardı.

Derdi ki:

"Üç sene muntazaman hizmetinde bulunmuştum. Âh bu üç sene benim asıl ömrüm ve mahsûl-ı hayâtımdır. Bu üç sene bütün ömrüme, bütün zevk ve neş'eme, elhâsıl bütün saâdet ve inşirâhıma mu'âdildir." Böyle bir derviş yetiştiren bir şeyh nasıl kemâl sahibi olduğu düşünölmeli.

Babam derdi ki:

Şeyh Nazîf Efendi, ehl-i hâl ve keşf ü kerâmet ve kemâl sahibi bir zâtı. Ona intisâb edenler hakikaten müstefîd oldular.

10 Şaban 1356/ 17 Eylül 1928

Midhat Bahârî

6- Yalnızbağ Mevlevî Zâviyesi⁴⁰

(Emlâk-i metruke idâresi memurlarından Ken'an Bey'den duydum.)

⁴⁰ Hikmet Atik, "Ahmet Mithat Bahârî Beytur'un Hatıralarında Yalnızbağ Mevlevîhânesi ve Erzincan", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri*, Erzincan 2016, s. 795-801.

1914'den itibaren dört buçuk sene süren ilk vak'a harb-i umûmîde cereyân etmiş. Ken'an Bey diyor ki:

"Harbiye Nezâretince Kafkas Cephesi'ne gidecek Alman hey'et-i sefiriyyesini götürmek üzere memur edildim.

Yolda Sivas'a uğradık. Sivas'ta Mevlevîhâne'ye misafir edildik. Mevlevî şeyhi bize pek çok ikrâm ve ihtirâz gösterdi. Gece esnâ-yı musâhabetde bana:

"Gideceğiniz yolda buradan takriben dört konak ileride (Yalnızbağ) nâmıyla bir kasabaya uğrayacaksınız. Burada (Salih Dede) nâmında bir Mevlevî şeyhi vardır. Eğer onunla sohbet etmek şerefine nâil olursanız sizi bahtiyâr addederim. Herkese çıkmaz çok muhterem bir zâttır. Kendisiyle görüşmek fırsatını elde etmeğe her halde çalışınız." dedi. Gündüz icrâ edilen semâ' âyinine bulunduk. Almanlar çok mahzûz oldular.

Biz kalacağımız konak yerlerinde ihdârâtda bulunulması için daima bir gün evvel kaldığımız mahalden telgrafla Alman hey'et-i sefiriyyesinin gelmekte olduğunu ve yatılacak yerin ihdârını bildirirdik. Bi't-tab' Yalnızbağ'a da geleceğimiz geceyi telgrafla bildirdik. Orada memleketin eşrâf ve me'mûrîni bizi istikbâl ettiler. Ve Salih Efendi'nin hangâhında misafir edileceğimizi söylediler.

Mevsim kış idi. Öyle bir soğuk vardı ki ben değil, soğuğa alışık olan Almanlar bile titiyorlardı. Tekkeye gittik. Salih Efendi bizi karşıladı. Üzerinde beyaz bir fistan, ayağında beyaz bir şalvar, kolları sıvanmış, göğsü açık, uzunca nûrânî beyaz bir sakal ile Salih Efendi'yi görünce hayretler içinde kaldık. Her taraf beyaz karlar içinde idi. Salih Efendi de beyazlara bürünmüş olduğu halde karşımızda bir melek gibi nûrânî görünüyordu. Almanlar sordular:

"Şeyh Efendi üşümüyor mu? (Hey'et-i sefiriyeye makâmındaki tercümân vâsıtasıyla görüşüldü.)

Şeyh Efendi:

"-Hayır. Bizim soğuşumuzu Cenâb-ı Hak Erzincan Kazâsı'na verdi. Biz neye üşüyelim."

Bu cevabı bir latîfe gibi telakkî ederek gülüştük.

Salih Efendi bize fevka'l-âde ikramlar etti. Gümüş bir sofrâ üzerinde hey'et-i sefiriyeye yemek yedirdi. Bu zât o kadar nâtika-perdâz, o kadar yüksek fikirli bir zât idi ki tarif edemem. Oranın ahvâl-i mevki'iyeye, coğrafiyeye ve siyâsiyesi hakkında derin etraflı ma'lûmât verdi. Almanları tenvîr etti. Hükûmetin siyâset-i dâhiliyesinden tenkid-kâr bir sûrette bahsetti. O kadar güzel ve müfid sözler söyledi ki; Almanlar kemâl-i dikkatle müstefidâne dinliyorlardı. Gece yarısına kadar bizi musâhabet-i ârifâne ve vâkîfânesiyle hakikaten teşne-yâb eyledi. Sabahleyin yine bizi teşcî' ve taltîf etti. Almanlara "Türklerin iyiliği için çalıştığınız cihetle size duâ ederim" dedi. Bana ayrıca iltifât-ı mahsûsa gösterdi.

Ben me'yûs idim. Kafkas Cephesi'nden sağ olarak avdet edeceğime ümîdvâr değildim. Salih Efendi benim me'yûsluğumu anladı. Kalbime kuvvet verecek sözler söyledi. "Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna nihâyet yoktur. Sâlimen ve

memnûnen avdet edersin. Me'yûs olma.” dedi. Ve avdetinde tekrar kendisinde misâfir kalmaklığı tenbîh etti.

Erzincan'a vusûlümüzde ilk işim Erzincan kadısını görmektir. Vali bizi istikbâl etti. Erzincan Valisi Memdûh Bey idi. Bu zâtla tanış çıktık. Eski ehibbâmdan idi. Kendisine kadı efendiyi görmek istediğimi söyledim.

“-Canım bu zâtı görüp ne yapacaksınız. Yanına giderseniz sıcaktan bunalırsınız. Bunun kadar sıcaklığı seven adam olmaz.” dedi.

Her ne ise arzumuza binâ'en biz kadının nezdine götürdü. Bir de ne görelim. İki kürk biri biri üstüne giymiş. Odada iki soba yanıyor. Herkes içeride buram buram terliyor. Kadı efendi ise, odanın bu kadar sıcaklığına rağmen soğuktan titrediğini söylüyordu.

Kadı efendiyi görmekteki arzumuzun sebebi ve müşâhedemizi Vali Memdûh Bey'e anlattım. O da Salih Efendi'nin mezâyâsından senâ-kârâne bahsetti. Büyük bir adam olduğunu söyledi.

Hülâsâ Kafkas Cephesi'ne gittik. Ben orada dokuz ay kaldım. Orada başıma bir rahatsızlık geldi. Ordu tedâvim için beni İstanbul'a gönderiyordu. Enver Paşa'ya takdîm edilmek üzere bir takım eşyaları ve hediyeleri de götürmekle memur edildim. Benim emrime eski binek otomobil ile bir kamyon verdiler. Ben müreffehen geliyordum.

Yalnızbağ Kasaba'sına gelince Salih Efendi'ye misafir olmak üzere gittim. Beni husûsî odasında kabul etti. Bu zât evlenmemiş bekâr bir adamdı. İki dede hizmetine memur idi. Odanın iki yanlarına beyaz postlar yayılmıştı. Salih Efendi'nin oturduğu postun rengi kırmızı idi. Önünde küçük bir masa gibi rahle vardı. Üzerinde kitaplar duruyordu. Kendisinin oturduğu yerin sağında ve solunda iki büyükçe şam'dân vardı.

Ben elini öpmek üzere yanına gittiğim zaman tebşîrle beni kabul etti. Bir hayli görüştük. “Bu harb-i umûmî bir musîbettir. Biz bu harbe girmemeli idik.” dedi. Ve bana bir teneke bal ve bir seccâde hediye ederek, “Bu seccâdeyi gördükçe beni yâd edersiniz.” dedi. Beni iltifatlarıyla mahzûz ve mahbûb kıldı.

11 Cemâziye'l-ülâ 1349/ 20 Teşrîn-i evvel 1930

Midhat Bahârî

7. Galata Mevlevîhâne si'nin Tarihçesi.

(Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmet Celâleddin Efendi'den duydum.)

Galata Mevlevîhânesi'nin bânisi İskender Paşa'dır. Bu zâtın yazdığı vakıf-nâmenin tarihi 897 olup bunda Vize Kazası'ndaki arazisini dergâha vakfediyor. Ve dergâhın ilk meşîhatına Yunus Dede'nin ta'yîn kılındığını gösteriyor. Sultan Bâyezid-i sâni zamanına tesâdüf ediyor.

Sefine-i Mevlevîyye sahibi Sâkîb Dede Efendi⁴¹, Sefine'sinde dergâhın ilk

⁴¹ Sakîb Dede (1148/1735)'nin hayatı eserleri ve *Sefine-i Mevlevîyye* adlı eseri hakkında geniş bilgi için bkz, Ahmet Arı, “*Sakîb Dede*”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 4-5.

meşihatına Sultan Dîvânî Hazretlerinin bulunduğunu yazması, müşârun ileyhin dergâhın ta'mîr ve tecdîdine delâlet ederek ikinci bânî olmasından ve bi't-tab' Sâkıb Dede'nin vakıf-nâmeyi görmemiş bulunmalarından inti'âş etmiştir. Sultan Dîvânî Hazretleri, Yavuz Sultan Selim'in daveti üzerine 919-920 yıllarında İstanbul'a gelmiş ve meşhûr dergâhta misafir olmuşlardır. İhtimal ki mukâbele dahi yapmışlardır. Dergâhta bulunmaları müddetince ifâ-yı meşihat etmiştir.

21 Rebî'ül-âhir 1348/ 17 Teşrîn-i sâni 929

Midhat Bahârî

8. Şeyhim Üstadım Hüseyin Fahrî Dede Efendi⁴² Hakkında

(Galata Mevlevîhânesi şeyhi Ahmet Celâleddin Efendi'den duydum.)

Şeyh Hüseyin Efendi iyi Fârisî bilirdi. Arabî de tahsîl etmişti. İrfânî zekâsı hâriku'l-âde idi. Bu kadar yüksek bir irfâna mâlik kimseye tesâdüf etmedim. Hüdâ-dâd bir irfâna sahip olan Hüseyin Efendi'nin zerâfetine, nüktedânlığına, irfân ve kemâlâtına hayrân biriyim. Benim şeyhim idi. Bu irfânı, bu kemâlâtı o tahsîl ile sohbet ile kazanmış değil idi. O kâmil bir insan olarak doğmuş idi.

Bazıları, kendisine mürebbi tayin olunan ser-tabbah Râşid Dede'nin sohbet-i ârifânesiyle yetişti, derler. Hâlbuki bence Râşid Dede'ye mülâkî olduğu zaman on sekiz yaşında bulunan Şeyh Hüseyin Efendi o sinn-i sâlde iken bile birkaç Râşid Dede değerinde kabiliyette idi. Bence Râşid Dede onun ârifâne sohbet ve onun iksîr-i nazarıyla olgunlaşmıştır ve kemâle ulaşmıştır.

Babam, Şeyh Azmî Efendi⁴³ Mısır'dan bazı işlerinin takip ve intâcı için beni İstanbul'a gönderir ve takip olunacak işlerin bir pusulasını da yazar bana verir-ken derdi ki:

"-Şimdi sen İstanbul'a gidince Hüseyin Efendi'yi bulursan, yanında yan gelir oturur, tatlı sohbetlere dalarsın. Bizim işleri artık Hak vere, unuttur gidersin."

Fi'l-vâki' ben İstanbul'a gelince, doğru Bahârîye Mevlevîhânesi'ne gider, Hüseyin Efendi'de misafir olurum. Onun güzel sohbetleri beni öyle teşne-yâb ederdi ki tarif edemem.

12 Rebî'ül-âhir 1349/ Eylül 1930

Midhat Bahârî

9- Türk Mûsikîsine Âid Bir Hâtrâ:

Zekâî Dede,⁴⁴ Eyyübî Mehmet⁴⁵ Bey'in şakirdi imiş. Ara sıra Eyyübî Mehmet Bey'le birlikte Dede Efendi'yi ziyarete giderlermiş. Dede Efendi, Zekâî'de gördüğü mûsikî istidâdını takdîr ederek bir gün Zekâî Dede'ye demiş ki:

⁴² Bkz, Hakan Türkbek, age.

⁴³ Hüseyin Azmî Dede'nin hayatı eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz., Sâfi Arpağuş, *Gelibolu'dan Kahireye Bir Ömür, Son Devir Mevlevîlerinden Hüseyin Azmî Dede-Hâl Tercümesi ve Risâleleri*, İfav Yay., İstanbul 2014.

⁴⁴ Ünlü Türk musikisi bestekârı ve musiki hocası Zekâî Dede hakkında geniş bilgi için bkz, Nuri Özcan, "Zekâî Dede", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 195-196.

⁴⁵ Türk bestekân, sâzende Eyyübî Mehmet Çelebi (1804-1850) için bkz., Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1974, II, 19.

“-Sen Eyyûbî Mehmet Bey'den yine ders almaya devam et. Fakat onun haberi olmadan ve ona ihsâs etmeden bana da ara sıra gel, sana mûsikî göstereyim. Seni çok müste'id buldum.”

Zekâî Dede de; Dede Efendi'nin bu iltifat ve teveccühüne memnûn olarak, ara sıra Dede'ye de mülâzemet etmekten vazgeçmemiş. Ve kendisinden çok istifâde etmiş.

Dellâl-zâde İsmail Efendi,⁴⁶ Eyyûbî Mehmet Bey, Dede Efendi'nin en güzîde şakirdleri imiş. Onun için biri birlerini pek çekemezler, kıskanırlarmış.

Dellâl-zâde bir eser bestelediği zaman, şakirdlerine meşk eder. Ve sonra da:

“-Eyyûbî Mehmet Bey bakalım böyle bir eser yapсын” dermiş.

Bunu Eyyûbî Mehmet Bey'e yetiştirirler.

Mehmet Bey, en müste'id şakirdi olan Zekâî Dede'ye, kendisinin istediği bir makamda istediği bir güfte ile bir beste yapmasını söyler:

O da “Peki” der ve besteyi yapmaya başlamış.

“O gülün gülzâr-ı hüsnü bâd-ı gaflet bulmasun”

Mısrayla başlayan bir nazma, bayâtî makâmında bir beste yapar. Bu besteyi Dellâl-zâde'nin çıraklarına meşk ederler ve sonra Mehmet Bey onlara der ki:

“-Hadi bunu hocanıza okuyunuz. Ve kendisine deyiniz ki:

Bu benim şakirdim Zekâî Dede'nin bir bestesidir. O bunun kadar güzel bayâtî bir beste yapсын da sonra gelsin benimle boy ölçsün.”

Fi'l-hakîka, bu sözü giderler, Dellâl-zâde'ye söylerler. Dellâl-zâde'nin çok canı sıkılır. Ve hiçbir şey söylemez.

Fakat müddet-i ömrünce o tarihten sonra artık bayâtî makâmında beste yapmaz.

Midhat Bahârî

10. Semâ' Dedem Hâfız Melek⁴⁷

Adı Muhammed Celâl, babası Mevlevî Tarîkatı'ndan ve Kasım Paşa Mevlevîhânesi muhiblerinden Mustantık Muhammed Zühdü Efendi, anası Zehrâ Hanım'dır. Küçük Mustafa Paşa'da Âşık Paşa Mahallesi'nde 1288-1870 tarihinde doğmuştur.

Şeyh Said Efendi'nin Âşık Paşa İbtidâî Mektebi'nde ilk tahsîlini yaptı. Kadı Çeşmesi Mektebi'nde Hâfız Ârif Efendi'den hıfzını bitirdi. 1305-1887'de meşhûr Hâfız Sâlih Efendi'den kıra'at okudu. Ve aşereyi ikmâl etti. Ta'lik yazısını meşhûr Hâfız Sâmi Bey'in şakirdi Sultan Selim Câmî'i Müezzini Hulûsî Efen-

⁴⁶ Türk musikisi bestekarı Dellalzâde İsmail Efendi (1797-1869) hakkında bkz., Nuri Özcan, “İsmail Efendi Dellalzâde” *DİA*, İstanbul 1994, XXIII, 95-96.

⁴⁷ Hafız Melek hakkında geniş bilgi için bkz., Nuri Şimşekler, *Pîr Aşkına*, s.160; Saadettin Nüzhet, *Türk Müsikisi Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1943, II,491.

di'den, Mevlevî âyinlerini ve mûsıkîyi Zekâî Dede'den, yine bir kısım âyinlerle beraber ney üflemeği de Zekâî-zâde Hâfız Ahmet Efendi'den meşk etti. Daha küçükken Kasımpaşa şeyhi Ali Rızâ Efendi'den sikke gıydi. Ve semâ'ı orada çıkardı. Semâ' dedesi Kasımpaşa Mevlevîhâne'si semâ'zen başısı meşhûr semâ'zenlerinden Defter-i Hâkânî hulefâsından Mehmet Efendi'dir. Bahâriyye Mevlevîhâne'si şeyhi mürşidim Hüseyin Fahrî Dede'ye intisâb etti.

Hâfız Celâl Efendi Mevlevîler arasında Hâfız Melek adını almıştır. Kuvvetli bir hâfızaya ve mûsıkî tabiatına mâlikti. Nota bilmezken âyinleri, Zekâî Dede'den nasıl meşk etmişse hiç bozmadan öylece okurdu. Hiçbir neyi de unutmazdı. Muhtelif makâmlarda bestelenmiş olan âyinlerdeki;

Ey ki hezâr âferîn bunca sultân olur

Kulu olan kişiler Hüsrev ü Hâkân olur

Beytini birbirini müteâkib olmak üzere herhangi bir makâmdan isterseniz okumak kudretini gösterirdi. Hayatını Mevlevîhanelere vakfetmişti. Haftanın âyin günlerinde İstanbul'daki Mevlevîhanelere gider, âyin okurdu. İmâmet hizmetinde bulunurdu. Aynı zamanda kuvvetli bir semâ'zendi. Güzel semâ' ederdi. Bir hayli, semâ'zenler, bir hayli âyin-zenler yetiştirmiştir. Semâ'zenlerinden biri ben olduğum gibi, âyin okuyanlardan biri de Tüccârân-ı Zahîre Borsası'na müntesib Mehmet Eşref Bey'dir. Galata Mevlevîhânesi'nde ara sıra kudûm-zen başılık yapardı.

Hayatında bazı husûsiyetleri vardı. Yol yürümekte fevka'l-âde bir kudret gösterirdi. Herkesin yürüyemediği bir yolu o meşakkatsizce yürürdü. Bir aralık Bebek Câmî'ine hıdivin vâlidesi Mısır'dan en güzide hâfızları getirmiş, Ramazan'da öğleden sonra mukâbele okuyordu. Sesleri güzel bu hâfızlardan Kur'ân'ı dinlemek şevkiyle vapur saatleri uygun gelmediğinden, Küçük Mustafapaşa'dan Bebek'e kadar yayan olarak giderdi. Sohbet ettiği Mevlevî urefâsından ara sıra bahseder bilhassâ Galata Mevlevîhânesi hücre-nişinlerinden Hilmi Dede'yi çok senâ ederdi. Mevlânâ'nın şiirlerini, sözlerini fakîre tercüme ettirir, bu tercümeleri dinledikten sonra her birinin içinde ne güzel nükteli manâları bulur, anlatırdı.

11. Türk Mûsıkî Tarihine Aid Bir Hâtrâ

Sultan Mecid devrinde idi, İsmâil Dede⁴⁸ baş müezzin, Mustafa İzzet Efendi de baş imamdı.

Dede Efendi, Ramazan gecesi bir akşam terâvihde, acemaşirân makâmında bazı eserler okumuş idi. Mustafa İzzet Efendi de mihrabiyeyi hiç işitilmemiş bir makâmdan okudu. Dede Efendi şaşaladı. O da ona karşı yine hiç işitilmemiş bir makâmdan bir âyin parçası okumakla mukâbele etti.

Sultan Mecid mûsıkî-şinâsı. Baş imamla müezzin başının gösterdikleri bu nâ-şâyende mahâret-i mûsıkîyye Padişah'ın dikkat-i nazârından kaçmamış idi.

⁴⁸ Türk musikisi bestekârı, Hammâmizâde İsmail Dede Efendi hakkında geniş bilgi için bkz., Nuri Özcan, "İsmail Dede Efendi, Hammâmizâde", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 93-95.

Namazdan sonra her ikisini de huzûruna davet etti.

Mustafa İzzet Efendi'nin okuduğu aşr-i şerîf ile ona mukâbeleten Dede Efendi'nin âyin parçasının hangi makamlardan olduğunu kendilerine sordu. Her ikisi de tabiatlarının ve mûsikîdeki heyecanları sevgiyle bu makâmlarda okuduklarını söylediler. Bunun üzerine Padişah'ın emriyle mûsikî makamâtında henüz ta'ayyün etmemiş olan bu makâmlardan Mustafa İzzet Efendi'nin okuduğu makâma "şevk-efzâ" Dede Efendi'nin okuduğu makama da "ferah-fezâ" adlarını verdiler.

Sultan Mecid, hoşuna giden ferah-fezâ makâmında bir âyin-i şerîf bestelemesini Dede Efendi'ye emr etti.

Dede Efendi bu makâmında bir şâh-eser-i mûsikî addolunan bir âyin-i şerîf bestelemiş idi. O asrın güzîde ve mûsikî-şinâslarından Şakir Ağa bu vak'alardan haberdâr oldu. O da ferah-fezâ makâmında güzel bir fasıl besteledi. Ve bunu şakirdlerine ta'lîm ediyordu.

Bir gün, tesâdüf bu ya, Dede Efendi Şâkir Ağa'nın evinin önünden geçerken Şâkir Ağa'nın talebesine ferah-fezâ makâmından bir fasıl meşk etmekte olduğunu duydu. Bir müddet kapının önünden ayrılmadı, dinledi. Şâkir Ağa mûsikî-şinâs olmakla beraber güzel sesli de idi. Kıvrak ahenklerle bu mûsikî ta'liminde Şâkir Ağa'nın tatlı nağmeleri, Dede Efendi de mûsikî hislerini, mûsikî şevklerini tekrar canlandırdı. Ve aynı zamanda kendisinin nâmına izâfe edilen bir makâmında kendinden evvel başkasının bir fasıl yapması biraz da hoşuna gitmişti.

Hemen evine gidip bir haftada ferah-fezâ makâmından güzel bir fasıl yaptı. Ve saray mûsikî hey'etine ta'lîm ederek Pâdişâh'a arz etti.

"Kasr-ı Cennet" diye başlayan bu fasıl, Topkapu Sarayı'nda ilk defa okundu. Sultan Mecid'in pek çok takdîrlerini celb etti.

Ahmet Midhat

12- Mûsikî Notaları

Şark mûsikîsinde kâr-ı nâtık: Güfte ve bestesi bir yürüyen mûsikî parçasına denir.

Meselâ güftede rast derken rast makamını, ferah-fezâ derken ferah-fezâ makamını yaparak okunur.

Şimdiye kadar memleketimizde dört kâr-ı nâtık yapılmıştır. Birini Hatib-zâde, ikisini Dede Efendi, birini de Zekâî Dede yapmıştır.

Şark mûsikîsinde kâr: Güftesini terennüme beraber başlayan mûsikîdir. Râuf Yektâ Bey, Fuzûlî'den intihâb ettiği bir güfteye yegâh makâmında güzel bir kâr bestelemiştir.

Şark mûsikîsinde beste adı verilen mûsikî parçası: Bir mısradan sonra terennüme başlayan eserdir.

Şark mûsikîsinde nakş: İki mısradan sonra terennüme başlayan mûsikîdir. Yani dört mısrada ikişer mısra okunduktan sonra terennüme söylenen eserdir.

İbn-i Sînâ bir kitabında: Altmış nev'i asabî hastalık vardır ki, mûsikî ile te-

davi edilir.

Mûsikî-şinâs Hâfız Sa'deddin Efendi'den duydum; Tanbûrî Cemil Bey⁴⁹ kendi anlatmış:

Bir gece Tanbûrî Cemil Bey, geç vakit Laleli'den geçiyormuş. O civârdaki bütün köpekler etrafını sarmışlar. Cemil Bey ne yapacağını şaşırılmış. Derken orada hemân mûsikînin i'câzkâr te'siri hâtırına gelmiş. Sokakta bir köşeye bûzülerek elindeki tanburla taksime başlamış. Bu yanık nağmeyi duyan ve etrafına toplanan köpeklere yavaş yavaş bir sükûn gelmiş. Biraz sonra hepsi divar diplerine bûzülüp uykuya dalmışlar. O da bu suretle köpeklerin şerrinden kurtularak yoluna devam etmiş.

Zekâî-zâde Ahmet Efendi demiş ki:

Okuyanlar içinde Behlül Efendi'den, nây-zenler içinde de Bahâriye Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Efendi'den hiçbir zaman souk (soğuk) bir nefha duymadım. Her nağmeleri temiz, duygulu ve gayet ruha neş'e verirdi.

Eyyûbî Mehmet Bey'in değerli iki şakirdi vardı. Biri Zekâî Dede, biri de Tûrbedâr Ahmet Efendi. Bir gün Eyyûbî Mehmet Bey sûz-i dil makâmından iki beste yapmış. Bunu iki güzide şakirdi Zekâî Dede ile Mutaf-zâde'ye geçmiştir. Sonra Yenikapu Mevlevîhânesi'ne giderek, Dede Efendi'nin yaptığı besteden bahsederek şakirdlerinin okumasını ve îcâb eden yerlerinin tashîhini ricâ etmiş. Zekâî Dede ile Hamdî Efendi okumuşlar. Dede Efendi çok beğenmiş.

Ve demiş ki: Bir fasıl olmak için bu iki bestenin, iki semâ'ı ister. Bu semâ'îlerin ağır semâ'îlerini Zekâî Efendi, yörük semâ'ını da Mutaf-zâde bestelesin. Gelecek haftaya burada kendilerini dinleyelim.

Zekâî Dede, Dede Efendi'nin dediklerini bir hafta içinde ağır semâ'îyi hazırlamış. Hâlbûki Hamdî Efendi'nin beste yapmakta ihtisâsı olmadığından buna ait yörük semâ'îyi Eyyûbî Mehmet Bey kendisi bestelemiş. Ve sonra Hamdî Efendi'ye geçmiştir.

Hafta başı gelmiş Zekâî Dede, bestesini okumak ve hocasına tashîh ettirmek üzere evine gitmiş. Ne görsün Eyyûbî Mehmet Bey, Hamdî Efendi nâmına yaptığı yörük semâ'îyi Hamdî Efendi'ye geçmekle meşgul. Biraz oturduktan sonra yaptığı besteyi okuyacağından tashîhini hocasından ricâ etmiş. Eyyûbî Mehmet Bey çok beğenmiş, "Tashîh edilecek yeri yok ber-hüdâr ol" demiş. Ve birlikte Dede Efendi'ye geçmişler.

Dede Efendi, Zekâî Efendi'nin ve Hamdî Efendi'nin sûz-i dil makâmında yaptıkları bu semâ'îleri kendilerinden dinlemiş. Zekâî Dede'ninkini çok beğenmiş. Hamdî Efendi'ninkine de güzel demiş. Zekâî Dede'de gördüğü fevka'l-âde mûsikî istidâdını takdir ederek, Eyyûbî Mehmet Bey'den gizlice "Oğlum sen bana hocandan gizli haftada iki defa gel. Birlikte meşk edelim. Seni yüksek bir kabiliyette buluyorum. Yetişmeni isterim." demiş.

Zekâî Efendi de o tarihten itibaren Dede Efendi'ye de devam etmeğe başlamıştır.

⁴⁹ Büyük Türk musikicisi, virtüözü ve bestekarı Tanbûrî Cemil Bey (1871-1916) hakkında geniş bilgi için bkz., Nuri Özcan, "Cemil Bey, Tanbûrî," *DİA*, İstanbul 1993, VII, 326-327; Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, İstanbul 1969, 125-130.

Midhat Bahârî

13- Şevket Gavsî'nin⁵⁰ Bir Muzibliği

Bir gün neyzen Şevket Gavsî, mûsikî üstadlarından Zekâî Dede Ahmet, Raûf Yektâ ve Hâfız Sadeddin'i bir gece yatisına Kanlıca'daki evine davet eder.

Güz mevsiminin ilk ayında bir pençşembe akşamı üçü birlikte köprüde buluşarak Kanlıca'ya giderler. Vermiş olduğu adresle evi bulur, kapıyı çalarlar. Neden sonra kapı açılır.

Kapuyu açana; "Şevket Gavsî Bey burada mı?" diye sorarlar. "Evet, burada fakat uyuyor." Cevabını alırlar. "Falan falan geldiler, diyerek uyandırınız." derler.

Biraz sonra Şevket Gavsî, gözlerini kamaştırarak arkasında bir entari, üzerinde bir hırka, başında da bir arakiye olduğu halde kapıya gelir. "Oo, siz mi geldiniz, ne güzel, şimdi geliyorum." diyerek geriye döner. Ve bir müddet kapıda onları beklettikten sonra tekrar giyinmiş olduğu halde kapıya inerek; "Buyurun haydi gidelim." der. Misafirlerini alır deniz kenarında bir yalya götürür. Bu yalya şûrâ-yı devlet azâsından İsmet Bey nâmında bir zâtın yalısı imiş. Uşaklar misafirleri alır bir salona götürürler. Aradan biraz zaman geçtikten sonra ev sahibi süklüm püklüm büküm misafirlerin yanına gelir. "Safâ geldiniz." diye tatyîb eder. Ev sahibinin hâl ve tavrında bir mahcûbiyet ve hayretin tebârüz ettiğini misafirler görürlerse de bir şey demezler.

Bir aralık Şevket Gavsî dışarıya çıkar. O sırada hâne sahibi kemâl-i mahcûbiyetle der ki:

"Efendim teşrîfinizden son derecede mufahham oldum. Ancak evde hiçbir kadın olmadığı bu vakitte pek ateşim bulunduğu için size nasıl ikrâm edeceğimi düşünerek utanıyorum. Vâkı'ya uşağı gönderdim, balık falan gibi bulunabilecek yemekleri ihzâr edeceğim. Ancak evvelden hiç haberim olmadığı için özür dilerim."

Ev sahibi bu sözleri söyledikten sonra Şevket Gavsî içeriye girip bir köşeye oturur ve hemân çubuğunu yakıp içmeğe başlar.

Bu vaziyette kalan misafirlerin hâlini bir düşünün.

Misafirlerden biri başlarından geçmiş bu vakayı bana yana yakıla anlatırken ben "O gece bir şeyler okudunuz mu?" diye sordum. Aldığım cevap şu idi.

"-Âmân cânım kimde okumağa hâl kaldı. Hepimiz somurtup bir köşede oturduk kaldık. Ancak içimizden:

- okuduk."

Midhat Bahârî

Sonuç

Bahârî'nin Mevlevîhâne ortamlarında duyduğu, gözlemediği ya da yakın dostları ve hocalarından dinleyip kaleme aldığı hatıraları içeren bu küçük risalede toplam 13 hatıra bulunmaktadır.

⁵⁰Türk müzisyeni Dânişmendzâde Şevket Gavsî, 1290/1873 yılında Silistre'de doğmuştur. Mudanya kaymakamı Hasan Dâniş Bey'in oğludur. Edirne Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'da bir süre Mülkiye Mektebi'nde eğitim görmüştür. Yenikapı neyzenbaşısı Hilmi Dede'den ney meşk etmiştir. 1954 yılında vefat etmiş, Edirnekapı'da defnolunmuştur. Geniş bilgi için bkz., Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1969, I, 227; İnal, "Beytur" *Son Asır Türk Şairleri*, I, 275.

Hatıralara bir tazimle başlayan Bahârî, daha sonra yukarıda ele alıp metni ni verdiğimiz hatıraları duyduğu kimseyi de zikrederek ve bazı hatıraları kaydettiği tarihi de belirterek vermektedir. Bu hatıraların bazıları farklı kaynaklarda farklı ifadelerle de geçmesine rağmen Bahârî'nin bu bilgileri doğrudan dinleyerek kaleme almış olması ayrıca önemlidir.

Bahârî'nin kaleme almış olduğu "Mevlevîhâne Hatıraları" adlı risale, Sultan Dîvânî ve Yavuz Sultan Selim, Mesnevî'nin Bir Kerâmeti, Mevlânâ'nın Eserleri Hakkında Bir İngiliz Müsteşirinin İhtisası, Beşiktaş Mevlevîhânesi olan Bahâriye Mevlevîhânesi'nin Tarihçesi, Şeyh Hüseyin Efendi Hazretlerinin Babası Ârif-i Billâh Nazîf Efendi'nin Tercüme-i Hâline Âiddir, Yalnızbağ Mevlevî Zâviyesi, Galata Mevlevîhâne si'nin Tarihçesi, Şeyhim Üstadım Hüseyin Fahrî Dede Efendi Hakkında, Türk Mûsikîsine Âid Bir Hâtîrâ, Semâ' Dedem Hâfız Melek, Türk Mûsikî Tarihine Aid Bir Hâtîrâ, Mûsikî Notaları ve Şevket Gavsî'nin Bir Muzipliği başlıklı hatıraları içermektedir.

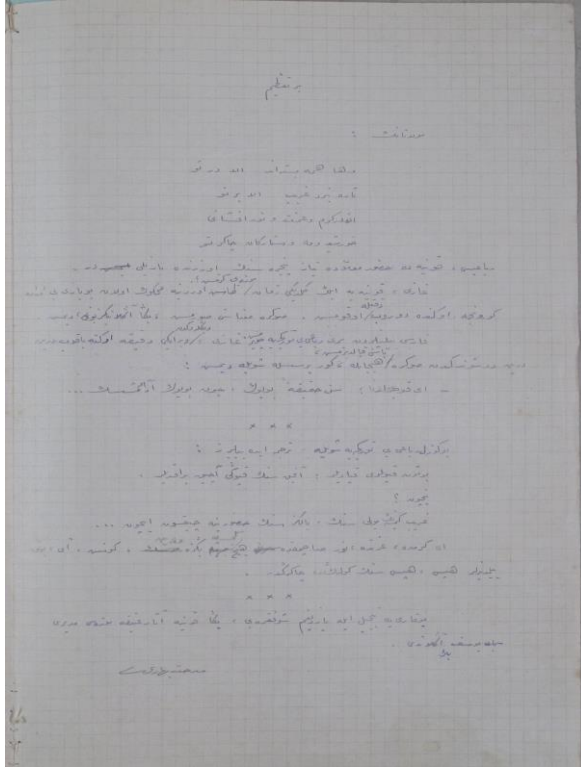
Ömrünü Mevlânâ ve Mevlevîlik çevresinde geçiren, Mevlânâ aşığı olarak karşımıza çıkan Bahârî'nin kaleme almış olduğu bu hatıraları günümüz harflerine aktararak, hatıralarda geçen şahıslar ve bazı konular hakkında detaylı bilgiler de ilave ederek araştırmacıların istifadesine sunmuş bulunuyoruz.

Kaynaklar

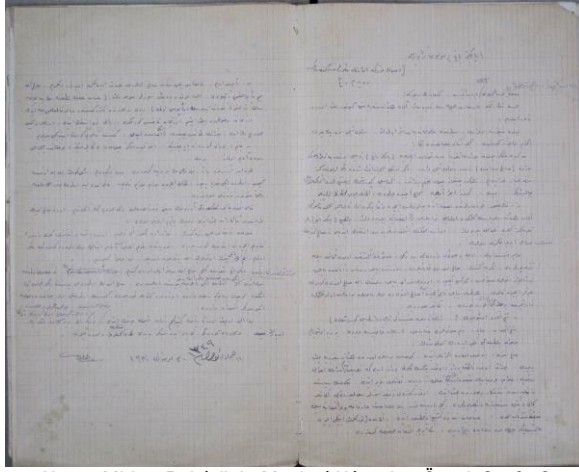
- » Arberry, Arthur John, "Nicholson, Reynold Allayne", Encyclopedia Britannica C. 16, London, 1972.
- » Arı, Ahmet, "Sakıb Dede", DİA, XXXVI/4-5, İstanbul 2009.
- » Arpaguş, Sâfi, Gelibolu'dan Kahireye Bir Ömür, Son Devir Mevlevîlerinden Hüseyin Azmî Dede-Hâl Tercümesi ve Risâleleri, İfav Yay., İstanbul 2014.
- » Artıran, H. Nur, "Ben Sizin Aşkınınızın Aşkıyım", Asitane Mevlevî Kültür Dergisi, (Temmuz 2010), S.1, s. 28-36.
- » Atik, Hikmet, "Ahmet Mithat Bahârî Beytur'un Hatıralarında Yalnızbağ Mevlevîhânesi ve Erzincan", Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri, Erzincan 2016, s. 795-801.
- » Azamat, Nihat, Divane Mehmet Çelebi, DİA, IX/435-437, İstanbul 1994.
- » Bakırcı, Naci, "Akyurt, Mehmet Yusuf" Konya Ansiklopedisi, I/145-146, Konya ty.
- » Beytur, Midhat Bahârî, "Bahâriye (Beşiktaş) Mevlevîhânesi", İstanbul Ansiklopedisi, C.5, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul 1961.
- » ———, Mihrâb-ı Aşk, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1964, s. 33.
- » Dikkaya, Harun, Mithat Bahârî Beytur'un Mihrâb-ı Aşk Adlı Eseri, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç. Dr. Hikmet Atik), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- » Galitekin, A. Nezh, "Tozlu Sayfalar Arasından Midhat Bahârî Beytur", Yedi İklim, İstanbul (Ekim 1993), s. 43.
- » Göyünç, Nejat, "Hüseyin Paşa, Küçük", DİA, IXX/6-8, İstanbul 1999.
- » Güleç, İsmail, "R. A. Nicholson'un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine", Divân İlmî Araştırmalar, S.20, İstanbul (2006/1), s. 227-240.
- » Hüseyin Fahreddin el-Mevlevî, Müntehabât-ı Fahrî Post-nişîn-i Mevlevîhâne-i Bahâriye Hüseyin Fahreddin el-Mevlevî, (Haz: Mehmet Akkuş-Abdülmecit İslamoğlu-Gülden Arbaş) Mevlânâ Kültür ve Sanat Vakfı, Ankara, 2010.
- » Işık, Emin, "Midhat Bahârî", Âsitâne Mevlevî Kültür Dergisi, Temmuz 2010, S.7, s. 25.
- » ———, "Midhat Bahârî", DİA, XXX, İstanbul 2005.
- » İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, "Bahârî Bey", Son Asır Türk Şairleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay., C.I, Ankara 1999.
- » Mevlânâ, Külliyyât-ı Şems-i Tebrizî (Bediüzzaman-ı Furûzanfer'in İlavesiyle), İntişârât-ı Emir-i Kebir, Tahran, 1372 h. ş. s.1455.
- » Önder, Mehmet, Atatürk Konya'da, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.
- » Özcan, Nuri, "İsmail Dede Efendi, Hammâmizâde", DİA, XXIII/93-95, İstanbul 2001.

- » ———, “İsmail Efendi Dellâlzâde” DİA, C. XXIII, İstanbul 1994.
- » ———, “Hüseyin Fahreddin”, DİA, C.XVIII, İstanbul 1998.
- » ———, “Zekâî Dede”, DİA, XLIV, İstanbul 2013.
- » Öztuna, Türk Musikisi Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yay., C.I, İstanbul 1969.
- » ———, Türk Musikisi Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1974.
- » Saadettin Nüzhet, Türk Müsıkisi Antolojisi, C. II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1943.
- » Sev’iş, Edip, “Melevî Şair Mithat Bahâri Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede Efendi”, VI. Millî Mevlânâ Kongresi-Tebliğler, Konya, 1992, s. 83-86.
- » Şimşekler, Nuri, “Midhat Bahârî ve Feridun Nâfîz Uzluk’a Gönderdiği Mektuplar”, X. Millî Mevlânâ Kongresi-Tebliğler-Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfîz Uzluk Armağanı-, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 2002, C.II, s. 128.
- » ———, Pîr Aşkına, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- » ———, X. Millî Mevlânâ Kongresi-Tebliğler, “Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfîz Uzluk Armağanı”, Selçuk Üniv. Yay., 2002, Konya, Cilt II.
- » Tanman, Baha, “Bahâriye Mevlevîhânesi”, DİA, IV/471-473, İstanbul 1994.
- » Tanrıkorur, Barihudâ, “Gelibolu Mevlevîhânesi”, DİA, XIV/6-8, İstanbul 1996.
- » Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi C. 2, s. 351-35, Dergâh Yay., İstanbul 1986.
- » Türkben, Hakan, Fahrî Dede ve Mecmuası, İnceleme ve Seçme Metinler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Sevgi), Konya 2008.)
- » Uçman, Abdullah, Ahmet Celâleddin Dede, DİA, II/59, İstanbul 1989.
- » Yazıcı, Gülgün, Gelibolu Mevlevîhânesi ve Gelibolu’da Mevlevîlik, Çanakkale 2009.
- » ———, “Galata Mevlevîhânesi Son Şeyhi Ahmet Celaleddin Dede’nin Mevlevîlik Tarihine Işık Tutan Şiirleri,” İSTEM İslam Sanat, Tarih Edebiyat ve Musikisi Dergisi, Sayı: 13, Konya 2009, s. 133-150).

EKLER

Ahmet Mithat Bahârî'nin Mevlevî Hâtıraları Örnek Sayfa-1

Ahmet Mithat Bahârî'nin Mevlevî Hâtıraları Örnek Sayfa-2

MATRAKÇI NASUH'UN GALATA VE İSTANBUL MİNYATÜRLERİNİN HARİTA TEKNİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Zahit SELVİ - Gaye BEKİROĞLU KESKİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü

ÖZ

Harita tüm insanlık tarihi incelendiğinde insanlar için çok önemli olmuştur. Osmanlı tarihi incelendiğinde de harita niteliği taşıyan birçok eserle karşılaşmak mümkündür. Özellikle Piri Reis'in çizmiş olduğu dünya haritası günümüzde dahi niteliği açısından çok değerli görülmektedir. Ancak aynı dönemde yaşamasına rağmen Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinin harita niteliği Piri Reis'in eserleri kadar ön plana çıkmamıştır. Halbuki Piri Reis'in eserleri deniz haritacılığı açısından ne kadar önemliyse, Matrakçı'nın minyatürleri de kara haritacılığı açısından oldukça değerlidir. Bu çalışmada kendine has bir üslupla çizdiği minyatürlerle tarihten günümüze ışık tutan Matrakçı Nasuh'un minyatürleri haritacılık tekniği açısından incelenmiştir. Bu kapsamda minyatürlerdeki kale, cami, kilise, köprü, han, hamam, akarsu, dağlar vb. önemli yerler günümüz teknolojisiyle elde edilen Google Earth görüntüleriyle karşılaştırılarak, minyatürler geometrik ve topolojik doğruluk açısından incelenmiştir. XVI. yüzyılın şartları dikkate alındığında Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinin topolojik doğruluk anlamında oldukça iyi olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matrakçı Nasuh, Osmanlı'da haritacılık, Minyatürler, Google Earth, Tarihi haritalar

ABSTRACT

Analysis Of Matrakci Nasuh's Galata and Istanbul Miniatures From The Map Technique

The map has become very important role throughout the human life. Even during the Ottoman history, it is possible to encounter many products bearing map quality. In particular, the world map designed by Piri Reis is valuable in terms of quality even today. Although both lived in the same period, researchers had more interest to piri reis' maps than Matrakci Nasuh's miniatures. However, while the maps of Piri Reis in terms of marine cartography is crucial, Matrakci's miniatures are valuable in terms of landscape cartography. In this study, miniatures designed by Matrakci Nasuh, who drawn miniatures with his own style, examined in terms of cartography. In this context, landmarks such as mosque, tower, etc. in the miniature were compared with maps and Google Earth images obtained by today's technology. In addition, miniature was examined in terms of its geometric and topological accuracy. Results indicated that topological accuracy was good when the conditions of 16th century were taken into consideration.

Keywords: Matrakci Nasuh, Ottoman Cartography, Miniatures, Google Earth, Historical Maps

Giriş

İnsanlık tarihinde harita önemli bir yere sahip olmuştur. Haritacılık tarihinin M.Ö. 6200 yıllarına dayandığı bilinmektedir. Bu nedenle haritacılığın dünyanın en eski bilim dallarından biri olduğu söylenebilir. İnsanoğlu var olduğu günden itibaren yaşadığı çevreyi tanıma, doğadan yararlanma, doğanın olumsuz etkilerinden korunma, savunma, barınma, sahiplenme gibi nedenlerle birtakım şekiller ve çizimlerle basit anlamda harita üretimine başlamıştır. Bu çabalar zamanla bilimsel çalışmalar ve araştırmalara dönüşerek haritacılık biliminin doğmasına neden olmuştur.

Eski Türklerde ve Osmanlıda da harita üretimine önem verilmiştir. Oldukça geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı imparatorluğu hem mevcut sınırlarını belirlemede hem de genişleyen sınırları ve artan fetih hareketlerinden dolayı yeni yerlerin öğrenilmesinde rehber olarak kullanılacak eserlere ihtiyaç duymuştur. Ayrıca birçok etnik kökenden oluşan toplumun mülkiyet hakları, savaş stratejileri, uzak yerlerin idaresi ve coğrafyasının tanınması için, haritaya ihtiyaç duyulmuş ve haritacılık alanında birçok eser verilmiştir. Haritacılığın gelişmesi bilim ve teknik alanlarındaki gelişmelerle bağlantılı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen 600 yıllık süreçte, zamanın en ileri düzeyde ilim ve bilim seviyesine ulaşıldığı görülmektedir. Diğer ilimlerde olduğu gibi, coğrafya ve haritacılık alanında da, Osmanlı önemli eserler üretmiştir.

Osmanlılarda haritacılık, İslâm coğrafyacılığının etkisiyle, genel eserler içerisinde şekil ve planlara yer verilerek başlamış, zamanla kendine özgü özellikler kazanarak zenginleşip gelişmiştir. Nitekim deniz ve dünya haritaları, askerî ve tasvirli (minyatürlü) haritalar, çeviri harita ve atlaslar, sûret ve şekiller halinde tanımlanabilecek geniş bir yaklaşım içerisinde Osmanlı döneminden günümüze ilim ve sanat açısından büyük değer taşıyan birçok çalışma ulaşmıştır¹.

Osmanlı haritacılığında da özellikle XVI. yüzyılda üretilen haritalar önemli yere sahiptir. Özellikle Piri Reis'in çizmiş olduğu dünya haritası günümüzde dahi niteliği açısından çok değerli görülmektedir. Ancak aynı dönemde yaşamasına rağmen Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinin harita niteliği Piri Reis'in eserleri kadar ön plana çıkmamıştır. Matrakçı'nın doğu ve batı seferleri sırasında çizmiş olduğu 100'ü aşkın minyatürün kent planı ve haritacılık anlamında da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Matrakçı'nın Galata ve İstanbul minyatürleri özelinde, çizmiş olduğu minyatürlerin haritacılık tekniği açısından incelenmesi ve bu minyatürlerin geometrik ve topolojik doğruluklarını belirleyerek harita ve şehir planı olarak önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda Matrakçı Nasuh'un Galata ve İstanbul minyatürleri, günümüz imkânlarıyla üretilen Google Earth görüntüleriyle karşılaştırılarak ve tarihi haritaların geometrik doğruluklarını belirlemede kullanılan MapAnalyst yazılımıyla değerlendirilerek geometrik ve topolojik doğruluk açısından irdelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Matrakçı Nasuh'un hayatı, ikinci bölümde çalışma kapsamında kullanılan materyal ve yöntemler anlatılmış, üçüncü bölümde Matrakçı'nın Galata ve İstanbul minyatürlerinin Google Earth görüntüleriyle karşılaştırılmasının yapıldığı ve MapAnalyst yazılımı yardımıyla geometrik doğruluklarının araştırıldığı uygulama anlatılmış ve son bölümde uygulama sonucunda elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır.

1. Matrakçı Nasuh'un Hayatı

Tarihinin en görkemli imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devleti'nin en

¹ Ak, Mahmut, *Osmanlı'nın Gezginleri*, İstanbul, 2004, s.168.

başarılı dönemlerinden biri olan XVI.yüzyıl, askeri başarılarla dolu olmasının yanında önemli bilim adamlarının yetiştiği ve eserler verdiği yıllar olmuştur. Matrakçı Nasuh, tarihçi, silahşor, matematikçi, hattat ve bir ressam olarak bu yüzyılın en ilginç kişilerinden biridir. XV. yüzyılın sonlarına doğru Bosna'da doğan Nasuh, devşirme olarak küçük yaşta Osmanlı sarayına alınmış ve Sultan II. Bayezid döneminin(1481-1512) son yıllarında Enderun'da eğitim görmüştür².

Nasuh, 1517 yılından itibaren usta bir silahşor olarak ün kazanmaya başlamıştır. Nasuh'un Osmanlı tarihçilerince övülen silahşörlüğü, matrak adlı bir savaş oyununu icat etmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Matrak şimşir ağacından lobut biçiminde büyük ve ağırca bir sopadır. İki rakip ellerine birer matrak alarak meydana çıkarlar ve vuruşmaya başlarlar. Amaç rakibin kafasına vurabilmektir. Matrak 160 ayrı hareketi içermektedir. Matrak oyunundaki üstün başarısı ve bu oyunun piri olarak kabul edildiği için Nasuh, artık "Matrakçı" namı ile tanınır olmuştur³.

Devrin ünlü şairi Saî'den dersler almıştır. Ünlü bir hattat olan Nasuh, divânî ve nesih hattında değişiklikler yapmıştır. Divânî hattında, daha kapalı ve daha küçük yazılan harfleri daha büyük ve daha açık kaleme alarak kolayca yazılmasını ve okunmasını sağlamıştır. Nesih hattında da harfleri daha irileştirmiş ve harflerin şekilleri üzerinde değişikliklere gitmiştir⁴.

Matrakçı Nasuh, matematikçi olarak da ün kazanmıştır. 1517'de Yavuz Sultan Selim için yazdığı Cemalü'l-Küttab ve Kemalü'l-Hissab ile Üdetü'l-Hissab adlı iki eseri matematik üzerindedir⁵. Eser temel matematik konularını, kesirleri ve ölçüleri konu etmektedir. Nasuh bu eseri 1533'de geliştirerek, "Umdetü'l-Hissab" adlı ikinci bir matematik kitabı meydana getirip, Kanûni Sultan Süleyman'a sunmuştur⁶. Kanûni dönemi yoğun askerî faaliyetleri pek çok yönden verimli eserlerin yazılmasını ve dolayısıyla bunlar üzerindeki inceleme ve araştırmaları teşvik etmiştir. Bu dönemde yollar hakkında yazılan eserlerin en önemlisi hiç şüphesiz Matrakçı Nasuh'un *Mecmû-ı Menâzil* veya *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakayn-ı Sultan Süleyman Han* adlı eseridir. Matrakçı bu eserde Kanûni'nin ilk İran seferi (1533-1536) sırasında İstanbul'dan Tebriz'e, oradan da Bağdad'a kadar olan güzergâhtaki şehirler, kaleler, nehirler, geçitler, otlaklar ve tepeler hakkında gayet itina ile çizilmiş minyatür ve krokilerle desteklediği önemli ve orijinal bilgiler vermiştir⁷. 1537 yılında Nasuh'un kalemi ve fırçasından çıkan kitap 88 sayfa metin, 107 sayfa minyatür, 25 minyatürlü metinden oluşur ve 218 sayfadır⁸. İstanbul, Galata, Eskişehir, Adana, Erzurum, Kayseri vb. minyatürler bu kitapta yer almaktadır.

Matrakçı Nasuh'un *Mecmû-ı Menâzil* ile aynı nitelikleri taşıyan iki eseri daha bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesinin hazine bölümünde bulunan, *Tarih-i Feth-i Şikloş Esterğon ve İstol-Belgrad* adlı eser, Nasuh'un "Süleymanname"si olarak adlandırılan kitabın, 1542-1543 yılları arasındaki olayları anlatan bağımsız bir bölümdür. Eser, *Mecmû-ı Menâzil*'de olduğu gibi, Kanûni'nin ikinci

² Önder, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara, 2002, s.72; Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, Ankara, 2014, s. 2.

³ Önder, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, s.76; Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, s. 3.

⁴ Erkan, Davut, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", Osmanlı Araştırmaları, Sayı 37, İstanbul, 2011, s.185,186.

⁵ Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Matrakçı Nasuh*, DİA, XXVIII, 2003, s.143.

⁶ Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, s. 9.

⁷ Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Matrakçı Nasuh*, DİA, XXVIII, 144; Ak, Mahmut, *Osmanlı'nın Gezginleri*, s.170.

⁸ Önder, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, s.72.

Macaristan Seferi'ndeki konaklama yerleri, kale, derbent ve menzilleri yerli yerinde, adları ve görüntüleri ile anlatmaktadır⁹. Eserin bir bölümünde, bu tarihte Fransa'ya yardıma koşan Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki Osmanlı Donanmasının giderken uğradıkları Nice, Toulon, Marsiya ile dönüşte uğradığı Reggio, Antibes ve Cenova gibi liman kentlerinin minyatür planları yer almaktadır. Eserde, 32 adet minyatür bulunmaktadır. Eser, seferin tamamlandığı 1543 yılında bitirilmiştir. Nasuh'un II. Bayezid Devri olayları ve seferleri üzerine kaleme aldığı *Tarih-i Sultan Bayezid* adlı yazmasının aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir. Kitapta; Kili, Akkerman, İnebahtı, Muton ve Gülek kale ve kentleri ile Osmanlı Donanmasına ait gemilerin minyatürleri yer almaktadır. Bu eserdeki kent planları, diğer iki yazmadaki özellikleri taşımaktadır. Eserde menziller arası uzaklıklar mil cinsinden belirtilmiştir¹⁰.

Matrakçı'nın 1551 yılından sonra hayatta olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber Matrakçı'nın, Sicill-i Osmânî'deki (Sicil 1) "Nasûh Ket-hüdâ, Beylerden olup 971 Ramazânın on altısında vefat etmiştir"¹¹ şeklindeki kayda atfen 1564'te öldüğünden şüphe edilemeyeceğinin belirtilmesi, aslında bir tahminden ileri gitmez. Çünkü onun ne zaman öldüğüne dair elde ciddi hiç bir veri bulunmamaktadır¹².

2. Materyal Metot

2.1. Minyatür Kavramı

Minyatür el yazması kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan resimler hakkında kullanılan bir tabirdir. Minyatür kelimesinin Türkçe'de Arapça'da ve Farsça'da bir karşılığı yoktur. Türk dünyasında eskiden beri minyatüre nakış, nakış yapana da nakkâş denilmiştir. Bizde nakkâş, boya ile resim yapmak anlamında kullanılmış bir tabirdir. Boya ile resim yapanlara nakkâş, tablo ve insan resmi yapanlara musavvir veya şebih, manzara ve tezyinat yapanlara da tarrâh adı verilmiştir¹³.

Minyatürlerin kendine has özellikleri vardır. Figürleri birbirini kapatmayacak şekilde dizmek, geriye kalan figürleri kâğıdın üst tarafına çizmek, objelerin iriliğini önemlerine göre tespit etmek, manzarada uzaklığı renk ve boya nispeti yönünden belirtmemek, en ince teferruatı dahi işlemek, renkleri ışık-gölge tesiri aramadan sürmek, bu özelliklerin başlıcalarıdır¹⁴.

Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde şehirlerin, cami, mescit, türbe, saray gibi belli başlı binalarının resmedilmiş olması, bu minyatürlerin Türk mimarlık tarihi bakımından belgesel değerini arttırmaktadır. Diğer taraftan bu resimlerde görülen bitkiler ve hayvanlar, o bölgelerin bitki örtüsü ve yaşam biçimi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu minyatürlerin bir özelliği de abartısız ve gerçekçi oluşlarıdır¹⁵.

2.2. Google Earth

Google Earth, tüm Dünya'nın uydularından çekilmiş değişik çözünürlükteki fotoğrafların görüldüğü, Google Labs tarafından satın alınan Keyhole adlı şirketin geliştirdiği bir bilgisayar yazılımıdır. Temmuz 2005'te sadece ABD'nin tamamına yakınının görece yüksek çözünürlükte fotoğrafları bulunurken, Haziran

⁹ Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyân-ı Menâzil- i Sefer-i İrakeyn*, s. 14.

¹⁰ Önder, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, s.74.

¹¹ Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, IV. 1996, s.555.

¹² Erkan, Davut, "Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 37, İstanbul, 2011, s.185,186.

¹³ Binark, İsmet, *Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı*, İstanbul, 1978, s.271.

¹⁴ Binark, İsmet, *Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı*, s.272.

¹⁵ Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn*, s.10.

2006'dan itibaren dünyadaki şehirlerin büyük bir bölümünün ayrıntılı görüntüleri bulunmaktadır. İstenilen bölgenin istenilen açıdan görüntülenmesi, istenilen bölgede 3 boyutlu gezinti yapılabilmesi gibi birçok özellik Google Earth tarafından sağlanmaktadır. Yine istenilen noktanın coğrafi koordinatları, varsa kullanıcılar tarafından eklenmiş fotoğrafları, iki nokta arasında en uygun rotanın belirlenmesi de Google Earth yazılımıyla mümkündür. Google Earth bu özellikleri ücretsiz olarak kullanıcılara sunmaktadır.

2.3. MapAnalyst

MapAnalyst, bir tarihi harita ve bir referans harita üzerindeki kontrol noktalarının etkileşimli tanımlanmasını ve tanımlanan bu noktalar yardımıyla tarihi haritanın geometrik doğruluğu ile ilgili sonuçlar veren bir analiz yazılımıdır. MapAnalyst yazılımıyla ayrıca bu etkileşimli kontrol noktalarına bağlı olarak hata vektörleri, deformasyon gridleri vb. yöntemlerle analiz sonuçları görselleştirilebilmektedir. MapAnalyst ayrıca bir tarihi haritanın ölçeğini, dönüklük açısını ve doğruluğunu karşılaştırmak için gerekli olan diğer istatistiksel bilgileri de hesaplamaktadır¹⁶.

2.4. Metot

Bu çalışmada Matrakçı'nın Galata ve İstanbul minyatürlerinin harita tekniği açısından incelenmesi amacıyla öncelikle çalışılan bölgenin günümüz teknolojiyle üretilmiş Google Earth görüntüleri, Matrakçı'nın görüşü açısına çevrilerle Matrakçı'nın çizdiği belirgin tarihi detaylar yardımıyla minyatürlerdeki tarihi mekânların gerçek konumlarıyla karşılaştırılması yapılmıştır. Daha sonra yine minyatürlerin geometrik doğruluklarının araştırılması amacıyla MapAnalyst yazılımı yardımıyla minyatürler üzerindeki belirgin tarihi mekânların konumları güncel haritalarla geometrik olarak karşılaştırılmıştır. Kullanılan yöntemlerin detayları 3. bölümde ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

3. Galata ve İstanbul Minyatürlerinin Haritacılık Tekniği Açısından İncelenmesi

3.1. Haritada Doğruluk

Bir haritanın doğruluğu, *geometrik doğruluk* ve *tematik doğruluk* olmak üzere iki değişik açıdan incelenebilir. Buradaki tematik doğruluk kavramı için bazen öznelik bilgilerinin doğruluğu anlamında *semantik doğruluk* kavramı da kullanılmaktadır. Kartografik gösterimin geometrik doğruluğu dört faktöre bağlıdır. Bu faktörler, jeodezik ve topografik ölçmeler sırasında yapılan hatalar, dünyanın elipsoidale şeklinin düzleme aktarılmasında karşılaşılan projeksiyondan kaynaklanan hatalar ve haritaların çiziminde yapılan hatalardır¹⁷.

Geometrik doğruluğun dışında, ayrıca harita objelerinin gösteriminde öznelik doğruluğundan da söz edilebilir. Öznelik doğruluğunun ise nicel ve nitel karakteri olabilir. Nitel doğruluğa örnek olarak; tarlaların, hangi tahıl ya da sebze tarımı için kullanıldığına ilişkin bilgilerin doğruluğu, yapılan yol sınıflandırmasına göre yolların doğru grup içine girip girmediği vb. gösterilebilir. Buna karşın bir yerin ortalama sıcaklık değerleri bulunurken, yapılan ölçmelerin yeterli olup

¹⁶Jenny, B., "MapAnalyst – A Digital Tool for the Analysis of the Planimetric Accuracy of Historical Maps", *e-Perimetron*, 1(3), 2006, 239-245; Jenny, B., Weber, A., Hurni, L., "Visualizing the Planimetric Accuracy of Historical Maps with MapAnalyst", *Cartographica*, 42(1), 2007, 89-94; Jenny, B., "New Features in MapAnalyst", *e-Perimetron*, 5(3), 2010, 176-180; Jenny, B., Hurni, L., "Studying Cartographic Heritage: Analysis and Visualization of Geometric Distortions", *Computers & Graphics*, 35(2), 2011, 402-411; Gökgöz T., Karahan B., Kuzucu B., "1878 Tarihli Davutpaşa Haritasının Planimetrik Doğruluk Analizi", 6. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (UZAL-CBS 2016), 5-7 Ekim 2016, Adana

¹⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Uçar D., Uluğtekin N., *Kartografyaya Giriş Ders Notu*, 2006, s.8.

olmaması nicel doğruluğa örnek gösterilebilir ¹⁸.

Orijinal (yersel ya da fotogrametrik yöntemlerle) ölçmeler temel alınarak harita üretimi, büyük ölçeklerde (1: 1000, 1: 5 000) ya da Türkiye’de uygulanmış olduğu gibi orta ölçeklerin en alt kesiminde (1: 25 000) mümkün olabilir. Daha küçük ölçekli haritalar ise daha büyük ölçekli haritalardan ve bölgeye ait başka bilgi kaynaklarından yararlanılarak kartografik genelleştirme teknikleri kullanılarak üretilir ¹⁹. Kartografik genelleştirme bir haritanın içeriğinin geometrik konum, nesne sayısı ve gösterim biçimi bakımından yeni bir harita tasarımı için değiştirilmesi işlemidir ²⁰. Bu tür geçişler sonucunda haritada ölçekli gösterim, basitleştirme, birleştirme ve öteleme işlemleri sonucu artık korunamaz, yaklaşık ölçekli gösterime (genişliği abartılmış yollar) ya da işaretlerle gösterime (işaretle gösterilen yerleşim merkezleri) dönüşür. Ölçek küçüldükçe bir haritadan beklenebilecek doğruluk (özellikle geometrik doğruluk) derecesi azalmak durumundadır. Ancak küçük ölçekli haritalarda da özellikle topolojik doğruluk diye adlandırılan mekânsal objelerin birbirleriyle ilişkilerinin korunması beklenir. İyi tasarlanmış bir harita, o mekânın zengin ve karmaşık özelliklerinin metrik ve topolojik olarak doğru anlaşılmasını sağlamalıdır. Bir haritaya bakıldığında, mekânsal objeler arasındaki komşuluk, kümelenme, mesafe, açı ve kapsam açısından çeşitli ilişkiler tanımlanabilmelidir ²¹. Küçük ölçeklere geçerken, bütün detaylar artık korunamaz, dolayısıyla genelleştirme tanımı gereği, büyük ölçekte gösterilen tüm ilişkiler de artık gösterilemez. Örneğin binaların belli sınırlar dâhilinde geometrik doğruluktan sapması genelleştirme gereği makul karşılanabilir. Fakat binaların yollar, nehirler, demiryolları ve diğer binalarla olan topolojik ilişkilerinin mutlaka korunması istenir ²².

3.2. Galata Minyatürü

Galata minyatürü Matrakçı'nın *Beyân-ı Menâzil- i Sefer-i Irakayn-ı Sultan Süleyman Han* adlı eserinde yer almaktadır. Minyatürde Galata, surla çevrili olarak ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Sur duvarları adeta bir üçgen oluşturmakta ve tepesinde de Galata Kulesi yer almaktadır. Minyatürde yer yer burçlarla kuvvetlendirilmiş olan bu dış surlardan başka, üzerinde burçlar olan bir iç sur daha görülmektedir. Bu iç surlar mahalleleri birbirlerinden ayırmaktadır²³.

Galata'nın bir tarafı Boğazıççı, bir tarafı Haliç ve diğer tarafı da Kağıthane Deresi olmak üzere üç tarafı suyla çevrilidir. Galata'nın Boğazıççı tarafında Boğaz'ın ağzında karşımıza çıkan Tophane'yi Nasuh önünde toplarla göstermiştir. Tophane'nin üst yanında iki bina vardır. Bunların II.Bayezid'in kurduğu Acemî Oğlanlar Mektebi olabileceği, yakınındaki çeşmenin yanında bulunan çevrili alanın da bir namazgah olabileceği değerlendirilmektedir ²⁴.

Galata Kulesi minyatürde (Şekil 1) ve Google Earth haritasında (Şekil 2) 1 numara ile gösterilmiştir. 3 numara ile gösterilen Acemî Oğlanlar Mektebi'dir.

¹⁸ Uçar D., Uluğtekin N., *Kartografyaya Giriş Ders Notu*, s.9.

¹⁹ Uçar D., Uluğtekin N., *Kartografyaya Giriş Ders Notu*, s.46.

²⁰ Brassel, K., "Der Generalisierungsbegriff in der Kartographie und anderen Disziplinen" in *Kartographisches Generalisieren*, Schweizerische Gesellschaft für Kartographie, Zürich, 1990, 3-5.

²¹ Mackaness W., Burghardt D., Duchêne C. "Map Generalisation: Fundamental to the Modelling and Understanding of Geographic Space", *Abstracting Geographic Information in a Data Rich World*, ed. Dirk Burghardt Cécile Duchêne William Mackaness, 2014.

²² Duchêne C, Ruas A, Cambier C, "The Cartacom Model: Transforming Cartographic Features into Communicating Agents For Cartographic Generalisation", *Int J Geogr Inf Sci* 26(9), 2012, s. 1533-1562.

²³ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, İstanbul, 2015, s. 48.

²⁴ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s. 52.

Acemî Oğlanlar Mektebi minyatürde konum olarak Galata Kulesi'nin hizasında gibi görünse de aslında surların dışındadır ve bir miktar gerisindedir. Google Earth haritasında da 3 numaralı Acemî Oğlanlar Mektebi'nin (Galatasaray Lisesi) Galata kulesinin doğusunda yer aldığı görülmektedir. Topolojik konumu ve diğer yapılarla olan metrik uyumu incelendiğinde Galata Kulesi'nin biraz daha güney batıda çizilmesi gerektiği görülmektedir.

Tophane'den denize doğru bir de iskele uzanmaktadır. Tophane'nin hemen karşısında Kızkulesi ve Üsküdar yer almaktadır²⁵. Minyatürde (Şekil 1) ve Google Earth haritasında (Şekil 2) 2 numara ile gösterilen Tophane ve Üsküdar İskelesi topolojik konum olarak sayfanın sağ alt tarafında yer almaktadır. Matrakçı, Tophane ve Üsküdar İskelesini Acemî Oğlanlar Mektebi'nin güneyinde çizmiştir. Google Earth haritasına bakıldığında da yine Tophane ve Üsküdar İskelesi'nin Acemî Oğlanlar Mektebi'nin güneyinde olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer yapılarla da mesafesi uyumludur.

Minyatürde 4 numara ile gösterilen Üsküdar'dır. Minyatürde Üsküdar'ın konumu 2 numaralı Tophane'nin karşı kıyısında gösterilmiştir. Google Earth haritasında da Üsküdar Tophane'nin karşı kıyısında ve Üsküdar'ın mükemmel diyebileceğimiz bir doğrulukla resmedildiği görülmektedir. Minyatürde 5 numara ile gösterilen Çarşı ise Galata Surları'nın dışında ve batısında gösterilmiştir. Google Earth haritasındaki konumu topolojik olarak uyumludur. Diğer yapılarla da metrik anlamda uyumlu olduğu görülmektedir.

Galata Surları'nın batı köşesinde tersane ve onun yanında da Kağıthane Deresi görülmektedir. Tersanenin karşı kıyısında Eyüp Sultan Külliyesi ayrıntıları ile çizilmiştir. Bu külliyenin ana yapısı olan Fatih yapımı Eyüp Sultan Camii'nin iki minaresi farkedilmektedir²⁶. Minyatürde 6 numara ile gösterilen Eyüp Sultan Külliyesi, Kağıthane Deresi'nin karşı kıyısında resmedilmiştir. Konum olarak minyatürde 5 numaralı Çarşı'nın hemen karşısında görünse de Google Earth'de bir miktar kuzeyde olduğu görünmektedir. Matrakçı'nın çizim alanının darlığı ve önemli bir detay olan Eyüp Sultan Camii'ni gösterme isteği nedeniyle böyle bir çözüm bulunduğu düşünülmektedir. Minyatürde 8 numara ile gösterilen Kız Kulesi'nin ise geometrik ve topolojik olarak çok iyi yerleştirildiği görülmektedir.

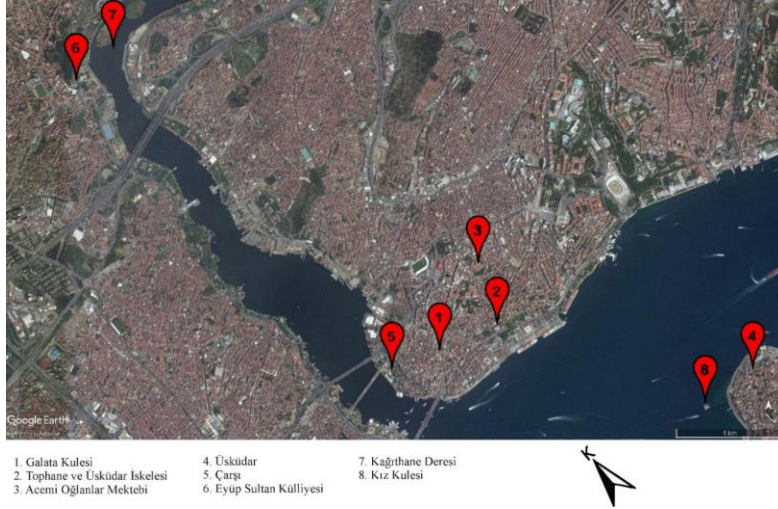

1. Galata Kulesi	4. Üsküdar	7. Kağıthane Deresi
2. Tophane ve Üsküdar İskelesi	5. Çarşı	8. Kız Kulesi
3. Acemî Oğlanlar Mektebi	6. Eyüp Sultan Külliyesi	

Şekil 1. Matrakçı Nasuh'un Galata Minyatürü

²⁵ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s. 52.

²⁶ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s. 52.

Şekil 2. Galata'nın Google Earth Görünümü

3.2.1. Galata Minyatürü'nün Geometrik Doğruluk Açısından İncelenmesi

Galata minyatürünün MapAnayst yazılımı yardımıyla geometrik doğruluğunun araştırılması amacıyla Galata minyatürü üzerinde belirgin olarak seçilebilen 5 nokta (Galata Kulesi, Tophane, Acemî Oğlanlar Mektebi, Çarşı ve Kız Kulesi) seçilerek bu noktaların güncel haritadaki (Open Street Map) karşılıkları belirlenmiş ve Affine (6 parametrelili) dönüşüm parametreleri ile analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda minyatürün ortalama ölçeğinin 1:24000-1:27000 arası, ortalama dönüklük açısının kuzeyden 320°, ortalama konum hatasının 629 m olduğu belirlenmiştir. Burada dönüklük açısı değeri değerlendirilirken Matrakçı'nın Kuzeye dönük bir çizim yapma düşüncesinde olmadığı ve kendi bakış açısından minyatürü çizdiği unutulmamalıdır. Seçilen noktaların analiz sonucu olması gereken yerler Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3. Galata Minyatürünün geometrik doğruluk açısından incelenmesi (Pembe işaretli yerler Nasuh'un çizdiği yeri, oklar ise olması gereken yeri göstermektedir.)

3.3. İstanbul Minyatürü

Matrakçı Nasuh, bir tarafta sur içi İstanbul'u, diğer tarafta ise Galata ve çevresi olmak üzere İstanbul'u iki sayfa üzerinde göstermiştir. Minyatürler arasında en büyük ilgiyi, İstanbul ve Galata minyatürleri görmüştür. Matrakçı, İstanbul, Haliç, Galata, Üsküdar'ın küçük bir bölümünde üç yüze yakın önemli yapıyı gözler önüne sermiştir. Bu minyatürler Osmanlı başkentinin topoğrafya ve mimarisi hakkında önemli bilgiler taşımaktadır. Dikdörtgen bir sayfaya sığdırılmaya çalışılan İstanbul bölümünün üçgen alanı, Yedikule-Haliç çizgisine sıkıştırılıp daraltılmıştır. Bu topoğrafik bozulma, tarihi yapıların yoğunlaştığı Sultan Ahmet-Sarayburnu bölümünün gereğinden fazla tutulmasından meydana gelmiştir²⁷.

Nasuh'un önemli olanı öne çeken tavrı İstanbul tasvirinin genel görünümünde de karşımıza çıkmaktadır. Sanatçı, şehrin en önemli yapılarını ve özelliklerini ele almış ve bunların aralarındaki evleri de temsilcileri ile göstermeyi tercih etmiştir. Bütün camiler, kiliseler, Bizans ve Osmanlı yapıları, anıtlar, kıyı şeritlerindeki özellikler, limanlar en can alıcı özellikleriyle canlandırılmıştır²⁸.

İstanbul Minyatüründe (Şekil 4) ve Matrakçı'nın çizim açısına göre döndürülmüş (Matrakçı İstanbul Minyatürünü güneydoğuya yönelik olarak çizmiştir) Google Earth İstanbul görüntüsünde (Şekil 5) 1 ile gösterilen Topkapı Sarayı'nı Matrakçı, kağıdın sol üst köşesinde resmetmiştir. Döndürülmüş uydu görüntüsünde de Topkapı Sarayının aynen yarımada'nın güneydoğusunda yer aldığı, topolojik doğruluğu ve diğer yapılarla olan metrik uyumunun olduğu görülmektedir.

Minyatürde, Ayasofya tarafındaki "Bâb-ı Hümayun", sur duvarları arasında oldukça büyük bir yapı olarak yer alır. Bu iki katlı yapının, Kanûni Sultan Süleyman devrindeki görüntüsü olması bakımından önemlidir. Kapı kemerinin ve üst kattaki pencerelerin içleri mavi boyanarak açıklıklar belirtilmiştir. Kapının hemen arkasında bulunan birinci avlu zemininin düz toprak olduğu, sarı renk kullanılarak belirtilmiştir. Bu avlu tarih kaynaklarında da bildirildiği gibi, sabah namazında kapıları açılan, akşam namazında kapıları kapanan, gündüz vakti isteyenin atla girebildiği toprak zeminli bir avlu idi. Burada Nasuh bu avluyu özel bir renge boyayarak bu özelliğini vurgulamıştır. Birinci avlunun bir yanında ise Aya İrini yer almıştır²⁹.

İstanbul Minyatüründe (Şekil 4) ve Google Earth İstanbul haritasında (Şekil 5) 2 ile gösterilen Aya İrini, minyatürde Topkapı Sarayı'nın güneybatısında ve zemini sarı ile boyanmış avlunun altındadır. Uydu görüntüsünde de Aya İrini'nin Topkapı Sarayı'nın güneybatısında ve avlunun sonunda yer aldığı görülmektedir. Matrakçı'nın Aya İrini'yi minyatüre yerleştirirken de topolojik komşuluk ilişkilerine ve mesafelere dikkat ettiği görülmektedir.

Haremin sol tarafında sarayın dış surları içinde iki katlı, merdiveni doğruca ikinci kata uzanan bir yapı daha fark edilir. Bu Çinili Köşk'tür³⁰. İstanbul Minyatüründe ve Google Earth İstanbul haritasında 3 ile gösterilen Çinili Köşk sarayın kuzeybatısında yer almaktadır.

²⁷ Önder, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, s.74.

²⁸ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s. 38.

²⁹ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.40-41.

³⁰ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s. 41.

İSTANBUL

1- Topkapı Sarayı	4. Ayasofya	7. İbrahim Paşa Sarayı	10. Kadirga Limanı	13. Fatih Camii
2- Aya İrini	5. Güngörmez Kilisesi	8. Beyazıt Camii	11. Valens Su Kemerli	14. Fatih Medreseleri
3- Çinili Köşk	6. Hipodrom	9. Eski Saray	12. Langa Bostanı	15. Yedikule

Şekil 4. Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatürü

Şekil 5. İstanbul'un Matrakçı'nın çizim açısına döndürülmüş Google Earth görünümü

Topkapı Sarayının hemen güneybatısında minyatürde (Şekil 4) ve Google Earth haritasında (Şekil 5) 4 numara ile gösterilen siyah çatılı görkemli bina Ayasofya'dır. Google Earth haritasına bakıldığında topolojik doğruluğu ve diğer yapılarla olan uyumu mükemmeldir.

Ayasofya'nın yanı başında Hipodrom'un bir yanında görülen, çatı kısmı kırmızı kiremitli büyük bina, günümüze gelmemiş olan Güngörmez Kilisesi'dir ve hemen önünde Hipodrom'un güneybatı tarafı yarım yuvarlaktır ve Bizans devrinden kalma sekiz sütun hala ayakta durmaktadır. Hipodrom'un Bayezid tarafındaki kenarında İbrahim Paşa Sarayı vardır³¹.

Güngörmez Kilisesi minyatürde (Şekil 4) ve Google Earth haritasında (Şekil 5) 5 numara ile gösterilmiştir. Güngörmez Kilisesi günümüze gelmemiş bir eserdir ancak yerini Google Earth haritasında tahmini olarak bulup işaretlediğimizde topolojik doğruluğu ve diğer yapılarla metrik uyumu mevcuttur. Minyatürde ve Google Earth haritasında 6 numara ile gösterilen Hipodrom, 7 numara ile gösterilen İbrahim Paşa Sarayı'dır. İbrahim Paşa Sarayı minyatürde Hipodromun kuzeybatısında yer almaktadır. İki eserin de topolojik olarak konumu incelendiğinde Google Earth haritasındaki konumlarıyla minyatürdeki konumları uyumludur. Diğer yapılarla topolojik ve metrik ilişkileri de oldukça uyumludur.

Sayfanın ortasında siyah çatısıyla dikkat çeken görkemli yapı ise minyatürde ve Google Earth haritasında 8 numara ile gösterilen Bayezid Camii'dir. Beyazid Camii, Google Earth haritasındaki konumu incelendiğinde yarımada'nın ortasında kalmaktadır. Matrakçı Nasuh Beyazid Camii'nin

³¹ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.43.

topolojik konumunu mükemmel bir doğrulukta tasvir etmiştir. Ayrıca diğer yapılarla olan metrik uyumu da mükemmeldir.

Bayezid Camii'nin alt tarafında ise Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un fethinden hemen sonra yaptırdığı Eski Saray yer alır³². Bayezid Camii'nin hemen altında biraz batıya meyilli olarak, minyatürde ve Google Earth haritasında 9 numara ile gösterilen büyük bir bahçe içinde Eski Saray yer almaktadır. Google Earth'teki konumu ile minyatürdeki konumu incelendiğinde topolojik uyum görülmektedir. Diğer yapılarla olan metrik uyumu incelendiğinde minyatürde Kadırga Limanı ile aynı paralelde görünse de Google Earth haritasında Kadırga Limanı'nın biraz daha kuzeyinde yer almaktadır.

Deniz surlarının üzerinde, Langa Bostanı'nın hemen ilerisinde Kadırga Limanı vardır. Karanın içine giren limanın içi deniz ile aynı renge boyalıdır ve bu şekilde hemen dikkati çekmektedir³³. Kadırga Limanı Google Earth'de ve Minyatürde 10 numara ile gösterilmiştir. Kadırga Limanı'nın topolojik doğruluğu ve diğer yapılarla olan metrik uyumuna bakıldığında kuzeydoğusunda ve aynı paralelde 8 numaralı Beyazid Camii, doğusunda 7 numaralı İbrahim Paşa Sarayı yer almaktadır. 10 numaralı Kadırga Limanı'nın minyatürde biraz daha doğuda çizilmesi gerektiği görülmektedir.

Eski Saray ile Fatih Camii arasında, diğer yapıların aksi yönünde oluşu ile dikkati çeken, Haliç'e bakan mevkide sekiz kemerli bir yapı fark edilmektedir. Kemerlerin içinin yarısı su rengine boyanmıştır. Bu yapı Valens Su Kemerleri'dir. Sekiz kemer tüm su kemerini temsil etmektedir³⁴. Valens Su Kemerleri minyatürde ve Google Earth haritasında 11 numara ile gösterilmiştir. Minyatürde ve Google Earth haritasında, Valens Su Kemerleri'nin topolojik konumu incelendiğinde 12 numaralı Langa Bostanları'yla aynı paralelde olduğu ve diğer yapılarla olan topolojik konumu ve metrik uyumunun da isabetli olduğu görülmektedir.

Mermer kuleden itibaren Sarayburnu yönünde uzanan deniz surları üzerinde Langa Bostanı görülür. Bostanın zemini yeşil boyalı ve etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. Bu duvarların deniz surlarına bitiştiği iki köşede kule vardır³⁵. Langa Bostanı, Google Earth haritasında ve minyatürde 12 numara ile gösterilmiştir. Minyatürde Langa Bostanı'nın kuzeydoğusunda 11 numara ile gösterilen Valens Su Kemerleri çizilmiştir. Google Earth haritasında da Valens Su Kemerleri aynı paralelde ve Langa Bostanı'nın kuzeydoğusundadır. Langa Bostanı'nın güneydoğusunda 10 numara ile gösterilen Kadırga Limanı , kuzeybatısında ise 15 numaralı Yedikule bulunmaktadır. Langa Bostanı'nın Google Earth haritasındaki yeri dikkate alındığında diğer yapılarla olan metrik uyumunun oldukça iyi olduğu görülmektedir.

Nasuh, Eski Saray'ın alt kısmında Fatih Camii'ni oldukça büyük bir şekilde tasvir etmiştir³⁶. Minyatürde ve Google Earth haritasında 13 numara ile gösterilen Fatih Camii ve hemen batısında yer alan Fatih Medreseleri konum itibarıyla incelendiğinde topolojik olarak doğru yerleştirilmiştir.

Nasuh'un İstanbul tasvirinde kara surları gayet güzel çizilmiş olmakla birlikte, maalesef sayfanın bu bölümü yıpranmış olduğundan ayrıntılar çok net ayırt edilmemektedir. Ancak yine de dikkatli bakıldığında hendek ve üç

³² Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.45.

³³ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.39.

³⁴ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.46.

³⁵ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.39.

³⁶ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.46.

kademeli sur duvarları fark edilebilmektedir. Hendekte artık su olmadığından buraları toprak rengine boyanmıştır³⁷. Resmin sağ alt köşesindeki Yedikule epeyce ayrıntılı olarak resmedilmiş ve günümüze gelmiştir³⁸.

Yedikule, Google Earth haritasında ve minyatürde 15 numara ile gösterilmiştir. Yedikule topolojik konum olarak minyatürün en altında ve sağda yer almaktadır. Google Earth haritasında da en altta ve sağda olduğu görülmektedir. Ancak Fatih Camii'ne olan mesafesi dikkate alındığında Nasuh'un muhtemelen kağıda sığdırma ve Yedikule'yi mutlaka gösterme isteği nedeniyle Yedikule'yi Fatih Camii'ne olduğundan daha yakın çizdiği görülmektedir. Bunda Ayasofya, Fatih Camii, Eski Saray gibi önem verdiği yapıları çizim ölçeğinde göstermesi gerekenden daha büyük çizmiş olması da etkindir. Matrakçı'nın bu şekilde hareket etmesinde minyatür sanatının temel mantığında olan bütün konunun kağıda işlenmesi ve önemli olanın büyük çizilmesi olgularının etkili olduğu düşünülmelidir.

3.3.İstanbul Minyatürü'nün Geometrik Doğruluk Açısından İncelenmesi

İstanbul minyatürünün MapAnayst yazılımı yardımıyla geometrik doğruluğunun araştırılması amacıyla İstanbul Minyatürü üzerinde belirgin olarak seçilebilen 15 nokta (Topkapı Sarayı, Aya İrini, Çinili Köşk, Ayasofya, Güngörmez Kilisesi, Hipodrom, İbrahim Paşa Sarayı, Beyazıt Camii, Eski Saray, Kadirga Limanı, Valens Su Kemerleri, Langa Bostanı, Fatih Camii, Fatih Medreseleri, Yedikule) seçilerek bu noktaların güncel haritadaki (Open Street Map) karşılıkları belirlenmiş ve Affine (6 parametrelili) dönüşüm parametreleri ile analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda minyatürün ortalama ölçeğinin 1:45000-1:57000 arası, ortalama dönüklük açısının kuzeyden 249°, ortalama konum hatasının 878m olduğu belirlenmiştir. Seçilen noktaların analiz sonucu olması gereken yerler Şekil 6'da gösterilmiştir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

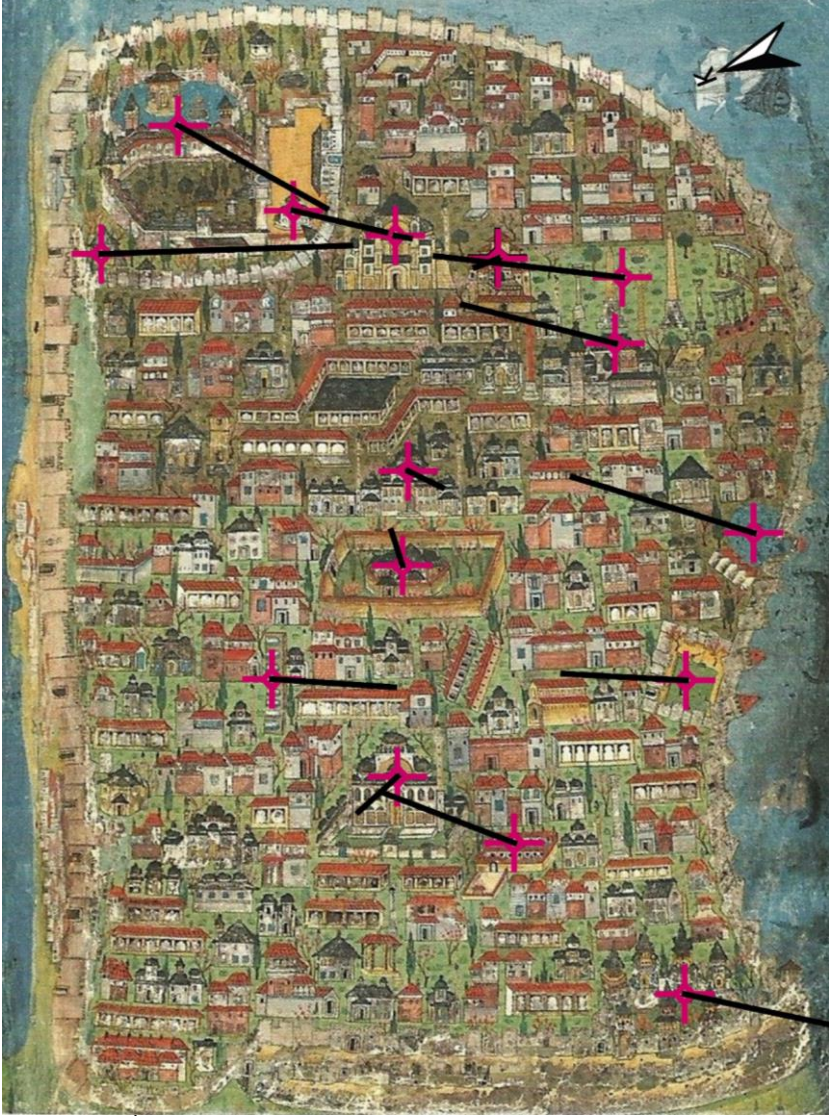
Matrakçı'nın Galata ve İstanbul minyatürleri harita tekniği açısından incelendiğinde kesin bir ölçeğinin belirtilmemiş olması, koordinat vb. bilgiler içermiyor olması gibi nedenlerle günümüz harita yapım teknikleri açısından harita niteliği taşımayarak değerlendirilebilir. Ancak haritaların fotoğraflarda olduğu gibi her detayı göstermediği dikkate alındığında, Matrakçı'nın çizimlerinde de detayların önem derecelerine göre seçilerek gösterilmiş olması haritacılık tekniği açısından oldukça anlamlıdır. Ayrıca seçilen objelerin sanatsal yönlerini, mimari özelliklerini, şekillerini, renklerini vb. özelliklerini yansıtacak şekilde çizmiş olması da ayrıca değerlidir. Matrakçı'nın bu çalışmada incelenen minyatürlerinin geometrik doğruluğu 629m ve 878m olarak belirlenmiştir. Çizimlerin yapıldığı dönem şartları dikkate alındığında bu doğruluk değerlerinin de oldukça iyi olduğu değerlendirilmektedir. Kaldı ki 25000 ve daha küçük ölçekli çalışmalarda geometrik doğruluktan daha ziyade topolojik doğruluğun önemli olduğu 3.1 bölümde belirtilmişti. Bu açıdan yaklaşıldığında ise Matrakçı'nın çizdiği detayların birbirlerine olan topolojik komşuluk ilişkilerinin oldukça uyumlu olduğu görülmektedir. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Matrakçı'nın çağının Google Earth'ü olarak nitelendirilmesi doğru bir tespit olacaktır.

Bilgilendirme

Matrakçı Nasuh'un minyatürlerini çalışma konusunda bizleri cesaretlendiren Emekli Tümgeneral Cevat Ülkekel'a ve çalışmaya maddi destek sağlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi BAP koordinatörlüğüne teşekkür ederiz.

³⁷ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.38.

³⁸ Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, s.39.

Şekil 6. İstanbul Minyatürünün geometrik doğruluk açısından incelenmesi (Pembe işaretli yerler Nasuh'un çizdiği yeri, oklar ise olması gereken yeri göstermektedir.)

Kaynaklar

- » Ak, Mahmut, *Osmanlı'nın Gezinleri*, İstanbul, 2004
- » Atasoy, Nurhan, *Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, İstanbul, 2015
- » Binark, İsmet, *Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı*, İstanbul, 1978
- » Brassel, K., "Der Generalisierungsbegriff in der Kartographie und anderen Disziplinen", in *Kartographisches Generalisieren*, Schweizerische Gesellschaft für Kartographie, Zürich, 1990, 3-5.
- » Duchêne C, Ruas A, Cambier C, "The Cartacom Model: Transforming Cartographic Features into Communicating Agents For Cartographic Generalisation", *Int J Geogr Inf Sci* 26(9),

- 2012, 1533–1562. doi:10.1080/13658816.2011.639302
- » Erkan, Davut, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 37, İstanbul, 2011
 - » Jenny, B., "MapAnalyst – A Digital Tool for the Analysis of the Planimetric Accuracy of Historical Maps", *e-Perimetron*, 1(3), 2006, 239-245.
 - » Jenny, B., Weber, A., Hurni, L., "Visualizing the Planimetric Accuracy of Historical Maps with MapAnalyst", *Cartographica*, 42(1), 2007, 89-94.
 - » Jenny, B., "New Features in MapAnalyst", *e-Perimetron*, 5(3), 2010, 176-180.
 - » Jenny, B., Hurni, L., "Studying Cartographic Heritage: Analysis and Visualization of Geometric Distortions", *Computers & Graphics*, 35(2), 2011, 402-411.
 - » Gökgöz T., Karahan B., Kuzucu B., "1878 Tarihli Davutpaşa Haritasının Planimetrik Doğruluk Analizi", 6. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (UZAL-CBS 2016), 5-7 Ekim 2016, Adana.
 - » Mackaness W., Burghardt D. ve Duchêne C. "Map Generalisation: Fundamental to the Modelling and Understanding of Geographic Space", *Abstracting Geographic Information in a Data Rich World* ed. Dirk Burghardt Cécile Duchêne William Mackaness, 2014.
 - » Önder, Mustafa, Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi, Ankara, 2002.
 - » Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
 - » Uçar D., Uluğtekin N., *Kartografyaya Giriş ders notu*, 2006.
 - » Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2. Baskı, 2014.
 - » Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Matrakçı Nasuh*, DİA, XXVIII, 2003.

YUNUS EMRE VE TÜRK TASAVVUF MÛSİKÎSİ

Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR
Gazi Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı

ÖZ

Türk Tasavvuf Müsikîsinin güfte kaynaklarından biri de Yunus Emre'nin şiirleridir. Yunus Emre'ye ait şiirler çoğunlukla ilâhi formunda bestelenmiş ve Türk Tasavvuf müsikîsi repertuarının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Derviş Yunus'un şiirlerinin bu derece rağbet görmesinin nedeni gerek Yunus Emre'nin gerekse Türk müsikîsinin felsefi temellerinin aynı olmasıdır. Bu temelde Allah ve Resûlullah aşkı vardır.

Bu çalışmada; Türk müsikîsi bestekârlarını Yunus Emre şiirlerini bestelemeye yönlendiren nedenlere yer verilmiştir. Allah aşkı ve ibâdet vecdi ile yapılan Türk tasavvuf müsikîsinde Yunus Emre şiirlerinden bestelenmiş 255 adet bestenin makam, usûl ve bestekârı tespit edilmiştir. Bu bestelerin makam ve usûl sınıflandırmaları yapılmıştır. İlâhi bestelerine ait nota örneklerine yer verilmiştir. Yunus Emre'nin şiirlerindeki sade anlatım ve ritmik yapının bestelerdeki yansımaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca şiirlerde geçen Türk çalgılarına da vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak; yüzyıllar öncesinden başlayarak devam eden Yunus Emre şiirleri ve felsefesi halkın içinde yaşayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Yunus Emre şiirlerinden oluşturulan tasavvuf müsikîsi repertuarı doğumda-ölümde, bayramda, kandilde tüm dini içerikli özel günlerde halkın diline pelesenk olmuştur. Gelecek nesillerin de Yunus Emre şiirlerini bestelemeye devam edecekleri düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Türk Tasavvuf Müsikîsi, İlâhi, Makam, Usûl.

ABSTRACT

Yunus Emre And Turkish Sufism Music

One of the sources of Turkish Sufi Music lyrics is poems of Yunus Emre. These poems are mostly composed as "ilâhi" and constitutes a significant part of Turkish Sufi Music. The reason of Derviş Yunus' poems being highly demanded is his philosophical ideology and Turkish Sufi Music correspond significantly. Upon this basis of ideology, there is the love of God [Allah] and the love of prophet Mohammad [Resûlullah].

In this study, reasons those lead Turkish Music composers to compose Yunus Emre's poems are scoped. 255 works composed upon Yunus Emre's poems are determined with their maqam, usûl and composers in Turkish Sufi Music -made with love of god and ecstasy of worship- Hereby, Maqam and usûl classifications are made. The score examples are given for the "ilâhî" tunes. The reflections in compositions of the rhythmic structure and the plain expression of Yunus Emre poems are accentuated. Besides, the Turkish music instruments told in poems are emphasized.

As a result: beginning from hundreds of years ago and continuing philosophy and poems of Yunus Emre reaches today. They are so common in the folk speech in case of birth-death or any kind of religious days or fests. It is expected the future generations will keep composing Yunus Emre poems..

Keywords: Yunus Emre, Turkish Sufi Music, ilâhî, Magam, Usûl.

Giriş

Mûsikî ilâhî bir san'attır. Türk mûsikîinde bir güzelliik, bir âhenk, bir düzen, bir intizam vardır. Bu mûsikîinin mensûbları ilâhî güzelliği aramış, bu güzelliğin peşinde koşmuştur. Sâdece mûsikî değil diğere gelenekli san'atlar da hep güzeli aramıştır. Çünkü san'atın icrâ edilmesindeki asıl gâye mutlak güzelliği yakalamaktır. Mutlak güzelliik insanı ilâhî güzelliğe götürmektedir. Kâinâtın en güzel varlığı olan insanın kendisi bir san'at eseri değil midir?. Kainatta var olan bütün mahlûkat ve mevcûdâd kendi lisânı ile Cenâb-ı Hak'ı tesbîh etmektedir. Her gün kâinâttaki ritim ve ses ile yolculuğumuz devam etmekte, her gün yeni bir beste ve mûsikî oluşmaktadır.

Türk Mûsikîsi, Orta Asya ozanlarından beri insanın gönlüne hitâb eden, ulvî duyguları, rabbânî aşkları dile getirerek terennüm eden, sözün ağırlıkta olduğu bir mûsikî olmuştur. Şiirin söylenişinde ve mûsikîinin yapılışındaki ortak çıkış noktası, aynı gâyeyi taşıdığı için birleşilen yer de hep aynı olmuştur. Birleşme noktası, kesişme noktası Allah aşkı ve Allah Resûlü'nün aşkıdır.

1.Yunus Emre'nin Şiirleri ve Mûsikî

Türk Tasavvuf Mûsikîsinin güfte kaynaklarından biri Derviş Yunus'dur. Yunus Emre'ye ve diğere Yunus 'lara ait olan şiirlerdir. Bunun nedeni ise: Türk mûsikîsinin ma'nâ ve mahiyetinde yer alan temel görüşün tasavvufî olması ve ilâhî aşka dayanmasıdır. Temelde ibâdet amaçlı yapılan Türk mûsikîsinin daha sonra dünyevî ve san'at amaçlı yapılması nedeniyle her ne kadar nüfûz ettiği alan genişlemiş ve çeşitlilik göstermişse de asıl gâyesi muhâfaza edildi, devamlılık gösterdi.

Yunus Emre'nin şiirlerindeki ilâhî aşkın mûsikî yolu ile dillendirilmesi, seslendirilmesi işte bu nedenden kaynaklanmaktadır. İlâhî aşka ve san'ata vâkîf olan Türk mûsikîsi bestekârları tefekkür âlemine geçerek bestelerini vücûda getirmişlerdir. Onları tefekküre götüren kendi hissiyâtlarının yanı sıra Yunus Emre'nin dizeleridir. Yunus Emre'nin şiirlerindeki ma'nâdır. Yunus Emre, tefekkür âlemine girerek nasıl ki şiirlerini söylemiş ise, bestekârlar da tefekkür âlemine girerek şiirleri mûsikîye dönüştürmüşlerdir. Besteciler ile tefekkür âlemi arasındaki güçlü bağ ve ilişki ne ise tasavvuf şairleri ile tefekkür âlemi arasındaki ilişki de odur. Bu nedenle şâirler ve bestekârlar arasında da ayrı bir muhabbet vardır.

Yunus Emre'nin yüzyıllar öncesinden günümüze gelen şiirleri yeni bir beste, yeni bir mûsikî kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. "Eski Şiir (eskimeyen eski bir şiir) yeni mûsikî". Bu yeni mûsikî bazen Türk tasavvuf müziğinden bir ilâhî olarak, bazen çok sesli bir koro eseri olarak, bazen de bir pop şarkısı olarak

karşımıza çıkmaktadır. Birbirinden çok farklı dünya görüşüne sahip kesimleri Yunus Emre şiirlerinde birleştiren özelliğin ne olduğu düşünüldüğünde “insan sevgisi ve hoşgörüsü”dür diyebiliriz. Yunus, halk âşığı olduğu için sade konuşmuştur. İnsanlık sevgisini ve hoşgörüsünü en güzel ifâde eden dörtlüklerin birinde şöyle seslenmektedir:

Elif okuduk ötürü

Pazar eyledik götürü

Yaradılanı severiz

Yaradandan ötürü

Peki neden bu şiirler sönmeyen alev gibi kimliğine, işine, yaşına, sosyal durumuna bakmadan bütün Türklerin içini ısıtarak yüreğinin derinliklerine kadar inmektedir¹.Allah'a kavuşma arzusu ile Allah aşkı ile yanıp tutuşan derviş bir şiirinde şöyle demektedir:

Aşkın aldı benden beni

Bana seni gerek seni

Ben yanarım dünü günü

Bana seni gerek seni

Bu şiir, Sabâ makamında Sofyan usûlünde ilâhi formunda bestelenmiş bir şiirdir. Bestecisi belli değildir. Yunus Emre'nin bir halk ozanı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir bestekâr da olabileceği düşünülmelidir.

Tarihi süreç içerisinde halk ozanlarının kopuzu ile mâniler okudukları bilinmektedir. “Tasavvuf müziğinin yayılmasında Horasan ve Maverahünnehir dervişleri önemli rol oynamışlardır. İlâhiler, şiirler söylemişlerdir. Şaman, ozan san'atını sürdüren bu dervişlik geleneği Anadolu ve diğer Türk illeri için etkili araç olmuştur. Tekke edebiyatı denen bu cereyânın başında Yunus Emre bulunuyordu². Dede Korkut'un kopuzundan yükselen nağmeler eşliğinde söylenen sözler her zaman mesaj yüklü olmuş; akıl, ruh ve kalplerde derin izler bırakmıştır. Dede Korkut'ta velîlik ve ululuk, gâzi ve erenlerin başına gelenlerin anlatımı, ulularla haberleşme, medet ve yardım isteme hep mûsikî yoluyla anlatılmıştır³. Yunus Emre'nin şiirlerinde de aynı durumla karşılaşılmaktadır. Örneğin; “Erenler, sonsuz, sınırsız ve derin bir denize benzerler; bu denizdeki gevherler, erenlerin ma'rifetleri gibidir.

Erenlerün gönlinde ol sultân dükkan açtı

Bâhrî gerek denizden girüp gevher alası”⁴

¹ Veli, Kâmil, *Yunus Emre'nin Poetikası*, 2011, s.16.

² Veli, Kâmil, *Yunus Emre'nin Poetikası*, 2011, s.20.

³ Ögel, Bahattin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 1987, s.XIII.4.

⁴ Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvanı*, 1990, s.410.

Türk mûsikîsi bestekârlarını Yunus Emre şiirlerini bestelemeye yönlendiren farklı nedenler vardır. Bunları dört ana başlık altında toplamak mümkündür. *Birincisi* ilâhî aşk ve tasavvuf fikrine dayalı, şiirde ve mûsikîde ortak bir fikir, duygu ve düşünce birliğine sahip olunması, *ikincisi* : Yunus Emre'nin şiirlerindeki ifadelerin bestekârlara ilhâm vermesi ve onları tefekkür dünyalarına taşımasıdır. Bestekârlar, hem tefekkürdeki güçleri nispetince hem de bestekârlıktaki güçleri nispetince eser ortaya koymuşlardır. *Üçüncüsü*: ma'nâ, *dördüncüsü* : maddî boyutlarıdır. Ma'nâ anlamında: şiirlerde anlatılan konuların içeriği, maddî anlamda da şiirlerdeki teknik özellikler kastedilmektedir. Teknik özellikler; şiirlerdeki hece vezni, bestelerdeki makam, usûl, ritm, prozodi özellikleri açlarından besteye imkân vermesini içermektedir.

Besteci için dilin doğru, güzel kullanılması, ayrıca kısa kelime ve cümlelerle pek çok duygu ve düşüncenin derinlemesine anlatılması önemlidir. Kullanılan dil ve anlatım çok mühimdir. Şiir (güfte) hem bestecilik bakımından, besteleme tekniği için gerekli olan teknikleri, hem de fikir bakımından pek çok içeriği barındırmalıdır. Şiir: mûsikî için, beste için en önemli materyaldir, araçtır. Şâir için kelimeler ne ise besteci için de notalar, sesler odur.

Yunus Emre'nin Anadolu ve Türk coğrafyasında söylenen şiirleri bu coğrafyanın makamı, sesleri, nağmeleri, ritmi, müziği ile birleşmiştir. Zaten Yunus Emre şiirlerinin içinde bu ritim ve ahenk mevcuttur. Şiirin de bir ritmik yapısı vardır. Bu ritmik yapı Türk mûsikisi usûlleri ile birleşmiştir. Bazen Sofyan, Düyek, Evsat, Nim evsat, bazen de Yürük Semâî, Aksak, Devr-i Kebîr, Durak evferî vb.usûllerinde besteler yapılmıştır. Dede Efendi'nin Hicaz makamında, Düyek usûlünde bestelemiş olduğu ilâhîde görülen ritmik yapı gibi:

İ
S
T
E
M
29/2017

Dol dur ka deh sun gıl bi ze Aşk şa râ bın dan ey sâ ki
An dan i çer ka mu â lem Muf ti mü der ris şeyh fa kı
Soh be ti miz i lâ hi dir şâ hı mız şâh lar şâ hı dir
Su yu muz kev ser şâ ra bı Çal gı mız hem dost hâ le ti

Doldur kadeh sungıl bize

Aşk şarâbindan ey sâkî

Andan i çer kamu âlem

Müfti müderris şeyh fakı

Sohbetimiz ilâhidir

Şâhımız şâhlar şâhı

Suyumuz kevser şarâbı

Çalgımız hem dost hâleti

Bestekârlar kimi zaman mısra sonlarına Elhamdülillâh, Lâilâhe illallâh, Hû gibi lâfızları koyarak bestelerindeki müsîkînin etkisini daha da güçlendirme yolunu tercîh etmişlerdir. Bestekârı bilinmeyen Muhayyer makamında ve Sofyan usûlündeki aşağıdaki ilâhide olduğu gibi.

Dur maz ya nar vü cü dum il lal lâh Hû
Yû nus gi bi düş kü ne " " " "

Ah et me yip ni de yim il lal lâh Hû
Ak lı git miş şaş kı na " " " "

Sön dü re me zem o dum il lal lâh Hû
Dost Mu ham med aş kı na " " " "

Ah et me yip ni de yim il lal lâh Hû D.C.

“Yunus'da ehemmiyetle üstünde durulması icâb eden noktalardan biri de, şüphe yok ki onun iddiâsız kültürünün ve Türk-İslâm tarihinde kuru bir felsefe olmaktan çıkıp bir imân haline gelmiş olan Tasavvuf şu'urunun Türkçe'ye yapmış olduğu büyük hizmettir. Her medeniyette, bilhâssa Garb'da, komşu ve farklı medeniyetlerin dillerinden alınmış kelimeler vardır. Türkçe'de de bu budur. Olması da tabîî, hatta zaruridir. Zirâ müşterek İslâm medeniyetinin bir kolunu teşkil eden Türkiye Türklüğü, Akdeniz çevresinde yerleşmekle, Arapça ve Farsça arasında bir nikâhın kıyılmasını zarûrî kılan tarihi bir akrabalığın ortak çatısı altına girmiştir. İşte Yunus bu kültür alışverişinde, Türk sesine ve estetiğine en uygun ölçüyü bulmuş olan büyük san'atkâr ve kemâl durağına vâsıl olmuş iddiâsız insandır⁵.”

Yunus'un en büyük hizmetlerinden biri de Türkçemizi sadece toplumun konuşma dilinde sıkışıp kalmasından kurtararak Arapça, Farsça düzeyinde bir dile çevirmeye çalışmasıdır. Şiirler yazılı bir san'at eseri sıradan metin değildir. Şifreli ve gizemli bir dil ürünüdür⁶.

Yunus Emre'nin şiirlerinde rastladığımız Arapça ve Farsça kelimeler Klâsik Türk Müsîkînin ve kısmen de halk müsîkîsinin güftelerinde de yer almaktadır. Hatta Klâsik Türk Müsîkîsinin güfteleri tamamı ile divan edebiyatının etkisi altında yazılmıştır. Yunus Emre'nin şiirlerinde kullandığı dil ile Türk Müsîkîsi güfte-

⁵ Ayverdi, Samiha, *Yunus Emre ve İlâhiler*, 1969, s.14.

⁶ Veli, Kâmil, *Yunus Emre'nin Poetikası*, 2011, s.18.

leri ortak bir dil olduğu için buluşma noktası olmuştur. Mûsikîde ve edebiyatta, tasavvufta ve dilde birlik sağlanmıştır. Yunus Emre'nin akımı olan şiir tekke mûsikîsi adı ile Türk Mûsikîsi olarak anılmaktadır.

"Bu dil ortak İslâm medeniyeti içinde öteden beri gelişmeye başlamış ve bu ortak medeniyet dillerinden Türkçeleştirilmiş zengin İslâm Türk dilidir. Yunus Emre yeni vatan coğrafyasının topraktan yükselen bütün güzel seslerini Türk halk dili ile birleştirmiş, Anadolu Türkçesine, o çağlara kadar hiç bir Türkçe'de (Hiç bir Türk şive ve lehçesinde) görülmemiş bir mûsikî işlemiştir. Yunus Emre tasavvuf şâiri olduğundan kuşkusuz onun eserlerinde hatta konuşmasında bile Fars ve Arapça kelimeleri kullanması doğal sayılmaldır⁷. Aşağıda bestekârı bilinmeyen Nevâ makamın Sofyan usûlündeki ilahî güftesinde Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin mevcûd olduğu görülmektedir.

Şû ri de vü vü şey da kî
 Ā lem le re re rûs va kî
 Ku lu nu mah mah zun ey le
 Yû nu su mec mec nun ey le

lan şey da kî lan (lan) il lal lâh
 lan rûs va kî lan (lan) il lal lâh
 yen mah zun ey le yen (yen) " " "
 yen mec nun ey le yen (yen) " " "

Ya rin ce ce ma li dir be
 Ya rin ce ce ma li dir be
 Bağ rı mı mı pür hun ey le
 Ya rin ce ce ma li dir be

ni ce ma li dir il lal lâh
 ni ce ma li dir il lal lâh
 yen pür hun ey le yen " " "
 ni ce ma li dir li dir " " "

İ
S
T
E
M
29/2017

2. Yunus Emre'nin Bestelenmiş Şiirlerinin Makam ve Usûl Sınıflaması

Yunus Emre'den etkilenmeyip de beste yapmamış bestekâr neredeyse yok gibidir. Türk mûsikîsinde şiirleri en çok bestelenen şâirlerin başında Yunus Emre'nin geldiği düşünülmektedir. Her besteci Yunus Emre'den bir şiir bestelemeyi kendine bir görev bilmiştir. Yunus Emre'nin şiirleri ile bestelenmiş, notasına ulaşılabilen 255 adet eserin makamları ve eser sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Makam	Eser Sayısı	Makam	Eser Sayısı	Makam	Eser Sayısı
Uşşâk	31	Şehnâz	5	Bayatîaraban	1
Segâh	26	Nikriz	4	Beste-İsfahan	1

⁷ Veli, Kâmil, *Yunus Emre'nin Poetikası*, 2011, s.17.

Hüseyinî	27	Bayâtî	4	Ferahfezâ	1
Rast	20	Gülizâr	4	Hüseyinîzememe	1
Hicaz	20	Suznâk	4	Kürdilihicazkâr	1
Sabâ	18	Sûzidîl	3	Müstear	1
Hüzzam	11	Karcıġâr	3	Nişabûr	1
Evc	11	Acem	3	Pençġâh	1
Nevâ	9	Dügâh	2	Sultân-ı Irak	1
Mâhûr	7	Irak	2	Sultân-ı Yegâh	1
Bestenigâr	6	İsfahan	2	Şerefnümâ	1
Acemaşiran	5	Nihavend	2	Tâhir	1
Gerdaniye	5	Acembûselik	1	Yegâh	1
Muhayyer	5	Arazbâr	1	Zâvil	1

Yunus Emre'nin şiirleri ile bestelenmiş eserlerde kullanılan Türk Mûsikîsi usûlleri ve eser sayıları da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Usûl	Usûl Sayısı	Usûl	Usûl Sayısı
Sofyan	149	Nim Sofyan	4
Düyek	32	Devr-i Hindî	2
Evsat	17	Raks Aksaġı	1
Nim Evsat	5	Aksak Semâî	1
Yürük Semâî	5	Curcuna	1
Aksak	5	Devr-i Revan	1
Devr-i Kebîr	4	Türk Aksaġı	1
Durak Evferi	4		

3. Yunus Emre'nin Şiirleri İle Yapılan Bestelerin Alfabetik Sıralaması⁸

No:	GÜFTE	MAKAM	USUL	BESTECİ
A				
1.	Aceb bu benim cânım âzâd ola mı Yârab	Mâhûr	D. Kebîr	–
2.	Aceb deġil deli olsa	İsfahan	Aksak	–
3.	Aceb lûtfun seherinde	Segâh	Sofyan	–
4.	Aceb şu yerde varm'ola	Nişabûr	Sofyan	Ahmet Hatipoġlu
5.	Adım adım ileri beş âlem- den içeri	Uşşak	Sofyan	Eyyûbi Ali Rıza Bey
6.	Aġla gözüm aġla gülmezem gayrı (ayruk)	Sabâ	Sofyan	–
7.	Alemler müştak sana şefi ol Ya Muhammed	Hicaz	Düyek	Hafız Zeki Altın
8.	Alemler nûra gark oldu	Muhayyer	kendine özgü	–
9.	Alemler nûra gark oldu	Rast	Sofyan	Hüseyin Tolan
10.	Alemler nûra gark oldu	Rast	Evsât	Çolakzâde Şeyh Mustafa Ef

İ
S
T
E
M
29/2017

⁸ Hatipoġlu, Ahmet, *Besteleriyle Yunus Emre İlahileri*, 1993, s.XVII.

11.	Ali almış, sancağını eline	Süznâk	Sofyan	Cüneyd Kosal
12.	Allah diyelim dâim	Rast	Sofyan	Fehmi Tokay
13.	Allah diyelim dâim	Uşşak	Sofyan	_
14.	Allah emrin tutalım (Allah Allah diyelim...)	Uşşak	Sofyan	Musullu Hafız Osman? Zekâi Dede Ef. ?
15.	Allan emrin tutalım (Durak)	Hicaz	Durak Evferi	_
16.	Allah Emrin tutalım	Mâhûr	Sofyan	_
17.	Alma tenden cânımı	Segâh	Düyek	Sâdeddin Kaynak
18.	Alma tenden cânımı	Evc	Sofyan	_
19.	Arayı arayı bulsam izini	Sabâ	Sofyan	_
20.	Arayı arayı bulsam izini	Hicaz	Sofyan	Hüseyin Tolan
21.	A sultânım sen vâr iken	Sabâ	Sofyan	Zekâi Dede Ef.
22.	A sultânım sen vâr iken (Ya Rabbi Zâtın...)	Sabâ	Sofyan	_
23.	A sultânım sen vâr iken	Nevâ	Sofyan	_
24.	A sultânım sen vâr iken (Devran)	Sabâ	Sofyan	_
25.	A sultânım sen vâr iken	Acemaşiran	Devr-i Kebîr-Sofyan	Dellâlzâde İsmail Ef.
26.	A sultânım sen vâr iken (Devran)	Uşşak	Sofyan	_
27.	A sultânım sen vâr iken	Segâh	Sofyan	_
28.	A sultânım sen vâr iken	Irak	Sofyan	_
29.	A sultânım sen vâr iken (Durak)	Sultanî Irak	Durak Evferi	H. Sâdeddin Arel
30.	Aşık oldum bende-i cânâneym	Rast	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
31.	Aşık oldum ben Allah'ın adına	Şehnâz	Aksak	Zeki Altın
32.	Aşık oldum bugün meydan içinde	Rast	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
33.	Aşk âteşi ciğerimi yaka geldi yaka gider	Hüseyinî	Sofyan	_
34.	Aşk bezirgânı sermâye cânı	Uşşak	Düyek	_
35.	Aşk bezirgânı sermâye cânı	Muhayyer	Düyek	_
36.	Aşk bezirgânı sermâye cânı	Hüzzam	Düyek	Latif Ağa
37.	Aşk Cur'asın sundu bana	Gerdâniye	Sofyan	Nihat Doğu
38.	Aşkın aldı benden beni	Sabâ	Sofyan	_
39.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Sabâ	Raks Aksağı	_
40.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Beste-İsfahan	Düyek	Eyüb Hatibi Aşık Hâfız Ahmed Ef.
41.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Uşşak	Sofyan	_
42.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Nihavend	Nim Sofyan	Doğan Ergin
43.	Aşkın ile âşıklar yansın ya	Hüzzam	Sofyan	_

	Resûlallah			
44.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Sûznak	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
45.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Hüseyinî	Sofyan	–
46.	Aşkın ile âşıklar yansın ya Resûlallah	Sûznâk	Sofyan	–
47.	Ay dahî Güneş dahî nûrundan Muhammedin	Uşşak	Sofyan	–
48.	Ay dahî Güneş dahî nûrundan Muhammedin	Uşşak	Sofyan	Dursun Çakmak
49.	Ayırma beni senden yarıdan	Mâhûr	Düyek	Hacı Ramazan?
B				
50.	Bana bu ten gerekmez can gerektir	Şehnâz	Düyek	Sâddedin Kaynak
51.	Behey âdem oğlumusun	Rast	Sofyan	–
52.	Behey kardeş Hakk'ı bulam mı dersin	Gülizâr	Evsat	Tosunzâde Hüseyin Ef.
53.	Ben ağlarım yâne yâne	Segâh THM	15/4	THM
54.	Ben bende buldum	Segâh Durak	Durak Evferi	Akbaba imamı
55.	Ben bu aşka düşeli	Bayatî	Nim Evsat	-
56.	Ben bu dağın ağacıyam	Hüseyinî THM.	Sofyan	THM
57.	Ben bu meclislerde ibretler gördüm	Hüseyinî	Sofyan	–
58.	Ben bu yolu bilmez idim	Hicaz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
59.	Ben dervişim diyene bir ün idesim gelir	Hicaz	Sofyan	–
60.	Ben dervişim diyene bir ün idesim gelir	Çargâh (Sabâ)	Sofyan	–
61.	Ben dost ile dost olmuşam	Segâh	Sofyan	Ibrâhim Taşkent
62.	Ben dost ile dost olmuşam	Nevâ	Sofyan	Cüned Kosal
63.	Ben dost ile dost olmuşam	Rast (Tebriz)	Düyek	–
64.	Benem ol aşk bahrîsi denizler hayran bana	Hüseyinî	N. Evsat	Doğan Ergin
65.	Benem ol aşk bahrîsi	Irak	Sofyan	–
66.	Benem ol aşk bahrîsi	Sabâ	Sofyan	–
67.	Beni sorma bana	Karcığâr	Sofyan	THM
68.	Benim adım dertli dolap	Hüseyinî	-	THM
69.	Ben yürürüm yâne yâne	Segâh	Sofyan	–
70.	Ben yürürüm yâne yâne	Segâh	Sofyan	Hâlis Ef.
71.	Ben yürürüm yâne yâne	Hûzi (Hüseyinî)	Sofyan	Cüneyd Köksal
72.	Ben yürürüm yâne yâne	Nevâ (TSM)	10/4 kendine özgü	Selâhaddin Pınar
73.	Ben yürürüm yâne yâne	Acem aşirân	Sofyan	–

74.	Ben yürürüm yâne yâne	Acem Büse-lik	Sofyan	Balat Şeyhi Kemal Ef.
75.	Ben yürürüm yâne yâne	Bestenigâr	Sofyan	_
76.	Ben yürürüm yâne yâne	Arazbâr	Sofyan	(İsmâil Dede Ef.) ?
77.	Bilirim seni layan dünyasın	Gerdâniye	Serbest	A. Hatipoğlu
78.	Bilmem nideyim aşkın elinden	Hüseyinî	Düyek	C. Kosal.
79.	Bilmem nideyim aşkın elinden	Uşşâk	Sofyan	Hafız Nezih Tolan
80.	Bilmem nideyim aşkın elinden	Hüzzam	Aksak Semâi	M. Sâid Hatipoğlu
81.	Bilmem nideyim aşkın elinden	Nevâ	Devr-i Hindî	Fehmi Tokay
82.	Bir garipsin şu dünyada	Nevâ	Sofyan	_
83.	Bir gece Muhammed'e çalaptan geldi Burak	Acem	Sofyan	_
84.	Bir ismi Mustafa bir ismi Ahmed	Sabâ	Sofyan	_
85.	Bir kararda durmalıyım	Hüseyinî		THM
86.	Bir köprü yaratmışsın	Uşşâk	Sofyan	Muallim İsmail Hakkı Bey
87.	Bir şâha kul olmak gerek	Uşşâk (Nevrûz)	Düyek	_
88.	Bir tahta yaratmışsın	Nevâ	Sofyan	_
89.	Biz dünyadan gider olduk	Segâh	Sofyan	Tahir Karagöz
90.	Bu aklü fikr ile Mevlâ bulunmaz	Uşşâk	Sofyan	_
91.	Bu aşkı ben bilmez idim	Hüzzam	Değişmeli	Ahmet Hatipoğlu
C				
92.	Cânân ilerinde aşk mı murâdın	Karcığâr	Sofyan	_
93.	Cânım kurban olsun senin yoluna	Hüseyinî	Sofyan	Ali Rıza Şengel
94.	Cennette bitmiştir iman budağı	Evc	Sofyan	_
Ç				
95.	Çıktım erik dalına anda yedim üzümü	Gül'izar	Sofyan	Zâkir başı Eyyûbî Mehmet Ef.
96.	Çıktım erik dalına anda yedim üzümü	Hüzzam	Sofyan	_
D				
97.	Dağlar ile taşlar çağırayım Mevlam seni	Hicaz	Sofyan	Kutbî Dede
98.	Dağlar ile taşlar çağırayım Mevlam seni	Saba	Düyek	Tahir Karagöz
99.	Dertli ne ağlayıp gezersin burda	Gülizar	Sofyan	Erol Sayan

100.	Derviş bağı taş gerek	Segâh	Sofyan	Süleyman Erguner
101.	Dervişlik baştadır tacda değildir	Segâh	Sofyan	-
102.	Dervişlik baştadır tacda değildir	Nikriz	Sofyan	Eyyûbi Ali Rıza Bey
103.	Derviş olan kişiler deli olagan olur	Segâh	Düyek	-
104.	DİNİN İMÂNIN VAR İSE HORGÖRME...	Bestenigâr	Devr-i Kebîr	Muallim İsmail Hakkı Bey
105.	Dolap niçin inilersin	Uşşak	Sofyan	Selâhaddin Gürer
106.	Dolap niçin inilersin	Rast	Devr-i Hindî	Abdullah Dede
107.	Dolap niçin inilersin	Segâh	Curcuna	Albay Selâhaddin Ef.
108.	Doldur kadeh sungil bize	Rast	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
109.	Dünyâya mağrur kişi tevbe-ye gel tevbe-ye	Evc	Düyek	Sermüezzin Hakkı Bey
110.	Dünyâya mağrur kişi tevbe-ye gel tevbe-ye	Segâh	Düyek	Hafız Yaşar
111.	Dünyâya mağrur kişi tevbe-ye gel tevbe-ye	Rast	Türk Aksağı	Ahmet Hatipoğlu
112.	Durmaz yanar vücûdum	Bestenigâr	Sofyan	-
113.	Durmaz yanar vücûdum	Evc	Sofyan	-
114.	Durmaz yanar vücûdum	Rast	Sofyan	Arab Sâlih
115.	Durmaz yanar vücûdum	Rast	Sofyan	Arab Sâlih
116.	Durmaz yanar vücûdum	Mâhûr	Sofyan	Zekâi Dede Ef.
117.	Durmaz yanar vücûdum	Muhayyer	Sofyan	-
118.	Durmaz yanar vücûdum	Hüseynî	Düyek	-
119.	Durmaz yanar vücûdum	Hüseynî	Sofyan	-
120.	Durmaz yanar vücûdum	Uşşâk	Sofyan	-
121.	Düşt'önüme hubbül vatan	Sûzidil	Düyek	Ahmet Hatipoğlu
E				
122.	Edelim cevân kılalım seyran	Acem(Nevrûz)	Evsat	Çolakzâde Şeyh Mustafa Ef.
123.	Edelim cevân kılalım seyran	Mâhûr	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
124.	Edelim cevân kılalım seyran	Şehnâz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
125.	Erenler meclisinde deste kızıl gül idim	Rast	Sofyan	-
126.	Eşidin ey yârenler eve derişten geldi	Gerdâniye	Aksak	Ahmet Hatipoğlu
127.	Ey âlemleri yaradan	Uşşak	Sofyan	-
128.	Ey âşikan ey âşikan aş mezhebi...	Hicaz	Sofya	Şeyh Mes'ut Ef.
129.	Ey benim sevgili Mevlâm	Acemaşirân	Sofyan	İzmirli Hacı Medmed Ef.
130.	Ey cânıma cânânım	Hüseynî	Evsat	Ahmet Hatipoğlu
131.	Ey dervişler ey kardeşler	Uşşâk	Sofyan	-

132.	Ey enbiyâlar serveri	Uşşâk	Sofyan	-
133.	Ey enbiyâlar serveri	Segâh	Sofyan	-
134.	Ey pâdişahi lemyezel	Sûzidil	Düyek	Selâhaddin Demirtaş
135.	Ey şehir-i nüzûli sûre	Acemaşirân	Düyek	-
136.	Ey şehir-i nüzûli sûre	Evc	Düyek	İsmail Hakkı Bey
137.	Evvel benem âhır benem	Nikriz	Yürük Semâi	Ahmet Hatipoğlu
138.	Eyyübem kim müptelâyım	Uşşâk	Evsat	Çayırılı İsmail Hakkı Ef
G				
139.	Gaflet ile Hakk'ı buldum diyenler	Segâh	Nim Sofyan	Bekir Sıtkı Sezgin
140.	Gaflet ile Hakk'ı buldum diyenler	Mâhûr	Sofyan	-
141.	Gani Mevlâm nasîb etse	Segâh	Sofyan	-
142.	Gani Mevlâm nasîb etse	Hüseynî	Sofyan	-
143.	Gelin bir nazar eylen	Şehnâz	Semâi, Curcuna	Mutlu Torun
144.	Gelin ey âşıklar	Sabâ	Sofyan	-
145.	Gelin ey âşıklar gelin	Sabâ	Durak Evferi	-
146.	Gelin gidelim aşkın iline	Hicâz	Düyek	Dede Ef.(Hacı Faik Bey?)
147.	Gönül hayran oluptur aşk elinden	Uşşak	Sofyan	-
148.	Gönül hayran oluptur aşk elinden	Evc	Sofyan	-
149.	Gönül hayran oluptur aşk elinden	Mâhûr	Sofyan	-
150.	Gönül hayran oluptur aşk elinden	Segâh	Sofyan	-
151.	Gönül hayran oluptur aşk elinden	Hicaz	Sofyan	-
H				
152.	Hak bir gönül verdi bana	Nikrîz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
153.	Hak'dan inen şerbeti içtik elhamdülillah	Hüseynî	Sofyan	-
154.	Hak'dan gayrı sevgili külli yalandır yalan	Rast	Evsat	Buhûrî zâde Abdulkerim Ef.
155.	Hak çalabım Hak çalabım	Bestenigâr	Nim Evsat	Cüneyt Kosal
156.	Hakkın habibinin sevgili dostu	Uşşâk	Sofyan	-
157.	Hak müyesser etse varsam	Acemaşirân	Düyek	Ahmet Hatipoğlu
158.	Hâlet ile bana bir er göründü	Nevâ	Sofyan	Zâhirbaşı Eyyûbî Mehmet Ef.
159.	Hak yarattı âlemi aşkına Muhammedin	Hüzzam	Sofyan	Hüseyn Tolan
160.	Her kaçan anarsam seni	Müsteâr	Sofyan	-
161.	Her kaçan anarsam seni	Sabâ	Evsat	Nuru Osmaniye Em. Müezzini Dursun Çakmak

162.	Her kaçan anarsam seni	Uşşak	Evsat	-
i				
163.	İlâhî cennet evine girenlerden eyle bizi	Bestenigâr	Nim Sofyan	İsmail Hakkı Bey
164.	İlhân ile düngece seyrettim Muhammed'i	Dügâh	Sofyan	-
165.	İlhân ile düngece seyrettim Muhammed'i	Hicaz	Sofyan	-
166.	İlim ilim bilmektir	Rast	Sofyan	Tâhir Karagöz
167.	İsm-i sübhan virdin mi var	Saba	Sofyan	-
168.	İsm-i sübhan virdin mi var	Hüseyinî	Sofyan	-
169.	İsm-i sübhan virdin mi var	Bayâtîrabân	Sofyan	Süleyman Erguner
170.	İstediğimi buldum aşkâre can içinde	Nikriz	Evfer	Muammer Dede
171.	İşitin ey yârenler kıymetli nesnedir aşk	Nihavend	Aksak	Hasan Soysal
K				
172.	Karlı dağları mı aştın	Hicaz	Nim Sofyan	Sâdi Hoşses
173.	Kim dervişlik ister ise...	Hüseyinî	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
174.	Korktum kıyamet gününden	Hicaz	Sofyan	Gülçin Yahya Kaçar
M				
175.	Mâil oldum bahçesinde hurmaya	Hicaz	Sofyan	-
176.	Mecnûn'a sordular Leylâ nic'oldu	Bestenigâr	Sofyan	Selâhaddin Demirtaş
177.	Mecnûn'a sordular Leylâ nic'oldu	Uşşak	N.Evsat
178.	Mecnûn'a sordular Leylâ nic'oldu	Hüzzam	Evsat	Nâyi Şeyh Ali Rıza Ef.
179.	Mecnûn'a sordular Leylâ nic'oldu	Bayâtî	Sofyan	-
180.	Milk-i bekadan gelmişem	Gerdâniye	Sofyan	Bursalı Yâkubzâde Mehmed Ef.
181.	Milk-i bekadan gelmişem	Hüseyinî zezeme	Düyek	Tosun Zâde
182.	Mü'minin kalbini yuyub artan	Rast	Sofyan	-
183.	Müştak olup özlediğim şehri Remezan	Uşşak	Evsat	Sermüezzîn Rifat Bey
N				
184.	Nâzenin bu ömrümüz...	Ferahfezâ	Evsat	Şeyh Ethem Ef.
185.	Nice bir uyursun uyanmaz mısın	Hicaz	Sofyan	-
186.	Nice bir uyursun uyanmaz	Bayâtî	Durak Evferî	Şikârizâde Ahmet Ef.

	mısın			
Ö				
187.	Ömür bahçesinin gülü solmadan	Rast	Sofyan	Küçük Ahmed Ağa
R				
188.	Rum'da Acem'de aşık olduğum	Süznâk	Düyek	Meydancık imamı Zakir Hasan Efendi
189.	Rum'da Acem'de aşık olduğum	Segâh	Evsat	-
190.	Rum'da Acem'de aşık olduğum	Hicaz	Evsat	Kazasker Mustafa İzzet Ef.
S				
191.	Sen bunda garip mi geldin	Hüseyinî	(Curcuna - Düyek)	Zeki Atkoşar
192.	Sen dervişsin bir ulu dağsın	Rast	Y. Semâî	-
193.	Severim ben seni candan içeru	Gerdâniye	Sofyan	-
194.	Sensin bize bizden yakın	Hüseyinî	N. Evsat	Çalazkâde Şeyh Mustafa Ef.
195.	Sensin Kerem sensin Rahim	Dügâh	Sofyan	Zeki Atkoşar
196.	Serbaz girer bu meydâne	Yegâh	Sofyan	A. Hatipoğlu
197.	Seyrettim Muhammed'i	Hicaz	Sofyan	-
198.	Seyyâh olup şu âlemi sorarsan	Uşşâk	Sofyan	-
199.	Seyyâh olup şol âlemi gezersen	Uşşâk	Sofyan	-
200.	Sordum sarı çiçeğe	İsfahân	Sofyan	Eyyûbi ali Rıza Ef.
201.	Sordum sarı çiçeğe	Segâh	Sofyan	-
202.	Sordum sarı çiçeğe	Segâh	Sofyan	T. Karagöz
Ş				
203.	Şehitlerin ser çeşmesi	Hicaz	Sofyan	-
204.	Şol cennetin ırmakları	Hicaz	Evsat	-
205.	Şol cennetin ırmakları	Segâh	Yürük Semâî	-
206.	Şol cennetin ırmakları	Segâh	Yürük Semâî	M. Nureddin Selçuk
207.	Şol cennetin ırmakları	Hüseyinî	Curcuna	-
208.	Şûrîde vü şeydâ kılan	Segâh	Düyek	-
209.	Şûrîde vü şeydâ kılan	Uşşâk	Sofyan	Sermüezzîn BahaBey
210.	Şûrîde vü şeydâ kılan	Hicaz	D. Kebîr (Sofyan)	Zekâî Dede
211.	Şûrîde vü şeydâ kılan	Nevâ	Sofyan	-
212.	Şûrîde vü şeydâ kılan	Rast	Sofyan	-
213.	Şûrîde vü şeydâ kılan	Evc	Sofyan	-

214.	Şûride vü şeydâ kılan	Sabâ	Çifte Düyek	A. Nesîb Ef.
215.	Şûride vü şeydâ kılan	Hicaz Hümâyûn	Sofyan	-
216.	Şûride vü şeydâ kılan	Muhayyer	Devr-i Kebîr	Zekâî Dede
217.	Şûride vü şeydâ kılan	Çargâh (Sabâ)	Düyek	-
T				
218.	Taşkın yine deli gönül	Hüseynî	Sofyan	İbrahim Taşkent
219.	Taşkın yine deli gönül	Sultân-i Yegâh		Selâhaddin İçli
220.	Taşkın yine deli gönül	K. Hicazkâr	Aksak	Niyazi Şengül
221.	Taşkı rahmet deryâsı	Uşşak (Hûzî)	Sofyan	-
222.	Taşkı rahmet deryâsı	Uşşak	Düyek	Em. Müezzîn Dursun Çakmak
223.	Taşkı rahmet deryâsı	Segâh	Sofyan	-
224.	Taşkı rahmet deryâsı	Rast	Sofyan	-
225.	Taşkı rahmet deryâsı	Hüzzam	Evsat	Ali Rıza Şengel
226.	Taşkı rahmet deryâsı	Evc	Sofyan	-
227.	Teferrüc eyleyi yazdım	Hüzzam	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
228.	Tehi sanman siz beni	Evc	Sofyan	-
229.	Tevhid hoşça nesn' olur	Uşşak	Sofyan	-
230.	Toprakta yatacak teni	Muhayyer	Düyek	Hammamî Zade İsmail Dede Efendi
U				
231.	Urumdan çıktım yürüdüm	Bayâtî	Sofyan	-
232.	Uyan behey gâfil uyan	Hüzzam	Düyek	Enderûni Hfz Hüzeyin Ef.
233.	Uyan behey gâfil uyan	Evc	Evsat	Şehzâde Seyfeddin Ef.
234.	Uyurken seyrimde kalkdım ağlayu	Segâh	Sofyan	Muzaffer Ozak
V				
235.	Varsam bir âmile sorsam hâlîmi	Hüseynî	D. Revân	Balat Şeyhi Kemal Ef.
Y				
236.	Yandır beni yandır beni	Hüseynî	Sofyan	-
237.	Yâ Rabbena ya Rabbena	Uşşak	Düyek	Kemal Gürses
238.	Yar yüreğim yar gör ki neler var	Uşşak	Sofyan	-
239.	Yar yüreğim yar gör ki neler var	Zâvil	Sofyan	Hacı Nâfiz Bey
240.	Yar yüreğim yar gör ki neler var	Tâhir	Curucuna	THM.
241.	Yazık benim bunca geçen ömrüme	Hüseynî	Sofyan	-

242.	Yetmişden artık îmânın budağı	Evc	Sofyan	-
243.	Yine aşkın sırrı düştü serime	Acem	Sofyan	Zekâî Dede
244.	Yine yaz ayları geldi	Karcığâr	Sofyan	Yeni Köylü Hasan Ef.
245.	Yüce sultanım derde dermânım	Sûzidîl	Hafif	Zekâî Dede
246.	Yüce sultanım derde dermânım	Şerefnumâ	Durak Evferi	H. Sâdeddin Arel
247.	Yüce sultanım derde dermânım	Pençgâh	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
248.	Yürük değirmenler gibi	Şehnâz	Evsat	Dede Ef.
249.	Yürük değirmenler gibi	Hüseynî	Yürük Semâî	Doğan Ergin
250.	Yürük değirmenler gibi	Gülizâr	Sofyan	-
251.	Yürü yürü yalan dünya	Hüzzam	Düyek	İsmail Hakkı Bey
252.	Yürü yürü yalan dünya	Hüseynî	Sofyan	-
253.	Yüzbin cefa kılsan bana	Çargâh (Sabâ)	T.H.M. Sofyan	-
254.	Yüzbin cefa kılsan bana	Nevâ	Sofyan	-
Z				
255.	Zehî derya ki katreden göründü	Hüseynî	Düyek	Ahmet Hatipoğlu

4. Yunus Emre'nin Şiirlerinde Türk Çalgıları ve Mûsikî

“Yunus Emre' nin şiirlerinde söz edilen **Kopuz, Çeşte, Rebâb, Çeng ve Ney** gibi çalgılar o dönemin önde gelen Türk çalgılarından idi. Kimi zaman çalgılar ile konuşur, kimi zaman da ma'nâ aleminin derinliklerinden bahsederken çalgılardan çıkan sesleri aracı kılar. Onların saf lisanı ile konuşur. Mevlâna meclislerindeki mûsikî sohbetine atıf yaparak ma'nâ âlemine daldığını ifade eder. Aşağıda Yunus Emre'nin şiirlerinde yer verdiği mûsikî çalgıları ile ilgili mısralar yer almaktadır.

*İy kopuz ile çeşte aslun nedür ne işde
Sana sual soraram eydûvir bana uş de*

*Eydür ki aslum ağaç koyın kirişi bir kaç
Gel işretüm dinle geç akli komaya leşde*

*Eydürler bana haram ben uğrılık değülem
Çünki aslım mismildür ne var imiş kirişde*

*Bana kiriş didiler ışka giriş didiler
Benüm adum ışk virdi ben durmazam kolmaşda*

*Ağaç deri derildi kiriş ile bir oldı
Işk denüzine daldı bahâne yok bu işde*

Mevlâna sohbetinde **saz ile işret oldı**
Arif mânaya taldı çün biledür ferişte

Ferîşteyi anmaktan bilesin murad nedür
Gice gündüz biledürsenün ile her işde

Ol ferîştehler adı Kiramen Kâtibin'dür
Yazmaktan usanmazlar aramazlar yaz u kışda

Birisi sağ omzunda birisi sol omzunda
Birisi hayrun yazar birisi şer **cünbişde**

Kağıtları dükenmezne hod mürekkepleri
Aşınmaz kalemleri kaimlerdür ol işde

Hem meyhaneye varur hem büthaneye girür
Bunlar saklar seni sen gafilsin bu işde

Yunus imdi subhanı vasf eylegil gönülde
Ayrı degül âriften bu **kopuz ile çeşte**⁹

Yunus Emre güzelliğın, zerâfetin ve aşkın simgesi Zühre yıldızına (çoban yıldızı) gönderme yaparak “Zühre yıldızı yere inse, sazını çalsa da (sohbet ale-mi) Yar, Sevgili olmadan gözünün o tarafa bakmayacağı” ifâde etmektedir.

Zühre yire inübenü **sâzın nuvaht iyer** ise
Aşıkun işreti sensüz gözi ol yana gitmeye¹⁰

.....

Atların ayak izlerinin tozlu önlerinde de davulların asılı bulunduğu yerlerde
beylerin yattığından bahs eder.

Atları izi tozulu önleri **tabıl**-bazılı
İle güne hükmi yazlu şu muhteşem beğler yatur¹¹

.....

Ben oruç namaz için süci içdüm esridüm
Tesbih u seccadeyçün dinledüm **çeşte kopuz**¹²

.....

Ferîşteyi anmaktan bilesin murad nedür
Gice gündüz biledür senün ile her işde

Ol ferîştehler adı Kiramen Kâtibin'dür
Yazmaktan usanmazlar armazlar yaz u kışda

⁹ Timurtaş, Faruk,K., Yunus Emre Dîvanı ,s. 132.

¹⁰ Timurtaş, Faruk,K Yunus Emre Dîvanı, s.46.

¹¹ Timurtaş, Faruk,K Yunus Emre Dîvanı, s.74.

¹² Timurtaş, Faruk,K Yunus Emre Dîvanı, s.81.

Birisi sağ omuzunda birisi sol omuzunda
Birisi hayrun yazar birisi şer **cünbişde**

Kağıtları dükenmez ne hod mürekkepleri
Aşınmaz kalemleri kaimlerdür ol işde

Hem meyhaneye varur hem büthaneye girür
Bunlar saklarlar seni sen gafilsin bu işde

Yunus imdi sübhânı vasf eylegil gönülde
Ayrı degül arıfden bu **kopuz ile çeşde**¹³

.....

Viren alan sen olıcak kim **cünbiş** eyleyebile
Her kadasa kudret senün pir ü yiğit oynatmağa¹⁴

Bu Yunus'un gördüğünü eğer zühre göreyidi
Çengini elden birağup unudaydı **sâzını**¹⁵

.....

Aşıklar meydanı arş'tan yücedür
Çalarlar çevganı topı belürmez¹⁶

.....

Dal gibi bükdi belüm inilerüm dün ü gün
Çekdi kemende beni **çeng ü rebab** eyledi

Karanu yirde olusun amelün ile kalasun
Ah idüben çok çalasun ahir pişmanluk **çengini**

Bu Yunus'un gördüğünü eğer zühre göreydi
Çengini elden birağup unudaydı **sazını**

Zühre gökden inüben **sazun nevaht iderse**
İşretüm sen olusun gözüm senden gitmeye

Son beyitteki **nehavt itme, çalgı çalma** anlamına gelen eski bir mûsikî terimidir.

Sonuç

Türk mûsikî ve Türk edebiyatı ayrılmaz iki san'attır. Bu iki san'atın fikren ve rûhen birleştiği kollardan biri de Yunus Emre şiiirleri ile bestelenen ilâhilerdir.

¹³Timurtaş, Faruk,K *Yunus Emre Dîvanı*, s.132.

¹⁴ Timurtaş, Faruk,K *Yunus Emre Dîvanı*, 1972, s.136.

¹⁵ Timurtaş, Faruk,K *Yunus Emre Dîvanı*, 1972, s.147.

¹⁶ Özçelik, Mustafa, *Eskişehirden Portreler*, 2013, s.31.

Yunus Emre'nin şiirleri Türk mûsikîsinin büyük bestekârlarından Hammamî-zâde İsmâil Dede Efendi'den Saadettin Kaynak'a kadar pek çok bestekâra ilhâm kaynağı olmuştur. Bu ilâhiler 15 farklı usûlde ve 42 farklı makamda bes-telenmiştir. Türk tasavvuf mûsikîsi için küçümsenemeyecek kadar önemli bir repertuar oluşmuştur.

Yunus Emre şiirleri bestekârlar için bir beste malzemesi olmuştur. Şiirler-deki sade fakat derin anlatım bestekârlar için bulunmaz bir değer taşımaktadır.

Bu ilâhiler ; mevlîd günlerinde, ramazan aylarında, kutlu doğum programla-rında ve diğer özel dinî günlerde hem tarîkat mensupları arasında hem de halk arasında itibar görmüştür. İlâhilere gösterilen bu sevgi ve itibâr Yunus Emre'ye gösterildiği kadar bestekârlara da gösterilmiştir. Ayrıca Yunus Emre'nin şiirleri-nin halk arasında bu kadar yaygın olarak bilinmesinin önemli bir nedeni de bes-tekârlardır. Şiirler ve Yunus Emre'nin felsefesi bestekârlar sayesinde güzel nağmelere bürünerek halka ulaşmıştır. Kulaklarda kalıcı bir hâl almıştır. Türk halkının fitratında var olan san'ata ve mûsikîye karşı olan sevgisi mâlûmdur. Doğan çocuğunun kulağına okuduğu Ezân-ı Muhammedî'den vefâta kadar ha-yatının her anında mûsikî ve özellikle de tasavvuf mûsikîsi yer almıştır. Yunus Emre'nin şiirlerinin, sözlerinin daha pek çok bestekâra ilhâm kaynağı olacağı muhakkaktır. Çünkü onun söylemlerindeki Allah ve Muhammed aşkı, kalû belâdan itibâren insanoğlunun kalbine fitraten nakşedilmiştir.

Kaynaklar

- » Ayverdi, Samiha, *Yunus Emre ve İlâhiler*, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı:21, İstanbul Şb. Neş.:5, İstanbul, 1969.
- » Hatipoğlu, Ahmet, *Besteleriyle Yunus Emre İlâhileri*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1993.
- » Nerimanoğlu Veli, Kâmil, *Yunus Emre'nin Poetikası*, H Yayınları, İstanbul, 2011.
- » Ögel, Bahattin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (1. Baskı), C.IX, Ankara, 1987.
- » Özçelik, Mustafa, *Eskişehir'den Portreler*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir, 2013.
- » Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- » Timurtaş, Faruk,K., *Yunus Emre Dîvanı*, 1001 Temel Eser, Tercüman AŞ.,İstanbul, 1972.
- » TRT Nota Arşivi.

**KONYA MÜZESİ ENVANTERİNDE KAYITLI İLHANLI
HÜKÜMDARI EBÛ SAİD BAHADIR HAN DÖNEMİNE AİT
SİKKELERDEN ÖRNEKLER**

Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Ali AKYILDIZ
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZ

İlhanlılar (İran Moğolları) H.654-744 (1256-1344) tarihleri arasında Ortadoğu (İran) ve Anadolu'da hüküm sürmüş olup ilk Hanları, Hülâgû Han'dır.

İlhanlı sikkelerinin kompozisyonlarında genel olarak yazı ön plandadır. Bunun yanında geometrik bezemeler ve inci dizileri de birçok kompozisyonda yer almaktadır. Musul, Tebriz, Berda, Medinet-Gence, Amasya, Bağdad, Erzincan, Medineti Konya gibi şehirlerde sikke bastıran İlhanlılardan en çok sikke, Ebû Said Bahadır Han zamanında bastırılmıştır.

İlhanlı devletinin son hanı, Anuşirvan'dır. Bununla beraber kendisinin H.754 (M.1344) tarihli adına kesilmiş sikkesi bulunmuş olduğundan bazı tarihçiler bu seneyi, İlhanlıların yıkılış tarihi olarak gösterirler.

Anahtar Kelimeler: Konya, İlhanlı, Ebû Said Bahadır Han, Sikke, Para.

ABSTRACT

Coins Examples from Abu Sa'id Bahadır Khan Period that Registered in Konya Museum Inventory

One of the sources of Turkish Sufi Music lyrics is poems of Yunus Emre. These poems are mostly composed as "ilâhi" and constitutes a significant part of Turkish Sufi Music. The reason of Derviş Yunus' poems being highly demanded is his philosophical ideology and Turkish Sufi Music correspond significantly. Upon this basis of ideology, there is the love of God [Allah] and the love of prophet Mohammad [Resûlullah].

In this study, reasons those lead Turkish Music composers to compose Yunus Emre's poems are scoped. 255 works composed upon Yunus Emre's poems are determined with their maqam, usûl and composers in Turkish Sufi Music -made with love of god and ecstasy of worship- Hereby, Maqam and usûl classifications are made. The score examples are given for the "ilâhi" tunes. The reflections in compositions of the rhythmic structure and the plain expression of Yunus Emre poems are accentuated. Besides, the Turkish music instruments told in poems are emphasized.

As a result: beginning from hundreds of years ago and continuing philosophy and poems of Yunus Emre reaches today. They are so common in the folk speech in case of birth-death or any kind of religious days or fests. It is expected the

future generations will keep composing Yunus Emre poems.

Keywords: Konya, İlhanlı, Abu Said Bahadır Han, Coin, Money.

Giriş

İlhanlı Devleti

İlhan ismi, bilindiği gibi “il” ve “han” kelimelerinden terekkep etmiş, memleketin veya bir ülkenin hanı anlamına gelmektedir¹.

İran'da kurulan Moğol (İlhanlı) Devleti (1256-1344), Cengiz'in kurmuş olduğu Moğol İmparatorluğu'nun daha sonra bölündüğü dört hanlıktan biridir. İlhanlı Devletinin kurucusu Hülâgû Han'dır. Hülâgû'nün kurduğu İlhanlı sülalesi, 1256 dan 1336 ya kadar saltanat sürmüş ve başkent Tebriz'den ülkeyi iyi bir şekilde idare etmiştir².

Mengü Han, Büyük Moğol Hanlığına seçildiğinde (1251) Moğollar, Yakındoğu'ya tam anlamıyla hâkim değildiler. Hulâgû Han, Cengiz Han'ın torunudur. Büyük Moğol Hanı Mengü (Möngke); 1253 yılında, kurultay kararı ile kardeşi Hulâgû'yu İran, Irak, Doğu ve Orta Anadolu ile Batı Asya'yı fetihle görevlendirmiştir. Mengü Han'ın Hülâgû Han'ı batıya yollamasının asıl amacı, onun sayesinde Yakındoğu'ya hakim olmaktır. Bu nedenle batıya ilerleyen Hulâgû, İsmaili'lerin direnişi ile karşılaşmışsa da onların direnişlerini kırmış, 654/1256'da Irak'a girerek, Bağdat'ta son Abbasi halifesi El-Mustasim'ı öldürerek (656/1258), Abbasi Halifeliğine son vermiştir. Hulâgû, bu şekilde İran, Irak, Kafkas ve Anadolu'nun Büyük Han'ı olarak kabul edilmiştir. Hulâgû Han, ele geçirdiği şehirlerde Büyük Han Mengü adına para bastırmış (1254-1255), Moğol hâkimiyetini yayarak 1256'da Alamut Kalesi'nin fethinden sonra bastıracağı paralara kendi adını da koydurmuş ve İlhanlı devletini kurduğunu dünyaya duyurmuştur³.

Hulâgû döneminde İlhanlılar, İslâmiyet'e karşı bir tutum izlemişlerdir. Hulâgû Han öldüğünde (8 Şubat 1265) İlhanlı devletinin sınırları Amuderya'dan Fırat'a ve Kafkasya'dan Belûcistan'a kadar uzanıyor, Anadolu Selçuklu Sultanlığı ile küçük Ermenistan Krallığı da bağımlı devletlerini oluşturmaktadır⁴.

İlhanlıların, Kubilay'ın ölümü ile Çin'deki Büyük Hanlarla bağlantılarının zayıflaması neticesinde, Gazan Han döneminde İslâmiyet'e geçişleri tamamlanmış olup bu din çerçevesinde Şii inancına yakın bir yol izlemişlerdir⁵.

Olcaytu'nun oğlu olan Ebû Said döneminde (1317-1335), 723/1323'de Memluklarla barış yapılmış, ancak daha sonra gelen Hanlar döneminde iç savaşlar nedeni ile Hanlık zayıflamış ve parçalanmaya yüz tutmuştur⁶.

İlhanlılar dönemi, İran'da refahın geliştiği bir dönemdir. İslâmiyet'in kabulü ile Türkler, Moğollar ve İranlılar birbirlerine daha da yakınlaşmış, İlhanlı başşehri Tebriz ve Magha, büyük kültür merkezleri haline gelmiştir⁷.

¹ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Katalogu", İstanbul, 1974, II, s.763.

² Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA*, XXII, 103.

³ Yuvalı Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA*, XXII, 103-105.

⁴ Damalı, Atom, "150 Devlet 1500 Sultan İslâm Sikkeleri", İstanbul, 2001, s.313-314.

⁵ Damalı, Atom, "150 Devlet 1500 Sultan İslâm Sikkeleri", s.314.

⁶ Damalı, Atom, "150 Devlet 1500 Sultan İslâm Sikkeleri", s.314.

⁷ Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA*, XXII, 103.

Moğollar feth ettikleri memleketlerin mâlî gücünde ağır yaralar açmıştır. Nakit bakımından İlhanlı devletine vergi veren halkın azlığı dolayısı ile hazine, zayıf temeller üzerine kurulmuştur. Ayrıca, tahta geçen hükümdarların cülûs şenlikleri için ölçüsüz para harcamaları, devlet hazinesini büyük zararlara uğratmıştır. Öyle ki herkes elinde bulunan altın ve gümüşü devlete teslim mecbur tutulmuştur⁸.

Abaka Han'ın, İlhanlı devlet teşkilâtının kurulması ve gelişmesindeki hizmeti büyüktür. Gâzân Mahmud Han adıyla İlhanlı tahtına çıkan Gâzân, İslâmiyeti, devletin resmî dini haline getirmiştir. Büyük Moğol Hanlığına tâbi olmaktan çıkıp, sadece kendi adına hutbe okutup para bastıran Gâzân Han, önce maliyeyi İslâhla işe başlamış, bunu askerî alanda aldığı tedbirler izlemiştir. Âdeta soygun derecesine ulaşan vergileri düzene koyarak halkın gelir seviyesinin yükseltilmesi için çalışmıştır. H.716 (M.1316) yılında Olcaytu'nun ölümü üzerine tahta, henüz çocuk yaştaki oğlu Ebû Said Bahadır Han çıkmıştır. Ebû Said, babası Olcaytu zamanında, devletin âdeta resmî mezhebi haline gelen şîilîği terk ederek sünnilîği seçmiş ve İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştır⁹.

İlhanlı hükümdarlarının en büyüklerinden olan Ebû Said, 1335 yılında ölmüştür. Ebû Said'in vâris bırakmadan ölümü, İlhanlı devletinin parçalanmasına ve yerini mahallî hânedanların almasına yol açmıştır. Bu arada Celayirîliler Irak'ta; Muzafferîler Fars ve Kirman'da; Kertler Herat'da hükümran olmuşlardır. Bunların saltanatına da Timur tarafından son verilmiştir¹⁰.

İhanlı devleti, Uzakdoğu ve Hindistan'dan yapılan ticarete önemli bir irtibat rolü oynamıştır. İlhanlılar'da ana dil Moğolca olup bunun yanında Türkçe ve Farsçayı da kullanmışlardır. Cengiz Han'ın torunları tarafından kurulan İlhanlı ve Altın Ordu devletlerinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi, Moğol istilasının olumlu yönünü teşkil etmiştir¹¹.

İlhanlı dönemi, İslâm sanatı tarihinin en farklı hususiyetlerinin görüldüğü bir tahribat ve yeniden doğuş safhasını teşkil etmektedir. Hanedanın ilk kuruluş yıllarından başlayarak XIII. yüzyılın sonlarında tahta çıkan Gâzân Han'a kadar, İlhanlı hükümdarlarının değişik dinî temayülleri sebebiyle İslâm sanatı bakımından önemli bir faaliyet göze çarpmamaktadır¹². Önemli sanat faaliyetleri ise İslâmiyet'i resmen kabul eden Gâzân Han'ın, tahta çıkmasından sonra gerçekleşmiştir. Gâzân Han döneminde İslâmlaşan İlhanlı yönetimi, idaresi altındaki topraklarda özellikle İran ve güney Azerbaycan'da yoğun bir imar faaliyetine girişmiştir. İran'da Tebriz, Merâğa, Sultâniye, Lincân, Verâmin ve Natanz, Anadolu'da; Erzurum, Amasya, Tokat, Niğde ve Mardin gibi şehirlerde İlhanlı eserleri inşa edilmiştir¹³.

⁸ Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA.*, XXII, 103-104.

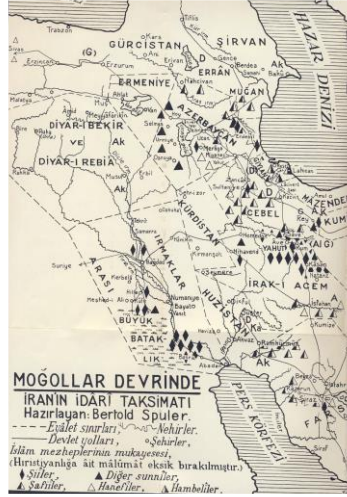
⁹ Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA.*, XXII, 104.

¹⁰ Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA.*, XXII, 104.

¹¹ Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA.*, XXII, 105.

¹² Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA.*, XXII, 106.

¹³ Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA.*, XXII, 106.

Şekil 1- Moğollar devri idarî taksimat haritası¹⁴.**İlhanlı Hükümdarları**

Hulâgû	Han	654-663 (1256-1265)
Abaka Han		663-680 (1265-1282)
Ahmed Tekudar Han		680-683 (1282-1284)
Argun Han		683-690 (1284-1291)
Geyhatu (Keyhatu) Han (İrinçin Turci)		690-694 (1291-1294)
Gazân Mahmud Han		694-703 (1294-1304)
Ulcaytu Hudabende Muhammed Han		703-716 (1304-1316)
Ebu Sa'id Bahadır Han		716-736 (1316-1335)
Arpa Han		736-(1335)
Musâ Han		736-(1335)
Muhammed Han		736-738 (1335-1337)
Tuğa Timur Han		739-752 (1338-1351)
İzz el-Din Cihan Timur Han		739-740 (1338-1339)
Satıbek Han		738-741 81337-1340)
Süleyman Han		741-747 (1340-1346)
Anûşirvan Han		745-(1344) ¹⁵

Ebû Said Bahadır Han

Olcaytu'nun ölümü üzerine 12 yaşındaki oğlu Ebû Said, 1317 Nisan'ın ortalarında (717 safer'in ilk günlerinde) neslinin tahtına oturmuştur. Çoban'ı, Emir-rü'l-ümera tayin etmiştir. Ebû Said Han tahta geçtiği sıralarda Emir Çoban, devletin nüfuzunu elinde tutmaktaydı. Ebû Said Han, Emir Çoban'dan, kızı Bağdad Hatun'u eş olarak istemiştir. Daha sonraki zamanlarda bazı olaylar ve kışkırtmalar sonucunda Emir Çoban'ın başı, 1327'de kesilmiştir. Emir Çoban'ın ölümü üzerine Ebû Said Han, iktidarı eline almıştır. 30 Kasım 1335'de rivayet göre

¹⁴ Spuler, Bertold, "İran Moğolları", Ankara, 1957, s.582.

¹⁵ Damalı, Atom, "150 Devlet 1500 Sultan İslâm Sikkeleri", s.313.

kendi yeğeni Delşâd Hatun'a ilgi gösterdiğinden dolayı, Bağdad Hâtun tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Ebû Said Han'ın ölümü ile yalnız Hülâgu Han soyunun hükümdarlık etmekte olan silsilesi bitmiş olmakla kalmamış; Moğol hanedanının hâkimiyeti de iş yönünden son bulmuştur¹⁶.

Sikke

Sikke üzerinde yazı ve resim basılmış mâdenî para¹⁷ olarak tanımlanmıştır.

Herhangi bir kazıda temel altında veya duvar harcı içinde ortaya çıkan herhangi bir sikke, tabakalaşma konusunda fikir verir. Buluntular o devletin şeklini, bölgesini bildirir, hatta bunların incelenmesinden sayısız tarihi olaylar ve hakikatler meydana çıkar ve yine ortadan kalkmış şehirlerin isimlerini, kaybolmuş bir heykeli, yıkılmış bir binayı, o zamanki haliyle mevcut olan; fakat şimdi yetişmeyen bir bitkiyi, sikkelerdeki tasvirler sayesinde öğrenebiliriz¹⁸. Sikke, devletin resmî damgası ile garanti edilmiş, kullanılışı kolay, madenî metalden bir ödeme aracı vasıtası olup maddesi altın ve gümüş karışımı olan tâbiî elektrondur.

Sikke geleneği, M. Ö. VII. asırda Anadolu'da Lidyalılar tarafından icat edilmiştir. Bu tâbiî elektronu ilk defa altın ve gümüşe ayırarak sikke kestiren Krezüs (Kroisos)'dür¹⁹.

Şekil 2- Lydia bölgesi

Lidyalılar; bugün Ege bölgesinde, Manisa ili, Salihli ilçesi, Sard beldesinde başkenti bulunan, M.Ö. III. binden itibaren yaşam izlerine ulaşılabilen ve M.Ö. 6. yüzyıla kadar tarih sahnesinde kalan bir uygarlıktır²⁰.

Lidya Kralı Kroisos'un (karun) krallığı dönemi elektron sikke

Res.1 Env: 3808 Ön Yüz

Res.2 Arka Yüz

İlhanlı sikkelerinin tarihsel gelişimi

678/1280 yılından sonra Anadolu'nun büyük bir bölümü, İlhanlıların atadıkları valiler tarafından yönetilmekteydi. Osmanlılar dahil Anadolu Beyliklerinin çoğu, İlhanlılara vergi vermekteydi. Bu tarihten başlayarak 730/1330'lara kadar, Anadolu'da 40'ı aşkın darphane, İlhanlı Hükümdarları adına sikke basmaktaydı. İlhanlılar, Anadolu'dan geçen iki önemli ticaret yolunun denetimini elle-

¹⁶ Spuler, Bertold, "İran Moğolları", s.132-143.

¹⁷ Arseven, Celal Esat, "Sanat Ansiklopedisi", İstanbul, 1998, C.4., s.1799.

¹⁸ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu", I, 31.

¹⁹ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu", I, 31.

²⁰ Herodotos, "Herodotos Tarihi", I., İstanbul, 2015, s.1-94.

rinde tutmakta ve bu ticaretten vergi olarak ellerindeki yabancı paraları ve değerli madenleri bu darphanelerde İlhanlı sikkelerine dönüştürmekteydiler. Bu dönemde Anadolu'nun önemli gümüş madenleri, Doğu Anadolu'daki Maden, Madenşehir ve Gümüşhane'de İlhanlıların eline geçmiştir²¹.

İlhanlı sikkelerini 3 (üç) kısımda incelemek mümkündür. Yerel baskıların yapıldığı ilk dönem; Gazan Mahmud'un sikke reformuna kadar devam eder. Gazan Mahmud döneminde 3 miskal ağırlığında (12,96 gr) üretilen gümüş dinar ve 2.16 gr. ağırlığındaki (1/6 dinar) dirhem, İlhanlı sikkelerine şekil vermiştir. İlhanlıların son döneminde rakip hanlar bir çok yerel sikke tipleri ortaya çıkartmışlardır. Altın sikke, hemen hemen ortadan kalkmıştır. Birçok İlhanlı sikkesinde yazılar Moğol ve Arap yazısı karışımıdır. Mengü 'Kaanül-azam' unvanını kullanmakta iken Hulâgû Han, sadece 'Han' unvanını kullanmıştır²².

İlhanlılar, İslâmiyet'i daha sonra kabul etmiş olmalarına karşın, Hulâgû Han döneminde dahi sikkelerin üzerinde Kelime-i Şehadet'in darb edilmiş olması enteresandır²³.

Gâzân Han dönemi sikkeleri genellikle basit görünüşlüdür. Moğolca yazılar, sikkeler üzerinde önemli yer tutmaktadır. Gâzân Mahmud, İslâmiyetin Şii görüşünde olmasına rağmen, sikke üzerinde bu mezheple ilgili yazılar, İlkın Olcaytu Han döneminde görülmüştür. Kelimenin sonu da 'Aliyyün veliyüullah' ile bitmektedir (Ali, Allahın dostudur)²⁴.

Birçok sikkenin çevresinde ise 12 İmamın da ismi vardır. İlhanlı sikkelerinde "Allahım, Muhammed'i ve Ali'yi ve Hasan'ı ve Hüseyin'i Korum." yazıları ile sık sık karşılaşılır. İlhanlı sikkelerinden en çok bulunabilenler Ebû Said dönemine aittir. Sikkelerin birçok değişik tipi bulunmaktadır. Kuran'ın birçok süresinden yazılar sikkeler üzerinde yer almaktadır²⁵.

Hatta Reşidüddin'e göre, Argun Han ve Keyhatu Han zamanlarındaki ekonomik krizler ve düzensizlikler dolayısı ile piyasadan çekilen altın, Gâzân Mahmud'un islahatından sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Moğollar devrinde gümüş, altın para hesaplarında dinâr, dirhem, miskal, tenke, balış ve tümen kullanılmıştır²⁶.

Moğolların Moğolistan'da bastırdıkları sikkelerde, Uygurlardan aldıkları Moğol alfabesiyle yazılmış yazılar yer alır. Ancak fethettikleri ülkelerde darp edilen sikkelerde o ülkenin dili kullanılmıştır. Moğolistan baskılı sikkelerin lejanında, sikkenin büyük han tarafından bastırıldığı belirtilmektedir. İlhanlıların ilk hükümdar olan Hulâgû Han'dan, Gâzân Han'a kadar basılan sikkelerin kalitesi düşüktür, birimlerin ağırlıklarında da tam bir standart bulunmamaktadır. Gâzân Han'dan itibaren yazı formunda bir değişiklik yapılmış ve yazının başına "Allah'ın kudretiyle" ifadesi eklenmiştir. İran Moğollarının (İlhanlılar) sikkelerinde esas olarak, Arapça ve Uygurca kullanılmıştır. Abaka, Ahmed Teküder, Argun,

²¹ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu", I, 33

²² Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu", I, 33

²³ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu", I, 33

²⁴ Damalı, Atom, "150 Devlet 1500 Sultan İslâm Sikkeleri", s.316.

²⁵ Damalı, Atom, "150 Devlet 1500 Sultan İslâm Sikkeleri", s.316.

²⁶ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu", I, 33.

Geyhatu Han, Baydu, Gâzân Han'ın sikkelerinin yüzünde Uygurca yazılar mevcuttur. İlhanlıların sikkelerinde Kur'an'dan âyetler de yer almaktadır. Bu âyetlerin en sık görülenleri Âli İmrân 26; Tevbe 33 ve Rûm sûresinin 34. âyetleridir. Sikkeler üzerinde on iki imam ve dört halifenin adına da rastlanmaktadır²⁷.

İslami sikkeler üzerinde yer alan yazı ve rakamlarda Arapça harf ve rakamlar kullanılmıştır. Moğol kökenli İlhanlı sikkelerinde de Arapça yazı ve rakam karakteri kullanılmakla beraber bazı sikkelerde Uygur alfabesinden etkilenilen Moğol yazı karakteri de kullanılmıştır (Şek: 4,5,6,7).

Arapça Rakamlar			
1	١	احدى	chad
2	٢	اثنين	işnteyn
3	٣	ثلاث	selase
4	٤	اربع	erba
5	٥	خمسة	hamse
6	٦	ستة	sitte
7	٧	ثمانية	seba
8	٨	سبع	semaniye
9	٩	تسع	tisa
10	١٠	عشرة	aşere

Şekil-4

Türkçe Harfler	Arapça Harfler	Arapça Harflerin Sikkelerde Değişik Tip Kullanımı
A-İ İSP	ا	ا ا ا ا ا
B BE	ب	ب ب ب ب ب
P PE	پ	پ پ پ پ پ
T TE	ت	ت ت ت ت ت
S SE	ث	ث ث ث ث ث
C ÇE	ج	ج ج ج ج ج
G GE	چ	چ چ چ چ چ
H HE	ح	ح ح ح ح ح
X XE	خ	خ خ خ خ خ
D DE	د	د د د د د
Z ZE	ذ	ذ ذ ذ ذ ذ
R RE	ر	ر ر ر ر ر
Z ZE	ز	ز ز ز ز ز
J JE	ژ	ژ ژ ژ ژ ژ
S SE	س	س س س س س
Ş ŞE	ش	ش ش ش ش ش

Şekil-5

Türkçe Harfler	Arapça Harfler	Arapça Harflerin Sikkelerde Değişik Tip Kullanımı
SAD SİD	ص	ص ص ص ص ص
DAT DAT	ض	ض ض ض ض ض
TI Tİ	ط	ط ط ط ط ط
Zİ Zİ	ظ	ظ ظ ظ ظ ظ
E AYIN	ع	ع ع ع ع ع
Ğ İYİN	غ	غ غ غ غ غ
F Fİ	ف	ف ف ف ف ف
KA KAP	ق	ق ق ق ق ق
KİE KİF	ک	ک ک ک ک ک
G	گ	گ گ گ گ گ
N-Y	ن	ن ن ن ن ن
L LİM	ل	ل ل ل ل ل
M MİM	م	م م م م م
N NİM	ن	ن ن ن ن ن
V VİM	و	و و و و و
H HE	ه	ه ه ه ه ه
Y YE	ی	ی ی ی ی ی

Şek:6 <https://www.google.com.tr/url'dan13.04.201>

Şek:7

İlhanlılar döneminde sikke üretiminin artması sonucu, 200 Darphane faaliyeti göstermiştir. Tebriz, Süleymaniye, İsfahan, Tiflis, Musul, Anadolu'da ise Er-

²⁷ Tekin, Oğuz, "Sikke", *DİA.*, XXII, 182.

zurum, Erzincan, Sivas, Konya, Bayburt, Adilcevaz, Van, Siirt, Bitlis, Malatya, Harput, Niksar, Tokat, Ankara Kastamonu, Samsun, Amasya, Kırşehir, Kayseri, Aksaray, Alanya, Amid örnek verilebilecek yerlerden sadece bazılarıdır²⁸.

Katalog Örnek :

1301-329-Ön Yüz 1301-329-ArkaYüz Şek:7 Şek:8

Örnek No :
 Fotoğraf No :
 Şek No : 39-40
 Saltanat Dönemi : H.716-736 (1316-1335)
 İlgili Koleksiyon : Konya Etnografya Müzesi
 Envanter No : 1301-329
 Bulunduğu Yer : Hüyük
 Kazı envanter No :
 Maddesi : Gümüş
 Tarihi : 14.y.y.
 Basıldığı Yer : Belli değildir.
 Ağırlığı : 2 gr.
 Ölçüsü : 2,1 cm.
 Tekniği : Dövme (Darp)
 Ön Yüz : Yatay ve düşey ekseninde düğüm yaparak daireye bağlanan iç içe iki dilimli kemerli motif içinde, "Kelime-i Tevhid", kenarda Dört halifeden Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin isimleri yer alır.

Anlamı : Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed (s.a.v) O'nun elçisidir. Dört halifenin isimleri

Arka Yüz : Dört Köşesi Sivri Dört Köşesi Yuvarlak Sekiz Köşeli Form içinde Kenarda yazı ortada "Fi eyyami Devleti's-Sultâni'l-a'zam Ebû Said Halledallahu mülkehu" yazısı ile düribe yazısı yer alır.

DEĞERLENDİRME

Sikkelerde ölçü birimi-boyutlar-malzeme

İlhanlı devletinde dirhem, dinar, bakır dinar olmak üzere 3 (üç) cins sikke ve bunlardan ayrı olmak üzere kağıt para "çav" kullanılmıştır. İlhanlılarda ilk

²⁸ Parlar, Gündegül A., "İlhanlılarda Sikke Formları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VIII, 8, 919-917

hükümdar Hülâgû'dan, Gâzân Han'a kadar basılan sikkelerin kalitesi düşüktür; birimlerin ağırlıklarında da tam bir standart bulunmamaktadır²⁹.

Ebû Said Han (1216-1335), şüphesiz ki İlhanlı Hanları içinde seksenin üzerinde darphanede ve en çok çeşitli forma sahip sikke bastıran, diğerlerine göre de en fazla altın sikke bastıran Handır³⁰.

Sikkelerin malzemeleri yani altın, gümüş gibi değerli metallerinin yanı sıra, ağırlıkları da çok önemlidir. Sikkenin değeri, metalin ağırlığı ile ölçülmektedir. Dönemlere, ülkelere göre metallerin ağırlıkları değişiklikler göstermektedir. Metalin cinsi ve biriminin kalitesi, sikkenin alım gücünün göstergesidir. Müslümanların ve Hıristiyanların bakır sikkeleri çokça kullanmalarına rağmen, Araplar bu sikkelere pek rağbet etmemişlerdir. Müslümanlar daha sonra Bizans tarzındaki bu bakır sikkelerin yerine, üzerlerinde Arapça yazılarla bakır felsleri darp ettirmişlerdir. Ancak bunlar, her ülke için, değişik tarz ve şekillerde darbedilmiştir³¹.

Konya Müzesi sikke envanterinde kayıtlı olan İlhanlı dönemi bakır sikkeleri çok az sayıdadır. Ebu Said Bahadır Han dönemine örnek olarak (Env: 325, 326/14, 326/24) bakır sikke (dinar) bulunmaktadır.

Konya Müzesi sikke envanterinde kayıtlı olan Ebû Said Bahadır Han'a ait incelediğimiz örneklerin tamamına yakını, gümüş'ten darp edilmiştir. Sikkelerin (dirhemlerin) boyutları 1,9 cm. (Env: 1071), 2,6 cm. (Env: 1301-325) arasında değişmekle beraber ölçülerinde de birlik yoktur. Sikkelerin ağırlıkları da 1,4 gr. - 5,2 gr. arasında değişmekle birlikte ağırlıklarında da birlik yoktur. İncelediğimiz Konya Müzesi sikke envanterinde, Ebû Said Bahadır Han'a ait bakır sikkelerden çok az sayıda olmakla birlikte bazı örnekler yer almaktadır.

Res:3325-Ön Yüz

Res:4325-ArkaYüz

Sikkelerde teknik

Sikkelerin basıldığı yer olan darphaneler, ilk zamanlarda küçük bir ev şeklinde, basit bir atölye niteliği taşımaktaydı. Buralarda yapılan tüm işlemler el ile yapılıyordu. Bu teknik, çok az değişikliklerle 17. yüzyılda, darp makinesinin Avrupa'da yapılmasına kadar devam etmiştir. Sikkelerde iki teknik uygulanmıştır. Bunlar dökme tekniği ve darp tekniğidir. Ancak esas kullanılan yöntem ise darp tekniği olmuştur. Darphanede bulunan malzemeler, darp işinin yapıldığı örs, sikke pulunu ısıtan ocak, pulların tartıldığı tartı, maşa, üst kalıp stampası, çekiç ve hakkak kalemidir. Sikke kesilecek değerli maden çubuğu, pul şeklinde

²⁹ Tekin, Oğuz, "Sikke", *DİA.*, XXXVII, İstanbul, 2009, 82.

³⁰ Artuk, İbrahim-Cevriye, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Katalogu", İstanbul, 1974, II, 765-766.

³¹ Parlar, Gündegül A., "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler", Ankara, 2001, s.112.

kesilerek örs üzerinde bulunan önyüz kalıbının üzerine konulur, arka yüz kalıbının bulunduğu üst kalıp istampası, pulun üzerine konularak çekiçle vurulur ve böylece kalıptaki formların pula darp edilmesi sağlanır. Örs kalıbı önyüzü, istampa kalıbı ise arka yüzü oluşturur. Darp işleminin işleyiş şekline bakıldığında ise burada dört kişinin çalışmış olması gerektiği düşünülebilir. Darp yönteminin yaygın olmasının bir nedeni de kolayca taklit edilememesidir. Bu yöntem M.Ö. altıncı yüzyıldan itibaren devam etmektedir³².

Sikkelerde kompozisyon

Antik dönemde, sikkenin ilk ortaya çıktığı yıllarda, sikkelerin banker veya tüccarlar tarafından bastırılma işlemlerinin üstlenilmesi dolayısıyla onlar, kendilerini tanıtabilecek arma veya seçtikleri şekilleri, sikke üzerine koydurtmuşlardır. Ancak Türklerde ve İlhanelilerde (Moğol) devletinde sikke basma işi, devlet simgesi olduğu için, bu tipler sultanın veya ülkenin özelliğini aksettirmektedir³³.

Sikkeye işlenen resim veya nesnelerin hangi ustanın elinden çıktığı, maa-lesef bilinmemektedir. Diğer sanat eserlerini yapan ustaların, isimlerini eserlerine koymalarına rağmen, sikke ustaları böyle bir iz bırakmamışlardır. Ancak bu hususta, sikkenin basıldığı dönemlerdeki sanat yapılarında çalışan ustaların ekolünden oldukları varsayımından hareket edebiliriz. Sikkeler üzerinde, mensup oldukları ülkeyi tanıtabilecek bir motif, bir özellik bulunduğu gibi, bazen mitolojik olaylar da yer alabilmektedir. Sikkelere konulan sembollerin manalarını, kesin olarak bilebilmemiz söz konusu değildir. Ancak ait oldukları dönemlere ait mimarî yapılar, çinilerde, ahşap işçiliklerinde kullanılan motiflerden, minyatürlerden, sevilerek kullanılan, özellik gösteren konuların aynısının sikkelerde de kendisini gösterdiğini izleyebilmekteyiz³⁴.

"Arapça "sane'a" fiilinden türeyen sanat; insanların gösterdikleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, insanlarda estetik heyecan uyandıracak tarzda ifade eden üretimler olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi bir çalışmanın sanat eseri olabilmesi için, insan elinden çıkması, güzel olması ve orijinal olması gibi hususlar önemlidir³⁵".

Sikkeler de bir sanat eseridir. İncelediğimiz İlhaneli Ebû Said Bahadır Han'a ait sikkelerde yazı (makili, kufi ve sülüs) başta olmak üzere, daire, inci dizisi bordür, beş köşeli form, daire içinde düğümlü sekizgen form, dört köşesi sivri, dört köşesi yuvarlak, sekiz köşeli form, daire içinde sekiz yarım dışbükey form, bazen de damga olan yazı motifleri karşımıza çıkmaktadır. Daireyi meydana getiren çizgiler, düz ve inci dizisi bordür olmak üzere sikke üzerinde yer almaktadır. Bu çizgiler, sikkenin ortasında, ya da bitiş çizgisinde olabiliyor.

Düz daire formu

Sikkelerde en yaygın form, bu tiptir. Bu form, ilk sikke basımından itibaren hemen hemen her devlette ve her ülkede kullanılmıştır. Bazen, ortada büyükçe bir çizgi ile bitiş noktasında bir dairevî çizgiden oluşur. Dairenin içinde ve dış

³² Parlar, Gündegül A., "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler", s.113-114.

³³ Parlar, Gündegül A., "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler", s. 114.

³⁴ Parlar, Gündegül A., "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler", s.114.

³⁵ Yıldırım, Mustafa, *İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri*, Ankara, 2012, s.12.

bölümlerinde ise yazı veya motifler sıralanır.

Res:5

Şek:8

İlhanlı sikkelerinde daire formu, inci dizisi ile beraber görülmektedir (Res: 5,6,8,9,10,11,12,13,14).

İnci dizisi daire formu

İnci dizisi daire formu, sikke üzerinde en sevilen ve de en çok kullanılan şekildir. İnci dizisi formu, hem sikkenin kenarında, hem de sikkenin ortasında motifleri çevreleyen fonksiyonel bir biçimde kullanılmıştır. Bu form Bizans, Roma sikkelerinde kullanıldığı gibi İslâm ülkelerinde, Orta Asya devletlerinde ve Anadolu'da sikkenin içinde yer almıştır. İlhanlı Ebû Said Bahadır Han sikkelerinde bitiş kenarı, inci dizisi bordür olarak tezyin edilmiştir (Res:5,6,7,8,9,10,11,12,13,14).

Res:6

Şek:9

Yıldız formu

Sekiz kollu yıldız, sekiz yapraklı form, beş köşeli form, dört köşesi sivri, dört köşesi yuvarlak sekiz köşeli form, daire içinde sekizgen, sekiz kollu yuvarlak şekil, yıldız formunun benzerleri olarak değerlendirilebilir. İncelediğimiz örnekler arasında İlhanlı Ebû Said Bahadır Han sikkelerindeki çeşitliliğin bol olması, formları değerlendirmede itina gerektirmektedir. Yıldızlı, yani Mühr-ü Süleyman aynı dönemlerde antik sikkelerde de görülmektedir. Özellikle Eyyûbi, Fatimî, Artuklu, Selçuklu sikkelerinde görülen form budur. Mühr-ü Süleyman olarak adlandırılan altı kollu yıldız, yalnız İslâm dünyasında değil, Yahudilerce de sevilen, kullanılan bir motiftir. Dolayısı ile bu şekil, yanlış bir kanı ile Yahudi amblemi olarak ünlenmiştir. Ancak Yeniçağ'a kadar böyle bir sembolizme sahip olmayan altı kollu yıldız, ne Tevrat'ta, ne İncil'de, ne de Kur'an'da Mühr-ü Süleyman ismiyle geçmez. Ancak, "Süleyman Mührü" ifadesi, Tirmizi, İbn-i Mace ve Ahmed İbn-i Hanbel'in kitaplarında birer defa geçmektedir. Buralarda da mührün şekli hakkında bilgi yoktur. Bahaddin Ögel'e göre bu şekil, 12 (on iki) Hayvanlı Türk Takvimi'nde bir burç sembolü olarak ifade edilir. Hun ve Uygurlarda altı kollu

yıldız, sehpalarda süs unsuru olarak kullanılmıştır³⁶.

İlhanlı Ebû Said Bahadır Han'ın incelenen sikkelerinde, altı kollu yıldız formu görülmemekte, ancak değiştirilmiş örnekler bulunmaktadır.

Dört köşesi sivri, dört köşesi yuvarlak, sekiz köşeli form

İncelediğimiz İlhanlı sikkelerindeki bu form; İnci dizisi içinde daire, daire içinde dört köşesi yuvarlak, dört köşesi sivri, sekiz köşeli şekilden oluşmaktadır. Yuvarlakların uçlarının birleştiği yerlerde dairesel geçmeler ile daire formuna birleşmektedir (Ör: Resim 7). Ebû Said Bahadır Han'ın bastırıldığı çok çeşitli formlardaki sikkelerin zenginliği kendini göstermektedir.

Res:7

Şek:10

Daire içinde beş köşeli form

İncelediğimiz İlhanlı sikkelerinde görülen bu form, daire içinde beş köşenin uçları sivri şekilden oluşmuştur (Res:8)

Res:8

Şek:11

Daire içinde düğümlü sekizgen form

İncelediğimiz İlhanlı sikkelerinde görülen bu form, İnci dizisi ve daire formunun içinde sekizgen form olarak tezyin edilmiştir (Res:9).

Res:9

Şek:12

Daire içinde sekiz yarım dışbükey form

³⁶ Parlar, Gündegül A, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.129.

İncelediğimiz İlhanlı sikkelerinde görülen bu form, inci dizisi ve daire formun içinde yarım daire sekizgen form olarak tezayin edilmiştir (Res:10).

Res:10

Şek:13

Daire içinde çift dilimli kemerli form

İncelediğimiz İlhanlı sikkelerinde görülen bu form, inci dizisi ve daire formun içinde çift dilimli kemerli motiften oluşan formdur (Res:11).

Res:11

Şek:14

Sikkelerde Konular Geometrik Motifler

Yazılı sikkelerde yazı aralarında beş, altı, sekiz kollu yıldızlar çeşitli formlardan dekoratif unsur olarak kullanılmıştır. Benzersiz mahiyetteki bu yıldızlar hemen hemen incelediğimiz tüm İlhanlı Ebû Said Bahadır Han sikkelerinde, yazı aralarında bölme unsuru olarak kullanılmıştır (Res:7,8).

Aynı dönemi paylaşan diğer İslâm ülkelerinin sikkelerinde, yazı aralarında ya da tepelik olarak görülmeyen yıldız motifleri, İlhanlı ve Moğol sikkelerinde karşımıza çıkmakta, Beylikler döneminde de devam etmiştir. XIII. yüzyılda Orta Asya'daki sikkelerde de bu tür süsleme unsuru olarak yıldız motifi kullanılmıştır.

Sikkelerde özellikle "geçme" dediğimiz birbirine halkalanan kapalı formlardan meydana gelen, tek bir birimden oluşan süsler kullanılmıştır. Bu bezeme, Orta Asya sikkelerinde görüldüğü gibi, Moğol ve İlhanlı sikkelerinde de görülür. Çift dilimli kemerli, yürek geçmeli, kare, dört damlalı daire, kartuşlu, dört yapraklı çiçek gibi formlar ilk defa Moğol ve İlhanlı sikkelerinde görülmüş olup bunlar da herhangi bir darphaneye mahsus olmayıp, tamamen saltanatın isteği üzerine kestirilen sikkelerdir. Örneğin çift dilimli kemerli form sikkeleri, Ebû Said Bahadır Han, (Bayburt, Tebriz, Sincar, Rey, Maden, Samhasur, Kaşan, İsferyayn, İsfehan, Hamadan, Erzurum, Antalya, Bazar) darphanelerinde kestirmiştir³⁷.

³⁷ Parlar, Gündegül A., "İlhanlılarda Sikke Formları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları", Ankara, 2002, →→

Sikkelerde gördüğümüz geçmeler, geometrik süsleme amacının dışında, inançlardan kaynaklanan mitolojik ve manevi değerler de taşımaktadır³⁸.

Arapçadaki "ukde" (düğüm) adı verilen 'geçme' yani geometrik şekiller, her kültürde dekorasyonun temel öğelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm sanatının çok zengin ve de ilgi çekici konuları arasında bulunan bu şekiller, Türklerden önce de Anadolu'da ve yakın komşuların sanat dallarında belirli üslûplar içinde kullanılmaktaydı. Kuzey Afrika'da, Mısır'da, İran'da, Suriye'de değişik üslûplarda kullanılan bu süsleme, Emevîler'de, Abbasilerde, Grek ve Bizans örneklerinde de görülmektedir³⁹.

Anadolu'da XI. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanan bu şekiller mimarîde, pencere şebekelerinde, minber ve bazı diğer mimarî alanlarda da görülmektedir⁴⁰.

Geometrik süslemelerin süreklilik kazanması, yaygın kullanımı ile Karahanlı ve Büyük Selçuklularla gelişme gösterir. XI. ve XII. yüzyıllardan itibaren de Horasan, İran bölgelerinden başlayarak, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girmiştir. Anadolu'nun erken devirlerinden beri görülen, geometrik süslemeler XIII. yüzyılda en muhteşem dönemine ulaşmış olup Anadolu'ya Türklerin eliyle gelen kompozisyonlar, bu yüzyılda çığırını tamamlamıştır⁴¹.

İlhanlı sanatında görülen her öğe, sikkelere aynen yansımış olduğundan, geçmeler ve saadet düğümleri de diğer unsurlarla aynı mana içinde bütünlüğü sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

Yazı

Yazı, figürlü, figürsüz bütün sikkelerde mutlaka bulunmak zorundadır. Yazılarda sikkeyi bastıran hükümdarın adı, unvanı, mensup olduğu devlet, basıldığı yer ve tarihi ile motiflerden de o dönemin düşünce tarzı öğrenilebilir. Söz ve düşüncelerin harflerle ifadesi olan yazı, Arapça hattır. İlhanlıların İslâmiyet'i kabulüne kadar geçen sürede Moğol alfabesi kullanılmış, İslâmiyet'le beraber Arap alfabesi kullanılmaya başlanmış, sikkeler de Arap harfleri ile darp edilmişlerdir. Aynı zamanda Moğolca ibareler de yer almıştır. Yazı, süslemelerle sanat haline gelmiştir. Arap alfabesi, M.Ö. 568 tarihinde metin olarak görülür. İslâmiyet'in kabulü üzerine Arap alfabesi, ilk defa Irak'ın Kufe şehrinde kullanıldığından, adı kufi yazı olmuştur. Kufi yazıdan daha sonraları sülüs ve nesih yazı çeşitleri tekamül etmiş, yazının asıl mükemmel hale getirilmesi ise Abbasî Halifesi El-Müstasım'ın kölesi, Camaledin Yakut tarafından olmuştur⁴².

Sikkelerde kullanılan Ma'kili yazı şöyle tarif olunmuştur. " Tamâmı hurûf-u musaffah olup harf-i müdevver anda yoktur ". Yâni harflerin hepsi düz köşeli, hendesi ve donuktur. Bu sebepten sertlik ve kat'ilik ifade eder. Sarp, kübik karakterde bir yazı olup bundan dolayı gözlü ve başlı harfler, hep muntazam mu-

→ →

VIII, 919-927.

³⁸ Parlar, Gündegül A., " İlhanlılarda Sikke Formları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VIII, 919-927.

³⁹ Parlar, Gündegül A., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.129-130.

⁴⁰ Parlar, Gündegül A., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.130.

⁴¹ Parlar, Gündegül A., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.129-130.

⁴² Parlar, Gündegül A., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.131.

rabba' (kare) resmederler. Her harf değilse de, çoğu dört hareketle meydana gelir. Bu sebepten ma'kili'ye, hatt-ı satrancılı de denir⁴³.

Sikkelerde kullanılan Kûfi yazı, şöyle tarif olunmuştur. "Hurûfu hem musaf-fah ve müdevverdir". Yani, bu yazıda Ma'kil'den farklı olarak düzlük ve yuvarlaklık muayyen nispetler altında karıştırılmış ve kalemin tabiatı ona göre ayarlanarak, yazışta harekete hâkim kılınmıştır⁴⁴.

Bu yazı çeşidi, çok az değişiklikle yakın zamanlara kadar kullanılmıştır. Ancak devletlere göre bazı şive farklılıkları gösterir. İlhanlı sikkelerinde, âbidele-rinde görülen kûfi ve ma'kili yazılar dekoratif amaçlarla da kullanılmıştır⁴⁵.

Yuvarlak ve eğri kesimli Sülüs yazı "dört behresi musaffah, iki behresi müdevverdir" diye tarif olunmuştur. Buna göre, sülüs de her harfin altında dört parçası düzümsü, altında ikisi de yuvarlağimsı olacaktır⁴⁶.

Sülüs yazı çeşidi, hicretin IV. yılından itibaren ortaya çıkmış, diğer yazı çeşitleri de ufak değişikliklerle bu yazıdan meydana gelmiştir. Celi, sülüs, nesih, muhakkak, rika, tevki, talik, celi talik, divanî, celi divanî, siyakat, rik'a, icaze, gubari gibi yazı çeşitleri olmakla beraber, sikkelerde umumiyetle, ma'kili, kûfi ve sülüs kullanılmıştır⁴⁷.

İlhanlı sikkelerinde Uygurca kelimeler de bulunmaktadır. Bu dil, Türk dillerinden Uygur grubu tarafından konuşulmaktadır. Sikkeler üzerindeki Uygurca metinler, İlhanlı sikkelerinde görülmektedir⁴⁸.

Taş işçiliğinde, ahşapta, keramikte, el yazmalarında, madende hem süsleme açısından hem de işlevleri açısından en mükemmel hale gelen yazı, İlhanlıların ana unsurlarından biri haline gelmiştir.

Karışık Motifler

İlhanlı dönemi Ebû Said Bahadır Han dönemine ait envanterde bulunan sikkeler üzerinde, geometrik motiflerin yanında yazı da kullanılmıştır. Geometrik motifler ile yazı birbirini tamamlamıştır. Yazılı sikkelerin hemen hepsinde, çeşitli şekillerde olmak üzere yıldız motifleri kesilmiştir. Yazı, geometrik motifler arasında hem ayırıcı özellik göstermekte, hem de süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda eser veren çok sayıda sanatçı olmasına rağmen sikkelere imza konulmamış olmasından dolayı bu sikkelerin kalıplarını kimlerin yaptığı bilinmemektedir. Ancak paralellik yaşadığı, diğer sanat dallarının ustalarının bu kompozisyonları yarattığı düşünülebilir.

SONUÇ

İlhanlı devletinin kuruluşundan sona erişine kadar geçen süre içerisinde,

⁴³ Yazır, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara, 1972, I, 79.

⁴⁴ Yazır, Mahmud, Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I, 90.

⁴⁵ Parlar, Gündegül, A., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.131.

⁴⁶ Yazır, Mahmud, Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I, 79.

⁴⁷ Parlar, Gündegül, A., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.131.

⁴⁸ Akkaya, Necla, *Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler*, (Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi), Konya, 2011.

kazılarda ortaya çıkan ve çeşitli şekillerde müze envanterine kaydedilmiş sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla İlhanlı hükümdarlarının tamamı, kendi adlarına sikke kestirmişlerdir.

İlhanlılara ait ilk sikke, Hulâgû Han'a ait olmakla birlikte, son sikke darp ettiren hükümdar Anuşırvan Han olmuştur. En çok çeşitte sikke kestiren hükümdar ise Ebû Said Bahadır Han olmuştur.

678/1280 tarihinden başlayarak, 730/1330'lara kadar, Anadolu'da 40'ı aşkın darphane İlhanlı hükümdarları adına sikke basmaktaydı. Bu dönemlerde Anadolu, doğu ile batı arasında ticarî ve kültürel faaliyetlerin en yoğun yaşandığı bir konuma sahipti. Milletler arası pazarlar kurulmuş, ticaret de en üst seviyeye çıkarılmıştı. İlhanlılar, Anadolu'dan geçen iki önemli ticaret yolunun denetimini ellerinde tutmaktaydı. Bu yolun ticaretinden vergi alarak, ellerindeki yabancı paraları ve değerli madenleri bu darphanelerde İlhanlı sikkelerine dönüştürmekteydiler. Söz konusu dönemde Anadolu'nun önemli gümüş madenleri, Doğu Anadolu'daki Maden, Madenşehir ve Gümüşhane'de bulunmakta, bu şehirler ise İlhanlıların kontrolünde bulunmaktaydı.

İlhanlı sikkelerini 3 (üç) kısımda incelemek mümkündür. Yerel baskıların yapıldığı ilk dönem, Gâzân Mahmud'un sikke reformuna kadar devam eder. Argun ve Keyhatu dönemlerinde iktisadi buhranlar ve düzensizlikler dolayısıyla ortadan çekilen altın, Gâzân Mahmud'un islahatlarıyla ortaya çıkmıştır. Moğollar devrinde gümüş, altın para hesaplarında dinar, dirhem, miskal, tenke, balış tümen kullanıldığı bilinmektedir. Ebû Said Bahadır Han zamanında altın sikkeler intizamını tamamen kaybetmiş durumdadır.

Sikkelerde Mengü Han 'Kaanü'l-a'zam' unvanını kullanmakta iken, Hulâgû Han sadece 'Han' unvanını kullanmıştır. İlhanlılar İslâmîyet'i daha sonra kabul etmiş olmalarına karşın, Hulâgû Han döneminde dahi sikkelerin üzerinde Kelime-i Şahadet'in darp edilmiş olması enteresandır. Moğolların Moğolistan'da bastıkları sikkelerde Moğol alfabesiyle yazılmış yazılar yer alır. Ancak fethettikleri ülkelerde darp edilen sikkelerde o ülkenin dili kullanılmıştır.

Moğolistan baskılı sikkelerin lejandında sikkenin büyük han tarafından bastırıldığı belirtilmektedir. Gâzân Han'dan itibaren yazı formunda bir değişiklik yapılmış ve yazının başına "Allah'ın kudretiyle" ifadesi eklenmiştir.

İran Moğollarının (İlhanlılar) sikkelerinde esas olarak, Arapça ve Uygurca kullanılmıştır. Abaka Han, Ahmed Teküder Han, Argun Han, Geyhatu Han, dönemi sikkeleri genellikle basit görünüşlüdür. Moğol yazılar sikkeler üzerinde önemli yer tutar. Baydu Han, Gâzân Han'ın sikkelerinin arka yüzünde Uygurca yazılar mevcuttur. İlhanlı sikkelerinden en çok bulunulabilenleri Ebû Said'e aittir. Ebû Said'in bastırıldığı sikkelerin birçok değişik tipi bulunmaktadır. İlhanlılar'ın sikkelerinde Kur'an'dan âyetler de yer almaktadır. Bu âyetlerin en sık görülenleri Âli İmrân, 26; Tevbe, 33 ve Rûm sûresinin, 34. âyetleridir. Sikkeler üzerinde on iki imam ve dört halifenin adına rastlanmaktadır.

İlhanlılar zamanında daima alışverişte altın ve gümüş sikkeler, beraber olarak kullanılmışlardır. Gâzân Mahmud Han'ın islahatından sonra altın tekrar piyasaya çıkmıştır. Moğollar devrinde gümüş, altın para hesaplarında dinâr, dir-

hem, miskal, tenke, balış ve tümen kullanmışlardır. İran Moğolları zamanında altın sikkelerin ünitesi bir miskal olarak belirlenmiştir.

İlhanlı devleti nakit bakımından vergi veren halkın azlığı dolayısı ile zayıf bir temel üzerine kurulmuştur. Tahta geçen hükümdarların cülûs şenlikleri yapmaları ve ölçsüz para harcamaları, özellikle devletin hazinesini büyük zararlara uğratmıştır. Her ilhanlı elinde bulunan altın ve gümüşü devlete teslim etmeye zorunlu tutulmuştur. Teslim etmeyenler hakkında ise ölüm cezası uygulanmaktaydı. Bu suretle vergilerin düşmesine rağmen Keyhatu Han 690-694 (1291-1295) israflarına bir türlü son veremiyordu. İşte o sıralarda memlekette hayvan vebası baş gösterdiği için “Çav” denilen kağıt para çıkarmıştır. Bu kağıt paralar dikdörtgen olup bir tarafında Kelime-i Tevhîd, diğer tarafında Moğol yazısı ile Han'ın lâkablari ve altında “ İrinçin Turci” kelimeleri yer almaktaydı. Hatta bu unvan Argun Han'ın bazı sikkelerine bile konmuştur. Bu unvan Tibet dilinde 'kıymetli taç' anlamına gelmekte idi. Gâzân Mahmud Han zamanında ise 'Çav' denilen kağıt paradan vazgeçilmiştir.

Sikkeler devletin kontrolü altında olup dövme tekniğinde bütün iş el ile darp ettirilmiştir. Bu durum XVII. yüzyılda darp makinesinin icadına kadar devam etmiştir. Sikkelerin üzerlerine basılan yazı ve süsleme biçimi en önemli özelliklerinden birini oluşturur. Sikkelyi darp eden ustanın bu sikke üzerine ismini koymamasından bunların kimin tarafından tasarlandığı ve hangi sanat atölyelerinde üretildiği hakkında bilgi elimize ulaşmamaktadır.

İlhanlı hükümdarı Ebû Said Han'a ait sikkeler üzerinde gözlenen kompozisyon formları daire, inci dizisi, daire içinde düğümlü sekizgen, dışbükey, çift dilimli kemerli, daire içinde beş köşeli, formlardan oluşmaktadır. Başka sanat dallarında kullanılmış olan bezeme unsurlarını sikkeler üzerinde de görebilmekteyiz.

Moğol (İlhanlı) sanatında yıldızlar biçimleri biraz değişmekle beraber, geometrik motifler arasında dikkat çekmektedir. Orta Asya'dan itibaren bütün, İslâm sikkelerinde de görülen yıldızlar, ilhanlı sikkeleriyle de paralellik gösterir.

Bu yıldızlar, beş köşeli form, dört köşesi sivri dört köşesi yuvarlak sekiz köşeli form, daire içinde sekizgen sekiz kollu yuvarlak form olarak karşımıza çıkmaktadır. İlhanlı sikkelerinde Türklerde 'geçme' denilen düğümler sikke kompozisyonu içinde kullanılmıştır. İlhanlı sanat eserlerinde görülen bu unsurlar sikkelerde de aynen kullanılmıştır. Bu sayede sikkelerde aynı mana ve bütünlüğü sağlanmıştır.

Söz ve düşüncelerin harflerle ifadesi olan yazı, yani Arapça hattır. İlhanlıların İslâmiyet'i kabulüne kadar geçen sürede, Uygurcadan alınan harflerle oluşturulan Moğol yazısı kullanılmıştır. İlhanlılar İslâmiyet'le beraber Arap alfabesi kullanılmış olup sikkelerini Arap harfleri ile darp ettirmişlerdir. Moğolca ibarelerde aynı zamanda yer almıştır.

Ebû Said Bahadır Han'ın sikkelerinde kullandığı lakap “Es-Sultan'ül A'zam” 'dır

Yazı figürlü, figürsüz bütün sikkelerde mutlaka bulunur. Yazılarda, sikkeyi bastıran hükümdar, dönemi, devleti, basıldığı yer alır. bu da önemli bir yazılı ve-

sika niteliği taşımaktadır. Sikkelerde görülen yazı, Uygurca kökenli Moğolca olmakla birlikte, İlhanlı hükümdarı Gâzân Mahmud'un İslâmiyet'i kabulünden sonra Arapça olarak kullanılmaya başlamıştır. Yazı çeşidi olarak Kûfi şehrinde kullanıldığı için bu ismi alan köşeli ve yuvarlak hatları olan Kûfi yazısıdır. Bu yazı çeşidi yakın zamanlara kadar kullanılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise dekoratif amaçlı olarak kullanılmıştır. Kûfinin dışında, Ma'kili ve hicretin 4.üncü yılında ortaya çıkan Sülüs yazı çeşidi de görülmüştür.

Daha önceki yıllarda yaşamış ya da şu an yaşayan devletlerin sanat dallarından birisini oluşturan sikkeleri de, bütün bu tesirleri, değişik öyküleri, yaşamışlıkları aynı anlamı taşıdığını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- » Akkaya, Necla, *Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler* (Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi), Konya, 2011
- » Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, C.II, İstanbul, 1974
- » Bekşaç, A., Engin, "İlhanlılar" *DİA* C.22, İstanbul, 1992. s. 105-107
- » Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul, 2000
- » Damalı, Atom, 150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri, İstanbul, 2001
- » Erkiiletlioğlu, Halit-Güler, Oğuz, *Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi yayınları, No:98, Kayseri, 1996
- » Herototos., *Herodotos Tarihi*, C.I, İstanbul, 2015, s.1-94
- » Olcay N., Anadolu'da Çağlar Boyu Sikke, İstanbul, 1983
- » Parlar, Gündegül A., Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Fiğüratif Öğeler, Ankara, 2001
- » Parlar, Gündegül A., İlhanlılarda Sikke Formları, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.8. s. 919-927
- » Pere, Nuri, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul, 1968
- » Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Köprülü, Cemal, Ankara, 1957
- » Tekin, Oğuz, "Sikke", *D.İ. A.*, C.22, İstanbul, 2000. s.182
- » Yıldırım, Mustafa, *İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri*, Ankara, 2012
- » Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA*, C.22, İstanbul, 2000, s.103- 106

AŞERE-İ MÜBEŞŞERE ALGISININ TARİHSEL GERÇEKLİK PERSPEKTİFİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ

Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZ

İslam toplumunda Aşere-i Mübeşşere algısı büyük kabul görmüş ve takip eden zamanlarda herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadan toplumun kutsal haline dönüşmüştür. Bu makalede, konu ile ilgili Buhari ve Müslim'de yer almayıp diğer hadis külliyyatında yer alan ilgili hadisler, Yunus Emre, Türk Tasavvuf Müsikîsi, ilâhi, Makam, Usûllendirilmeye çalışılmıştır. Bu makale ayrıca Aşere-i Mübeşşere ile ilgili akıllara takılan on sayısı, cennetle müjdeleme hadisinde adı geçenlerin hepsinin Kureyşli olması, ismi geçen kişilerde kadın sahabinin isminin bulunmaması ve Hz. Muhammed'in ahirete irtihalinden sonra gelişen siyasi olaylarla ilgileri irdelemeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşere-i Mübeşşere, Cennet, Kadın, Kureyş, Muğîre b. Şu'be.

ABSTRACT

Evaluation Of Ashra Mubashra Perception in The Perspective of Historicity

The perception of Ashra Mubashra in the Islamic society has been widely acknowledged and has become sanctified without being subjected to any evaluation in the following times. In this paper, the related hadiths, which are not included in Bukhari and Muslim, but are in the other hadith collections, have not been tried to be evaluated in terms of hadith technique or theological, but just historical perspective. This paper also tried to investigate the ten numbers attached to the minds about Ashra Mubashra, that all of those mentioned in the hadith of good news in paradise are Quraysh, and the political events that developed after Prophet Muhammad's pass away.

Keywords: Ashra Mubashra, Heaven, Woman, Quraysh, Mughire b. Shube.

GİRİŞ

Evrensel bunalımların arttığı dönemlerde Allah c.c. insanları bu bunalımlı durumdan çıkarıp unutulmuş ahkâmını ve ahlaki öğretilerini kullarına tebliğ ve tebyin için elçiler göndermiştir. Allah'ın gönderdiği resul- nebiler de Allah'tan aldıkları mesajları bir beşer olarak uygulanabilirliğini bütün kullara kendi şahsında yaşayarak yaratılış gayesine uygun birer kul olmanın örnekliğini göstermişlerdir. Her peygamberde olduğu gibi bütün elçiler de tebliğ ve tebyine başlama-

sından sonra yakın arkadaşları olmuştur. Sahabe diye adlandırılan bu arkadaşları hangi peygamberde veya hareket liderinde olursa olsun diğerlerinden biraz daha öne çıkmışlar, mücadele etmişler ve verdikleri mücadelenin sonucunda isimlerini tarihe yazdırmışlardır.

Peygamberlerin etrafında bulunup sürekli onunla yakın ilişki içinde olan bu sahabiler çeşitli şekillerde taltif edilmişlerdir. Bu taltif daha çok ahirete yönelik olacak şekilde tezahür etse bile dünyevi yönü de göz ardı edilmemiştir. Dini literatüre baktığımızda özellikle ilahi dinlerde bir cennet algısı/olgusu sıkça kullanılagelmiştir. Sadece Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslam'da değil, bütün ilahi dinlerde cennet hayatına vurgu yapıldığı görülmektedir.

Bu makalede diğer dinlerdeki cennet algısına ve Hz. Muhammed'in söylemlerinde ifadesini bulan, cennetle tebşir olunmuş ve tarihi süreç içerisinde "Aşere-i Mübeşşere" diye kavramsallaştırılan algıyı irdelemeye çalışacağız. Tabi ki, bu konunun değişik birkaç boyutu ile ele alınabilirliği gerçeğini bilerek makale başlığında da belirttiğimiz gibi tarihsel süreç perspektifinde değerlendirmeye çalışırken, konunun itikadi/kelami boyutuna ve hadis kritiğine fazla girmemeye çalışacağız. Zira hayatta iken bir insanın cennetle müjdelenmesi, aynı zamanda sorumluluğunun kaldırılması veya geri kalan hayatında günahahtan korunması anlamı da taşımaktadır. Biraz sonra bahsedeceğimiz hadisin tevatür derecesinde olmamasına rağmen kamuoyunda bu kadar yerleşmiş bir algı durumuna gelebilmesi değerlendirmeye değer bir durumdur. Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre; kişinin dünyada iken yaptığı herhangi bir eylemi veya söylemi hayatının geri kalanında onu dinin mükellefiyetlerinden azade kılamaz. Yani kişi ibadet ve muamelat alanına ait uygulamalardan ölene kadar mesuldür.¹ Aşere-i Mübeşşere örneğinde olduğu gibi, hiç kimsenin dinin sorumluluklarından muaf olacağı işari olarak dahi beyan edilmemiştir. Bu bağlamdaki itikadi/kelami yaklaşımlar ve konuya ilişkin hadisler üzerindeki değerlendirmeleri saklı kalmak şartıyla, konunun tarihsel süreç ve sonuçları boyutuyla ele alınacaktır.

Cennet ve Aşere-i Mübeşşere Kavramları

Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki "جن" kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" manasına gelmektedir.² Ahiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, cennet kelimesi tekil şekliyle 66, çoğul şekliyle 69, diğer varyantları da 12 olmak üzere

¹ Ebu, Hanife, Numan b. Sabit, Fıkhü'l-Ekber, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, 117,126; Aliyyu'l-Kari, Ali b. Sultan, Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber, 2011, 254, 308; Teftâzânî, Sadu'd-Din Mesut b. Ömer, Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye, Daru'l-Beyrutî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut Beyrut, 2007,193.

² İbn Manzur, Muhammed b. Makram, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut, trz, XXII, 92; Muhammed, Amim İhsan, *Ta'rifatü'l-Fıkhıyye*, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trz, 73; Şahin, M. Süreyya, "Cennet", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 374.

toplam 147 ayrı yerde geçmektedir.³ Keza Hz. Muhammed'in hadislerinde de cennet ve türevleri ile ilgili ifadelere rastlamak mümkündür.

Allah Teala insanı yaratmış, yarattığı kullarını başıboş bırakmamış, kendisine dünyada kaldığı sürece ona bir vizyon çizmiş ve bu minvalde hayat sürmelerini bildirmiştir. Kulları bu düşünceye dayalı olarak hayatlarını ikame ettirirken, Allah'ın koyduğu kurallardan sapmamak için teşvik edici işaret levhaları koymuştur. Bu kuralların ihlali neticesinde bazen cezalandırma (cehennem), ikamesinde de ödüllendirme (cennet) ön plana çıkmıştır. Konumuzla birebir ilişkisi olmasından dolayı Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara müjde niteliğinde vaad edilen cennet dört yerde geçip, spesifik bir konu veya şahıs üzerinde durulmamış, genel bir perspektif çizilerek konu anlatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu ayetleri Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir.

“İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimseleri, içinden derelerin çağıldadığı cennetler sizi bekliyor diye müjdele...”⁴

“Erkek olsun kadın olsun her kim mümin olarak imanına yaraşır güzellikte işler yaparsa (mükâfat olarak) cennete girecek ve kendisine zerre kadar bile haksızlık yapılmayacaktır.”⁵

“İman edip imanına yaraşır işler yapan kimselere gelince Allah onları içinde derelerin çağıldadığı cennetlere yerleştirecektir. Onlar cennette (tıpkı krallar gibi) altın bilezikler ve incilerle bezenecek ipekten kaftan giyecekler.”⁶

Buradaki Allah'ın kullarına ödül olarak vadettiği cennete girme konusunun genel bir ifade ile önemine vurgu yapılmış, isimlendirmeye gidilmeksizin amelilerin insanlığın hayrına ve O'nun rızası için yapılması şartıyla umumi bir müjdeleme olarak verilmiştir.

“Şirkten ve Allah'a itaatsizlikten sakınanlara gelince, hiç şüphesiz onlar cennetlerde, dere kenarlarında olacaklar. Üstelik sonsuz kudret ve hükümlanlık sahibi Allah'a yakın, O'nun nezdinde değerli ve şerefli bir konumda bulacaklar.”⁷

Önceki üç ayette imanına yaraşır güzel işler diye ifadesini bulan teşvikin, son ayette değişik bir ifade kullanılarak sınırsız nimetlere nankörlük edip Allah'a ortak koşmanın ne kadar tehlikeli bir durum olduğuna vurgu yapılmaktadır. Cennete girmenin birinci şartı Allah'a ortak koşmaktan yüz çevirmek olduğu belirtilmektedir. Yukarıda geçen ayetlere baktığımızda tebşirin kişilerden ziyade onların davranışları üzerinden yapıldığını görmekteyiz.

Arapça bir kavram olan “Aşere-i Mübeşşere” müjdelenen on kişi anlamına

³ Lehhâm, Muhammed Saîd, *el-Mu'cemu'l Müfehres li Elfâz-ı Kur'an-ı Kerim*, Daru'l-Maarif, Beyrut, trz, 426-428.

⁴ Bakara, 2/ 25

⁵ Nisa, 4/124

⁶ Hacc, 22/ 23.

⁷ Kamer, 54/ 54-55.

gelmektedir. Kaynaklarda “el-Aşeretü'l-Mübeşşere”, “el-Mübeşşerün bi'l-Cenne”, “el-Aşeretü'l-Meşhûdü lehüm bi'l-Cenne” gibi değişik varyantlarda kullanılmıştır. Hadislerde sadece “Aşere” kısmı geçmekte olup “Mübeşşere” kelimesi aynı ile geçmemektedir. Ancak müjdeleyn anlamına “beşşir” şeklinde geçtiğine şahit olmaktayız. Kur'an'da da aynı kelimenin birkaç kez geçmesi bu tabirin oluşumunda etkili olmuştur diye değerlendirilebilir.⁸ Şu kadar var ki, “beşşir” kelimesi genelde olumlu bir anlamda kullanılmakla birlikte⁹ münâfık ve inkârcıları uyarmak gibi olumsuz kullanımı da söz konusudur.¹⁰ Aşere-i Mübeşşere kelimesinin ilk olarak ne zaman kullanıldığı sorusuna gelince; sahabe'ye yönelik ithamlara cevap niteliğinde olan “Fezâilü's-Sahabe” konulu eserlerde geçmiş olup daha çok hicri üçüncü asrın başları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavrama ilk defa hicri üçüncü asrın başlarında vefat eden Tayalisî'nin müsnedinde rastlamak mümkündür.¹¹ Daha sonra Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde görmekteyiz ki; bu kitaplar Aşere-i Mübeşşere'ye dâhil on kişinin isnatlarını öncelemişlerdir. Konu ile ilgili hadis kitaplarına baktığımızda Ahmed b. Hanbel'in müsnedinin “Müsnedü'l- Aşeretü'l Mübeşşeretü bi'l- Cenne” diye başlıyor olması önemli bir durumdur.¹² Aynı şekilde Taberânî'nin “el-Mu'cemü'l-Kebîr”i ve Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin “Hilyetü'l-Evliyâ” adlı eserlerinde de aynı sıralama görülmektedir. Aşere-i Mübeşşereye dahil sahabilerin hepsiyle görüşüp onlardan hadis rivayet edenler, tâbîlerin birinci tabakası olarak kabul edilmişlerdir.¹³

Aşere-i Mübeşşere Hadisinin Literatürdeki Yeri

Aşere-i Mübeşşere'ye kaynaklık eden ilgili hadis metni, hadis külliyyatının ilk sırasında zikredilen Buhari ve Müslim'in sahihlerinde geçmemektedir. Ama bu kavrama Kütüb-ü Sitte'ye dâhil Nesaî, Tirmizî, Ebû Davud, İbn Mace'nin sünenleri ile Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde rastlamaktayız. Söz konusu hadis, ilk râvi olarak Saîd b. Zeyd'den kırkaltı, Abdurrahman b. Avf'dan altı, İbn Ömer'den iki, Hz. Ali'den bir ve sahabe râvisi belli olmayan Humeyd'den bir olmak üzere elli altı tarikle hadis kitaplarında yer almaktadır.¹⁴ Görüldüğü gibi sahabe râvisi belli olmayan rivayet hariç, dört râviden üçü cennetle müjdelenenler arasında olup, Abdullah b. Ömer Aşere-i Mübeşşere'nin arasında yer almamaktadır. İbn Ömer'in râvi olarak naklettiği hadis “Kureyş'ten on kişi cennettedir” diye geçmekte ve bir rivayette Sa'd b. Ebi Vakkas yer almamakta olup,¹⁵ diğer varyan-

⁸ Bakara, 2/ 25,155, 223.

⁹ Bakara, 2/ 223; Tevbe, 9/ 112.

¹⁰ Al-i İmran, 3/ 21; Tevbe, 9/3-34.

¹¹ Saraçoğlu, Salih, *Cennetle Müjdelenen Sahabilerle İlgili Rivayetlerin Değerlendirmesi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2008, 21.

¹² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, thk: Şuayb Arnavut, 1999, I, 178.

¹³ Aydın, Abdullah – Çakan, İsmail Lütfü, “Aşere-i Mübeşşere,” *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, III, 547.

¹⁴ Saraçoğlu, *Cennetle Müjdelenen*, 72.

¹⁵ Taberânî, Süleyman b. Ahmed b Eyyüb, *el-Mu'cemü's-Sağir*, thk: Mehmet Şükür, Beyrut, 1985, I, 59.

tında ise on kişinin tamamı isim isim geçmektedir.¹⁶ Râvilere yönelik isnad değerlendirilmesinde söz konusu hadislerin on üçünün sahih, otuz dördünün hasen, beşinin zayıf olduğu ve dördü hakkında da hüküm verilemediği sonucuna varılmıştır.¹⁷

Saîd b. Zeyd'den gelen rivayetlerin değişik varyantları olmakla birlikte olayları değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir durum çıkmaktadır. Saîd b. Zeyd şöyle demişti: “Dokuz kişinin cennette olduğuna şahadet ederim. Onuncusunun da cennette olduğuna şahadet etsem günaha girmiş olmam.” Bunun üzerine “bu nasıl olur?” diye soruldu. Dedi ki; “Resûlullah ile bazı müslümanlar (Mekke döneminde) Hira dağında otururken yer sallandı. Resûlullah “Sakin ol Hira. Çünkü senin üzerinde bir Nebi, bir Siddık, bir Şehit vardır” buyurdu. Onların kimler olduğu sorulduğunda; Saîd b. Zeyd dedi ki onlar: “Resûlullah, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talhâ, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf. Onuncusu kimdir diye sorulunca da Saîd “benim” dedi.¹⁸ Hz. Muhammed'in mezkûr hadiste isimleri geçenlerle ilgili olarak kendisinin “Nebî”, Ebû Bekir ve Sa'd b. Ebi Vakkas'ın “Siddık”, diğer ismi geçen sahabîlerin ise “Şehîd” olarak öleceğini işaret ettiği değerlendirilmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz konu Mekke döneminde vuku bulmuş bir husus olup, şimdi zikredeceğimiz hadis metni Kûfe'de bir tatsız olay üzerine Saîd b. Zeyd'in konuyu tekrar etmesi gibi gözükmektedir. Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde Hz. Muhammed dâhil kendisinin de içinde olduğu on kişi ile ilgili hadis metni şu şekilde geçmektedir: “Muğîre b. Şu'be Kûfe'de Mescid-i Ekber'deydi. İnsanlar onun sağına ve soluna oturmuşlardı. Bu esnada Saîd b. Zeyd b. Nufeyl de geldi. Muğîre onu selamladı ve ayağının yanına koltuk üzerine oturttu. O esnada Kûfe ehlinin (Kays b. Alkame) bir adam daha geldi. Muğîre b Şu'be'ye yönelerek kötü sözler söylemeye başladı. Saîd b. Zeyd dedi ki: Ey Muğîre bu kime hakaret ediyor? O da “Ali b. Ebi Talib'e hakaret ediyor” cevabını verdi. Bunun üzerine Saîd şöyle dedi: Ey Muğîre b. Şu'be (üç kez) Resûlullah'ın ashabına senin yanında sövüldüğünü işitiyorum da sen bunu kötü görmüyor ve engel olmuyorsun öyle mi? Ben kulaklarımla Resûlullah'tan şunu işitip ezberlediğime şahitlik ederim ki; ben ondan asla yalan bir şey rivayet etmedim. Çünkü kıyamet günü karşılaştığımızda hesabını benden sorar. “Ebû Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir, Ali cennettedir, Talhâ cennettedir, Zübeyr cennettedir, Abdurrahman b. Avf cennettedir, Sa'd (b. Ebi Vakkas) cennettedir, Müminlerden dokuzuncusu da cennettedir. Dileseydi dokuzuncusunu da söyledim. Mescitte bulunanlar “Allah adına söyle Resûlullah'ın ashabi olan dokuzuncu kim?” dediler. Saîd b. Zeyd de “Allah'a yemin olsun ki müminlerden dokuzun-

¹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II, 351.

¹⁷ Saraçoğlu, *Cennette Müjdeleyen*, 126.

¹⁸ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, trz, Menakıb, 76/3748.

cusu benim. Onuncusu da Allah'ın Resulüdür dedi."¹⁹

Görüldüğü gibi Ahmed b. Hanbel'in bu rivayetinde on kişinin ismi zikredilmekte ve Ebû Ubeyde b. Cerrah metinde yer almamaktadır. Ahmed b. Hanbel'in Abdurrahman b. Avf rivayetinde ise konu ile ilgili detaylı bilgi verilmeden Ebû Ubeyde b. Cerrah dâhil on kişinin ismi geçmektedir. Ancak İbn Abdi'l-Berr'in eserinde Saîd b. Zeyd'den bir rivayette Ebû Ubeyde b. Cerrah yerine Abdullah b. Mes'ud geçmektedir.²⁰ Aynı eserde Abdullah b. Sellam'ın cennete girecek on kişiden biri olduğu belirtilmektedir.²¹ İbn Mâce'de Hz. Muhammed ile birlikte Ebû Ubeyde b. Cerrah sayılmadan on kişi zikredilmekte olup,²² Ebû Davud'da ise cennette olan on sahabe Saîd b. Zeyd tariki ile Ebû Ubeyde b. Cerrah'sız verilmektedir.²³ Tirmizî'de ise rivayet iki değişik varyantta olup bir rivayette Hz. Muhammed dâhil Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın ismi zikredilmeden "On kişi cennettedir" diye geçmekte olup, diğer tarikte ise Hz. Muhammed zikredilmeden on kişinin ismi geçmektedir.²⁴ Nesai'de ise Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın ismi zikredilmeden Hz. Muhammed'in ismiyle sayı 10'a tamamlanmaktadır. Abdurrahman b. Avf tariki ile gelen diğer rivayette ise Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın ismi zikredilmektedir.²⁵ Hz. Ali'den mervî Bezzar'ın müsnedinde ise ilgili hadis "on kişi cennettedir" diye başlamış, Zübeyr b. Avvam ve Ebû Ubeydullah b. Cerrah'ın isimleri bu listede yer almamıştır.²⁶ Dolayısıyla sekiz kişinin ismi geçmektedir. Abdullah b. Selam için Sâ'd b. Muâz'ın "Peygamberden cennetteki on kişiden onuncusunu Abdullah b. Selam olduğunu duydum" rivayeti de mevcuttur.²⁷

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılan odur ki; Abdurrahman b. Avf tarihiyle gelen rivayetlerde ayrıntı verilmeden on kişinin ismi zikredilmektedir. Saîd b. Zeyd tarihiyle gelen rivayetlerde ise her iki rivayette mevcut olup konu Kûfe'de bir mescitte Hz. Ali'ye yapılan hakaretimiz konuşmalar neticesinde gündeme getirilmektedir. Nasıl değerlendirirsek değerlendirelim her durumda Muğire b. Şu'be olayın kahramanlarından. Hatta Muğire b. Şu'be'nin hutbede kendisinin bizzat Hz. Ali ile ilgili hoş olmayan sözler söylediği ya da hatiplerin söylemlerine ses çıkarmayışi rivayetlerde zikredilmektedir. Bazı değerlendirmelerde olay biraz daha çehre değiştirerek Kureys'ten cennete girecek on sahabe olarak geçmektedir.²⁸ İlgili kavramlar ve üzerinde değerlendirme yaptığımız hadislerle

¹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 174.

²⁰ İbn Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, b Muhammed, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Beyrut 1992, I, 301.

²¹ İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiâb*, I, 381.

²² İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, İstanbul, trz, Mukaddime, 133, İbn Hibban, Muhammed b. Ahmed, *Sahihu İbn Hibban*, thk: Şuayp Arnavut, Beyrut, 1993, Kitabu İhbarihi an Menakıb.

²³ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebi Dâvud*, İstanbul, trz, Sünne, 9/4649.

²⁴ Tirmizî, *Menakıb*, 76/3748.

²⁵ Nesâî, *Sünen*, Selâtü'l-Leyl, 5, 56.

²⁶ Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr Abdulhalik, *Müsned'ül-Bezzâr*, (nşr; Mahfuz Rahman Zeynullah), Beyrut, 1988, II, 181.

²⁷ Tirmizî, *Menakıp*, 77/3806.

²⁸ İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, trz, III, 383.

ilgili kısa bilgi verdikten sonra biz bu makalemizde birkaç soru sorarak tarihi perspektif içerisinde bu sorulara cevap niteliğinde bazı tartışmalara girmek istiyoruz:

Konu İle İlgili Tartışma Alanları

1- Hz. Muhammed'in hadislerinde ifade edilen cennetle müjdelenenlerin sayısı on ile sınırlı olup başka sahabilerin isimleri zikredilmemiş midir?

2- "Aşere-i Mübeşşere" diye bilinen on sahabenin hepsi neden Kureyş kabilesine mensup askeri ve sosyo-politik karizma sahibi şahsiyetlerden oluşmaktadır? Mekke'de ilk Müslümanlardan olup Kureyşli olmayan muhacir veya Medineliler ensardan olup değişik rivayetlerde isimleri geçen sahabiler niçin literatürde geçmemektedir.

3- "Aşere-i Mübeşşere" diye literatüre geçmiş bu sahabiler arasında neden hiç kadın sahabe yoktur? Hz. Muhammed'in diğer bazı ifadelerinde cennetle müjdelediği kadınlar olmasına rağmen bu sıralamaya niçin girememişlerdir? Örneğin; Hz. Muhammed'e risalet verilmesi sürecinde kendisine en büyük desteği vererek O'nu teskin eden Hz. Hatice niçin bu listede yer al(a)mamıştır.

4- Acaba Hz. Muhammed'in vefatından sonra gelişen siyasi olaylarla Aşere-i Mübeşşere'nin içinde yer alan on sahabenin ön plana çıkarılması arasında bir bağlantı kurulabilir mi? Çünkü isimlere baktığımızda hepsi o günün şartlarında sosyo-kültürel ve siyasi yönden ön planda olan kişilerden oluşmaktadır.

Aşere-i Mübeşşere Hadisinde İsmi Zikredilen Erkek Sahabiler

Yukarıda sıraladığımız sorulara cevap bulmaya çalışacağımız bu makalemizde cennetle müjdelenen on sahabe diye maruf kişilerin değerlendirmeye esas teşkil etmesi açısından özet biyografik bilgilerine yer vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Hadiste ilk ismi zikredilen ve "cennettedir" ifadesiyle geçen ilk sahabe Hz. Muhammed'in en yakınında olan Ebu Bekir b. Kuhafe Osman el-Kureşî, et-Teymî'dir. (ö. 13/634) Asıl adı Abdü'l-Ka'be olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'den üç yaş küçük olup, Mekke'de dünyaya gelmiştir. İlk Müslümanlardan olup, Müslüman olduktan sonra ismi Hz. Muhammed tarafından Abdullah diye değiştirilmiştir. Sıddık lakabını Mi'rac hadisesinde takındığı tavrıyla almış, neseb ilmine olan temayüzü nedeniyle Mekke'de İslam'ın anlatılmasında sürekli Hz. Muhammed'le beraber bulunmuştur. Özellikle servetiyle Mekke'de efendilerince işkenceye maruz kalan köleleri büyük paralar harcayarak azad edilmesine vesile olmuştur. Mekke'deki ilk Müslümanlardan bazıları onun daveti ile Müslüman olmuşlardır.²⁹ Hz. Muhammed'in eşi Hz. Aişe'nin babası olan Hz. Ebû Bekir hicret sırasında Hz. Muhammed'e yol arkadaşlığı yapmış, Kur'an'ın da

²⁹ İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretün-Nebeviyye*, (thk:Naci İbrahim Sevid), Beyrut, trz, I, 144; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lamî'n-Nubela*, (thk, Hasan Abdülmennan), 2004, Lübnan, I, 40.

kendisine atıfta bulunduğu nadir kimselerdendir.³⁰ Mekke'de Hz. Ömer, Medine'de Harise b. Zeyd'le kardeş olmuştur. Hz. Muhammed hastalığında namaz kıldırması için onu vekil tayin etmiş ve hemen bütün savaşlarında yanında bulunmuştur. Necid tarafına gönderilen seriyenin başında komutan olarak gönderilmiş,³¹ yine en prestijli görevlerden olan Hac emirliği de kendisine tevdi edilmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaptığı konuşmasıyla ashabi sakinleştirmiş ve Beni Saïde Sakifesinde yapılan değerlendirmede ümmetin başına ilk halife olarak seçilmiştir. İki buçuk yıl kadar halifelik yapan Hz. Ebû Bekir, özellikle ridde ve yalancı Peygamberler olaylarını bastırdıktan sonra İnan ve Şam üzerine fetih hareketleri başlatmıştır.

Hadiste ikinci sırada ismi geçen Ömer b. Hattab b. Nufeyl b. Abduluzza el-Kureşî, el-Adevî (ö. 23/644), bisetten 26 yıl önce Mekke'de dünyaya gelmiştir. Kureyş'in önde gelen simalarından biri olan Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce Mekke'de elçilik görevini yürütmüştür.³² Bi'setin altıncı yılında Müslüman olmasıyla birlikte Kâbe'de aşikâr ibadetin önü açılmıştır. Müslüman olmasından sonra Hz. Muhammed'in sürekli yanında ve yardımında bulunan Hz. Ömer, bütün savaşlara iştirak etmiş ve büyük katkılar sağlamıştır. Bazı seriyyelere komutan olarak katılan Hz. Ömer,³³ Ebû Bekir'in yaptığı istişareler sonucu halife tayin ettiği ve on yıl süreyle hilafet makamını hakkıyla yerine getiren tarihi bir şahsiyettir.³⁴ İslam devletinin kademelerinin kurumsallaşması ve fetihleri kolaylaştırıcı garnizon şehirler olan Küfe, Basra ve Fustat şehirlerinin banisidir. İnan Sasani Devleti'ni tarih sahnesinden silen ve Kudüs'ü fetheden Hz. Ömer, Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'in en yakın istişare ettiği kimselerden olmuştur. Hz. Muhammed'in kayınpederi de olan Hz. Ömer 63 yaşında iken bir köle tarafından sabah namazı kıldığı bir sırada şehit edilmiştir.

Osman b. Affan el-Kureşî, el-Emevî (ö. 35/656), fil vakasından 6 yıl sonra Taif'te zengin bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiş, babasının ölümünden sonra ticarete devam etmiş ve Hz. Ebû Bekir vasiyetiyle Müslüman olmuştur. Eşi Rukiye ile birlikte Habeşistan'a ilk hicret edenlerden olup,³⁵ eşinin hastalığı nedeniyle sadece Bedir savaşına katılamamıştır. Hz. Muhammed'in iki kızıyla evlendiği için "Zinnureyn" lakabı ile anılmıştır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en yakın danışma heyetinde olan Hz. Osman, Hz. Ömer'in şehadetinden sonra şura üyeleri tarafından halife seçilmiştir. On iki yıllık hilafetinde ilk altı yılı çok önemli fetihlerle geçmiş, ikinci altıncı yılı ise sıkıntılar içinde geçerek h.35 yılın-

³⁰ Tevbe, 9/ 40.

³¹ Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Megazi*, (thk, Muhammed Abdulkadir Ahmed Ata), Beyrut, trz, II, 177.

³² İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 814; İbn Abdü'l-Berr, *İstiâb*, III, s. 1145; İbn Habîb, *Muhabber*, 73; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, (thk: Adil Ahmed Abdi'l-Mevcut), Beyrut, 1995, IV, 483.

³³ Vakidî, *Megazi*, II, 176.

³⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 274, İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 814; Fayda, Mustafa, "Ömer", *DIA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, 44.

³⁵ Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 50; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 456.

da evi muhasara altına alınarak şehit edilmiştir. Bu olay İslam toplumunda ayrılıkların ve görüş ayrılıklarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³⁶

Ali b. Ebi Talib el-Kureşî, el Haşimî (ö. 40/661), Ebû Talib'in en küçük erkek çocuğu olup bisetten 10 yıl önce Mekke'de dünyaya gelmiştir.³⁷ Hz. Muhammed, amcası Ebû Talib'in ekonomik sıkıntısı yüzünden beş yaşından itibaren bakımını bizzat Hz. Muhammed üstlenmiş, o ailede büyümüş ve evleninceye kadar da beraberlikleri devam etmiştir. Medine'ye en son hicret edenlerden olan Hz. Ali, hicretin ikinci yılında Hz. Fatıma ile evlenerek Hz. Muhammed'in soyunun devamını sağlamıştır. Tebuk gazvesinde Medine'de Hz. Muhammed'in vekili olarak kalıp diğer bütün savaşlarda Hz. Muhammed'le beraber olan, sancaktarlık yapan ve Bedir'de mübarezeyle ilk çıkan üç kişiden birisidir. Hudeybiye'den önce Fedek, Tayy ve Yemen seriyelerinde ordu komutanı olarak görevlendirilmiştir.³⁸ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in danışmanlıklarını yapmıştır. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra ısrarlı teklifler üzerine dördüncü halife olan ve halifelîği kaotik ortama rastgelen Hz. Ali, İslam dünyasını derinden etkileyen Cemel ve Siffin savaşlarının aktörlerindedir. Harici düşünceye sahip bir kimse tarafından 661 yılında şehit edilmiştir.³⁹

Ebû Muhammed Talhâ b. Ubeydullah b. Osman el-Kureşî, et-Teymî (ö. 36/656), Mekke'de dünyaya gelen Talhâ b. Ubeydullah, Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla İslam'ı kabul eden ilk Müslümanlardandır. Sadece bedir savaşında Peygamber tarafından istihbarat işi için görevlendirildiğinden bu savaş hariç diğer bütün savaşlara katılmıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında ridde olaylarının bertaraf edilmesinde aktif rol oynamıştır. Hz. Osman'ın halife seçilmesinde şûrada yer alan isimlerdendir. Hz. Ali döneminde vali atamaları ile ilgili ihtilafları nedeniyle Zübeyr b. Avvam'la hareket ederek Hz. Aişe'nin yanında yer almış ve Cemel savaşına katılmıştır. Zenginliği ile de meşhur olan Talhâ, Cemel savaşında vefat etmiştir.⁴⁰ Hz. Ebû Bekir'in yakın arkadaşlarından olup beşinci Müslüman olan kişi kabul edilir. Uhud'da bir eliyle müşriklerle savaşırken diğer eliyle peygamberi koruyup büyük fedakârlıklarda bulunmuştur. Hz. Ömer'in şura heyetindedir.⁴¹

Ebû Abdullah Zübeyr b. el-Avvam b. Huveylid el-Kureşî, el-Esedî (ö. 36/656), Hz. Muhammed'in halasının oğlu olup 595 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir.⁴² İlk Müslümanlardan olup, 16 yaşında İslam'ı kabul ettiği rivayet edi-

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 64-65; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 826-827; Yiğit İsmail, "Osman", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIII, 438.

³⁷ İbn Hişâm, *Sire*, I, 141; İbn Hacer, *İsabe*, IV, 564.

³⁸ Vakidi, *Megazi*, II, 59, 385, 440.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 32 vd ; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 789 ; İbn Abdî'l-Berr, *İstiâb*, III, s. 1124; Fiğlali, E. Ruhi, "Ali", *DİA*, II, 371.

⁴⁰ İbn Hişâm, *Sire*, I, 144; Erul, Bünyamin, "Talhâ b. Ubeydullah", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXIX, 504.

⁴¹ İbn Hacer, *İsabe*, III, 529-531.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 111; İbn Hacer, *İsabe*, II, 457-461; Efendioğlu Mehmet, "Zübeyr b. Avvam", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, XLIV, 522.

lir. Habeşistan'a hicret edenler arasındadır. Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ ile evlenmiş olup Hz. Muhammed'in bütün savaşlarına iştirak etmiştir. Cesaretli bir Müslüman olan Zübeyr özellikle Hendek savaşında Benu Kureyza'nın ihaneti neticesi olayı araştırmak için korkmadan Yahudi mahalline gidenlerdendir. Hz. Ebû Bekir zamanında murtetlerle mücadeleye katılmış, Yermuk savaşında büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali döneminde Cemel ashabıyla hareket etmiş ve orada öldürülmüştür. Çocuklarının hepsi ya ilimle ya da siyasetle imtiyaz etmiş olup Mekke'de dokuz yıl süreyle halifelik yapan Abdullah b. Zübeyr'in babasıdır. Hz. Muhammed'in halası Safiyye'nin oğlu olup yetim olarak büyümüştür. Ticaretle meşgul olan Zübeyr b. Avvam, cemel vakasında Hz. Ali ile konuştuktan sonra Medine'ye dönmek için ayrılmış fakat bir fitneci tarafından şehit edilmiştir.⁴³

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Avf b. Abd el-Kureşî, ez-Zührî (ö. 32/652), Fil vakasından 10 yıl kadar sonra Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla hidayete eren Müslümanlardan olup, Habeşistan'a ilk hicret edenlerdendir. Hz. Muhammed'in bütün savaşlarına iştirak etmiştir. Özellikle Uhud savaşında büyük başarılar göstermiştir. Müstakil seriyelerde komutanlık da yapan Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yakın çalışma arkadaşlarındandır.⁴⁴ Hz. Osman zamanında vefat eden Abdurrahman b. Avf ticaretle meşgul olup zenginliği ve cömertliği ile meşhurdur. Malının yarısını Hz. Muhammed'e kullanılmak üzere verdiği için hakkında ayet indiği rivayet edilir.⁴⁵ Peygamberin Tebuk gazvesinde arkasında namaz kıldığı ender kişilerdendir. Ticaretle kazandığı malı insanlığın hayrı için kullanmıştır. Medine'ye hicretten sonra kardeş yapılan ensardan Sa'd b. Rebi'in malının yarısını ve eşlerinden birini kendisine arzını kabul etmeyerek ticari zekâsını göstermiştir. Hz. Ömer'in şura ekibindedir. Hz. Osman zamanında vefat etmiş ve namazını Hz. Osman kıldırılmıştır.⁴⁶

Ebû İshak Sa'd b. Ebi Vakkas Malik b. Uheyb el-Kureşî, ez-Zührî (ö. 55/675), 591 yılında Mekke'de dünyaya gelmiş, genç yaşta İslam'ı kabul edip annesiyle yaşadığı probleme rağmen dininden dönmemiştir. İslam adına ilk ok kullanıp kan akıtan sahabedir.⁴⁷ Hz. Muhammed'in savaşlarında en yakınındakilerden olup, Harrar seriyesinde komutanlık yapmıştır. İlk on Müslüman arasındadır. Hz. Ömer'in zamanında Irak'ın fethinde büyük başarılar imza atmış ve aynı zamanda idari görevlerde bulunmuştur. Aşere-i Mübeşşere arasında en son vefat eden sahabidir.⁴⁸

⁴³ İbn Hacer, *İsabe*, II, 557.

⁴⁴ Vakidî, *Megazi*, II, 57; İbn Hacer, *İsabe*, IV, 346.

⁴⁵ Bakara, 2/ 262.

⁴⁶ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 708; İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 131; İbn Abdü'l-berr, *İstiâb*, II, 644-645; Önkâl, Ahmed, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, I, 157.

⁴⁷ İbn Hacer, *İsabe*, III, 74.

⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 7; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 439-440; Vakidî, *Megazi*, I, 23.

Eb'ul A'ver Saîd b. Zeyd b. Amir b. Nufeyl el-Kureşî el-Adevî (ö. 51/671), Mekke'de doğmuştur. Saîd b. Zeyd, Hz. Ömer'in kız kardeşiyle evlidir. İlk Müslümanlardan olup Bedir öncesi istihbarat işi ile meşgul olduğu için sadece Bedir savaşına katılmamış, diğer savaşlarla Hz. Muhammed'in en yakınında yer almıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında Ecnadeyn ve Fihl savaşlarında birim komutanlıkları yapmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde aktif siyasi işlerle uğraşmamıştır. Amir b. Nufeyl hanif dinine mensup ve Allah'tan başkasına adak işine şiddetle karşı çıkan ve akrabalarının yaptığı putlara ibadet etmeme ve kız çocuklarının öldürülmesi hadisesine şiddetle karşı çıkan birisidir. Böyle bir ortamda yetişen Saîd, Peygamberin davetine ilk icabet edenlerden olmuştur. Mekke'nin fethinden sonra Muşellel seriyyesinde ordu komutanı olarak görevlendirilmiştir. Muaviye zamanında Medine dışında vefat etmiş ve Medine'ye getirilerek defnedilmiştir.⁴⁹

Ebû Ubeyde Amir b. Abdillâh b. el-Cerrah el-Kureşî, el-Fihri (ö.18/639), hicretten kırk yıl önce Mekke'de doğmuştur. Cahiliye döneminde Mekke'de okuma yazma bilen ve Hz. Ebû Bekir'in delaletiyle İslam'ı kabul edenler arasındadır. İkinci Habeşistan hicretine katılmış ve Medine'de Ebû Talhâ Zeyd b. Sehl ile kardeş ilan edilmiştir.⁵⁰ Bedir savaşına katılanlar arasındadır. Uhud savaşında Hz. Muhammed'in yaralarını saran sahabedir. Zatü's-Selasil'de Amr b. As'ın Medine'den yardım istemesi üzerine aralarında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de olmasına rağmen Peygamberimiz onu emir olarak onların başına seçmiştir. Peygamberimizin "Her ümmetin bir emini vardır, benim ümmetimin emini Ebû Ubeyde b. Cerrah'tır" şeklinde buyurduğu sahabedir.⁵¹ Özellikle Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sırasında Beni Sakîfe çardağında Ensar'a yaptığı konuşma ile ortamı yumuşatmış ve hilafet konusunun halledilmesinde katkısı olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde Beytü'l-mal'in başına getirilmiştir. Hz. Ebû Bekir zamanında Şam ordularının başında iken Ebû Bekir tarafından Halid b. Velid kendisine takviye olarak gönderilmiş ve komutanlığın Halid b. Velid'e verilmesi konusunda kendisine gönderilen mektubun gereğini yerine getirmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer'in hilafetiyle ordu komutanlığından azil mektubunu Halid b. Velid'e veren de kendisidir.⁵² Hz. Ömer'in hilafeti zamanında şimdiki Ürdün topraklarında taun hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Hudeybiye'den önce zü'l-Kissa ve Hayber'in fethinden sonra Habat seriyyesinde ordu komutanı olarak görevlendirilmiştir.⁵³

Yukardaki bilgilere baktığımızda Aşere-i Mübeşşere içinde yer alan Sahabîlerin hepsi Kureş kabilesinin değişik kollarından olup; iki tanesi **Adevî** ko-

⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 384; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 448; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 103.

⁵⁰ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 506; Önkâl, Ahmed, "Ebû Ubeyde b. Cerrah", *DîA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, X, 249.

⁵¹ Buhârî, Ebû Abdullâh b. Muhammed Ebi'l-Hasan İsmail b. İbrahim, *Sahihu'l-Buhâri*, İstanbul, trz, Fedailü Ashabu'n-Nebi, 21.

⁵² Apak, Âdem, *İslam Tarihi 2* (Hulefa-i Raşidin Dönemi), İstanbul, 2013, 36.

⁵³ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 589.

lundan, iki tanesi **Zühri** kolundan, iki tanesi **Teymî** kolundan ve birer tanesi de **Fihri**, **Esedi**, **Haşimî** ve **Emevî** kollarındandır.

Aşere-i Mübeşşere Hadisinde İsmi Zikredilmeyenler

a) Cennetle Tebşir Olunmuş Erkek Sahabiler

Şimdi Kureş'ten olmayan ve Hz. Muhammed'in "cennettedir" dediği ancak Aşere-i mübeşşere içerisinde yer almayan diğer birkaç erkek sahabeden kısaca bahsedelim. Bunlardan ilki Hz. Muhammed'in çok sevdiği ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'dan dünyaya gelen Ebû Muhammed el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Hz. Ali'nin büyük oğlu olup hicri 3. senede dünyaya gelmiştir. Hz. Muhammed'in sevgilileri olarak bilinen torunlarının büyüğüdür. Babasının hilafetine kadar aktif bir görevi olmadığı halde babasının şehadetinden sonra kendisine biat edilmiş olup sonra hilafeti Muaviye'ye bırakmıştır.⁵⁴ Bir diğeri de Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Hasan'ın küçük kardeşi olan Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Hicretin 4. yılında doğmuş olup Hz. Ali'nin küçük oğludur. Hz. Hasan'ın ölümüne kadar onun sözünden çıkmamış, ölümünden sonra kendisine biat edilen bir siyasi lider haline getirmiştir. Emevi devletinin ikinci halifesi olan I. Yezid'e biat etmeyerek bazı siyasi olaylara karışmış ve Kerbela'da şehid edilmiştir.⁵⁵ Hz. Muhammed torunları ile ilgili olarak Tirmizî'de geçen bir hadiste Hasan ve Hüseyin'in Cennet ehlinin genç efendileri olduğu belirtilmiştir.⁵⁶

Bu kapsamda sayabileceğimiz diğer sahabîlerden birisi de Ebû Amr Sa'd b. Muâz b. Nu'man el-Ensari el-Evsî'dir. 590 yılında Medine'de doğmuş, I. Akabe biatları sırasında Hz. Muhammed tarafından Medine'ye tebliğci olarak görevlendirilen muhacirden Mus'ab b. Umeyr'e kötülük yapmayı düşündüğü sırada okuduğu Kur'an'dan etkilenerek Müslüman olmuştur. Hz. Muhammed'in Buvat gazvesinde kendi yerine Medine'de vekil olarak bıraktığı seçkin sahabilerdendir.⁵⁷ Özellikle Hendek savaşında Benu Kureyza'nın ihaneti neticesinde savaş sonrası Yahudilerin de muvafakatıyla hakem tayin edilen ve ilgili kavim hakkındaki hükmü vermesiyle meşhurdur.⁵⁸

Bir diğer sahâbi de Ebû Abdillâh Bilal b. Rebâh'dır. Ümeyye b. Halef'in Habeşli kölesi olup ilk Müslümanlardandır. Hz. Ebû Bekir tarafından bedeli ödenecek özgürlüğüne kavuşmuştur. Peygamberimizin müezzini olarak tanınmış ve onun hizmetinde bulunmuş ancak nesebi devam etmemiştir.⁵⁹ Hz. Muhammed

⁵⁴ Mesûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Murucu'z-Zeheb*, (thk: Kemal Hasan Meri), Beyrut, trz, II, 426; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 258; İbn Hacer, *İsabe*, II, 72-72.

⁵⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî*, (thk: İyad b. Abdüllatif b. İbrahim), Beyrut, 2014, II, 315; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 263; İbn Hacer, *İsabe*, II, 78.

⁵⁶ Tirmizî, *Menakıb*, 77/ 3771; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11/117.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 604.

⁵⁸ İbn Abdî'l-Berr, *el-İstiâb*, I, 181; İbn Hacer, *İsabe*, III, 86.

⁵⁹ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I, 129-130; Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensabü'l-Eşraf*, (thk: Süheyl Zekkar, Riyad Zerkali), Beyrut, 1996, I, s.210; Buhârî, *Fedailü Ashabi'n-Nebi*, 6; İbn Hacer, *İsabe*, I, 326.

onun da cennette olduğunu söylemiştir.⁶⁰ Ebû'd-Dahdah el-Ensârî Uhud savaşında şehit olmuştur. Kendisi iki sınırdaş arasındaki anlaşmazlığı hallettiğinden dolayı kendisine buna karşılık cennette kat kat hurma ağacını verileceğini müjdelenmiştir.⁶¹

Cennetle müjdelenen arasında Yahudi olan Ebû Yûsuf Abdullah b. Selam b. el-Harisî isminde bir sahâbi de mevcuttur.⁶² Abdullah b. Selam hidayete erdikten sonra İslam'a hizmetleri bulunmuş, sonra Benu Kureyza kabilesi hakkında hüküm infaz edilirken kadınlar ve çocuklar infaz edilmediğinden kendisine teslim edilmiştir. Bir diğeri Mekke'nin fethi sırasında ismi "mektup" olayı ile gündeme gelen ve hakkında sert tartışmaların olduğu Hatip b. Beltea'dır. Hz. Muhammed kendisinin Bedir ve Hudeybiye'ye şahid biri olduğunu, bu iki olaya şahit olanların cehenneme girmeyeceği dolayısıyla cennette olduğu bilgisini vermiştir. Cafer b. Ebi Talib'le ilgili olarak da Mu'te'de şehadetinden sonra cennette melek gibi uçtuğundan bahsetmesi⁶³ cennetle tebşir edildiğinin işaretidir.⁶⁴ Ayrıca Hz. Muhammed'in oğlu İbrahim,⁶⁵ ve Uhut'ta şehid düşen Amr b. Cemuh'da bu müjdeye nail olanlar arasındadır.⁶⁶

b) Cennetle Tebşir Olunmuş Kadın Sahâbiler

Cennetle müjdelenmiş kadın sahâbilerin başında Hz. Muhammed'in ilk eşi, ve ona ilk iman edenlerden ve eşine moral-motivasyon olarak sürekli arka çıkmış Ümmü'l-Kâsım Hatice bnt. Huveylid b. Esed b. Abduluzza b. Kusay el-Kureşîye gelmektedir.⁶⁷ Özellikle Hira dönüşü Hz. Muhammed'i teskin etmiş ve malını İslam uğruna harcamakta bir beis görmemiştir. Zengin ve itibarlı bir kadın iken eşi Hz. Muhammed ile zorluklara katlanıp Şi'bu Ebi Talib'te zor günleri yaşamıştır. Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed'in beyanı ile cennetten bir ev ile müjdelendiği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁸ Diğer bir hanımefendi ise Hz. Muhammed'in en yakın Hz. Ebû Bekir'in kızı da olan Ümmü'l-Mü'minîn Âişe bnt. Ebî Bekir el-Kureşîye'dir. Bi'setten sonra dünyaya gelmiş ve çocukluğu Hz. Ebû Bekir gibi bir babanın yanında, gençliği eşi Hz. Muhammed'in yanında geçmiştir. Herkese nasip olmayan bu şartlarda kendisini iyi yetiştirmiş, ümmetin kadınlarının eğitilmesinde büyük katkıları olmuş ve bir ara uğraştığı siyasetten rücu ederek Medine'de vefat etmiştir.⁶⁹ Hz. Muhammed O'nun için dünya ve ahi-

⁶⁰ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, İstanbul, trz. *Fedailü Ashabi'n-Nebi*, 21/107, Buhârî, *Fedailü Ashabi'n-Nebi*, 6.

⁶¹ İbnü'l Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 140; İbn Hibbân, *Sahih*, *Kitabu İhbarihi an Menakıb*; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiâb*, II, 25

⁶² Buhârî, *Menakibü'l-Ensar*, 19; Müslim, *Fedail*, 33.

⁶³ Tirmizî, *Menakıb*, 77/3767; İbn Abdü'l-Berr, *el-İstiâb*, I, 72.

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 39.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 112; İbn Abdü'l-Berr, *el-İstiâb*, I, 19.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 299.

⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 52; İbnü'l Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1336; İbn Hibban, *Sahih*, *Kitabu Ahbarihi an Menakıb*.

⁶⁸ Müslim, *Fedail*, 12/71; Tirmizî, *Fedail* 62; İbn Mâce, *Babu'l-Ğira*, 1997; İbn Hibban, *Sahih*, *Kitabu İhbarihi an Menakıb*; İbn Hacer, *İsabe*, VII, 602.

⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 52; İbnü'l Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1383; İbn Hacer, *İsabe*, VIII, 19.

rette zevcesi olduğunu söylemesi işaret olarak onun da cennette olacağını bir emaresidir.⁷⁰ Ümmü'l-Haseneyn Fatıma bnt. Muhammed ez-Zehra Hz. Muhammed'in küçük kızı olup Hz. Ali ile evlenmiştir. Hz. Muhammed'in kadınlardan en çok Fatıma'yı, erkeklerden de Ali'yi sevdiğini söylemesi kendisinin kadında ne kadar değerli olduğunu ifadesidir.⁷¹ Hz. Muhammed'in hastalığında yanında bulunmuş hatta kendisinin kulağına bir şeyler fısıldamış, kendisine en yakın ulaşacak kişinin kendisi olacağını müjdelemesi ve Fatma'nın üzülmeye üzerine cennet hanımefendilerinden olduğunu müjdelenmiştir.⁷² Diğer hanım sahabe ise Ümmü Umare Nesîbe bnt. Kâ'b b. Amr el-Mâziniyye el-Hazreciyye'dir. İkinci Akabe biatında İslam'ı kabul etmiş, Uhud savaşındaki mücadelesi dillere destan olmuştur.⁷³ Beyatü'r-Rıdvan'a katılan dört kadın sahabiden biridir. Uhud savaşında Peygambere gelerek "Ya Resulallah! bana dua et de cennette seninle beraber olayım demiş. Peygamber de bunun üzerine "Ey Allah'ım cennette bana arkadaş kıl" buyurmuştur.⁷⁴ Bu hadis onun cennete gireceğine bir işaret olarak algılanabilir.

Ümmü Süleym Rumeysâ bnt. Milhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye el-Hazreciyye de Hz. Muhammed daha Mekke'de iken Müslüman olan ve kocası ile arası açılan Medine'ye hicretten sonra oğlu Enes b. Malik'i Peygamberin hizmetine bırakan bir kadın sahabidir. Hz. Muhammed'in öğle vaktinde kaylule uykusunu onun yanında yaptığı rivayet edilir. Uhud, Hayber ve Huneyn savaşlarına katılmıştır.⁷⁵ Hz. Peygamber, Rumeysâ ile ilgili olarak "Cennete girdiğimde Haşefe'yi duydum. Bu kim diye sorduğumda Rumeysâ bnt. Lihyân dediler."⁷⁶ Bu rivayet Rumeysâ'nın cennetle müjdelenen kişilerden olduğunu bildirmektedir. Cennetle müjdelenen hanım sahabilerden bir tanesi de Zeyneb bnt. Cahş b. Riâb el-Esediyye'dir. Hz. Muhammed'in halasının kızı olup ilk Müslümanlardan-⁷⁷ Hz. Muhammed kendisini önce Zeyd b. Harise ile evlendirmiş, ancak bu evlilik daim olmamıştır. Boşandıktan sonra Hz. Muhammed'le evlenmiştir. Arap örfünde olup İslam'a uygun olmayan bir fıkıh konusunun aydınlatılmasına vesile olmuş ve bizzat Kur'an ayeti tarafından konu vuzuha kavuşturulmuştur.⁷⁸ Ümmü Eymen Bereke bnt. Sa'lebe b. Amr el-Habeşiyye,⁷⁹ ile ilgili olarak da babası Abdullah'tan Hz. Muhammed'e veraset yoluyla intikal edip, sütannelik ve dadılığını yapıp Hz. Hatice tarafından azad edilmiştir. Uhud gazvesine katılıp Müslümanlara lojistik destek veren bu kadın sahabe daha sonra Zeyd b. Harise

⁷⁰ Buhârî, *Fedailü Ashabi'n-Nebi*, 30.

⁷¹ Tirmizî, *Menakib*, 72/3734.

⁷² İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 14; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1395; İbn Hibban, *Sahih*, Kitabü İhbarihî an Menakib; Zehebi, *Nubela*, I, 132, Buhârî, *Kitabu Ashabi'n-Nebi*, Menakibü Fatıma, 29.

⁷³ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 415; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1420.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 415.

⁷⁵ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1383.

⁷⁶ Müslim, *Fedailü Ashabi'n-Nebi*, 19/105; İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 430.

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 101; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1359.

⁷⁸ Müslim, *Fedailü Ashabi'n-Nebi*, 10/57.

⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 223.

ile evlenip bu evlilikten Üsâme b. Zeyd'i dünyaya getirmiştir.⁸⁰ Onunla ilgili olarak "Kim evlenmek suretiyle bu cennetlik Ümmü Eymen'i sevindirmek ister" hadisi kaynaklarda mevcuttur.⁸¹ Son olarak da hakkında bilgi vereceğimiz kadının sahabilere bir tanesi de Kebşe bnt. Rafi'dir. Medineli olup cennetle müjdelenen kadın sahibilerdendir.⁸² Uhud savaşında oğlunun şehadeti karşısında gösterdiği metanetle tanınmaktadır.⁸³

Yukarıda isimleri zikredilenlerden başka Hz. Muhammed'in hadislerinde toplu olarak cennetle müjdelenenleri de görmekteyiz. Mesela; Ümmetimden şirk koşmadan ölenlerin diğer bazı hataları olsa bile cennete gireceği,⁸⁴ ayrıca dünyada bir mescid yaptırana Allah'ın da ahirette cennet bina ettireceği,⁸⁵ Allah'ın rızasını kazanmak için usulüne uygun yapılacak Hac ve Umre sahiplerinin cennetle karşılık bulacağı,⁸⁶ nafile namazlara devam edenlerin cennetle müjdeleneceği hadis kitaplarında mevcuttur.⁸⁷ Yine Hz. Muhammed'e kim(ler) cennettedir diye kendisine sorulan bir soruya; "Nebiler, şehitler, küçük çocuklar ve diri diri gömülen kız çocuklarıdır" şeklinde cevaplamaları cennetle müjdelenenlerin düşünülenden çok daha fazla olduğunu göstermektedir.⁸⁸ Bazı İslam uleması cennetle müjdelenenlerin sayısını 66'ya kadar çıkarmışlardır.⁸⁹ Değerlendirmeye esas hadis, rivayet dönemi hadis kaynaklarında Aşere-i mübeşşere ile ilgili 56 değişik tarikle rivayet edilmiş olup, Saîd b. Zeyd'den 46, Abdurrahman b. Avf'dan 6, İbn Ömer'den 2, Hz. Ali'den 1, tabiinden olan Humeyd'den 1 olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰

Tarihsel Gerçeklik Perspektifinde Soruların Değerlendirilmesi

1- Yukarıda belirtilen ve toplumun her katmanından insanların içinde yer aldığı ve sayısı 66'ya kadar çıkabilen sahibilerin cennetle müjdelendiğini görmekteyiz. Bazı haberlerin sıhhati tartışılır bulunsa bile bu sayı 10'un (Aşere) çok üzerinde bir rakamdır. Dolayısıyla "Aşere-i Mübeşşere" ile ilgili insanların zihinlerinde yerleşmiş rakam kesin rakam değildir. Hz. Muhammed'den gelen bazı rivayetlerde Allah'tan başka ilah olmadığına ve kendisinin Allah'ın elçisine inananlara azab edilmeyeceği (dolayısıyla cennette olacakları) söyleminden daha sonra vazgeçmesi buradaki tebşirin gerçek anlamda bir müjdeden öte ilk Müslümanları taltif etmek ve bunlarda bulunan özelliklerin insanı cennete götüre-

⁸⁰ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I,1317.

⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 223. Ensab, 1, 207.

⁸² İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 1401.

⁸³ Hilal Kara ve Abdullah Kara hanımlardan cennetle müjdelenen hanım sayısını 22 olarak vermektedir. Geniş bilgi için bk. "Cennetle Müjdelenen Hanımlar", Nesil Yayınları, İstanbul, 2008.

⁸⁴ Buhârî, *Cenaiz*, I

⁸⁵ Müslim, *Mesâcid*, 4/533; Bezzâr, *Müsned*, I, 432.

⁸⁶ Buhârî, *Umre*, I.

⁸⁷ Tirmizî, *Salat*, 15 (473).

⁸⁸ Ebû Dâvud, *Cihad*, fi Fadli's-Şehade, 2521; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 48.

⁸⁹ Bekir İsmail, Muhammed, *Ricalü Uhubbihumu'r-Rasul ve Beşşirhüm bi'l-Cenne*, Kahire, trz, 28-35.

⁹⁰ Saraçoğlu, *Cennetle Müjdelenen*, 72.

cek değerde olduğunu anlatmak için söylediği değerlendirmesi daha uygun gibi gözükmetedir.⁹¹ Saïd b Zeyd'den mervi bu hadis tahminen Emevi devleti zamanında Hz. Ali'ye ta'n etmenin pirim yaptığı bir ortamda Muaviye'ye yaklaşmak için çeşitli siyasi manevralara girişen Muğire b. şu'be ve onun gibilerin biraz daha temkinli hareket etmeleri için dikkati çekilmiştir.⁹² Nasıl ki Allah Tebet/Mesed suresinde Ebû Leheb gibi birini prototip olarak bildirmiş ve onun gibilerin ve onun yolundan gideceklerin akıbetini anlatmışsa, cennetle müjdeleme içinde de Hz. Muhammed, ismini zikrettiği sahabe gibi hayatını ikame eden herkesin gideceği yeri ve o insan tipolojisini ortaya koymuştur.

2- Hz. Muhammed'in cennetle müjdelediği Kureyş kabilesinin dışında da erkek sahabiler varken niçin sadece Kureyşliler "Aşere-i Mübeşşere" diye meşhur olmuştur? Konuya o zamanın sosyo-politiği aşıından bakacak olursak kavramın oluşumu hicri ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başlarında Emevi devletinin yıkılıp (41/661-132/750) yine Kureyş'in diğer koluna sahip Abbasilerin hüküm sürdüğü yıllara rastlamaktadır. Hz. Muhammed ile başlayan ve Abbasilerin yıkılışına kadar devam eden bir Kureyşli hilafet dönemi o günkü konjonktürde gayet anlaşılabilir bir durumdur. Zira Mekke'de ilk seneler nazil olan ayet ve surelerde Kureyşlilere Allah'ın lütfettiği iyilik ve ihsanlardan bahisle Kâbe'nin komşuları olmaları ve dolayısıyla ticaretlerinin yolunda gitmesi, Mekke'deki ticari faaliyetleriyle Arap yarımadasında meşhur olmaları, Kureyş suresinde de belirtildiği şekliyle komşu devletlerle yaptıkları anlaşmalar sayesinde serbestçe yaz-kış ticaret faaliyetinde bulunabilmiflerdir. Dolayısıyla Allah onları aşıktan ve düşman tecavüzünden emin kılmıştır.⁹³ Allah'ın lütfettiği bu pozitif pozisyon, mensubu oldukları Kureyş kabilesini, bütün Araplarca sayęı duyulan bir şöhrete kavuşturmuştur.

İ
S
T
E
M
29/2017

Daha sonra gelişen süreçte Hz. Muhammed'in vefatından sonra devlet işlerinin deruhte edilmesinde Kureyş, Araplar arasında siyasi istikrarı temin edecek en kudretli kabile kabul edilmiş, Müslümanların işlerini görecek olan kişinin çevresinin kuvvetli olması öncelenmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Kureyş'li Hz. Ebû Bekir'in hilafeti, O'nun işaretiyle Hz. Ömer'in hilafeti, Hz. Osman'ın hilafet seçimindeki altı kişinin Kureyş'ten ve Aşere-i Mübeşşereden olması ve Hz. Ali'nin Kureyş'ten olması yukarıda ifade edildiği şekliyle Kureyş'in Arap yarımadasındaki tanınırlığını, siyasi ve politik ağırlığını göstermektedir. Hz. Muhammed'in vefatından başlayarak ilk asırda başlayan mezhebî ayrılıklarda da Kureyş'in yine ön planda olduğunu görmekteyiz. Mevâfiden birçok ilim adamı olmasına rağmen İbn Hazm'ın dediği gibi Ehl-i Sünnet, şia, Mürcienin çoğu ve Mutezilenin bir kısmının "Kureyşliden başkasından imam olamayacağını, başlangıçta Hz. Ali ile Muaviye'ye karşı hareket eden Haricilerin tümü, Mutezile

⁹¹ Müslim, *İman*, 49.

⁹² Sırma, İ. Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, III, 294-302; Apak, Adem, *Anahtarlarıyla İslam Tarihi III*, Ensar Yayınları, 2013, 38.

⁹³ Kureyş, 106/1-4.

ve Mürcie'nin bir kısmının şartları yerine getirmesi şartıyla imam olabileceğini kabul etmeleri, neticeyi çok değiştirmemiş ve Kureyş olgusunu kaldıramamıştır.

Konu ile ilgili şöyle bir soruyu da sormak gerekmektedir. Cahiliye devrindeki kabile taassubu asabiyet acaba İslam'la gömlek değiştirerek devam mı etmiştir? Zira Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifelik seçimindeki değerlendirme ve tartışmalar bir fazilet yarışı mıdır, yoksa İslam'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı cahiliye kültürünün zihin dünyasında bıraktığı izdüşümler midir? Cahili kültürde yetişmiş Mekke ve Medine sakinlerinden olan ilk Müslümanlar itikadi alanda zihin transformasyonunun kesin çizgilerle gerçekleştirildiği, ancak Hz. Muhammed'in de hatırı sayılır bir örfün yeni dinde ibkâsı olarak şahit olduğumuz toplumsal hafızanın transformasyonu o kadarda kolay olmasa gerektir. Bu bağlamda Aşere-i Mübeşşere'ye dâhil sahabenin kısa biyografilerini vermemizdeki maslahata uygun olarak değerlendirme yaptığımızda hemen bütün Aşere-i Mübeşşere'nin üçüncü maddede de üzerinde durduğumuz gibi cahili toplum düzeninde askeri kişilikleri olan ve kabile devleti mantalitesinde güçlü ve askeri şahsiyetlerin toplum dimağlarında yer ettikleri bir gerçektir. Bu gerçeklik paralelinde düşündüğümüzde, Hz. Muhammed'in kafalardaki cahili kabulleri resetleme çabaları toplum tarafından hedeflendiği şekliyle bir transformasyon gerçekleştirebilmiş midir? Konuyu örneklendirmek için sadece birkaç atıfta bulunmak gerekirse; İçki konusundaki tedricilik,⁹⁴ Uhud savaşındaki okçuların durumu,⁹⁵ Huneyn savaşının başındaki özgüven, akabinde panikleme ve onun izdüşümleri,⁹⁶ Hz. Muhammed'in vefatıyla ortaya çıkan tartışma ortamı⁹⁷ ve Hz. Osman'la başlayıp Hz. Ali'nin şehadetiyle sonuçlanan siyasi olaylar bu bağlamda değerlendirilebilir.⁹⁸

Dolayısıyla makalemizin başında zikrettiğimiz Aşere-i Mübeşşere'nin tamamının niçin Kureyş'ten olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bilal-i Habeşi gibi Mekke döneminde Müslüman olmuş ve cennetle müjdelenmiş sahabiler vardır. Kuvvetle muhtemeldir ki Hz. Muhammed zikredilen bu kişilerle yeni oluşumun koordinatlarını tartışmış ve tabi ki Mekke toplumunun görüş sahibi ve toplum tarafından da kabul gören sosyo-politiği güçlü insanlarla daha fazla teşriki mesai kurmuştur. Böyle bir konuyu tartışmak için Mekke'nin mücavir alanı sayılabilen Hira'da durum değerlendirmesi yaparken yer sarsıntısı/deprem sonrası irad edilmiş ve teşvik amaçlı bir söylem olarak anlayabiliriz. Ahiret eksenli ilk Kur'an ayetleriyle de paralellik arz etmekte ve adeta kuşkuya ve korkuya gerek yok anlamında yanlarındaki arkadaşlarını teskin ve teselli amaçlı olduğu düşünülebilir. Kaldı ki aynı dönemde nazil olan Tebbet/Mesed suresinde Ebû Leheb'in cehennemlik olduğunun bildirilmesini dimağlarda bıraktığı izle cennetle

⁹⁴ Bakara, 2/219; Maide, 5/ 90-91.

⁹⁵ Vakidî, *Megazi*, I, 207.

⁹⁶ Vakidî, *Megazi*, II, 305.

⁹⁷ Taberî, *Tarih*, I, 850.

⁹⁸ Taberî, *Tarih*, II, 1379.

müjdelenenler arasında bir benzerlik kurulabilir.

3-İnsanoğlunun cennetten kovulmasına sebep olan kadınlar ve bunun izdüşümleri tarih boyunca bütün toplumlarda veya dinlerde tartışılmalıdır. Tarihi süreç içerisinde anaerkil toplum yapısında kadının veya dişiliğin kutsallaştırılması, ataerkil toplumlarda kadınların erkeklere göre ikincil derecede değerlendirilmesi, hatta hiçbir değerinin olmaması, modern dünyada da kantarın to-puzunun biraz kaçırılarak kadının özgürleşmesi adına feminizme kurban edildiği bir noktaya evrildiğini görmekteyiz. Yukarıdaki vakıaların yaşandığı kültürde bu bakış açısı örf halini almış ve din devreye girerek kadın konusunda orta bir yol bulmaya çalışmıştır. Bunun en iyi örneğini Hz. Muhammed zamanında kadının statüsü tartışılırken büyük bir inkılap seviyesinde kadına verilen haklarda görmekteyiz. Cahiliye döneminde sadece kadınlar açısından değil erkekler açısından da bir hukuk teşekkül etmediği, dolayısıyla gelenek ve göreneklerle toplum düzeni sağlandığından daha açık bir ifade ile güçlülerin haklı addedildiği bir toplum yapısında doğal olarak kadınların erkeklere nazaran bir adım geride olması normal bir durum gibi değerlendirilmelidir. İslam'ın neşet ettiği yıllardan itibaren haklının güçlü sayıldığı bir doktrin oturtulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hak ve sorumluluklar ekseninde kadın lehine Kur'an-ı Kerim'de bir iyileştirme sürecine şahit olmaktadır.

Cahiliye döneminde kadınların savaşıma kudret ve gücü bulunmayışından dolayı mirastan pay verilmemesi durumunu Kur'an-ı Kerim miras ayetiyle o zaman içinde tahayyül edilmesi bile düşünölmeyecek bir inkılabı gerçekleştirmiştir. Cahiliye toplumunda Arapların en büyük ideali çok sayıda erkek çocuğa sahip olmalarıdır. Yine İslam öncesi Arap toplumunun üzerine inşa edildiği asabiyet baba tarafından gelen erkek akraba ve erkek çocuklar topluluğu olarak algılanıyordu.⁹⁹ Şunu da tespit etmek gerekir ki cahiliye dönemi deyince sadece Arap yarımadasını anlamak yanlışır. Yoksa cahiliye dönemine bir zihniyet olarak bakmak ve batı dünyasını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Sanki bir kısım feministlerin baktığı gibi İslam'ın neşet ettiği yıllarda kadının küçümsenmesi sadece Arap yarımadasında değil, diğer coğrafyalarda da kadın aleyhinedir. Kaldı ki Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den tevarüs eden tevhîdî ve hanifî kültür Mekke'de kendisini belli etmekte, bu özelliği ile diğer coğrafyalardan daha iyi bir durumdadır. Dolayısıyla İslam'la Arap yarımadasında başlayan aydınlanma ve olayları objektif değerlendirme süreci Batı dünyasına yaklaşık 5-6 yüzyıl sonra ulaşmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda "Kadının ruhu var mı yok mu" tartışmalarının olduğu bir ortamda İslam'ın kadına tanıdığı hakların farkında olmak gerekir.

Tarihsel süreçte ilk dönem tefsir kaynaklarında bile bu durum tam anlaşılammıştır. Hadis külliyyatında geçen kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması meselesinde kadın erkekten yaratılmıştır, dolayısıyla erkeğe düşkündür

⁹⁹ Konu ile ilgili geniş malumat için bkz; Çağrırcı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, III, 453.

onun için sürekli gözetim altında bulundurulması gerekir anlayışı revaçtadır. Kadının Hz. Âdem'i şeytanla işbirliği içinde suça teşviki, zina ayetinde önce kadının zikredilmesi,¹⁰⁰ kocaların kadınlar üzerindeki hakları bir derece fazladır ayetini kadınlara göre erkeklerin daha baskın olması anlamı çıkarılmış ve hep kadın aleyhinde bir yaklaşım içerisinde olunmuştur.¹⁰¹ Bu açıdan Aşere-i Mübeşşere arasında kadınların sayılmaması daha iyi anlaşılabilir. Günümüz bilim dünyasının dil anlayışına göre Kur'an ve Sünnette ataerkil bir yaklaşım olduğunu söylemek çok da yanlış olmasa gerektir. Ayrıca Daru'l-Erkam sürecinde kadınların sayılarının az oluşu ve iştişârî ve istikşâfî görüşmelerde bulunma ihtimallerinin zayıf olduğunu da belirtmek gerekir. Tarihi süreç böyle işleyince Hz. Muhammed'in cennetle müjdelediği ashab arasında kadınların olmasına rağmen meşhur Aşere-i Mübeşşere listesine girememiş olmaları daha da iyi anlaşılabilir.

4-Acaba Hz. Muhammed'in vefatından sonra gelişen siyasi olaylarla Aşere-i Mübeşşere'nin içinde yer alan on sahabenin ön plana çıkarılması arasında bir bağlantı kurulabilir mi? Halifenin Kureyş kabilesinden olması ile Aşere-i Mübeşşerenin yine aynı kabileden olması arasında bir bağlam bütünlüğü kurulabilir mi sorusuna gelince; Aşere-i Mübeşşere içinde yer alan sahabenin tamamı Hz. Muhammed'den sonra ahirete irtihal etmişlerdir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra meydana gelen toplumsal çalkantılara siyasi bir çözüm bulamayan saha-be bazı hadislerden dolayı halife seçimi olayını örtbas etmeye kalkmışlardır. Sahabîlere söz söylemeyi veya onlar hakkında değerlendirme yapmayı belki daha büyük kargaşa çıkar korkusuyla sahabîleri kutsallaştırmışlar böylece tarihi bir süreci değerlendirmenin önü kesilerek olaya dinsel bir boyut kazandırmışlardır. Meydana gelen dramatik olaylara akli mülahazalarla çözüm arama yerine, Hz. Muhammed'in hadislerinden dayanak bulma yolunu seçmişlerdir. Keza Kur'an-ı Kerim'e göre çözüm önerilerini araştırma yerine, her grup kendi haklılığını meşrulaştırmak için Kur'an'dan dayanaklar aramaya koyulmuşlardır. Yukarıda özgeçmişlerinden kısmen bahsettiğimiz Aşere-i Mübeşşereye dâhil ashabın Kureyşli olmalarının yanı sıra, ilk Müslümanlardan olmaları, askeri yönlerinin bulunması ki -birçoğu müstakil seriyelerde ordu komutanlığı yapmış şahsiyetlerdir- konuyu anlamada bize yardımcı olmaktadır. Diğer ortak özelliklerinden biri de ekonomik olarak sahabinin ileri gelenlerinden olmalarıdır.¹⁰²

Aşere-i Mübeşşere'ye dahil bazı sahabîler arasında Hz. Muhammed'in vefatından sonra bazı ihtilafların meydana geldiğini de görmekteyiz. Şöyle ki: Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafetine mesafeli durması ve eşi Fatıma'nın ölümünden sonra biat etmesi¹⁰³ Zübeyr b. Avvam ve Talhâ b. Ubeydullah'ın Hz. Ali ile

¹⁰⁰ Nur, 24/2.

¹⁰¹ Bakara, 2/ 228.

¹⁰² Mesûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 262.

¹⁰³ İbnü'l Esîr, İzzüddin Ebi'l Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1986, II, 194.

Cemel savaşında karşı karşıya gelmesi, Zübeyr ile Talhâ'nın öldürülmesi¹⁰⁴ muhtemelen yukarıda işaret ettiğimiz sebeplerle olayları soğutmak için Aşere-i Mübeşşere hadisini gündemde tutmaları, diğer cennetle müjdelenen ashabi gölgede bırakmış gibi gözükmektedir. Toplumda taraftar bulan ve isminden en çok bahsettiren kişiler yukarıda isimleri belirtilen Aşere-i Mübeşşereye dâhil kimselerdir. Daha Hz. Osman dönemi ve akabindeki sosyal olayların tartışılmasında her kesim aşağı yukarı bu isimlere kendilerini refere ettirmişlerdir.

Hız. Ali'ye halifelik verilmesinde Haşimî olmadığı halde zimmen Hz. Ebû Bekir'e karşı yardım edebileceğini söyleyen Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye, muhtemelen Emevi devletinde halife tayinlerinde yine Kureyşli olmanın pozitif faydasını görmüştür. Emevi saltanatına karşı Abbasi ihtilali, İslam bilim tarihi açısından önemli bir devir olduğu kaçınılmazdır. Bu ihtilalde de hem kendilerinin Kureyşli olmaları hem de Emevilerin Hz. Ali ve ahfadına uyguladıkları hasmane davranışlarından istifade ile yine bir Kureyşli karizmasından faydalanmaya çalışmaları aslında dini bir bağlayıcılığı olmamasına rağmen idare konusunda siyasi konjonktüre uygun Kureyşlilik ağırlığını kullanmışlardır. Halifeliğin Kureyşliliği ilk dönemlerde önemsenmesine rağmen Abbasilerden sonra aynı duyarlılığın devam ettiğini söylemeliyiz. Yani o konjonktürde sıkça dillendirilen Kureyşlilik meselesi sonraki dönemlerde sadece ilmi bir fantezi olarak ilim adamlarının uğraşı alanına girmiştir. Bu bağlamda halifeliğin Kureyşliliği ile Aşere-i Mübeşşerede ismi geçen sahabilerin Kureyş'ten olması daha iyi anlaşılacaktır. Hadislerin tedvin döneminde diğer cennetle müjdelenenlerin adlarının dillendirilmesi ve sahabeden on kişinin adının şöhret bulması Abbasi ihtilali sonrası siyasi yapıyla da örtüşmektedir.

Sonuç

Aşere-i Mübeşşere algısının tarihsel gerçeklik perspektifinde değerlendirilmesi adlı makalemize konu olan Aşere-i Mübeşşere hadisi diye maruf rivayetin sahih olduğu konusunda genel bir kanaat mevcuttur. Hadisin değişik varyantları olmasına rağmen Saîd b. Zeyd ve Abdurrahman b. Avf ön plana çıkmaktadır.

Rivayetlerin değerlendirmesine gelince; Hz. Muhammed bahse konu hadisi Mekke döneminde Müslümanların sayılarının çok az olduğu bir dönemde Hira dağı civarında irad buyurmuştur. Hz. Muhammed'in yeni dini tebliği ve o toplumun inşası ile ilgili kendisine inanmış bir kısım ashabıyla istişare ederken ashabını cennetle müjdelediği anlaşılacaktır. Hz. Muhammed'in bizzat cennetle müjdelediği sahabe sayısı hakkında değişik sayılar olmasına rağmen kesinlikle on rakamı ile sınırlandırılması hangi açıdan bakılırsa bakılsın mümkün gözükmemektedir. Bu müjdeleme spesifik bir isimlendirmeden öte İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed'in sahabilerini ve diğer bütün Müslümanların teşvik

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih*, II, 1394.

edilmesi şeklinde anlaşılmalıdır.

İslam'ın zuhur ettiği yıllardaki toplumun yapısı ve değer yargılarının kısa sürede değiştirilememesi veya en azından zaman almasına dikkat çekmek gerekir. O günkü toplum yapısından kaynaklanan ataerkil bir yaklaşım tarzının bu konuda da yansımaları gözükmemektedir. Asabiyet kavramının bir dünya görüşü olarak benimsendiği bir ortamda haklı olarak asabiyeti önceleyen kabile düzenini göz ardı edemeyiz. Düzenli bir hukuk anlayışının olmadığı bir dünyada tabidir ki, hukuk dışı bazı normlarla toplum düzeninin sürdürülmesi söz konusu olabilir. Bu itibarla Arap yarımadasında meşhur olup, civar memleketlerde iş görebilir ve uluslararası akreditesi yapılmış bir Kureyş ağırlığı gözükmemektedir. Kaldı ki olayın sadece siyasi yönü olmayıp Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile organik bağı olan tevhide bir tezahürü mevcuttur. Yeni teşekkül etmiş bir devlet düzeninde veya kabile devletinden adalet ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir organizasyonun oluşumunda en az sıkıntı ve itiraz edilebilecek bir kabilenin öncelenmesi ve zihinlerde böyle bir ön kabulün oluşması normal bir durumdur. Olaylara tarihsel bağlamda bakıldığında Aşere-i Mübeşşere diye meşhur kişilerin Kureyş'ten olmalarını anlamak daha da kolaylaşmaktadır.

Aşere-i Mübeşşere içinde neden kadınların bulunmadığı konusunu da aynı mantıkla anlamaya çalışmak gerekmektedir. Hz. Muhammed'in özellikle kadınları bu tebşirden mahrum etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yukarıda belirtildiği gibi kadınlarla ilgili Peygamberin tebşir söylemleri mevcuttur. Burada sadece birkaç ismin üzerinde durulmasında bir art niyet aramanın doğru bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz. Erkek egemen bir toplumda aktif olarak olaylara vaziyet eden kadın sayısı az olduğu gibi fiziksel kuvvetin iş gördüğü bir toplumu sosyolojik açıdan anlamak gerekmektedir. Kadınlarla ilgili olumsuz değerlendirmelerin zirve yaptığı cahili bir dünya düzeninde İslam'ın kadınlar lehine yaptığı devrim niteliğindeki yenilikler o günün şartlarında tahayyül edilemez bir inkılaptır. Cenneti annelerin ayaklarının altında addeden ve kadının statüsü ile ilgili spekülâtif değerlendirmelerin önünü kesen bir dinin Peygamberinin kadınları unutmaması veya umursamaması mümkün değildir.

Hadislerin tedvin döneminde baş gösteren siyasi olaylarla Aşere-i Mübeşşere kavramının klişeleşmesi arasında bir bağlantı kurulabilir mi sorusuna elbette olumlu cevap vermek gerekir. Nasıl ki aynı olayı değişik zaman ve zeminlerde yorumlama ve odaklaşma konjoktüre göre değişebiliyorsa, bu konu da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Bu durum birilerini ön plana çıkarma ve diğer insanları itibarsızlaştırma anlamına gelmemektedir. Bir medeniyet inşasının öncelendiği ortamda tabi ki siyasal açıdan pozitif katkı sağlayacak doneler değerlendirmeye alınabilir. Hulefa-i Raşidîn, Emevîler ve Abbasîler döneminde değişmeyen halife seçilebilmek için en belirgin ve ayırmedici ortak norm halifenin Kureyşîliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Abbasîlerin, Emevîlerin mevali politikasındaki yaklaşımına verdikleri tepki Kureyşîlik konusunda kendini göstere-

memektedir. Anlaşıldığı kadarıyla siyasi olaylarda topyekûn bir değerlendirme yerine daha spesifik değerlendirmeler ön plana çıkmaktadır. Özet olarak söyleyecek olursak Aşere-i Mübeşşere denilince sadece on kişinin cennetlik sayılması bir ön kabulün dışında bir teşvikten ibaret olduğu, bu kişilerin siyasi, dini ve kültürel şahsiyetlerinin yanında diğer insanların da cennete girebileceğini hatta bu tebşire konu olacağını göz ardı etmemek gerekmektedir.

Kaynaklar

- » Abdü'l Münîm, el-Hasîmi, el-Aşeratü'l-Mübeşşirin bi'l-Cenne, Daru'l-Vefa, Amman, 2004. Aycan, İrfan, Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, TDV Yay., Ankara 2008.
- » Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 1*, Ensar yayınları, İstanbul, 2013.
- » ———, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2* (Hulefa-i Raşidin Dönemi), Ensar yayınları, İstanbul, 2013.
- » Aktepe, Orhan, *Kelam İlmi açısından Aşere-i Mübeşşere*, Akev Dergisi, sayı, 39, 2009, s.123-131.
- » Aliyyü'l-Kari, Ali b. Sultan, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- » Aydın, Abdullah – Çakan, İsmail Lütfü, "Aşere-i Mübeşşere," *DİA*, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1991.
- » Bekir, İ. Muhammed, Ricalü Yuhubbihumu'r-Rasul ve Beşşerehüm bi'l-Cennet, Kahire, trz.
- » Belâzuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensabü'l-Eşraf*, (thk: Süheyl Zekkar, Riyad Zerkali), Beyrut, 1996.
- » Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr Abdulhalik, *Müsnedü'l-Bezzar*, (nşr; Mahfuz Rahman Zeynullah), Beyrut, 1988.
- » Buhârî, Ebû Abdullah b. Muhammed Ebi'l-Hasan İsmail b. İbrahim. *Sahihu'l-Buhari*, el- Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul, trz.
- » Çağrıncı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1991.
- » Ebû Davud, Süleyman b. el-Eşas, *Sünenü Ebi Davud*, el- Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul, trz.
- » Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fikhu'l-Ekber*, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- » Ebû Ömer, Tefvik Ömer b. Ali es-Seyyid, *el-Mübeşşerun bi'l Cenne*, Amman, 1994.
- » Efdioğlu, Mehmet, "Zübeyr b. Avvam", *DİA*, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2013.
- » Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2007.
- » İbn Abdü'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Beyrut, 1992.
- » İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed, *Kitabu'l- Muhabber*, Beyrut, trz.
- » İbn Hacer, Ahmed b. Ali, el-Askalanî, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, (thk: Adil Ahmed Abdilmevcut), Beyrut, 1995.
- » İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed, *Sahihu ibn Hibban*, (thk: Şuaayp Arnavut), Beyrut, 1993.
- » İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretün-Nebeviyye*, thk:Naci İbrahim Sevid, Beyrut, trz.
- » İbn Mâce, Ebû Abdillâh b. Yezid el-Kazvini, *Sünen-ü İbn Mâce*, el- Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul, trz.
- » İbn Manzur,, Muhammed b. Makram, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut, trz.
- » İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, trz.
- » İbnü'l Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğabe, fi Ma'rifeti's-Sahabe*, (thk: Muhammed İbrahim, Muhammed Ahmed Aşur), 1970.
- » ———, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1986.
- » Karnî, Talebe Bedevi- Abdü'l-Halim Mahmut, *el-Aşeratü'l- Mübeşşerun bi'l-Cenne*, Kahire, 1973.
- » Mesudî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Murucu'z-Zeheb*, (thk: Kemal Hasan Meri), Beyrut, trz.
- » Muhammed SAİD, el-Tantavi, *el-Mübeşşirun bi'l-Cenne*, Beyrut, 1990.
- » Muhammed, Amim İhsan, *Ta'rifatü'l-Fikhiyye*, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trz.
- » Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihü Müslim*, el- Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul, trz.
- » Önkal, Ahmed, "Ebû Ubeyde b. Cerrah", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- » ———, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- » Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Düşün yayıncılık, İstanbul, 2011.

- » Saraçoğlu, Salih, *Cennetle Müjdelenen Sahabilerle İlgili Rivayetlerin Değerlendirmesi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul, 2008.
- » Sırma, İ. Süreyya, İhsan, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, I-V, İstanbul, 2014.
- » Şahin, M. Süreyya, "Cennet" *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 374-376.
- » Taberanî, Süleyman b. Ahmed b Eyyüb, *el-Mu'cemü's-Sağir*, (thk: Mehmet Şükür), Beyrut, 1985.
- » Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu't-Taberi*, (thk: İyad b. Abdüllatif b. İbrahim), Beyrut, 2014.
- » Tatlı, Ebubekir, *Aşere-i Mübeşşereden Saîd b. Zeyd'in Hayatı ve Rivayetleri* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- » Teftâzânî, Sadu'd-Din Mesut b. Ömer, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, Daru'l-Beyruti, Beyrut, 2007.
- » Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-ü Tirmizî*, el-Mektebet'ül-İslamiyye, İstanbul, trz.
- » Topaloğlu, Bekir, "Cennet" *DİA*, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1993, VII, 376-386.
- » Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabü'l- Megazi*, (thk: Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut, trz.
- » Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, (thk: Hasan Abdülmenan), Lübnan, 2004.

ADIYAMAN'DA BİR KABALTI VE KAB (HACI ALİ) CAMİSİ

Yrd. Doç. Dr. Alper ALTIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZ

1673'ten önce muhtemelen Osmanlı döneminde inşa edilen cami, tam olarak bilinmeyen bir nedenle hasar görmüş kitabelerine göre 1673 ve 1923 yılında tadilat geçirmiştir. 1673 tarihli yenilemeden orijinal olarak sadece minaresi kalmıştır. Yazlık mekan mihrap üzerindeki kitabesine göre 1833 yılında eklenmiştir. Sıralı bir şekilde yan yana inşa edilen cami, yazlık mekan ve kabalti yapıları bir bütün olarak değerlendirilmiş, caminin günümüzdeki isminin nereden geldiği konusu incelenmiştir. Daha önceki yayınlarda kitabelerin okunamamasından kaynaklanan sebeplerden dolayı tarihlendirmede yanlışlıklar tespit edilmiştir. Minarede ve yazlık mekanda yer alan iki kitabenin okunması ile doğru tarihlendirilmesine ışık tutmak istenmiştir. Adıyaman'ın merkezindeki tek kabalti da değerlendirilmiştir. Diğer şehirlerdeki kabalti örnekleri verilmiştir. Detaylı bir şekilde incelenen yapının planı üç boyutlu çıkarılarak okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca ahşap kubbeli diğer camilerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Cami, Yazlık Mekan, Osmanlı, Mimari, Kabalti.

ABSTRACT

A Kabalti and Kab (Hacı Ali) Mosque in Adıyaman

The mosque, which was probably built in the Ottoman period before 1673, was damaged for an unknown reason and was renovated in 1673 and 1923. Only the minarets remained originally from the renovation of 1673. The summer place was added in 1833 according to the inscription on the mihrab. The mosque, the summer space and the kabalti structures, which was built side by side in a sequential manner, were evaluated as a whole and the question of where present day mosque's name came from has been investigated. In previous publications, it was determined that there were mistakes in the dating due to the reasons that could not be read inscriptions. It is desired to shed light on the correct dated history by reading two inscriptions on the minaret and the summer place. One kabalti in the center of Adıyaman was also evaluated. Examples of kabalti in other cities was given. Examined thoroughly, the plan of the structure was presented to the reader by has been drawn in 3d.

Keywords: Adıyaman, Mosque, Summer Place, Ottoman, Architecture, Kabalti

Giriş

Adıyaman il merkezinde, Kap Cami Mahallesi 9 Eylül Caddesi ile 1016 Sokağın birleştiği yerin güneydoğusunda yer alan manzume, güneye doğru meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir.

Kab Camisi tek kubbeli bir plana sahiptir (Foto. 1).

Arapça olan “kab” kelimesi; sözlükte uzaklık, mesafe ve küp anlamlarını karşılamaktadır. Bölgede iki sokağı birbirine bağlayan üzeri tonoz örtülü geçitler için “Kab”, “Kabaltı”, “Tetirbe”, “Kantarma”, “Sabat” veya “Abbara” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Kab aynı zamanda Güneydoğu Anadolu bölgesinde tonoz olarak bilinen örtü sisteminin de adıdır. Bunlar genelde tonoz örtülü olduğu için kabaltı denildiğinde tonoz altındaki geçit belirtilmektedir¹. Kent mimarisi açısından önemli bir yere sahip olan kabaltılar; Gaziantep (Foto. 2), Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Mardin, Hatay gibi çevre illerde de mevcuttur. Asıl adı Hoca Ali olan yapı, sonradan Kab Camisi olarak anılmıştır. Hatta bulunduğu mahalle bile bu isimle adlandırılmıştır. Mabedin “kab” ismini alması hamamla caminin arasında yer alan kabaltıdan dolayıdır.

Tarihçe

Yayınlarda ve cami üzerindeki tabelada geçen 1768 tarihi doğru değildir². Cami, minaresindeki H.1084 (M.1673) tarihli kitabesinde yer alan “ceddede” ifadesinden hareketle caminin daha önceden inşa edildiği ve 17. yüzyılda yenilediği anlaşılmaktadır. Bu tür ifadeler, çeşitli doğal afetler sonucu yapının tahrip olması sebebiyle gerçekleştirilen onarım ya da yenilenme faaliyetleri için yazılmaktadır³. Minaredeki kitabeden başka üç kitabe daha mevcuttur. Yazlık mekanın mihrabında bulunan kitabe H.1249 (M.1833) tarihli, caminin beden duvarlarında bulunan iki kitabe ise H.1342 (M.1923) tarihlidir. Tarihlerin birbirinden farklı olmasının sebebi geçirdiği onarım ve yenilemelerden ötürüdür. İlk hali hakkında bilgi mevcut değildir. Yapının ilk banisinin kim bilinmemektedir. 1673’deki yenilemeyi yaptıranın kim olduğu minaredeki kitabeden okunamamıştır. Ancak H.1110 (M.1699) tarihli belgede caminin ismi Hoca Ali olarak geçtiğinden dolayı caminin kurucusu veya onarımı yapan kişi bu zât olmalıdır⁴. 1869-1908 tarihli Osmanlı salnameleri de bu belgeyi desteklemektedir. Belgede ayrıca caminin müstemilatı da verilmiştir⁵. Caminin yazlık mekanı, kitabesine göre Muhammed Ağa oğlu Yusuf Ağa tarafından H.1249 (M.1833) yılında yaptırılmıştır.

Cami ilk yapıldığı haliyle kalmamış eklemelerle ve yeniden inşa edilerek

¹ Közcü, Hamdullah, *Urfa Mimarisinde Kabaltılar*, Şanlıurfa, 2016, 8.

² Sucu, Mustafa, *Adıyaman İli ve İlçeleri, Gaziantep*, 1987, 46; Sucu, Mustafa, *Kültürel ve Turistik Değerleriyle Adıyaman*, İstanbul, 2008, 65; Bayhan, A. A.-Salman, F.-Bayraktar, M.S., “Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-2001”, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2002)*, 1, Ankara, 2003, 82; Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, Adıyaman, 2010, 70; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara 1983, 70.

³ Tüfekçioğlu, Abdülhamit, “Türk Mimarisinde Yazı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, VI, 114.

⁴ BOA, İbnülemin Vakıf Defteri, Dosya No:29, Gömlek No:3319.

⁵ “Hükümet Konağı Caddesi üzerinde altı hücre, bir minare, bir suffe, bir eyvan, bir çeşme, dört bâb anbarı müstemil olan ve ashâb-ı hayrâtdan Hoca Ali Efendi tarafından bina edilmiş bulunan Kab Cami-i Şerifi...” Öztürk, Said, *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, İstanbul, 2006, 293.

bugünlere gelmiştir. Günümüzdeki kubbeli cami H.1342 (M.1923) yılında inşa edilmiştir. Kitabesinde harap olduğundan dolayı Hacı Muhammed Ali tarafından yaptırıldığı geçmektedir. Muhtemelen caminin harap olmasının sebebi Adıyaman'da 1893 yılında meydana gelen Malatya merkezli 9 şiddetindeki deprem olmalıdır⁶. Bu depremde Adıyaman Ulu Camisi'nin de büyük oranda hasar gördüğü bilinmektedir⁷. 1934 yılında minaresinin üst kısmı yıldırım düşmesi sonucu yıkılmış ve daha sonra onarım görmüştür⁸.

2007-2008 yılında VGM tarafından yaptırılan restorasyon çalışmaları ile caminin son onarımı gerçekleşmiştir. Bu onarımda üst örtü tamamen indirilerek elden geçirilmiştir (Foto. 3). Bozulan taşlar yenileriyle değiştirilmiş, son cemaat yerindeki camekan kaldırılmıştır.

Kitabeler

Camide dört kitabe yer almaktadır. 1 nolu kitabe minare girişinin üzerindedir. Bu kitabe son onarıma kadar üzeri sıva ile kapatılmış olduğundan daha önceki araştırmacılar tarafından görülemediği. Taş üzerine hafif kabartılarak işlenmiş olan kitabe, kartuş içerisindedir. Sülüs hatlı yazılar, iki satır halindedir. Günümüzde tam olarak temizlenmediğinden dolayı kitabenin bazı kısımları okunamamıştır. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Foto. 4):

عمر و جدّد هذا البينا

فی تاریخ سنه اربع و ثمانین و الف

Okunuşu: Ammera ve ceddede haze'l bina

Fi tarihi sene erbea ve semanin ve elf (H. 1084)

Türkçesi: Bu bina yenilendi ve imar edildi ...

Tarih sene bin seksen dört (M.1673)

2 nolu kitabe yazlık mekanın mihrap kavsarası üzerinde bulunmaktadır. Sülüs hatlı kitabe iki satır halinde yazılmıştır. İki satır tek kartuş içerisine alınmıştır. Üst satır tahribattan dolayı tam okunamamaktadır. Kitabede şöyle yazmaktadır (Foto. 5):

... وقت اچون ...

محمد اغازاده يوثف اغا ساعى قلدی

فی سنه ۱۲۴۹

برکت ذاده

Okunuşu: ... vakit için ...

⁶ <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/>, (et. 08.09.2015)

⁷ Altın, Alper "Geçmişten Günümüze Adıyaman Ulu Camisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 24, Adıyaman, 2016, 1228.

⁸ Sucu, Mustafa, *Adıyaman İli ve İlçeleri*, 46.

Muhammed Ağazade Yusuf Ağa sai kıldı. Fi sene H.1249

Bereket zade

Türkçesi: ... vakti için ...

Muhammed Ağa oğullarından Yusuf Ağa çalıştı sene M.1833

Bereketoğulları

3 nolu kitabe cami batı kapısının üzerinde yer almaktadır⁹. Taş üzerine yazılan kitabe on üç satırdan meydana gelmektedir. Her bir satır köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen çerçeve içerindedir. Kitabenin üzerinde tuğra şeklinde istiflenmiş Besmele yer almaktadır. Sülüs hatlı kitabede şöyle yazmaktadır (Foto. 6):

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 جناب الله بيورمشدر رسول مجتبا
 قلدى بر صاحب كرم بو امر و ايشته اقتدا
 جامع قاب قديمى ياپدى تجديد ايلدى
 اوله تقوايه رو پت اوله مقبول حدا
 محترم بانيسنى تبريك و تجليل ايلرز
 بعنى مصتافا محمد او سمى مرتضا
 بزل دينار و درمى قلدى رضاالله ايچن
 بو اثر سرداب اولسون كئب ... حيرا
 كل حضور قليل قبله حاجاسن
 بش وقتده قيل نماز بانيسنه ايله دعا
 فائقا بر ضم ايله اظحر قيل تاريخنى
 تاب محشر بويله زيبا اوله ياراب بو بنا
 سنه ۱۳۴۲

İ
S
T
E
M
29/2017

Okunuşu: Bismillahirrahmanirrahim
 Cenab Allah buyurmuşdur Resul-i Mücteba
 Kıldı bir sahib-i kerem bu emr u işde iktida
 Cami-i Kab-ı kadimi yapıdı tecdid eyledi
 Ola takvaya reva pes ola makbul-i Hüda
 Muhterem banisini tebrik ve tebci eyleyiz
 Bani Mustafi Muhammed o semiy Murtaza

⁹ Adıyaman Yüzey Araştırması adlı kitapta bu kitabenin, sehven doğru cephede olduğu ifade edilmiştir. Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, 71.

Bez-i dinar u diremi kıldı rızaullah için
 Bu eser serdap olsun kesb-i ... hayra
 Gel huzur-u kalble nazır-ı kible hacazsın
 Beş vakitte kıl namaz banisine eyle dua
 Faika bir zamm ile azher kıl tarihini
 Tab-ı mahşer böyle ziba ola ya Rab bu bina
 Sene H.1342

Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
 Hazreti Allah'ın seçilmiş resulü buyurmuştur.
 Bir kerem sahibi yaptı, işte bu emre uydu.
 Eski Kab Camiyi yaptı. Yeniledi.
 Takvaya uygun olsun, sonra Allah kabul etsin.
 Saygıdeğer banisini tebrik eder ve yüceltiriz.
 Bani Mustafa o kendisinden razı olunan Muhammed adaşı
 Allah rızası için dinar ve dirhemi dağıttı.
 Bu eser serdap (yer altı odası) olsun çalışarak kazanıp hayra ...
 Huzurlu kalple kibleye bakan hicaza gel.
 Beş vakitte namaz kıl, banisine dua et.
 Faika bir ekleme ile tarihini apaçık söyle.
 Ya rab bu bina mahşer aydınlığında böyle güzel ola
 Sene M.1923

4 nolu kitabe caminin kuzey girişi üzerindedir. İki parçalı taşa işlenen kitabe dışta oluklu ve kaval silmeli çerçeveye sahiptir. Sülüs hatla on iki satır halinde altı beyit olarak yazılmıştır. Beyitlerin her biri numaralandırılmıştır. Satırlar köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen çerçeve içerisinde. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Foto. 7):

بر خرابی رازه دُونْمَشْكَن بُو جامعی سَرْتَسَر
 قَلْدی اَنْشَأ حَاجی مَحْمَد عَلی بَك نامور
 أَطِيبُ امْوَالِن اِبْزَال اِبْتَدی اول مرد كزین
 جُونُ وُجُوهُ بَرّه صَرْف اِبْتَمَك اَكَا اثر پَدَر
 فَضْل الطَّافِكَلَه عَصِيَانِن بَاعْشَلَه يَا غِيَاثُ
 اَوْج بَالَايَه اِبْرَنْجَه نَالْهِي اَيْنَ الْمَقْرُ
 اَحْلِقَارِك كِبْلِنِي جَنَّتْلِي تَبْشِير اِبْدَكُ
 لَحْيِي بَاكُ حَبِيْبِك خَادِمِيْدُر بُو مَكْر

بیشرو رهبر اكا دانشور اولسن جار ياز

روز دستاخيرد اولسون شفيع حيرالبشر

كيم ديلرسنه تاريخ تجديدي بيلمك اي اطا

انا الا عمال بالثبات اوقونسك فحم ايدر سنه ۱۳۴۲

Okunuşu: Bir harab-ı zare dönmüşken bu cami-i serteser

Kıldı inşa Hacı Muhammed Ali Bey namver

Atyeb-i emvalin ibzal etdi ol merd-i güzin

Çün vücuh-i birre sarf itmek ana asar peder

Fazl-ı eltafinla isyanın bağışla ya gıyas

Evcı balaya erince naleyi eyn-el mefer

Ehl-i garın kablını cennetle tebşir eyledin

Lihye-i pak habibin hadimidir bu meğer

Pişrev ü rehber ana danışver olsun çar yar

Ruz u dest ahirde olsun şefi'ü hayru'l-beşer

Kim dilerse tarih-i teccidi bilmek ey ata

İnnemel-amelü binniyet okunsun fehm eder. Sene H.1342

Türkçesi: Bu cami baştanbaşa bir yıkıntılığa dönmüşken,

Meşhur Hacı Muhammed Ali inşa etti (onarttı).

O seçilmiş kişi pek güzel mallarını esirgemedi bol bol sarf etti.

Çünkü takva yönünü büyük eserlere harcadı.

Ey yardım isteyene yardım eden, karşılıksız iyilik ve güzelliklerinle isyanını affet.

Yer en üst noktaya erince inleyip kaçmak nereye?

Binayı yapanın soyunu cennetle müjdeledin.

Meğer bu temiz sakallı peygamberinin hizmetkâridir.

Önde giden rehberin ona dört tarafta bilgi veren olsun

Ahret gününde insanlığın hayırlısı şefaatchi olsun.

Ey ata kim yenilenme tarihini bilmek isterse,

Anlayarak "Ameller niyetlere göredir" okunsun Sene M.1923

Yapının Tanımı

Mimarisi: Muhtemelen manzume olarak bir bütün halinde yan yana sıralı bir şekilde yer alan cami, yazlık mekan ve kabaltı yapıları bulunmaktadır. Batıda camiye de ismini veren 17.20x5.25 m. ölçülerindeki kabaltı, ana caddeyi arkadaki sokağa bağlamaktadır. Ne zaman yapıldığına dair herhangi bir belge veya kitabe mevcut değildir. Üzeri kuzey kenarda çapraz tonozla geriye kalan

kısmı ise kuzey-güney yönünde sivri beşik tonozla örtülmüştür (Foto. 8). Kuzey girişi bugün nispeten sokağın kotu altında kalmıştır. Girişten içeriye doğru birkaç basamaklı merdiven yer almaktadır. Kısmen işlevini sürdüren yapı, günümüzde eklemelerle umumi tuvalet olarak hizmet vermektedir.

Güneybatıya doğru hayli meyilli bir arazi üzerine kurulmuş olan cami günümüzde ibadete açıktır. Batı cephesi dışındaki cepheleri sokağa bakmaktadır. Caminin avlusu yoktur. Batısında 17.90x9.70 m. ölçülerinde yazlık mekan yer almaktadır (Çizim 1). Yazlık mekanın batı cephesi girintili çıkıntılıdır. 10.70 m. ölçülerindeki kible duvarının merkezinden hafif batıya doğru kaydırılmış mihrabı mevcuttur. Yarım daire kesitli, yuvarlak kemerli mihrap kible duvarından hafif taşacak şekilde kısa yapılmıştır (Foto. 9). Yazlık mekanının kuzeydoğu köşesinde mezar taşı vardır.

Yazlık mekanın ve caminin güney cephelerinde mekanlar vardır. Caminin altındaki mekân 12.70x3.35 m. ölçülerinde doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plandadır (Çizim 2). Günümüzde ardiye olarak kullanılan mekânın üstü düz ahşap kirişlerle örtülüdür (Foto. 10). Girişi güneybatı köşededir (Çizim 3). Yazlık mekânın altında camiye gelir getirmesi için yapılan sıralı üç dükkân yer almaktadır (Foto. 11). Dükkanlar yazlık mekanın mihrabının altında yer aldığı için muhtemelen yazlık mekanla aynı tarihte inşa edilmiş olmalıdır. Sivri kemerli açıklıklarla sokağa bakan dükkanlar ortalama 2.20x4.80. m. ölçülerindedir (Çizim 4). Sivri beşik tonozla örtülü dükkanların kuzey cephelerinde birer niş mevcuttur.

Cepheler: Sade görünüşe sahip olan caminin cephelerinde fazla hareket görülmemektedir. Batı ve kuzey cephelerinde düzgün kesme taş, güney ve doğu cephelerinde moloz taş kullanılmıştır (Foto. 12). İçten kasnaksız olan kubbenin dıştan sekizgen bir kasnağı bulunmaktadır. Kasnağın her kenarına birer pencere açılmıştır.

Diğer cephelere nazaran daha özenli yapılan kuzey cephenin merkezinde cümle kapısı, kapının iki yanında birer mihrabiye ve basık kemerli pencere mevcuttur. Basık kemerli yapılan cümle kapısı taçkapı niteliği taşımaz (Çizim 5). Kapının üzerinde müezzin mahfilini aydınlatması için ikiz pencereye yer verilmiştir. Dekoratif kemerli pencerelerin sövelerinde birer sütunce yer almaktadır. Kapı ile ikiz pencereler arasında 1923 tarihli kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı kenarlarda plasterlerle sınırlandırılmıştır. Plasterlerin üzerinde kabartma olarak işlenmiş kartuşlar görülmektedir. Yarım daire nişli, yuvarlak kemerli mihrabiyeler yalın bırakılmıştır. Doğru cephede yer alan üç pencere tepede kısımdadır. Bunun sebebi muhtemelen burada dükkanların bulunmasındandır. Güney cephede biri merkezde diğer ikisi cephe kenarlarında olmak üzere üç pencere mevcuttur. Mihrabın üzerine denk gelen merkezdeki pencere diğerlerinden farklı olarak küçük ve tepede yapılmıştır. Moloz taştan dolayı cephenin belirli yerlerinde ahşap hatıllarla karşılaşılmaktadır. Cephede caminin altındaki me-

kanın aydınlatılması için küçük bir pencere daha açılmıştır. Batı cephede basık kemerli üç pencere ve bir kapı vardır. Kapının üzerinde kuzey cephedeki kitabe ile aynı tarihli bir kitabe daha bulunmaktadır.

Minare: Yazlık mekanın kuzeybatı kenarında yer alan minare, caminin 1673 tarihindeki yenilenme veya onarımdan kalmadır. Zeminden külaha kadar 19.35 m. yüksekliğinde, kare kaideli, silindirik gövdeli tek şerefeli ve konik külahlıdır (Çizim 6). Lentolu girişi kaidenin doğu cephesindedir. Girişin üzerinde kitabe yer almaktadır. Pabucun köşeleri yuvarlatılmıştır. Kalın bir bilezikle gövdeye geçilmiştir. Bileziğin üzeri orijinalinde kabartma olarak palmet motifleri süslenmiş, ancak günümüze sadece bir kısmı gelebilmiştir (Foto. 13). Silindirik sade gövde iki parçadan oluşmaktadır. Bu iki parça, bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. İki parça olmasının sebebi 1934 yılındaki minareye düşen yıldırımın kaynaklanmaktadır. Kılavuz, otuz dördüncü basamaktan sonra taş malzemenin yeni olduğunu ifade etmektedir¹⁰. Şahsi kanaatimize göre minare yıkıldıktan sonra gövdesi uzatılarak şerefesi yeniden yapılmıştır. Çünkü alt parçanın üst kısımlarında yer alan baçını ve baçını yuvaları ile bölgede ekseriyetle şerefe altı bölümlerinde karşılaşılmaktadır. Burada ise gövdenin neredeyse ortasına gelmiştir. Baçınilerin biri dışında tümünün sadece yuvaları kalmıştır (Foto. 14). Minarede bugüne dek varlığını koruyan tek lacivert renkli baçını kuzey cephededir. Şerefe altı silme dizileri ile hareketlendirilmiştir. Şerefe silindirik formudur. Korkulukları taştan yapılmıştır. Üzerinde ajur tekniğinde yapılmış üçer sıra halinde altı kollu yıldız süslemeleri görülmektedir. Silindirik petek gövdeye göre hayli ince yapılmıştır. Güney cephede kaş kemerli kapısı mevcuttur. Petek, konik bir külahla örtülmüştür.

Son Cemaat Yeri: Harimin kuzeyinde yer alan 13.12x3.20 m. ölçülerindeki son cemaat yeri üç kemer gözlüdür. Üzeri içten düz tavan dıştan tek yöne meyilli çatı ile kapatılmıştır. Son cemaat yerine yol kotunun düşük olması sebebiyle kuzeyden girilememekte, bunun yerine doğu ve batıdaki açıklıklardan girilebilmektedir (Foto. 15). Kuzey cephedeki sivri kemerler; kenarlarda duvara bitişik, ortada ise serbest iki sütun üzerine bindirilmiştir. Sütunlar kare kaideli ve silindirik formudur. Yuvarlak kemerli doğu ve batıdaki açıklıkların kilit taşlarında, sarkıt şeklindeki palmet motifleri dikkat çekicidir.

Harim: 12.49x15.96 m. ölçülerindeki mihraba dik dikdörtgen planlı harimin 12.49x12.67 m. boyutlarındaki alanı ahşap kubbe ile geriye kalan yerler ise düz tavanla örtülmüştür. Kubbenin bineceği kareyi oluşturmak için harimin kuzeyine ikisi serbest ikisi duvara bitişik dört ayağın taşıdığı üç sivri kemer yerleştirilmiştir. Serbest ayaklar sekizgen, duvara bitişik ayaklar yarım daire formudur. Kareden kubbeye direk olarak geçilmiş herhangi bir geçiş ögesi kullanılmamıştır (Foto. 16). 12.30 m. çapındaki kubbe ahşap olduğu için fazla ağırlığı

¹⁰ Kılavuz, Bülent Nuri, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005, 67.

yoktur. Bundan dolayı ustalar kubbe geçişi yapmaya gerek görmemiş olmalıdır. Kubbe içten sıvalı dıştan kurşunla kaplanmıştır. Eteklerinde yedi adet yuvarlak kemerli pencere, bir adet kapı vardır.

Harim kuzeyde ve güneyde ikişer, doğuda ve batıda üçer pencere ile aydınlatılmıştır. Pencereler yuvarlak kemerli ve şevli derin niş içerisinde atkı taşı olarak yapılmıştır. Boyut olarak doğudaki pencereler diğerlerinden daha küçüktür. Mihrabın ve cümle kapısının üzerinde de pencereler bulunmaktadır. Camiye giriş iki kapıdan sağlanmaktadır. Cümle kapısı mihrap aksında yer almaktadır (Çizim 7). Tali giriş batı cephenin kuzey kenarındadır.

Caminin en süslü elemanı olan mihrap, yarım daire nişli yuvarlak kemerlidir (Foto. 17). Nişin iki yanında mukarnas başlıklı birer sütunce yer almaktadır. Niş içerisinde süsleme görülmemektedir. Mihrabın çeyrek küre biçimindeki kavsarası sekiz sıra mukarnas dizisi ile doldurulmuştur. Kavsaranın kenarlarına palmet şeklinde sarkıt dizisi yapılmıştır. Mihrabı dışarıda iki sıra geometrik süslemeli bordür çevrelemektedir. Mihrabın batı üst köşesinde sakal-ı şerif mahfazası bulunmaktadır. Mihrabın batısında yer alan klasik tipteki minberin özgün olduğu şüphelidir (Foto. 18).

Kuzey girişinin üzerinde yer alan müezzin mahfili yarım daire şeklinde balkonludur. Duvara bitişik iki ayak üzerine yerleştirilen balkon ahşaptan yapılmıştır. Müezzin mahfilinin duvar içerisinden herhangi bir çıkışı olmadığından dolayı dayama merdivenle çıkılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Adıyaman merkezdeki tarihi camilerden biri olan Kab Camisi'nin tarihçesi hakkındaki yanlışlık belgelerle ve kitabenin bir kısmının okunmasıyla birlikte giderilmeye çalışılmıştır. İlk Osmanlı döneminde 1673'ten önce inşa edilmiş ancak ilk haliyle günümüze gelememiştir. 1673 ve 1923 yılında eski yapı onarılarak veya yenilenerek ibadete açılmıştır. Bu onarımlarda muhtemelen caminin beden duvarlarında pek değişiklik olmamış, değişiklik üst örtüde gerçekleşmiştir. Caminin minaresi, 1673 yılındaki yenilenmesinden veya onarılmasından kalmadır. 1833 tarihli yazlık mekân, caminin batısında yer almaktadır. Yazlık mekânın bir benzeri Adıyaman'da Ulu Camisi'nde mevcuttur. Yazlık mekânlar yaz sıcaklığının aşırı olduğu bölgelerde cemaatin açık havada daha ferah bir ortamda namaz kılma ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Güneydoğu Anadolu bölgesi sıcak bir coğrafya olduğu için çevre illerde de bu mekânların örneklerini görmek mümkündür. Yazlık mekânın batısında yer alan kabaltının tarihi bilinmemektedir.

Kabaltılar, içi kamunun kullanımına açık üstü ise kişisel veya kamusal mülkiyette bulunan şehir mimarisine pratik katkı sağlayan mekanlardır. Kabaltılar, iki sokağı birbirine bağlamakta veya çıkmaz olacak bir yolu altından geçit imkânı vererek sokağa dönüştürmektedir. Bu pratik faydasının yanı sıra aynı zamanda çok sıcak olan şehirlerde dar sokaklar ile birlikte güneşten gölgelik

yaparak korunmayı da sağlamaktadır. Dikdörtgen planda koridor şeklinde olan kabaltıların üzeri ekseriyetle çapraz veya beşik tonozla örtülüdür. Bazı örneklerde ise ahşap kirişli düz tavan ile kapatılmıştır. Kabaltılar çoğunlukla buldukları sokakla birlikte adlandırılmıştır. Şanlıurfa'daki kabaltılar ise üstünü konut olarak kullanan ailelerin ismi ile anılmaktadır¹¹. Adıyaman'daki Kab Camisi yanındaki kabaltı günümüze özgünlüğünü koruyarak gelen yegâne örnektir. Kabaltılar, korunmaya alınmamasından dolayı yok olmaktadır. Bu eserlerimizi gelecek kuşaklara aktarabilmek için tüm kabaltıların envanteri çıkarılarak koruma altına alınması gerekmektedir. Kabaltılar, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde "köprü", "köprüeğmesi", "geçit" gibi çeşitli isimlerle anılarak görülmektedir. Bu mimari eserler sadece Anadolu'ya has değil Avrupa'da da mevcuttur. İtalya'nın eski şehirlerinde tıpkı Anadolu'daki örneklerle benzer kabaltılar karşımıza çıkmaktadır (Foto. 19).

Cami tek kubbeli bir plandadır. Bu plan tipi Osmanlı mimarisinde oldukça sık uygulanmıştır. Ancak diğer camilerden kubbede kullanılan malzeme ve kubbenin harimin belirli bir kısmını örtmesi yönünden ayrılmaktadır. Genelde tek kubbeli camiler kare harimlidir. Kubbe mekânın tamamını örtmektedir. Burada ise mekân kuzey-güney yönünde dikdörtgen biçimde olduğu için kubbe mekânın güney kısmını örtmektedir. Kuzeyde kalan düz tavanla kapatılmış alan sanki harim içerisinde tasarlanmış son cemaat yeri gibidir. Sade olarak yapılan camide süsleme belirli mimari elemanlarda yoğunlaşmaktadır. Caminin mihrabında yer alan geometrik ve bitkisel süslemelerden dönem ayrımı yapmak güçtür. Ancak detaylı bakıldığında mihrabın eski camiden kaldığı düşünülebilir. Çünkü yan bordürler yer yer kesilmekte ve üstte sonlanmaktadır. Üstte olması gereken bordür sakalı şerif mahfazası kenarlarına yapılmıştır. Buradaki hataların ustadan değil yanlış onarımdan kaynaklandığı söylenebilir. Son cemaat yerindeki sarkıt şeklindeki "s" ve "c" kıvrımlarından müteşekkil eklektik üslupta yapılan süslemelerin bir benzeri Adıyaman Ulu Camisi'nde de görülmektedir. Caminin minaresinde bulunan lacivert çini, Güneydoğu Anadolu minarelerinde görülen bir uygulamadır. Minarelerin şerefe altlarında yer alan tabak biçimindeki çinilere, yörede "baçini" denmektedir. Çiniler, yüzeye oyuk açılıp çivi ile mihlanarak tutturulmaktadır. Baçiniler Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Bayburt gibi illerde de mevcuttur¹². Kab Camisi'nin minaresinde lacivert renkli baçini kullanılmışken, Adıyaman Çarşı Camisi'nin minaresinde yeşil renkli baçiniler görülmektedir. Şanlıurfa'da ise genelde mavi renkli baçiniler görülmektedir¹³.

¹¹ Mızrak, Remzi, "Şanlıurfa Kabaltıları (Sabat-Abbara)", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi ve Turizm Dergisi*, 13, Şanlıurfa, 2012, 31.

¹² Altın, Alper, *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015, 1419.

¹³ Arslan, Muhammet, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009, 211.

Günümüzdeki caminin en dikkat çeken yeri ahşaptan yapılmış olan kubbe-sidir. Ahşap kubbe geleneğinin kökeni Türklerde Orta Asya'ya kadar uzanmak-tadır. Türklerin yurt veya topak ev adını verdikleri çadırları kubbe biçimindedir (Foto. 20). Kerege denilen ahşap kafeslerin üzerine yerleştirilen uç çubukları-nın üstte çangarak adı verilen kasnağa geçirilmesi ile kubbe oluşmaktadır¹⁴. Bundan hareketle pek çok araştırmacı Türkler'in kullandığı topak evlerin kâgîr mimariye ilham kaynağı olduğu görüşündedir. Özellikle J. Strzygowski kubbenin mimari unsurunun Orta Asya'da kullanılan Türk çadırlarından geldiğini ileri sürmektedir¹⁵. Türklerin yerleşik yaşama geçişi ile birlikte çadırın bu örtüsünü evlerine ve mabetlerine taşımışlardır¹⁶. Bindirmeli ahşap kirişlerin kademeli bir şekilde yukarıya doğru daraltılarak kaydırılması ile yapılan bu örtüye "kırlangıç örtü" veya "tüteklikli örtü" denilmektedir¹⁷. Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu bölgelerinden Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Kars, Artvin ve Bitlis gibi illerinde sivil ve dini mimaride karşılaşılan bir örtü biçimidir¹⁸.

Anadolu'daki camilerin kubbelerinde ekseriyetle hafif olması sebebiyle tuğ-la malzeme tercih edilmektedir. Bunun yanında taş kubbeler de görülmektedir. Ahşap ise bu iki malzemeye yardımcı malzeme olarak kubbeye kalıp için kulla-nılmaktadır. İslam mimarisinde ahşap kubbenin en bilinen örneği Kudüs'te yer alan Kubbetü's Sahra'dır (685-691). 20.44 m. çapındaki çift cidarlı ahşap kubbesi latalar üzerine oturtulmuştur¹⁹. Nadir de olsa Anadolu'da birkaç cami ahşap kubbeye sahiptir. 1777-1778 yıllarında I. Abdülhamid'in Tahir Ağa'ya in-şa ettirdiği Beylerbeyi Camisi'nin 15 m. çapında ahşap kubbesi vardır. Bu kub-be 1983'te çıkan yangında tamamen yanmış ve yerine betonarme bir kubbe yapılmıştır²⁰. Bunun yanı sıra Amasya Gümüşlü (1326) İstanbul Sa'dabad (1722), (Foto. 21) İstanbul Ertuğrul Tekke (1887) Çorum Ulu camilerinde de ahşap kubbe kullanılmıştır. Ahşap kubbeler, küçük ölçekli şadırvan kubbelerin-de de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴ Bozkurt, Nebi, "Çadır", *TDVİA*, 8, İstanbul, 1993, 160.

¹⁵ Strzygowski, Josef, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, Ankara, t.y., 43

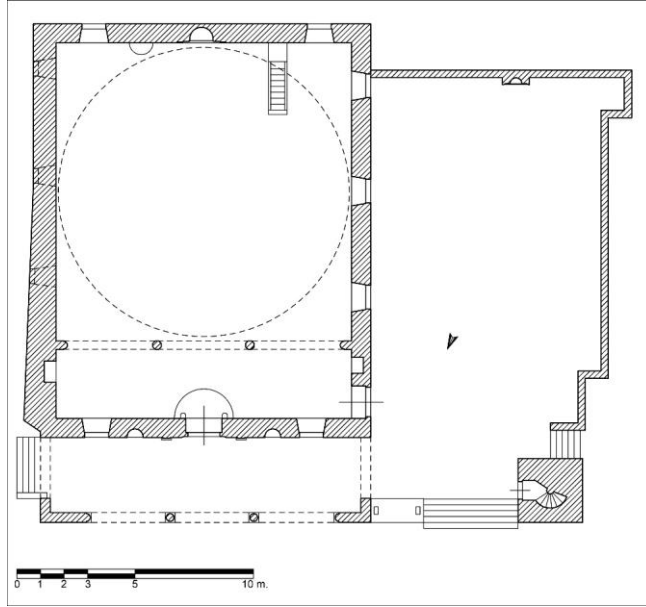
¹⁶ Akın, Günkut, "Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami Ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü". *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, 330.

¹⁷ Özkan, Haldun, "Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırlangıç Örtünün Kuruluşu Ve Son Kırlangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, Erzurum, 2012, 21

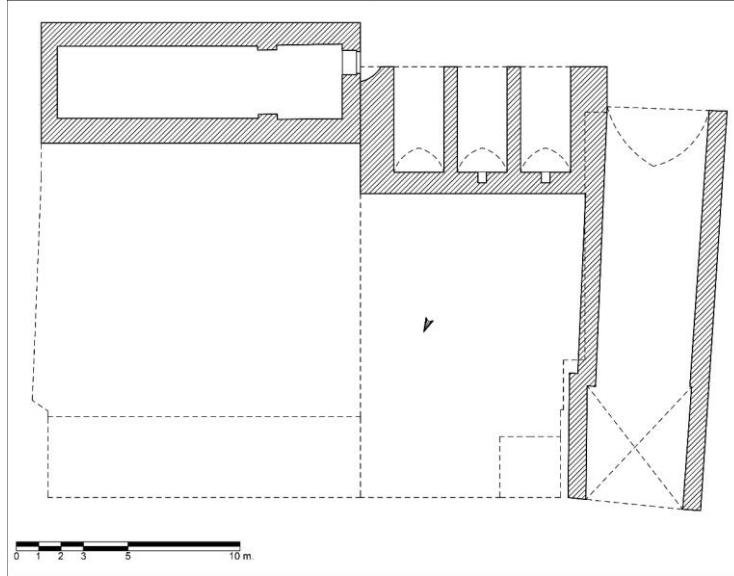
¹⁸ Karpuz, Haşim, *Erzurum Evleri*, Ankara, 1984, 28.

¹⁹ Bozkurt, Nebi, "Kubbetü's Sahre", *TDVİA*, 26, Ankara, 2002, 307.

²⁰ Mülayim, Selçuk, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, 6, İstanbul, 1992, 75-77.

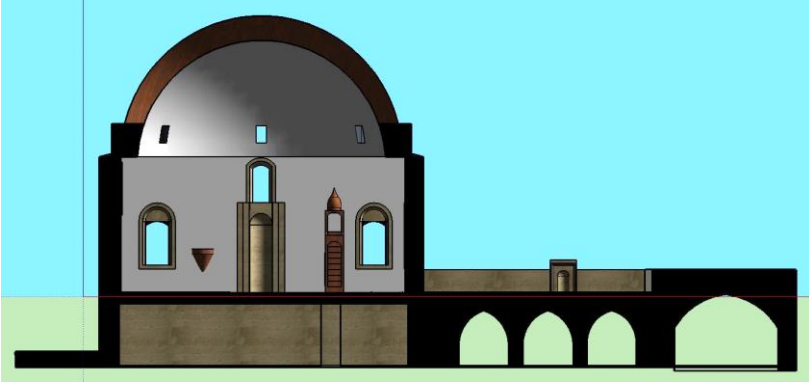
Çizim 1 Kab Camisi Plan

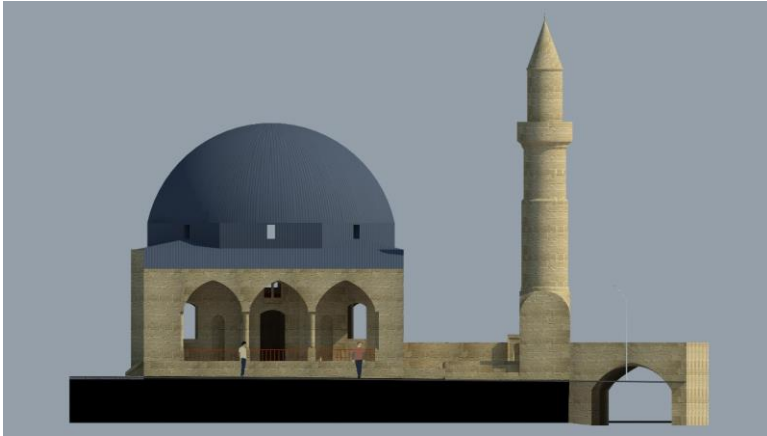
Çizim 2 Kab Camisi Alt Kat Plan

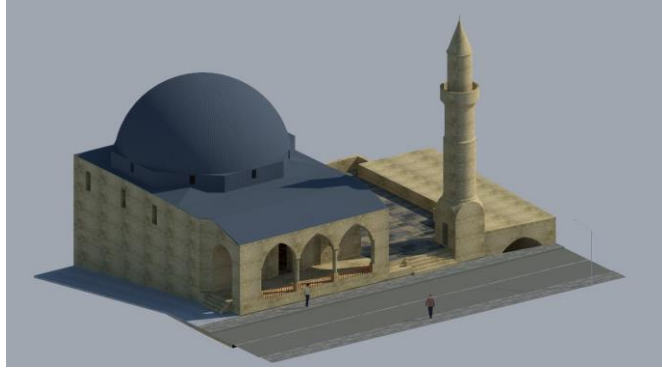
Çizim 3 Kab Camisi Güney Batıdan Genel Görünümü

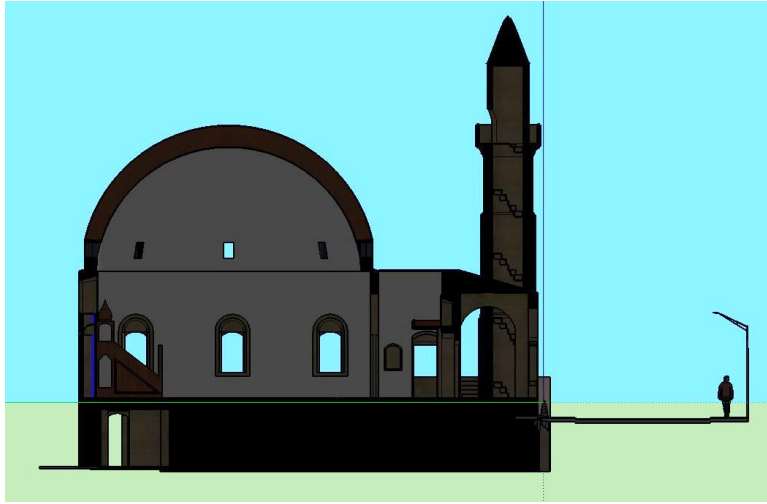
Çizim 4 Kab Camisi Doğu-Batı Kesit

Çizim 5 Kab Camisi Kuzey Cephe

Çizim 6 Kab Camisi Kuzey Doğudan Genel Görünümü

Çizim 7 Kab Camisi Kuzey-Güney Kesit

İ
S
T
E
M
29/2017

Foto. 1 Kab Camisi ve Kabaltı Genel Görünümü

Foto. 2 Gaziantep Şeyh Fethullah Camisi Yanındaki Kabaltı

Foto. 3 Kab Camisi 2007 Restorasyonunda Üst Örtünün Onarımı (Şanlıurfa Koruma Kurulu'ndan)

Foto. 4 Kab Camisi 1 Nolu Kitabe

Foto. 5 Kab Camisi 2 Nolu Kitabe

Foto. 6 Kab Camisi 3 Nolu Kitabe

Foto. 7 Kab Camisi 4 Nolu Kitabı

Foto. 8 Kab Camisi Yanındaki Kabaltı

Foto. 9 Yazlık Mekan Mihrabı

Foto. 10 Caminin Altındaki Ardiye Olarak Kullanılan Mekan
(Şanlıurfa Koruma Kurulu'ndan)

Foto. 11 Yazlık Mekanın Altındaki Dükkanlar

Foto. 12 Kab Camisi Doğu Cephesi

Foto. 13 Minare Süsleme Detayı

Foto. 14 Minare Üzerindeki Baçını

Foto. 15 Kab Camisi Son Cemaat Yeri

Foto. 16 Kab Camisi Kubbesi

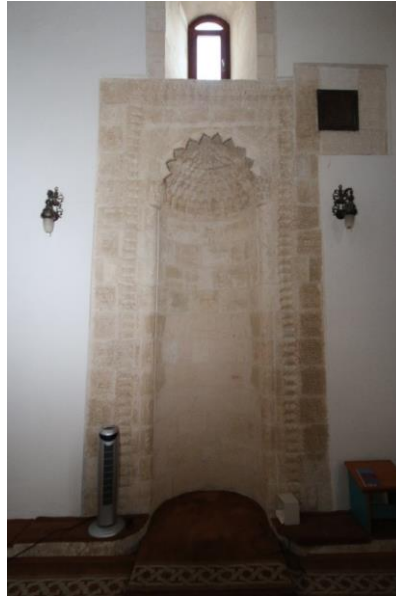

Foto. 17 Kab Camisi Mihrabı

Foto. 18 Kab Camisi Harim Genel Görünümü

Foto. 19 İtalya San Gimignano'da Bir Kabaltı Örneği

Foto. 20 Yurd (Topak Ev, Türk Çadırı) İskeleti (<http://astana.all.biz'den>)

Foto. 21 İstanbul Sa'dabad Camisi Ahşap Kubbesi
(Kübra İnşaat, Salar'dan)

Kaynaklar

- » Akın, Günkut, "Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü". *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, 323-354.
- » Altın, Alper, "Geçmişten Günümüze Adıyaman Ulu Camisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 24, Adıyaman, 2016, 1224-1268.
- » Altın, Alper, *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015.
- » Arslan, Muhammet, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.
- » Bayhan, A. A.-Salman, F.-Bayraktar M.S., "Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-2001", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2002)*, C.1, Ankara, 2003, 81-98.
- » Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, Adıyaman, 2010.
- » Bozkurt, Nebi, "Çadır", *TDVİA*, 8, İstanbul, 1993, 158-162.
- » Bozkurt, Nebi, "Kubbetü's Sahre", *TDVİA*, 26, Ankara, 2002, 304-308.
- » Karpuz, Haşim, *Erzurum Evleri*, Ankara, 1984.
- » Kılavuz, Bülent Nuri, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005.
- » Közcü, Hamdullah, *Urfa Mimarisinde Kabaltılar*, Şanlıurfa, 2016.
- » Mızrak, Remzi, "Şanlıurfa Kabaltıları (Sabat-Abbara)", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi ve Turizm Dergisi*, 13, Şanlıurfa, 2012, 29-32.
- » Mülayim, Selçuk, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, 6, İstanbul, 1992, 75-77.
- » Özkan, Haldun, "Geleneysel Erzurum Evlerinde Kırlangıç Örtünün Kuruluşu Ve Son Kırlangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, Erzurum, 2012, 19-37.
- » Öztürk, Said, *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, İstanbul, 2006.
- » Strzygowski, Josef, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, Ankara, t.y., 1-118
- » Sucu, Mustafa, *Adıyaman İli ve İlçeleri*, Gaziantep, 1987.
- » Sucu, Mustafa, *Kültürel ve Turistik Değerleriyle Adıyaman*, İstanbul, 2008.
- » Tüfekçiöğlü, Abdülhamit, "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, Ankara, 2002, 106-119.
- » Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c.1, Ankara 1983.
- » <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/>

OSMANLI KİTAP KABI ŞEMSELERİNDEKİ SERBEST DOLANTI BULUT MOTİFİ ÖRNEKLERİ

Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Osmanlı kitap kaplarının en temel ve merkezî süsleme unsuru, şemседir. Kapak ve mikleblerin merkezinde bulunan şemseler, tarih boyunca birbirinden farklı pek çok motifle tezyin edilmiştir. Bu motiflerden biri de; *bulut motifi* olup, köken itibariyle, Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılan *gök ejderiyle* bağlantısı bulunması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışma, çeşitli müze ve kütüphanelerde yer alan Osmanlı kitap kaplarının kapak ve mikleb şemselerindeki *serbest dolantı bulut motiflerinin* örneklerini ortaya koymak üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın giriş kısmında bulut motifinin çeşitleri, tarihî serüveni, kökeni ve Osmanlı cild sanatındaki kullanımı hakkında bilgiler verilmiş, ardından üzerinde çalışılan kitap kabı şemselerindeki serbest dolantı bulut motiflerinin tespit edilen 8 tipi çizim marifetiyle tablo içerisinde sunulmuştur. Devamındaki tablolarda ise her bir tipin tanımlaması, örnekleri ve cild tekniği yer almaktadır. Bu çalışmada amaç; kitap kabı şemselerinde kullanılan bulut motiflerinin çeşitliliğini ortaya koymak, motiflerin yer aldığı şemselerin tekniklerini tespit etmek ve Osmanlı Cild Sanatında bulut motifinin kullanımı hakkında ilmi bir birikim oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Cild Sanatı, Şemse, Bulut Motifi, Serbest Dolantı Bulut Motifi, Ejder.

ABSTRACT

Examples of Free Cloud Ribbon Motifs in Medallions of Ottoman Bookbinding

The most basic and central decoration element of the Ottoman bookbinding is the medallion. The medallions which located in the center of the cover and the envelope flap, have been decorated with many different motifs throughout history. One of these motifs is cloud motif, it is important in point of its connection with the sky dragon which is regarded as the origin of water, abundance and re-birth in Turkish mythology.

This study is prepared to reveal the examples of free cloud ribbon motifs on cover and envelope flap medallions of Ottoman bookbinding that located in various museums and libraries. At the beginning of the work, the varieties of the cloud motif, its historical adventure, its background and its use in the art of Ottoman bookbinding are given. 8 types of free cloud ribbon motifs of medallions of bookbinding that are worked on, are presented with drawing in the table. In the following tables, description, examples and bookbinding technique of each type are included. The purpose of this study is to reveal the diversity of cloud

motifs used in medallions of bookbinding, to determine the techniques of the medallion on which the motifs and to create a scientific knowledge about the use of the cloud motif in Art of Ottoman Bookbinding.

Keywords: Art of Ottoman Bookbinding, Medallion, Cloud Motif, Free Cloud Ribbon Motif, Dragon.

Giriş

Arapça Güneş mânâsındaki “شمس” kelimesinden türeyen şemse, kapak ve mikleblerin merkezinde bulunan formlara verilen isimdir. Osmanlı kitap kaplarının en temel ve merkezî süsleme unsuru olan şemseler, diğer dönem cildlerinde de sıkça görülmekte olup yüzyıllara göre form farklılıkları göstermektedirler. Tarih boyunca dönem karakterine uygun farklı motiflerle tezyîn edilmiş cild şemselerinde kullanılan motiflerden biri de *bulut motifli* olmuştur.

Bulut motifinin kitap kaplarında kullanımı hakkında çok az müstakil çalışma¹ yapılmış olduğundan, çalışmamızda 13 müze ve kütüphanede² tespit edilen bazı Osmanlı kitap kabı şemselerinde yer alan serbest dolantı bulut motiflerini ele aldık. Tespit edebildiğimiz örnekler rehberliğinde cild şemselerinde yer alan serbest dolantı bulut motiflerinin, tasarım farklılıklarını göz önüne alarak bir tasnifini oluşturmaya çalıştık. Tasnif sonucunda 8 tip elde ettik.

¹ Alana dair tespit edebildiğimiz yayınlar: Déroche, François, “Bookbinding”, *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, ... 2006, ss.253-310; Alparslan, Ebru, “Geleneksel Süsleme Motiflerinden “Bulut Motifi” ve El Yazması Eser Ciltlerinde Bulunan “Bulut Şemseler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII, 41(2015): 665-674. Bu yayında, 2 arşiv (Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Vakıf Kayıtlar Arşivi) ve 2 kütüphane (Vahit Paşa YEK, Zeytinöğlü İlçe H.K.)den alınan 12 yazma eserin cildi incelenmiştir.

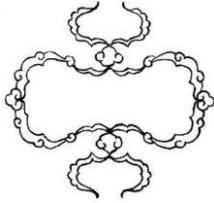
² *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Süleymaniye YEK, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Konya Bölge YEK, İnebey YEK, Raşit Efendi YEK, Hasan Paşa YEK, Ziya Bey YEK, Amasya YEK, Tire Vakıf Necip Paşa Kütüphanesi, Ankara Etnografya Müzesi, Antalya Müzesi.* Örneklerin tespitinde istifade edilen tez ve kitaplar şunlardır; Tezler: Maraşlı, Savaş, *Amasya İl. Bayezid İl Halk Kütüphanesi’ndeki XV. ve XVI. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Kayseri 2005; Durmuş, Seher, *Bursa Eynebey Kütüphanesi’ndeki XVI. Yüzyıl ve Sonrası Türk Cildleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005; Edis, Arife, *Tire Necip Paşa Kütüphanesi’ndeki Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2006; Karaman, Gülçin, *Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi’ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ Sos. Bil. Ens., Ankara 2006; Güleç, Ayla, *Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Seçilmiş Klasik Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul 2007; Sarıtepe, Sümeyye, *Sivas Ziya Bey Kütüphanesi’ndeki Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007; Dülger, Fazilet, *Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Yazmaları Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2008; Doğan, Kadriye, *Ankara Etnografya Müzesi’nde Bulunan Bazı Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2008; Budak, Ayşe, *Konya Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi’ndeki XV-XVI. Yüzyıl Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sos. Bil. Ens., Kayseri 2009; Karakoç, Ayşen, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde Bulunan Şemseli Yazma Kur’an Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ Sos. Bil. Ens., Sakarya 2010; Alav, Zeliha, *Antalya Müzesi’nde Yer Alan El Yazması Kur’an’ı Kerimlerin Süsleme Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sos. Bil. Ens., Isparta 2011; Şahin, Betül, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’ndeki Halil Hamit Paşa Koleksiyonu’na Ait Osmanlı Cildleri’nden Bazı Örnekler*, NEÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2013; Çakmak, Yasin, *Bursa İnebey Kütüphanesi’nde Bulunan Ulu Cami Koleksiyonuna Ait Yazma Eserlerin Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul 2013; Boydak, Fatma Şeyma, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi’nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya 2014; Kara, Hacer, *Konya Mevlana Müzesi Müzeli Eserler Bölümünde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2015. Kitaplar: Çiğ, Kemal, *Türk Kitap Kapları*, İstanbul, 1971; Özen, Mine Esiner, *Türk Cilt Sanatı*, Ankara, 1998; Özbek, Yıldırım, *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Kitap Kapakları*, Kayseri, 2005.

Makalemizde bulut motifinin çeşitleri, tarihî serüveni, kökeni ve Osmanlı cild sanatındaki kullanımı hakkında bilgi verdikten sonra, tespit edilen örnekler, çizimler eşliğinde sunulmuş, değerlendirme ve sonuçla makale tamamlanmıştır.

Bulut Motifi

Selçuklularda şu ana kadar örneğine rastlanmayan ancak XV. yüzyıl Herat ve Şiraz ekolünün sıkça kullandığı bulut motifinin, Türk sanatına Osmanlılar zamanında Timurular'la olan münasebetler sırasında Herat, Şiraz ve Tebriz Ekolü ile gelmiş olması muhtemel görünmektedir³.

Bulut motifi, çiziliş ve kullanılış yerine göre ikiye ayrılır. İki, desenin çıkış noktalarına esas teşkil etmek ve minyatürlerde gökyüzündeki bulutu temsil etmek için kullanılan **yığma bulut** (Çizim 1), ikincisi ise desene bir çeşni katmak ve onu yeknesaklıktan kurtararak desene bir cazibe kazandırmak amacıyla zemini paftalara ayırmak, desen içinde sapları bağlamak gibi amaçlarla kullanılan **dolantı bulut** motifidir. Dolantı bulut motifi, kendi içinde *serbest dolantı* (Çizim 2), *ayırma dolantı* (Çizim 3), *ortabağ*, *tepelik*, *hurde bulut* olmak üzere beş çeşide ayrılır⁴.

		
Çizim 1: Yığma Bulut Motifi	Çizim 2: Serbest Dolantı Bulut Motifi	Çizim 3: Ayırma Dolantı Bulut Motifi

Bulut motifine çıkış yeri olarak Çin gösterilir. Bu nedenle motif, “*Çin Bulutu* (*Chinese Cloud*)” olarak da anılır⁵. *Çiğ*⁶ ve *Moğol Düğümü*⁷ olarak da isimlendirilmiştir.

Bulut motifinin tezyînâtımızda en erken Sultan II. Bayezid dönemi (1481-1512)nde yazılan Hattat Şeyh Hamdullah'a ait 899/1494 tarihli yazma (TİEM: 402)⁸da görüldüğü bilinmekteydi⁹. Ancak bu görüş Aziz Doğanay'ın bulut moti-

³ Doğanay, Aziz, *Osmanlı Tezyinatı: Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604*, İstanbul, 2009, s.87.

⁴ Birol, İnci Ayan, Derman, F. Çiçek, *Türk Tezyîni San'atlarında Motifler*, İstanbul, 2008, s.153-154.

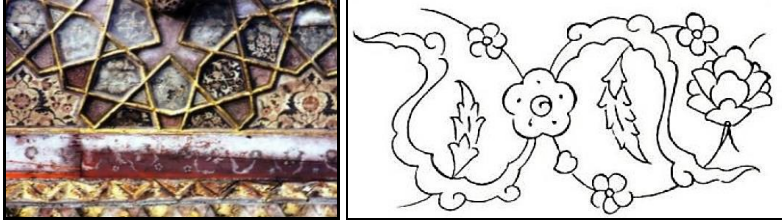
⁵ Birol, Derman, *Türk Tezyîni San'atlarında Motifler*, s.153.

⁶ Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1975, s. 513.

⁷ H. Örcün Barışta, 25-27 Eylül 1998 tarihli X. Milli Türkoloji Kongresi'nde belirtmiştir (Doğanay, Aziz, “Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri”, *Divan İlimi Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1 (1999):226).

⁸ Bu eser, bulut motifinin tezhipli eserlerde görülen ilk örneğidir. Bk. Işık, Zeynep, *Süleymaniye Kütüphanesi XVI. Yüzyıl Mushafalarında Bulut Motifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sos.

finin bu yazmadan yaklaşık 40 yıl önce inşa edilmiş olan Bursa'daki *Sultan II. Murad Türbesi*'nde (inşa tarihi 855/1451) bulunduğunu tespit etmesiyle geçerliliğini yitirmiştir. Motif, mezkûr türbenin saçağındaki kalemîşi bezemelerde (Resim 1-Çizim 4) hatâî grubu motifleriyle beraber dolantı formunda bulunmaktadır¹⁰.

Resim 1 – Çizim 4: Sultan II. Murad Türbe saçağı kalemîşi bezemesi ve detay çizimi (Aziz Doğanay'dan).

Bulut motifinin şekli itibarıyla tabiat kökenli olduğu söylenmektedir¹¹. Ancak biz bulut motifinin bizzat ejderden neşet etmiş olabileceğini düşünmekteyiz¹². Çünkü ejder ve bulut piktogramları¹³ birlikte tasvir edilmiş¹⁴ olup ejderin bulutlar vasıtasıyla yağmuru yağdıran bir sembol oluşu Anadolu Türk inançlarında kuvvetle devam etmiştir. *Bulut ejderhası (Semavî ejder)* tasavvuru da, zaman zaman minyatürlerde yer almaktadır (Resim 2)¹⁵. Ejder, Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılmış¹⁶, Göktürkler de, yaz dönüşümü sırasında semavî su tanrısı denen ejdere kurban vermişlerdir¹⁷.

Celal Esad Arseven; *ejderhanın, yağmurları yağdıran veya fırtınaları yapan bir kudret sayıldığı için bulut şeklinde de tasvir edildiğini* ve bir yılan şekli verilen bu motifin bazı yerlerine küçük ve kıvrımlı kuyruklar halinde parçalar ilave edilerek Türk bezemelerinde çokça kullanıldığını ifade etmiştir¹⁸. Farsların ise bu motife *İslimî-i Mârî* demelerinden, motifin doğudaki kökeninin tabiattaki yağmur bulutlarına değil ejderhaya dayandığı anlaşılmaktadır¹⁹. Buradan da ejderin gök, su ve nihâî olarak bulutla bağlantısını anlamak mümkün olmaktadır.

→ →

Bil. Ens., İstanbul 2007. Ayrıca bkz. Küpeli, Gülnihâl, *II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı*, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi, MSGSÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2007.

⁹ Mahir, Banu, "II. Bayezid Dönemi Nakkashanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", *Türkiyemiz*, İstanbul, 60 (1990): 4-9.

¹⁰ Doğanay, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlik Örnekleri", s.226, 231; Doğanay, Aziz, "Bulut Motifi", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, 2012, s. 469-470.

¹¹ Birol, Derman, *Türk Tezyîni San'atlarında Motifler*, s.153.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk.: Boydak, Fatma Şeyma, "Bulut Motifinin Köken İtibarıyla Ejderle Bağlantısı Üzerine", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya, 2017, Baskıda.

¹³ **Piktogram:** Kimi yazı sistemlerinde bir kavramın karşılığı olarak kullanılan şekil (Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2012, s. 368).

¹⁴ Çaycı, Ahmet, "Asya'dan Anadolu'ya Uzanan Serüven: Çarkı Felek ve Ejder Birlikteliğinin Nadir Bir Örneği", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara, 2006, s. 130.

¹⁵ Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya, 2014, s. 50.

¹⁶ Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, 2011, s. 155.

¹⁷ Esin, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978, s. 100.

¹⁸ Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 513.

¹⁹ Doğanay, Aziz, "Tezyinat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, 41, 82.

Resim 2: Acâibü'l-Mahlûkât'ta bulutlar arasında ejderha, TSMK A:3632, v.123b (Yaşar Çoruhlu'dan).

Resim 3: Fatih Albümü'ndeki ejder biçiminde bulutlar, TSMK H:2153, v.70b (Yaşar Çoruhlu'dan).

Bulut motifinin yaygın kullanılan türünün (Çizim 6) kanaviçesinin çizim şeklinin (Çizim 5) ejderin çizilişi ile hemen hemen aynı olup ejderhaya çok benze-mesi²⁰ de bu husustaki bir diğer dayanağımız olmaktadır.

<p>Çizim 5: Serbest dolantı bulut motifi kanaviçesi (İnci Ayan Birol'dan)</p>	<p>Çizim 6: Serbest dolantı bulut motifi (İnci Ayan Birol'dan)</p>

Osmanlı Cild Sanatında Bulut

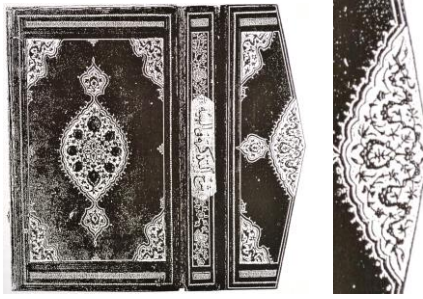
Selçuklu cildlerinde şu ana kadar örneğine rastlamadığımız bulut motifinin Osmanlı cild sanatında tespit edilmiş en erken örneği, TSMK A:3314'de kayıtlı II. Bayezid döneminde 1475'e tarihlenen eserin cildir (Resim 4-5)²¹. Bulut motifi, cildin köşebendinde²² ve mikleb²³ şemsesinde dolantı formunda bu-

²⁰ Doğanay, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", s.225; Doğanay, "Bulut Motifi", s. 467.

²¹ Raby, Julian, Tanındı, Zeren, *Turkish Bookbinding in The 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, London, 1993, s.83.

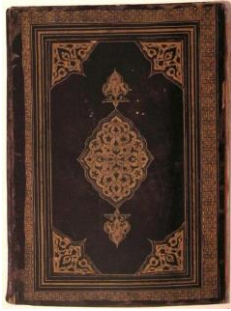
²² **Köşebend:** Kapağın dört köşesindeki zencirelere bitişik iki yanı düz, içe bakan yanı dendanlı ya →→

lunmaktadır²⁴.

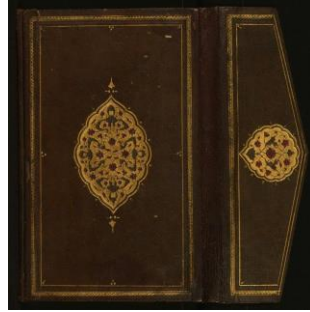

Resim 4-5: TSMK A: 3314, Arka kapak ve mikleb, mikleb şemsesi
(Julian Raby ve Zeren Tanındı'dan).

Diğer erken örnekler ise TİEM: 450'de kayıtlı 1313-14 tarihli Mushaf'ın XV. yüzyıl tarihli cildi²⁵ (Resim 6) ve Walters Art Gallery: 591'de kayıtlı Bursa'da 1512'de tamamlanmış eserin cildidir (Resim 7)²⁶. İlk örnekte bulut köşebend-lerde iken, ikinci örnekte köşebend bulunmayıp, bulut, kapak şemsesinde $\frac{1}{4}$ oranında simetrik olarak görülmektedir.

Resim 6: TİEM: 450.

Resim 7: Walters Art Gallery: 591.

Bulut motifi, klâsik dönemde de çokça kullanılmakla beraber özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl cildlerinde kendine özel ve geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Ayırma dolantı bulut ve serbest dolantı bulutlar genellikle bu dönem bulut tasarımlı cildlerin başlıca iki farklı desen kurgusunu meydana getirmişlerdir. Özellikle kapak ve mikleb şemseslerinde ayırma dolantı bulutlarla $\frac{1}{2}$ veya $\frac{1}{4}$ oranında

→ →
da dilimli olan süslü üçgen kısımdır (Özcan, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Ankara, 1990, s.5).

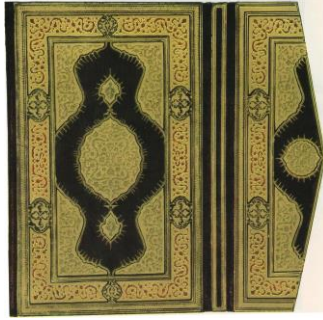
²³ **Mikleb:** Cildlerde alt kapağa sertâb ile bağlanıp, üst kapak ile kitap arasına girerek sayfa kenarlarını koruyan, ucu sivri parça (Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul, 1985, s.46).

²⁴ Boydak, Fatma Şeyma, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2014, s. 49; Boydak, Fatma Şeyma, "Fâtiḥ Devri Cild Sanatı", V. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Isparta, 3 (2016): 235.

²⁵ Tanındı, Zeren, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, İstanbul 2010, s.98, Kat. 58.

²⁶ Raby, Tanındı, *Turkish Bookbinding in The 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, s.103.

simetrik tasarımlar oluşturulmuştur (Resim 8).

Resim 8: TSMK A: 327.

Serbest dolantı bulutlar ise genellikle şemselerin yatay veya dikey ekseninde uzanmış, S formda kıvrımlı halde, alanı yeknesaklıktan kurtarma amaçlı kullanılmıştır. Bu desen tasarımında hatâî grubu motifleri ve rûmî de buluta eşlik etmişlerdir (Resim 9).

Resim 9: Hasan Paşa YEK:1175.

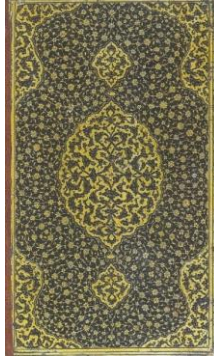
Salbek, köşebend ve kapağı çevreleyen zencireklerde de bulut motiflerini görmek mümkündür. Buralarda da motif gerek yalnız gerekse diğer motif gruplarıyla beraber, dolantı formda kullanılmıştır.

Kapak ve mikleb şemselerinde genellikle bulut tasarımı bakımından uyum vardır. Mesela, cildin kapak şemsesi serbest dolantı bulut motifi ile tezyîn edilmişse, mikleb şemsesinde de serbest dolantı bulut tercih edilmiştir.

Klâsik oval şemselerde görülen bulut tasarımların haricinde özellikle XVII. yüzyılın dikdörtgen formdaki şemselerinde de gerek hatâî grubu motifleri ve rûmîlerle gerek sadece bulutun sıvama olarak kullanıldığı farklı tasarımlar görülmektedir.

XVIII. yüzyıl lâke cildlerde de bulutlu tasarımla karşılaşmaktayız²⁷. Özellikle TSMK EH: 2851'de kayıtlı 1540 tarihli *Kırk Hadis*'in cildi (Resim 10), şemse ve köşebendleri bulut motifi tezyînâtılı çok güzel bir örnektir.

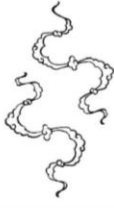
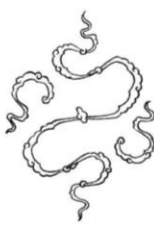
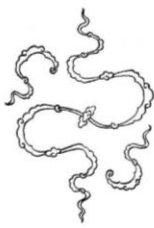

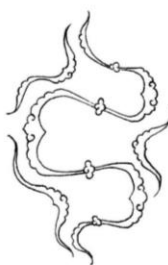
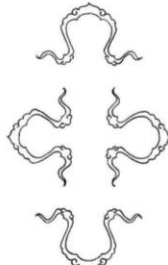
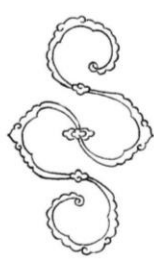
²⁷ Boydak, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler, s. 49-50.

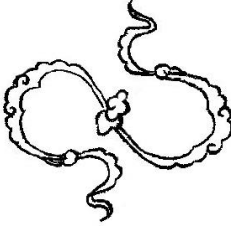

Resim 10: TSMK EH: 2851.

Cild Şemselerinde Tespit Edilen Serbest Dolantı Bulut Motiflerinin Çeşitleri

Çalışma kapsamına alınan eserlerin kapak ve mikleb şemselerinde serbest dolantı bulut motifinin 8 tipini tespit etmiş bulunmaktayız (Tablo 1). Tiplerin 7(Tip 2-8)'si kapak şemselerinde, 1(Tip: 1)'i ise mikleb şemselerinde görülmektedir.

		
Tip: 1	Tip: 2	Tip: 3
		
Tip: 4		Tip: 5
		
Tip: 6	Tip: 7	Tip: 8

Tablo 1 (Çizim: F. Şeyma Boydak)

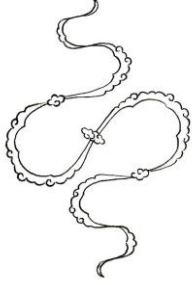

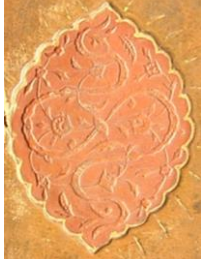
TİP: 1	Yatay eksen boyunca uzanan, S kıvrımlar yapan serbest dolantı bulut motifi.	
 <p data-bbox="292 483 356 510">Tip: 1</p>	 <p data-bbox="508 455 740 510">Hasan Paşa YEK: 3120 Soğuk şemse²⁸</p>	 <p data-bbox="838 455 1028 510">Amasya YEK: 154 Soğuk şemse</p>
 <p data-bbox="202 757 444 813">Süleymaniye YEK A:155 Mülemma' şemse²⁹</p>	 <p data-bbox="508 757 740 813">Mevlâna Müzesi K:129 Alttan ayırma şemse³⁰</p>	 <p data-bbox="817 757 1045 813">Hasan Paşa YEK: 41 Alttan ayırma şemse</p>
 <p data-bbox="198 1071 454 1127">Süleymaniye YEK F:3874 Alttan ayırma şemse</p>	 <p data-bbox="508 1049 740 1127">Raşit Efendi YEK: 27 Mülevven alttan ayırma şemse³¹</p>	 <p data-bbox="817 1049 1059 1127">Hasan Paşa YEK: 1937 Mülevven alttan ayırma şemse</p>
 <p data-bbox="202 1386 444 1464">Ankara Etnog. M: 573 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	 <p data-bbox="508 1386 749 1464">Ankara Etnog. M:10108 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	 <p data-bbox="817 1386 1059 1464">Konya Bölge YEK: 4005 Mülevven alttan ayırma şemse</p>

²⁸ **Soğuk Şemse:** Cild kapağına altın kullanılmadan kalıpla kabartma olarak işlenen şemse.

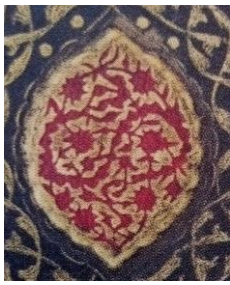
²⁹ **Mülemma' Şemse:** Hem motiflerin hem zeminin altınlandığı şemse.

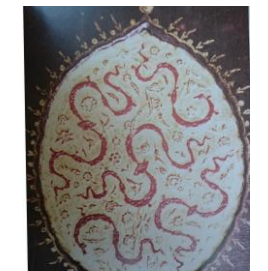

³⁰ **Alttan Ayırma Şemse:** Motiflerin deri renginde bırakılarak yalnızca zeminin altınlandığı şemse.

³¹ **Mülevven Alttan Ayırma Şemse:** Kapakta kullanılan esas deriden başka renkte bir deri ile kaplanan ve motiflerin deri renginde bırakılarak yalnızca zeminin altınlandığı şemse.

TİP: 2	Tek parça olarak dikey eksen boyunca S biçimde kıvrım yapan serbest dolanlı bulut motifi.	
 <p data-bbox="387 639 444 668">Tip: 2</p>	 <p data-bbox="606 605 817 662">Amasya YEK: 588/1 Soğuk şemse</p>	 <p data-bbox="901 605 1107 662">Ziya Bey YEK: 3951 Soğuk şemse</p>
 <p data-bbox="319 986 516 1043">Amasya YEK: 1087 Soğuk şemse</p>	 <p data-bbox="610 986 811 1043">Amasya YEK: 1087 Soğuk şemse</p>	 <p data-bbox="884 986 1126 1043">Raşit Efendi YEK: 1284 Altan ayırma şemse</p>
 <p data-bbox="287 1336 548 1393">Mevlâna Müzesi K: 1433 Altan ayırma şemse</p>	 <p data-bbox="596 1336 825 1393">Hasan Paşa YEK: 226 Mülevven şemse³²</p>	 <p data-bbox="888 1336 1120 1393">Hasan Paşa YEK: 224 Mülevven şemse</p>

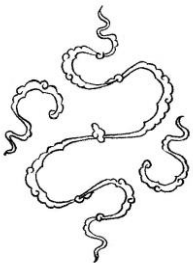
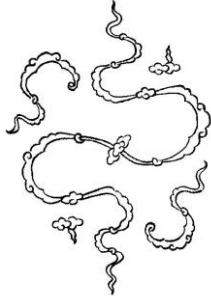
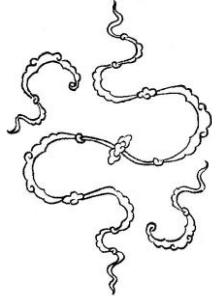

³² **Mülevven Şemse:** Kapakta kullanılan esas deriden başka renkte bir deri ile kaplanan şemse.

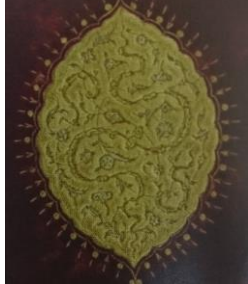

		
<p>Tire Vakıf Necip Paşa K: 458 Mülevven şemse</p>	<p>Raşit Efendi YEK: 106 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	<p>Konya Bölge YEK: 4005 Mülevven alttan ayırma şemse</p>

<p>TİP: 2a</p>	<p>Tip 2'in şemse içerisinde tekrar edilerek kullanılan alt tipi.</p>	
		
<p>Bursa YEK Ulu Cami: 2094 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Bursa YEK Ulu Cami: 50 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Beyazıt Devlet Kütüphanesi: 12 Mülevven alttan ayırma şemse</p>
		
<p>Raşit Efendi YEK: 475 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	<p>TSMK Hırka-i Saadet: 54 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	<p>Süleymaniye YEK Ayasofya: 3972 Mülevven üstten ayırma şemse³³</p>

³³ **Mülevven Üstten Ayırma Şemse:** Kapakta kullanılan esas deriden başka renkte bir deri ile kaplanan ve zeminin deri renginde bırakılarak yalnızca motiflerin altınlandığı şemse.

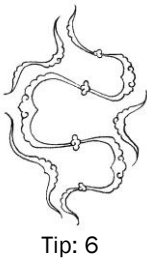

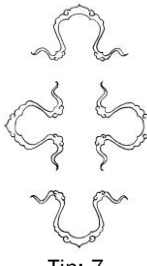

TİP: 3	Birbirine paralel dikey eksen boyunca uzanan S kıvrımlı 2 serbest dolantı bulut motifi.		
			
Tip: 3	Raşit Efendi YEK: 1020 Soğuk şemse	Hasan Paşa YEK: 2096 Soğuk şemse	Hasan Paşa YEK: 3372 Soğuk şemse

TİP: 4	Dikey eksen boyunca uzanan, büyük S kıvrımlı, çapraz eksenlerde ise küçük kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri. 3 türü vardır.		
			
Tip: 4a	Tip: 4b	Tip: 4c	
			
Hasan Paşa YEK: 3120 Soğuk şemse	Hasan Paşa YEK: 249 Soğuk şemse	Amasya YEK: 1353 Soğuk şemse	

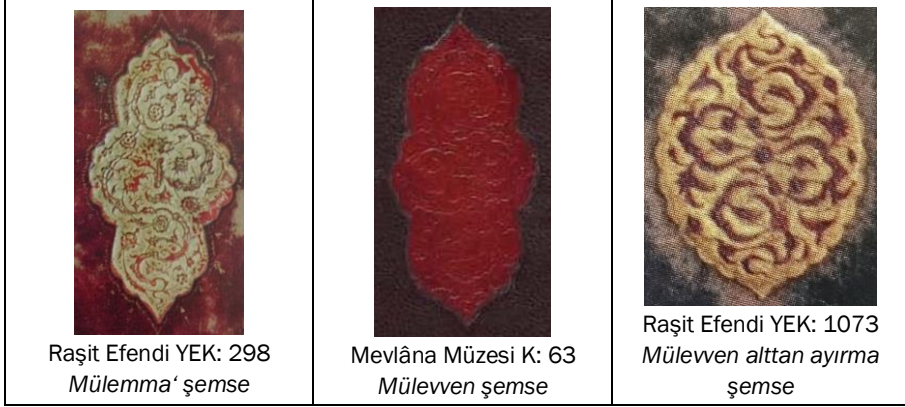
 <p>Ziya Bey YEK: 31 Soğuk şemse</p>	 <p>Ziya Bey YEK: 51 Soğuk şemse</p>	 <p>Raşit Efendi YEK: 938 Mülemma' şemse</p>
 <p>Raşit Efendi YEK: 11252 Mülemma' şemse</p>	 <p>Süleymaniye YEK Ayasofya: 155 Mülemma' şemse</p>	 <p>Raşit Efendi YEK: 246 Mülemma' şemse</p>
 <p>Beyazıt Devlet Kütüphanesi: 8055 Altan ayırma şemse</p>	 <p>İnebey YEK Hüseyin Çelebi: 905 Altan ayırma şemse</p>	 <p>Ankara Etnografya Müzesi: 10108 Altan ayırma şemse</p>

<p>Mevlâna Müzesi K: 2068 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Mevlâna Müzesi K: 83 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Mevlâna Müzesi K: 129 Alttan ayırma şemse</p>
<p>Tire Vakıf Necip Paşa K: 107 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Raşit Efendi YEK: 39 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Mevlâna Müzesi K: 146 Alttan ayırma şemse</p>
<p>Ankara Etnografya Müzesi: 573 Alttan ayırma şemse</p>	<p>Amasya YEK: 1465 Mülevven soğuk şemse</p>	<p>Hasan Paşa YEK: 1175 Mülevven alttan ayırma şemse</p>
<p>Hasan Paşa YEK: 116 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	<p>Hasan Paşa YEK: 117 Mülevven alttan ayırma şemse</p>	<p>Raşit Efendi YEK: 27 Mülevven alttan ayırma şemse</p>

TİP: 5	Yatay eksen boyunca uzanan, büyük S kıvrımlı ve şemse uçlarına uzanan küçük kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.		
			
Tip: 5	Hasan Paşa YEK: 1210 Mülemma' şemse	Hasan Paşa YEK: 224 Alttan ayırma şemse	Antalya Müzesi: 88.21.72 Mülevven alttan ayırma şemse

TİP: 6	Dikey eksen boyunca uzanan, büyük S kıvrımlı ve şemse kenarlarında bulunan küçük, S kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.	TİP: 7	Şemsenin 4 köşesinde bulunan S kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.
			
Tip: 6	Hasan Paşa YEK: 678 Soğuk şemse	Tip: 7	Hasan Paşa YEK: 1246 Soğuk şemse

TİP: 8	Dikey eksen boyunca uzanan, derin S kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.		
			
Tip: 8	Mevlâna Müzesi K: 2072 Soğuk şemse	Hasan Paşa YEK: 2057 Mülemma' şemse	Süleymaniye YEK Şehid Ali Paşa: 1887 Mülemma' şemse

Sonuç

Çalışmamızda, 13 müze ve kütüphaneden seçtiğimiz Osmanlı dönemi cildlerin kapak ve mikleb şemselerinde yer alan serbest dolantı bulut motiflerinin çeşitlerini tespit etmeye çalıştık.

Çalışmaya dâhil ettiğimiz örnekler üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda serbest dolantı bulut motifinin, mikleb şemselerinde 1, kapak şemselerinde 7 tipini tespit ettik. Motifler, tablo 1'de de görüleceği üzere birbirine benzer özellikler taşımakla birlikte, içinde yer aldığı şemsenin formu ve beraberinde kullanılan motiflerin de etkisiyle farklı tasarımlar sergilemişlerdir. Bu tasarım zenginliğini, bulut motifinin kıvrımlı ve esnek çizilişine bağlamak mümkündür.

Bulut motifi, yerleştiği kıvrımdal (helezon) üzerinde yön göstermeyen bir özelliğe sahiptir. Motifin şemse tasarımını yapacak sanatkâra çizim esnekliği tanıyan bu özelliği, onun cild şemselerinde sıkça tercih edilmesine sebep olmuş olmalıdır. Ayrıca kıvrımlı yapısıyla şemse tasarımındaki simetriyi ve yeknesaklığı daha ahenkli hale getirebilmektedir.

Cildlerde bulut motifinin tercih edilmesinin bir diğer sebebi de motifin ejder figürüyle bağlantısı ve bu bağlantının ehemmiyeti olmalıdır. Çünkü ejder, Türk mitolojisinde bulutlar vasıtasıyla yağmuru yağdıran bir sembol olarak görülmüş ve yağmurları yağdıran kudret sayıldığı için de bulut şeklinde üslûplaştırarak kullanıldığı düşünülmüştür.

Serbest dolantı bulut motifi ile tezyîn edilen şemseler genellikle klâsik oval formda olmakla birlikte XVII. yüzyılın tipik dikdörtgen formunda da yapılmıştır. Şemse içlerinde hatâî grubu motifleri de buluta eşlik etmişlerdir. Bu motifler ya bulut motifi gibi serbest formda S şeklindeki ya da $\frac{1}{2}$ veya $\frac{1}{4}$ oranında simetrik şeklindeki kıvrımdallar (helezonlar) üzerine yerleştirilmiştir.

Serbest dolantı bulut motifleri, şemselerde genellikle alana yatay veya dikey ekseninde uzanmış, S formda kıvrımlı halde kullanılmıştır. Kimi örneklerde motif daha sade bırakılmışken kiminde motifin etrafına küçük bulut motifi eklemeleri yapılarak desen daha yoğun hale getirilmiştir.

Şemseler ağırlıklı olarak alttan ayırma ve soğuk tekniğinde yapılmıştır. 65 örnek içerisinde 19 adedi alttan ayırma, 17 adedi soğuk, 14 adedi mülevven alttan ayırma, 9 adedi mülemma', 5 adedi mülevven, 1 adedi ise mülevven üstten ayırma şemsedir.

Bulut motifi, XV. yüzyıl son çeyreğinden itibaren Osmanlı kitap kaplarında kullanım alanı bulmuş olmakla birlikte özellikle XVII-XVIII. yüzyıllarda gerek saray nakkaşhânesinden çıkan eserlerde gerekse taşra işi diye nitelendirilen diğer eserlerde çokça kullanılmıştır. Lâke cildlerde de bulut motifiyle karşılaşmak mümkündür.

Temennimiz odur ki daha geniş kapsamlı bir araştırmayla yurt içi ve yurt dışı müze ve kütüphanelerindeki bulut tezyînatlı cildler tespit edilebilsin ve Türk kitap kaplarındaki bulut tasarımlarının zenginliği ortaya konabilsin.

Kaynaklar

- » Alav, Zeliha, *Antalya Müzesi'nde Yer Alan El Yazması Kur-an'ı Kerimlerin Süsleme Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.
- » Alparslan, Ebru, "Geleneksel Süsleme Motiflerinden "Bulut Motifi" ve El Yazması Eser Ciltlerinde Bulunan "Bulut Şemseler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII, 41(2015): 665-674.
- » Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1975.
- » Birol, İnci Ayan, DERMAN, F. Çiçek, *Türk Tezyîni San'atlarında Motifler*, İstanbul, 2008.
- » Boydak, Fatma Şeyma, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya 2014.
- » _____, "Fatih Devri Cild Sanatı", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Isparta, 3(2016): 223-236.
- » _____, "Bulut Motifinin Köken İtibarıyla Ejderle Bağlantısı Üzerine", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya, 2017, Baskıda.
- » Budak, Ayşe, *Konya Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi'ndeki XV-XVI. Yüzyıl Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kayseri 2009.
- » Çakmak, Yasin, *Bursa İnebey Kütüphanesi'nde Bulunan Ulu Cami Koleksiyonuna Ait Yazma Eserlerin Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- » Çaycı, Ahmet, "Asya'dan Anadolu'ya Uzanan Serüven: Çarkı Felek ve Ejder Birlikteliğinin Nadir Bir Örneği", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof.Dr.Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara, 2006, s. 129-136.
- » Çiğ, Kemal, *Türk Kitap Kapları*, İstanbul, 1971.
- » Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, 2011.
- » _____, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya, 2014.
- » Déroche, François, "Bookbinding", *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, 2006, ss.253-310.
- » Doğan, Kadriye, *Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde Bulunan Bazı Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- » Doğanay, Aziz, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1(1999): 226-231.
- » _____, *Osmanlı Tezyinatı: Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604*, İstanbul, 2009.
- » _____, "Bulut Motifi", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, 2012, ss.467-77.
- » _____, "Tezyinat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, 41, 79-83.
- » Durmuş, Seher, *Bursa Eynebey Kütüphanesi'ndeki XVI. Yüzyıl ve Sonrası Türk Cildleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- » Dülger, Fazilet, *Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Yazmaları Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- » Edis, Arife, *Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

- » Esin, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978.
- » Güleç, Ayla, *Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Seçilmiş Klasik Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2012.
- » Işık, Zeynep, *Süleymaniye Kütüphanesi XVI. Yüzyıl Mushaflarında Bulut Motifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Kara, Hacer, *Konya Mevlana Müzesi Müzelik Eserler Bölümünde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.
- » Karakoç, Ayşen, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Şemseli Yazma Kur'an Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010.
- » Karaman, Gülçin, *Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- » Küpeli, Gülnihâl, *II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı*, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi, MSGSÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Mahir, Banu, "II. Bayezid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", *Türkiyemiz*, İstanbul, 60 (1990): 4-9.
- » Maraşlı, Savaş, *Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki XV. ve XVI. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.
- » Özbek, Yıldırım, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki Kitap Kapakları*, Kayseri, 2005.
- » Özcan, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Ankara, 1990.
- » Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul, 1985.
- » _____, *Türk Cilt Sanatı*, Ankara, 1998.
- » Raby, Julian, TANINDI, Zeren, *Turkish Bookbinding in The 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, London, 1993.
- » Sarıtepe, Sümeyye, *Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.
- » Şahin, Betül, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Halil Hamit Paşa Koleksiyonu'na Ait Osmanlı Cildleri'nden Bazı Örnekler*, NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- » Tanındı, Zeren, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, İstanbul 2010, s.90-121.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “ÂHİR ZAMAN”

Arş. Gör. Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm gibi farklı dinlerde yer edinmiş âhir zaman kavramı; kıyamet öncesi alametlerle kendisini belli edeceğine inanılan bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde fitne ve fesadın hakim olacağı ve sonrasında dünyada huzur ortamının tesis edileceği düşüncesine iman edilir.

Birçok ayet ve hadiste ismi ve alametleri zikredilen âhir zaman, klasik Türk şiirinde sıklıkla işlenen konularan biridir. Bu çalışmada divan şairlerinin “âhir zaman” kelimesi ve çağrışımlarını nasıl kullandıklarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, zaman, âhir zaman, kıyamet, alamet.

ABSTRACT

“End-Time” in The Classical Turkish Poetry

End-time, which finds place in several religions like Judaism, Christianity, Islam and other beliefs, is a period that is believed to appear after some signs. It is believed that at this time sedition and mischief will prevail on earth and after it is faith in the idea that the establishment of peace and tranquility in the world.

The name and signs of the end-time, which are commonly referred in many Quranic verses and hadiths, became in fact, a frequently edited issue treated in classical Turkish poetry. In this paper, we studied how the divan poets used the word and connotations of “end-time”.

Keywords: Classical Turkish poetry, time, end-time, doomsday, sign.

Giriş

Yaşanıp tecrübe edilen ve insanoğlunun varlığına anlam kazandıran zaman kavramının, üzerinde ittifak edilen bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Fizik, astronomi, felsefe, sosyoloji, teoloji gibi birçok disipline konu olan bu kavram üzerine bilim insanları tarafından farklı görüş ve fikirler ortaya atılmıştır.

Dinler zamanın başlangıcı ve sonu olup olmadığı konusunda ikiye ayrılmıştır. Bazı dinler (Hinduizm, Budizm) zamanı birbiri ardına takip eden devreler olarak görürken bazıları da (Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm) zamanın bir düzlem halinde akıp gittiğini ve yaşanan âlemlerle birlikte sona ereceğini düşünür. Bu evreden sonra ise sonsuz bir âlem ve zaman kavramının yaşanacağına inanılır. Ancak her iki grubun da inandığı gerçek, zamanın bir sonunun olduğudur. Bu

son zaman; birinci grup için yaşanan devrenin son dönemini, ikinci grup içinse dünya hayatının kıyametten önceki son evresini ifade eder.¹⁷

“Âhir zaman” tamlamasındaki “el-âhır” (الآخر) kelimesi, “el-evvel” (الأول) kelimesinin zıt anlamlısı olarak son, sonraki, sondaki manasına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “el-âhır”, O sondur (kendisinden sonra hiçbir şey ebedî değildir), manasında² Allah’ın sıfatı olarak kullanılmıştır. Âhir zaman ise son zaman olarak nitelendirilebilir. Hz. Muhammed’den kıyamet gününe kadar geçen zaman³ için de kullanılan bu tabir; biten, sona eren, en sonra, sonunda, âkîbet anlamı taşır.

Âhir zamanı, dünyanın kıyametten önceki son evresi olarak tavsif eden dinlerde, âhir zamanın vaktine dair farklı görüşlerin yer aldığını görürüz.

Eski Ahit’te, İslâmî terminolojideki “kıyamet”in karşılığı olarak anlaşılması mümkün “apokalipsi” ifadesi yer alır. Apokalipsi; kâinatın sonu, sonlu zamanın nihayete ermesini ifade eder.⁴ Zira, Hristiyanlık ve İslâm’da olduğu gibi Yahudilikte de Tanrı dışındaki tüm varlıkların sonlu olduğu ve bir gün sonlarının geleceği inancı vardır. Ancak bu sonun ne zaman olacağına dair semâvî kitaplarda net bir bilgi yer almaz. Yahudi inancı dünyanın genel ömrünü 7000 yıl ve faal yılını 6000 olarak kabul eder. Bu inanç, Tanrı’nın kainatı altı günde yaratması ve yedici günde dinlenmeye çekilmesi temsiline etkisiyle oluşmuştur.⁵ Yahudiler dünyanın faal sürecini üç devreye ayırır. Birincisi karışıklık, ikincisi şeriat ve hikmet, üçüncüsü ise Mesih devresidir. Bu üçüncü devre, Eski Ahit’te, daha evvel benzeri görülmemiş kötülüklerin zuhur edeceği bir kriz devresi olarak nitelendirilmektedir.⁶ Seller, zelzeleler ve savaşların artması, yıldızların dökülmesi, ayın kararması gibi birtakım olağanüstü hallerin yaşanacağı bu devre kıyametten önceki son devre olan âhir zamandır.⁷

Hristiyanlıkta zaman mefhumu Yahudilikteki gibi üç evreye ayrılır. Bunlardan biri yaratılıştan önceki evredir ki Yeni Ahit’te “Fakat Allah’ın ‘dünyalardan evvel’ izzetimiz için takdir ettiği Allah’ın saklı hikmetini sırda söylüyoruz.” şeklinde geçer.⁸ İkinci evre, yaratılış ve Hz.İsâ’nın ikinci gelişi arasındaki evredir. Kitâb-ı Mukaddes’te bu evre “kötü çağ” olarak vafedilir ve Hz.İsâ’nın Hristiyanların günahlarına karşılık kendisini feda ettiğine inanılır.⁹ Üçüncü evre ise, beklenen Mesih Hz.İsâ’nın gelip huzur ortamını tesis ettiği ebedî hayat evresidir. Hristiyan inancına göre bu evrede Allah Hristiyanları suçlarına rağmen, Hz.İsâ ile birlikte tekrar diriltilip göklerde oturtmuş ve ebedî yaşama kavuşturmuştur.¹⁰ Bu Allah’ın günahkârlara lütfu, insanın kendi çabası ile kazanamayacağı bir ba-

¹ Günay Tümer, “Âhir Zaman”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 542.

² “O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir. O her şeyi bilendir.” Hadîd 57/3. Tüm ayet mealleri için esas alınan kaynak: Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Sentez Yayınları, İstanbul, 2007.

³ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul, 2005, s.20.

⁴ Arslan Topakkaya “Eski Ahit’te Zaman”, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, S.16(2), Erzurum, 2012, s.177.

⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Tuğra Ofset Matb., Isparta, 2000, s.273.

⁶ Daniel 12/1.

⁷ Tümer, “Âhir Zaman”, *DİA*, I, 542.543.

⁸ Korintoslulara Birinci Mektup, 2/7.

⁹ Galatyalılara Mektup, 1/4

¹⁰ Efoslulara Mektup, 2/4,5,6,7.

şarıdır. Hristiyanlıkta, ebedî ve huzurlu yaşamın evvelindeki "kötü çağ" yani ikinci evre, âhir zamanın karşılığıdır. Zira bu evrede, dünyanın başlangıcından beri hiç olmamış büyük sıkıntılar cereyan edecektir.¹¹ Yalancı Peygamber ve Mesihler zuhur edecek, insanları doğru yoldan saptırmak için¹² milletler milletlerle karşı karşıya gelecek, savaşlar ve kıtlıklar ortaya çıkacaktır.¹³ Tüm bu sıkıntıların akabinde gökten, bulutların arasından şimşek çakar gibi Mesih İsa gelecek, dünya yönetimini ele geçirecek¹⁴ ve böylece ebedî huzur evresine geçilecektir.

İslâmiyette başlangıcı olan dünyanın bir sonu da vardır. Fakat, diğer semavî dinlerde olduğu gibi, bu sonun ne zaman olacağı hakkında kesin bir hüküm yoktur. İslâm'da dünya hayatının kıyamet hâdisesinin vukuundan sonra nihayete ereceği inancı vardır. Kıyamet, Kur'ân-ı Kerim'de "vâdedilmiş gün"¹⁵, "yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı gün"¹⁶, "asıl azabın vakti"¹⁷ gibi sözlerle tavsif edilir. Muhakkak gerçekleşeceği¹⁸ ve vaktinin yalnız Allah tarafından bilindiği¹⁹ ayetlerde tekrar edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de "saat" kavramı ile kıyametin kastedildiği ayetler de mevcuttur. Ona saat denme sebebi ya ansızın vuku bulacağı veya hesabının çabukluğu veyahut da uzunluğunun Allah'a göre bir saat kadar yakın olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰

Klasik Türk Şiirinde Âhir Zaman

Devrân ne zamanda ola âhir

Her devrinde ne ola zâhir

Fuzûlî/Leylâ ve Mecnûn b.42

¹¹ Matta, 24/21.

¹² Markos, 13/22-32.

¹³ Luka, 21/24,25.

¹⁴ Abdurrahman Küçük-Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1988, s. 602.

¹⁵ "O burçlara sahip gök yüzüne ve o vaad olunan güne..."Bürüc 85/2.

¹⁶"O gün yer ve dağlar sarsılacak, dağlar erimiş bir kum yığına dönecektir." Müzemmil 73/14

¹⁷ "Onların asıl buluşma zamanları kıyamettir. Kıyamet ise çok feci ve acıdır."Kamer 54/46

¹⁸ "Çünkü kıyamet mutlaka gelecektir. Ben hemen hemen onu gizliyorum ki, herkes yaptığının karşılığını görsün."Tâhâ 20/15, "O kıyamet mutlaka gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur. Ve gerçekten Allah kabirlerdeki kimseleri dirilteektir."Hac 22/7, "Küfredenler ise; 'Bize kıyamet gelmez'dediler. De ki; 'Hayır, gaybı bilen Rabbime yemin ederim ki, o size kesinlikle gelecektir. O'nun ilminden göklerde ve yerde zerre kadar bir şey kaçmaz. Ondan daha küçüğü de daha büyüğü de hep apaçık bir kitaotadır.'"Sebe 34/3, "Herhalde o saat(kıyamet)mutlaka gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu inanmazlar."Mü'min 40/59, "Allah onları o günün şerrinden korur ve kendilerini bir parlaklık ve bir sevince erdirir."Mürselât 77/11 vd.

"Ne zaman demir atacak?" diye sana kıyameti soruyorlar. De ki; "Onun bilgisi yalnız Rabbimin katındadır. 1"Onu tam zamanında tecelli ettirecek anak O'dur. O öyle ağır bir meseledir ki göklerde ve yerde ona dayanabilecek yoktur. O size ancak ansızın gelecektir. Sanki sen ondan haberdar olmuş gibiyi sana soruyorlar. Deki; onun bilgisi, anak Allah'ın katındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler."A'râf 7/187, "De ki; 'Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Onlar, ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.'"Neml 27/65, "Şüphesiz ki, kıyamet saatinin bilgisi Allah yanındadır..."Lokmân 31/34, "O insanlar, sana kıyamet saatini soruyorlar.De ki; 'Onun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir, ne bilirsin belki kıyamet yakında olur.'"Ahzâb 33/63, "Kıyamet saatinin bilgisi O'na havale edilir..."Fussilet 42/47, "Göklerin, yerin ve her ikisi arasındakilerin mülkü kendisine ait olan Allah'ın şanı yücedir. Kıyamet saatinin bilgisi de yalnız O'nun yanındadır. Siz sadece O'na döndürüleceksiniz."Zuhrûf 43/85, "Rabbine aittir, onunla ilgili bilgi."Nâzi'at 79/44 vd.

²⁰ Bilal Deliser, "Kur'an'da Zaman ile İlgili Kavramlar", *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.8 (15), Ocak 2014, s.314.

İslâm inancında âhir zaman; kıyamet kopmadan önceki son evredir. Bu evrede Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi, belirtiler zuhur edecektir. Söz konusu belirtilere “âhir zaman alametleri” yahut “kıyamet alametleri” denilmektedir. İslâm medeniyeti dairesinde teşekkül eden klasik Türk şiirinde âhir zaman ve alametleri sıklıkla yer almıştır. Şairlerin bu eksende işlediği konular daha çok hadislerde haber verilen âhir zamana ve alametlerine dairdir.

Çalışmamızda, âhir zaman kavramının klasik Türk şiirindeki genel görünümünün sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, 14.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar her yüzyıldan örnek divan taramaya gayret edilmiştir. Taramalar sonucunda bir kısım divanlar elenmiş ve benzer konulu beyitler arasından –çalışmanın boyutları dikkate alınarak- en dikkat çekici olanlar seçilmeye çalışılmıştır. Konuya katkı sağlayacağı düşünülen Yunus Emre, Ahmed Paşa, Necâti Beğ, Hakîkî, Fuzûlî, Bâkî, İshak Çelebi, Hayretî, Ümmî Sinân, Prizrenli Şem’î, Kemalpaşazâde, Gelibolulu Mustafa Âlî, Yakînî, Şeyh Gâlib, Bağdatlı Rûhî, Vahyî, Nakşî Akkrimânî, Leylâ Hanım, Zîver Paşa, Antepî Aynî divanlarından seçilen beyitlerden istifade edilmiştir. Ayrıca, dinî ve ahlâkî mesnevilerin bir kısmı taranmış konumuzla ilgili olması bakımından Âşık Paşa’nın Garibnâme, Gülşehrî’nin Mantıku’t-Tayr, İbrâhim İbn-i Bâfî’nin Hikmet-nâme ve Mustafa Efendi’nin Gülşen-i Pend isimli eserlerinden faydalanılmıştır. Edirneli Nazmî’nin Mecmaü’n-Nezâir ve Eğirdirli Hacı Kemal’in Câmiü’n-Nezâir isimli eserleri de istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Taranan divan, mesnevi ve mecmualardan tespit edilen beyitler, âhir zaman ile ilgisi bakımından on başlık altında tasnif edilmiştir. Bu başlıklarda sırasıyla; âhir zamanın Hz.Muhammed, fitneler, ilmî hayatın zayıflaması, dinî ve ahlakî yozlaşma, bid’at, israf ve gösterişin artması, Deccâl, güneşin batıdan doğacağı inancı, Hz. İsa’nın yeryüzüne inmesi hadisesi, Ye’cüc ve Me’cüc, üç büyük yer çöküntüsü gibi kavramlarla ilişkisi, verilen örnek beyitlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Âhir Zaman-Hz.Muhammed

İslâm inancına göre dünya hayatının ilk evresi Hz. Âdem’le başlar ve Hz. Muhammed’in gelişyle de kâinat son zaman dilimine girer. Bu yüzden Hz. Peygamber’in en önemli vasıflarından biri, son ve aynı zamanda âhir zaman peygamberi oluşudur.²¹ Şairler eserlerinde, Hz. Muhammed’in bu yönüne vurgu yapar. O’nu, *peygamber-i âhir zaman*, *server-i âhir zaman* şeklinde tavsif ederler. Âşık Paşa, Hz. Muhammed’in âhir zaman peygamberi olduğunu ve getirdiği İslâm dininin şüpheden ârî olduğunu söyler. Nitekim İslâm’ın şüphe götürmezliği, “Şüphesiz, Allah katında din İslâm’dır.” ayeti²² ile sabittir:

Ol ola âhir zamân peygâmberi

Hem ola anuñ dîni şekden berî

Âşık Paşa/Garibnâme b.6432

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İlhan, *Hz. Muhammed’in Son Peygamber Oluşunun Kelâmî Delilleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Basılmamış YL Tezi), İzmir, 1998.

²² Â-i İmran 3/19

Zâtî ise Hz. Peygamber'i, kâinatın temeli ve âhir zamanın önderi olarak tavsif etmektedir. Zira O, mekânsız ülkelerin seyyâhı ve arş-ı a'lâyı seyredendir:

Mebde'-i bünyâd-ı 'âlem server-i âhir zamân
Sâyir-i 'arş-ı a'lâ seyyâh-ı mülk-i lâ-mekân

Kasâid-i Zâtî/82/1-8

Şair Ahmed Sâdık Zîver Paşa, Hz. Peygamber'i, mekana ihtiyaç duymayan tahtı süsleyen makamın sahibi ve âhir zamanın Peygamberi olarak tarif eder:

Merhaba ey mesned-ârâ-yı serîr-i lâ-mekân
Sensin elbet şübhesiz peygamber-i âhir zaman

Ahmed Sâdık Zîver Paşa Divanı k.54/25

Âhir zaman peygamberi olan Hz. Muhammed, bu zaman dilimine ismi ile şeref vermiştir:

Âhir zamâna nâm-ı şerîfün virür şeref
Nâmun yazıldı kudret eli ile serverâ

Hayretî Divanı k.2/9

2. Âhir Zaman-Fitne

Kur'ân-ı Kerîm'de; şirk-küfür²³, günah²⁴, bozgunculuk-kargaşa-fesad²⁵ gibi çok farklı anlamlarda kullanılan fitne kelimesi, hadislerde daha ziyade ictimâî bozukluk, düzensizlik, anarşi vb. manalarda kullanılmıştır.²⁶ Türkçeye de hadislerde kullanılan bu anlamlarıyla geçen fitne; klasik Türk şiirinde şairi doğru yoldan çıkaran, zihin ve gönlünü kargaşaya sürükleyen sevgili için kullanılır. Bilhassa sevgilinin gözü, kaş, beni ve ayva tüyleri; kesret âleminden bir parça oluşları, siyah rengi gibi özellikleri ile âşık için âhir zaman fitnesi olarak tasavvur edilir.

Şeyh Gâlib, sevgilinin gece gibi siyah perçeminin altında ayva tüylerinin görünmesini evrenin âhir zaman fitneleri ile dolmasına benzetir. Sevgilinin ayva tüyleri siyahlığı, çokluğu, âşıklar arasında bozgunculuk çıkarması ve güzelliği bozması sebebi ile şairler tarafından fitne unsuru olarak algılanmaktadır. Ayrıca hat, sonradan çıkması yönüyle de âhir zaman fitnesi ile benzeşir:²⁷

Zuhur etmiş meğer kim hatt-ı kâfer çetr-i perçemden
Dedim dâmân-ı çarhı fitne-i âhir zaman tutmuş

Şeyh Gâlib Divanı g.161/4

Eskiler yedi gezenin her birinin biner yıl hüküm sürdüğüne inanırmış. Altı

²³Bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar çarpışın. Vazgeçerlerse husûmet ancak zâlimlere karşıdır."Bakara 1/193.

²⁴İçlerinden 'Aman bana izin ver, başımı derde sokma'diyen de var. Bilmiş ol ki, asıl kendileri derde düştüler ve cehennem kâfirleri kesinlikle kaplayacaktır."Tevbe 9/49.

²⁵"Onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. O fitne, öldürmekten daha beterdir..."Bakara 1/191.

²⁶Ayrıntılı bilgi için bk. Gülay Coşkun, *Kur'ân ve Sünnet Perspektifinde Fitne Kavramı*, Atatürk Üniversitesi SBE (Basılmamış YL Tezi), Erzurum, 2010.

²⁷Kürşat Kâmil Şahin, "Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.23, Güz 2012, s. 389.

yıldız devrini tamamladıktan sonra, yedinci bin yılın Ay'ın devresi olduğu düşünülürmüş.²⁸ Bu inanca binaen birincisi ilk Zühal yıldızının devridir ki Hz.Âdem ile başlar. Son devir ise, içerisinde bulunduğumuz Hz. Muhammed'in devridir. Dünya hayatının son zaman diliminin Ay'ın devresine rastladığı bu evre, âhir zaman olarak kabul edilir. Kıyamet ve alametleri bu evrede yaşanacağı için şairler şiirlerinde; *devr-i kamer, kıyamet, âhir zaman, fitne* kavramlarını birlikte zikreder.

Fuzûlî, sevgilinin boy ve saçlarından dünyaya düşen fitnelerin, âhir zaman alametlerinden kıyametin başlangıcı olduğunu söyler:

Cihâna kaddün ile kâkülünden fitneler düşmüş

Kıyamet ibtidâsı fitne-i âhir zamandır bu

Fuzûlî Divanı g. 233/5

Prizrenli Şem'î, âhir zaman fitnelerinin kamer devrinde yaşanacağına işaret eder. Bu evrede büyük kargaşaların yaşanacağını da varsayarsak, sevgilinin yanaklarında çıkan ayva tüylerinin kenarda kalması doğal karşılanmalıdır. Bu, kendisini bir nevi kargaşadan koruma hâlidir. Burada, Hz. Peygamber'in "*Bir takım fitneler olacaktır. O fitnelerde oturan, ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen, koşandan daha hayırlıdır. Kim o fitnelerin başında dikilirse, fitneler onu yıkar. Her kim o fitneler zamanında sığınacak bir yer bulursa, hemen oraya çekilsin.*"²⁹ hadisine telmih vardır. Bir diğer bakış açısı ile, şimdilik kenarda kalan ayva tüyleri nasıl olsa âhir zaman olduğunda tıpkı âhir zaman fitnesi gibi ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla vakti gelene kadar kenarda kalması tabiidir. Her iki bakış açısında da şair, yine geleneği bozmayarak, sevgilinin hattı ile âhir zaman fitnesi arasında bir ilgi kurmuş ve yüzün ekseriyetle kenar kısımlarında beliren ayva tüylerinin neden o bölgelerde çıktığını bir sebebe bağlamıştır:

Devr-i kamerde fitne-i âhir zamân olur

Ortaya gelmeyüp n'ola tutsa kenâr hat

Prizrenli Şem'î Divanı g. 89/5

Ahmed Paşa da devr-i kamer ve âhir zaman arasında ilgi kurmuştur:

Kamer devrinde hatt-ı dil-sitânın

Ne yazar fitnesin âhir zemânın

Ahmed Paşa Divanı g. 169/1

Şairler için âhir zamanın en belirgin özelliği şüphesiz her tarafta fitnelerin artması daha evvel görülmemiş olağanüstülüklerin yaşanmasıdır. Edirneli Nazmî'nin de temas ettiği üzere; dünyanın fitne ile dolması, yaşanan anın âhir zaman olduğunun en bariz göstergesidir. Ayrıca, Hz. Muhammed bir hadis-i şerifte "*Benim gördüğümü görüyor musunuz? Ben sizin evlerinizin arasında fitnelerin yerlerini yağmur yerleri gibi görüyorum.*"³⁰ buyurmaktadır. Bu beyitle şair,

²⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2009, s.115.

²⁹ Müslim, "Fiten", 10.

³⁰ Müslim, "Fiten", 9.

âhir zamanda yeryüzünü fitnelerin yağmur gibi kaplayacağı hadisine de telmihte bulunmuştur:

Cihân kim Nazmiyâ pür-fitne oldu

‘Alametedür bu hâl âhir zamândan

Edirneli Nazmî/ Mecma‘ü’n-nezâir b.29090

Sevgilinin âhir zaman fitnesi olmasının bir sebebi de gözleridir. Zira göz, âşığı günaha sokar ve küfre zorlar. Bu yönüyle fitne ile benzerdir. Şair, sevgilinin gözlerinin yeryüzünden zühd ve takvayı alıp götürdüğünü düşünmektedir. Tıpkı âhir zaman fitnelerinin vakti geldiğinde uykusundan uyanıp, yeryüzünü kaosa sürükleyeceği gibi:

Gözün devrân-ı âlemden götürdi zühd ü takvâyı

Meger âhir zaman oldu uyandı fitne bâbından

Eğirdirli Hacı Kemâl/Câmiü’n-nezâir g.1750/5

3. Âhir Zaman-İlmin Yok Olması

Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “İlmin kaldırılması, cehâletin, içki içmenin ve zînanın yaygınlaşması kıyamet alametlerindedir.”³¹ Başka bir hadiste ilmin yok olması hadisesinin doğrudan ilmin insanların elinden sökülüp alınması değil de âlimlerin yok olması (ölmesi) şeklinde olacağı zikredilir: “Allah, ilmi insanların elinden sökülüp almakla yok etmez âlimlerin canını almakla yok eder. Öyle ki insanların danışacağı âlim kalmaz ve sonunda câhil önder edinirler. Kendilerine soru sorarlar. Onlar da câhilce fetvâ verip hem sapırlar hem saptırırlar.”³²

Gelibolulu Mustafa Âfî, âhir zamanda ilmin götürüleceği (ortadan kalkacağı) inancına işaret ederken, yukarıda bahsi geçen ikinci hadis-i şerife telmihte bulunur. Zira câhil insanının “ilmin yok olması” ifâdesinden anladığı, yazılı ilmin yok olacağıdır. Halbuki hadis-i şerifte işaret edildiği üzere Allah, ilmi insanların elinden sökülüp almakla değil âlimleri o toplumdan almak suretiyle yok edecektir:

İlim götürülür âhir zamanda dimişler

Kitâb yazuların mahv olur sanur cühelâ

Gelibolulu Âfî Divanı k.101/17

4 . Âhir Zaman-Dinî ve Ahlakî Yozlaşma

Âhir zamanın önemli bir özelliği de dinî ve ahlakî hayatta meydana gelecek bozulmalardır. Hadis-i şeriflerde, dinî yaşantıda ortaya çıkacak zaafiyetler sebebi ile dinin yalnız vicdanlara hapsedileceği, hatta tamamen terkedileceği belirtilmektedir.³³

Yunus Emre, hadislerde dinin terkedileceği bir zaman dilimi olarak tavsif edilen âhir zamanda, “sağlam müslüman” kalmayacağını hatta sağlam gibi gö-

³¹ Buhârî, “İlim”,21; Müslim, “İlim”,5.

³² Buhârî, “İlim”,34; Müslim, “İlim”,5; Tirmizî, “İlim” 5; İbn-i Mâce “İmân”, 8.

³³ Müslim “İmân”, 2; İbn-i Mâce “Fiten”, 26.

rünelere dahi şüphe ile yaklaşılması gerektiğini söyler:

İşidün iy ulular âhir zamân olısar
Sag müsülmân seyrekdür ol da gümân olısar

Yunus Emre Divanı 60/1

Gülşehrî, âhir zamanda toplumun en temel birimi olan aile müessesesindeki bozulmaya işaret eder. *Mantıku't-Tayr*'da yer alan "Tavuk ile Kaz Yavruları" isimli hikâyede Gülşehrî, kişinin fitratında ne varsa onun değişmeyeceği husûsunu anlatır.³⁴ Hikâyede, birisi bir tavuğun altına bir kaç kaz yumurtası bırakır. Yumurtalardan çıkan kaz yavrularını tavuk kendi yavrusu zanneder. Bir gün göl kenarında giderken yavrulardan biri suya atlar ve yüzer. Yüzme bilmeyen ve dahası sudan korkan tavuk bu duruma şaşırır. Tavuk, yavrusunun fitratında meydana gelen bu değişimi ve yavrusunu dahi tanıyamayışını âhir zamana bağlar:

Bu meger âhir zamân fi'li ola
Kim ana bilmedüğün yavrı bile

Gülşehrî /Mantıku't-Tayr b.1060

Ümmî Sinân, âhir zamanda dinî ve tasavvufî hayatta da değişimlerin olacağını söyler. Nitekim, bu zamanda sûfiyâne hayat tarzını benimsemiş kişilerde itikadî sapıklıkların meydana geleceğini ifade eder ve bu kişilere aldanma konusunda ikazda bulunur:

Âhir zamân dervîşine aldanma sen Ümmî Sinân
Küfrün imân bilür sanma imânîni küfre sayar

Ümmî Sinân Divanı k. 55/5

"Sus küçüğün söz büyüğün" atasözü, Türk âdet ve geleneklerinde büyüklere saygının bir sembolü olarak yerleşmiştir. Âhir zaman alametlerinden biri de bu hürmet ve saygının yok olmasıdır. Burada küçüğün söyleyip büyüğün susmasını; âhir zamanda hakiki âlimlerin sayısının azalmasıyla birlikte cahillerin âlimlik taslaması, insanları peşinden sürüklemesi olarak da yorumlayabiliriz:

Âhir zamân durur kiçi söyler turur ulu
Söger 'adû bana dahı ürmedin itleri

Edirneli Nazmî/Mecma'ü'n-nezâir 5492/3

Âhir zaman alametlerinden biri de vefanın yok olmasıdır. Leylâ Hanım sevgilisinin kendisine yüz vermeyişini, vefasızlığını âhir zamana bağlar.

Yeter Leylâ yeter ahvâliñi 'arz itme dildâra
Güzellerde vefa yok gâlibâ âhir zamân oldı

Leylâ Hanım Divanı g. 109/6

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Burak Çakın, *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ında Eğitim Değerleri ve Türkçe*, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2014, s. 256.

5. Âhir Zaman- Bid'at, İsrâf ve Gösterişin Artması

Âhir zamanda dinî ve ahlâkî çözülmeye paralel olarak zuhur edeceğine inanılan diğer belirtiler bid'at, israf ve gösterişin artmasıdır. Dine sonradan sokulan uydurma şeyler olarak tanımlanan bid'atlar, fesat işler (bozuk işler) ve dalâlet (doğru yoldan sapma) Hakîkî'ye göre âhir zaman alametleri arasındadır:

Dirig âhir zaman oldu belürdü çok 'alametler

Olup zâhir fesâd işler şu bid'atlar dalâletler

Hakîkî Divanı k.178/1

Mustafa Efendi, israf ve hevâyı âhir zamanda beliren bid'atlerden sayar:

Ne bid'atdür ki bu âhir zamânda

Zuhur itdi ne isrâf ü hevâdur

Mustafa Efendi/ Gülşen-i Pend b.1707

Şair Mustafa Efendi, âhir zamanın gelişi ile ortaya çıkan kötü gösterişten şikâyet eder:

Zamân âhir mi oldu yohsa bilmem

Bu habîs gösteriş de nâ-revâdur

Mustafa Efendi/ Gülşen-i Pend b.2118

6. Âhir Zaman-Deccâl

"Decl" bir şeyi örtmek, yaldızlamak, boyamak demektir. Bu anlamda Deccâl, karşısındakini kandırmak için yaldızlı laflar eden kişidir.³⁵ Deccâl ilmî kaynaklarda kıyametin büyük alametlerinden biri olarak zikredilir. Kur'ân-ı Kerim'de Deccâl ile ilgili hiçbir sarih ifadeye rastlanmaz. İslâm literatüründe bu konu, daha çok hadislerden hareketle temellendirilmeye çalışılan itikadî bir meseledir.³⁶ Hadislerde sıfatlarından belirgin bir şekilde bahsedilen Deccâl; genç, sağ gözü kör ve gözleri fırlamış üzüm tanesi gibi, çok saçlı, alınının ortasında "كافر" yahut "كفر" yazılmış gibi ifadelerle tavsif edilir.³⁷

Yunus Emre, Deccâl'in gelişinin âhir zamana girildiğinin bir işareti olduğunu söylediği aşağıdaki beyitte, Deccâl için "yirden kopısar" ifadesini kullanır. Kaynaklarda, Deccâl'in kıyamete yakın birdenbire ortaya çıkacağı ve rüzgar gibi çok hızlı hareket edeceği rivayet edilir.³⁸ Şair "kopısar" kelimesi ile bu inanca telmihte bulunmak istemiş olabilir:

Ya'ni er gelmiş erden elini çekmiş şerden

Deccâl kopısar yirden âhir zamân olısar

Yunus Emre Divan 60/4

İbrahim b. Bâlî de Yunus Emre ile aynı şeyleri terennüm etmektedir. Onun dizelerinde de âhir zamanın hâl ve alametlerinden birinin Deccâl fitnesi olduğu

³⁵ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul, 2005, s.96.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Sarıtoprak, "(İslâmiyette) Deccâl", *DİA*, c.9, İstanbul, 1994, s. 69-72.

³⁷ Buhârî, "Fiten" 26-27; Müslim, "Fiten" 100-110.

³⁸ Ebû Dâvûd, "Melâhim", 3.

vurgulanır:

Odur ki fitne-yi Deccâl dirler

Zamân-ı âhire ahvâl dirler

İbrahim b. Bâli/Hikmet-nâme b.12544

Herkes riya mağlubu sûfinin etrafında toplanmıştır ve peşi sıra yürümektedir. Sûfi ve etrafındakilerin bu hali Deccâl ve ardında yürüyen eşeğine benzetilmiştir. Bağdatlı Rûhî aşağıdaki beyti ile, Deccâl'in ortaya çıktığı zamanda insanları peşinden sürükleyeceği inancına işaret eder. Ayrıca, hadislerde Deccâl'in bir eşeğe sahip olduğundan da bahsedilir. Bu eşek olağanüstü özelliklere sahiptir. Dünyada bulunduğu kırk günlük süre zarfında Mekke-Medine hariç yeryüzündeki tüm topraklara Deccâl'i götürecektir kadar süratlidir ve iki kulağı arasındaki mesafe kırk arşını (yaklaşık 27 metre) bulmaktadır.³⁹

Şöyle mağlûb-ı riyadır ki yanınca gidenin

Halk üşer başına gûyâ har-ı Deccâl yürür

Rûhî-i Bağdâdî Divânı g.164/6

7. Âhir Zaman-Güneşin Batıdan Doğması

Âhir zamanda zuhur edecek hâdiselerden biri de güneşin batıdan doğmasıdır. Bu olay, birçok hadis-i şerifte kıyametin yaklaştığını haber veren büyük alametlerden biri olarak zikredilir. *"Güneş, battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmaz. Batıdan doğunca, insanlar görür ve hepsi de iman eder. Ancak, daha önce inanmamış veya imanının şevkiyle hayır kazanmamış olan hiç kimseye bu iman fayda sağlamaz."*⁴⁰

Klasik Türk şiirinde bu mesele çoğu zaman benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Yakînî, sevgilisine, "Senin (batı gibi karanlık saçlarının arasındaki) yüzünle güneş, batıdan doğmuş gibi oldu." diye seslenir. Şaire göre; şu halde güneş batıdan doğmuştur ve âhir zamanın vakti gelmiş dence buna şaşılmalıdır:

Tal'atunla eyledi hurşid magribden tulû'

Vechi var âhir zamân oldı dir isem Husrevâ

Yakînî Divanı g.5/2

Necâtî Beğ, sevgilisinin siyah saçları arasından ortaya çıkan yüzünü, batıdan doğan güneşe benzetmiştir. Nitekim saçlar rengi, âşığı küfre zorlaması ile kesret âlemine mensuptur. Her bir teli, âhir zamanda ayrı ayrı fitnelere gösterecek olan geceler gibidir. Yakînî de olduğu gibi Necâtî Beğ de yüz ve güneş, saçlarla batı yönü arasında ilgi kurarak sevgilisinin siyah saçları altındaki yüzünü, batıdan doğan güneşe benzetir:

Zülfüne bakan sanur kim togdı magribden güneş

Gösterürse fitne-i âhir zamânı her gice

³⁹ Müsned 3:367-368; Hakîm, "Müstedrek" 4:530.

⁴⁰ Buhârî, "Rikak" 39, "İstiskâ" 27, "Zekât" 9; Müslim, "İmân" 248; Ebû Davud, "Melâhim" 12.

Necâtî Beğ Divânı g.466/5

Klasik Türk şiirinde, sevgilinin yüzünün başlı başına güneşe teşbih edilmesinin yanısıra yanağı da zaman zaman güneş gibi tasavvur edilir. Yanak; yuvarlaklığı, parlaklığı ve kırmızılığından ötürü güneş ile benzerlik arz eder. Vahî de geleneği bozmayarak sevgilinin yanağını batıdan doğan güneşe benzetmiştir. Sevgilinin yanaklarında beliren ayva tüyleri ise âhir zamanın geldiğini haber veren fitnelerdendir. Âhir zamana erişilmiştir ve sevgilinin (güneş gibi)yanağının doğuşunun batı yönünde görülmesi bu sebeptir. Şair burada âhir zaman alametlerinden fitne ve güneşin batıdan doğması inancına telmihte bulunmuştur:

Ruhuñ tulû'ını mağribde gösterür hurşîd
Hatuñsa fitne-i âhir zamân-ı 'âlemdür

Vahî Divanı k.7/18

8. Âhir Zaman-Hz. İsa'nın Yeryüzüne İnmesi

Hz. İsa'nın vefatı ve kıyametten önce âhir zamanın bir alameti olarak tekrar yeryüzüne ineceği meselesi (nüzü'l-i İsa/nüzül-i Mesih) İslâm âlimleri tarafından tartışılan bir meseledir. İslâm düşünürlerinin bazıları nüzü'lü reddederken bazıları da kabul etmektedir.⁴¹ Kur'ân-ı Kerim'de bu mesele ile ilgili açık bir beyâna rastlanmaz. Ayetlerde yer alan bilgi, Hz. İsa'nın Allah katına yükseltildiğidir.⁴² Hadislerde ise Hz. İsa'nın kıyamete yakın yeryüzüne ineceğine, dünyaya adaletle hükmedeceğine, kırk yıl yaşayacağı dünya hayatının ardından Şam tarafından esen bir rüzgarın etkisiyle bütün müminlerle birlikte öleceğine dair bilgiler yer alır.⁴³

Hz. İsa'nın nüzü'lü meselesi klasik Türk şiirine de konu olmuştur.

Baygın bakışlı sevgili (çeşm-i bîmâr), âşğın yalvarmalarına karşın vuslat vaadini geciktirmektedir. Ve dahi bu vakit için ayva tüyelerinin çıkış zamanını işaret etmektedir. Şeyh Gâlib bu durumu, âhir zamanda İsa peygamberin geleceği vaadine benzetir. Sevgilinin ayva tüyelerinin çıkması daha önce de belirttiğimiz gibi, âhir zaman fitnelerine benzetilmiştir. Sevgilinin ayva tüyelerinin çıkması şaire göre âhir zaman alametidir. Böylece âhir zamanda hadislerde haber verilen, Hz. İsa'nın yeryüzüne nüzü'l vakti de gelmiş demektir:

Hat-ı nevresteye talîk-i va'dı çeşm-i bîmârın
Dem-i âhir zamânda makdem-i 'İsâ mıdır bilmem

Şeyh Gâlib Divanı g.233/4

Nakşî Akkirmânî; kıyamet alametlerinden beşincisinin güneşin batıdan

⁴¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.Mehmet Akben, *Hz. İsa'nın Nüzülü Meselesi: Dinî ve Politik Yaklaşımlar*, Gazi Üniversitesi SBE (Basılmamış YL Tezi), Ankara, 2007.

⁴² "Ey İsa! Emin ol ben seni eceline yetireceğim ve seni kendime yükselteceğim. Seni o küfredenlerden arındıracağım ve sana tâbi olanları o küfredenlerin kıyamet gününe kadar üstünde kılacağım. Sonra dönüşünüz banadır. İhtilâf edip durduğunuz şeyler hakkında o zaman aranızda hükmü ben vereceğim."Â-i İmrân 3/55; "Doğrusu Allah onu kendine doğru yükseltti. Allah Aziz, hikmet sahibidir."Nisâ 4/158

⁴³ Buharî, "Büyu"102, "Enbiya"49; Müslim, "İmân"242,243, 247, "Fiten"34, 39; Tirmizî, "Fiten", 21, 54, 59, 62.

doğması olduğunu zikrederken bu olayın Hz. İsa zamanında meydana geleceğini belirtir. Burada şair, âhir zamanda ortaya çıkacağı düşünülen iki inanca da telmihte bulunmuş olur. Bunlardan birincisi güneşin batıdan doğacağı, ikincisi de Hz. İsa'nın âhir zamanda yeryüzüne ineyeceğidir:

Kıyametden nişândur bu beşinci kim güneş âhir

Dogar magrib diyârından zamân-ı Hazret-i 'İsâ

Nakşî Ali Akkirmânî Divanı g.6/4

9. Âhir Zaman-Ye'cüc ve Me'cüc

Ye'cüc ve Me'cüc; ateş ve kıvılcım anlamındaki "ecic" kökünden türemiştir.⁴⁴Kur'ân'da iki ayette isimleri zikredilmektedir. İlk ayetten anlaşılır; Ye'cüc ve Me'cüc, Zülkarneyn döneminde yaşamış bir topluluktur. Yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkaran bu topluluk, Zülkarneyn'e kavmi tarafından şikayet edilmiş ve Zülkarneyn bunun üzerine kavmi ile Ye'cüc ve Me'cüc arasına sed çekmiştir.⁴⁵ İkinci ayette, kıyamete yakın Zülkarneyn tarafından yaptırılan bu seddin yıkılacağı, Ye'cüc ve Me'cüc'ün yeryüzüne dağılacağı, bunun da kıyamet alametlerinden biri olduğu bilgisi yer alır.⁴⁶

Kemal Paşa-zâde, Ye'cüc ve Me'cüc'ün âhir zaman alametlerinden biri olduğuna işaret ettiği beytinde, sevgilinin hattını (ayva tüylerini)Ye'cüc'e benzetmiştir. Ye'cüc ve Me'cüc nasıl Zülkarneyn'in yaptırdığı seddi yıkacak ise sevgilinin saçlarının seddini de (Ye'cüc gibi)ortaya çıkan ayva tüyleri yıkmaktadır. Ayva tüylerinin zuhura gelmesi ile yüzü kapatan saçlar biraz daha geri plana çekilmiş böylece kaşlar ortaya çıkmıştır. Sevgilinin kaşları ise, siyahlığı ve çokluğu ile âhir zaman fitnesidir. Şair burada Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Ye'cüc ve Me'cüc'ün Zülkarneyn'in yaptırdığı sedd ve daha sonra bu seddin yıkılması ile ortaya çıkacak olan fitneye telmih yapmıştır. Zira, sevgilinin saçları bu sedde, ayva tüyleri seddi yıkan Ye'cüc'e, kaşları ise âhir zaman fitnelerine benzetilmiştir:

Zülfünûñ seddin yıkup Ye'cüc-i hatt itmiş hurûc

Zâhir olmuş fitne-i âhir zamândur kaşlaruñ

Kemal Paşazâde Divanı g.224/5

Divan şairleri Ye'cüc ve Me'cüc mazmununu genellikle güzelliği bozucu unsur olarak görülen hatta (ayva tüyelerine) benzetmişlerdir. Nasıl ki bu fitneler dünyada huzur ortamını bozan ve düzeni kaosa çeviren bir özelliğe sahip ise sevgilinin ayva tüyleri de aynı işleve sahiptir.

Klasik Türk şiirinde Tatarlar acımasız, kan dökücü ve zalim sıfatları ile anılmaktadır.⁴⁷ Sevgilinin aşğın canına kast eden gamzesi de çoğu zaman kan

⁴⁴ İsmail Karagöz, a.g.e., s. 696.

⁴⁵ "Nihayet iki set arasına vardığı zaman, önünde neredeyse hiç söz anlamayan bir kavim buldu. 'Ey Zülkarneyn!Ye'cüc ve Me'cüc bu bölgede fesat çıkarıp duruyor. Onlarla aramıza set yapman şartıyla sana bir vergi versek olur mu?' dediler." Kehf 18/93-94.

⁴⁶ "Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'ün (seddi) açılıp da her tepeden saldırdıkları ve hak vaat yaklaştığı zaman. İşte o zaman küfredenlerin gözleri belerecek ve 'Vay hâlimize! Biz bundan gâfildik. Hayır kendimize zulmetmiştik.' diyeceklerdir." Enbiyâ 21/96-97.

⁴⁷ Bk. Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, →→

dökücülüğü ile bilinen Tatar'a ve cellada benzetilir. Antepli Aynî sevgilinin süz-gün ve yan bakışlarını (gamze) Tatar'a benzetmiştir. Sevgilinin zalimlikte meşhur gamzesi aynı zamanda dünyanın canına kast eden bir beladır. Ayva tüyleri ise, âhir zaman fitnelerinden Ye'cüc'e benzemektedir:

Tâtâr-ı gamze âfet-i cân-ı cihân imiş
Ye'cüc-i hattı fitne-i âhir zamân imiş

Antepli Aynî Divanı g.101/1

İshak Çelebi; sevgilinin güzel kokulu ayva tüyelerinin, yuları misk parçalarından oluşan atlı Ye'cüc askeri mi yahut âhir zaman fitnesi mi olduğuna karar vermemiştir. Şair burada geleneği bozmayarak hatt-fitne ve Ye'cüc kavramları arasında ilgi kurarak, âhir zaman alametlerine telmihte bulunmuştur.

Rîze-i müşg-i hitâmı bu hatt-ı 'anber-feşân
Leşker-i Ye'cüc mi ya fitne-i âhir zaman

İshak Çelebi Divanı g.213/1

10. Âhir Zaman-Üç Büyük Çöküntü

Hadislerde, kıyamet kopmadan evvel meydana gelecek alametler arasında üç yerde çöküntülerin yaşanacağından bahsedilir. Ancak, bu çöküntü hâdiselerinin tam olarak nerelerde olacağına dair net bir bilgiye rastlanmaz. Bu yerler hadis rivayetlerinde belirtildiği şekli ile Doğu, Batı ve Arap yarımadasında bulunan yerlerdir.⁴⁸

İbrahim b. Bâî, âhir zamanda, kıyamet kopmadan evvel yaşanılacağı hadislerde haber verilen bu hâdiseye telmihte bulunur. Hz. Peygamber'in âhir zaman alameti olarak, Yemen'de üç yerin batacağını haber verdiğini söyler. Bazı hadis rivayetlerinde, kıyamet alametleri arasında Yemen'den çıkıp insanları haşrolacakları yere sürecek bir ateşin ortaya çıkacağı zikredilir.⁴⁹ Şairin Yemen ve âhir zamanı ilgi içinde kullanması muhtemelen bu sebeptir:

Dimişdür Mustafâ âhir zamânda
Meger üç arz hasf ola Yemen'de

İbrahim b. Bâî/ Hikmet-nâme b. 12596

Sonuç

Varlığın temel unsurlarından biri olarak üzerinde en çok düşünülen fakat muğlaklığı tam manasıyla giderilmemiş olan zaman kavramı; İslâm inancına göre bir başlangıca ve sona sahiptir. Bu son, İslâmî literatürde “âhir zaman” kavramı ile karşılanmaktadır. Âhir zaman, kıyamet kopmadan evvel yaşanılacağına inanılan dünya hayatının son evresidir ve bazı alametleri hâizdir. Kıyamet alametleri olarak da tavsif edebileceğimiz âhir zaman alametlerinin bazılarını Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilirken bazıları ise sadece hadis rivayetlerinde zikredilmektedir. Fitne ve fesatlıkların ortaya çıkacağı, dinî, ahlâkî ve ilmî hayattaki

→ →

Haz. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s. 453.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Melâhim” 12; Tirmizî, “Fiten” 21; Müslim, “Fiten” 39-40.

⁴⁹ Müslim, “Fiten” 40.

bozulmalar gibi sosyal yaşamda meydana gelecek hâdiselerle birlikte; güneşin batıdan doğması, Deccâl'in ortaya çıkışı, Ye'cüc ve Me'cüc, Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesi gibi olağanüstülükler kıyamet öncesinde yaşanılacağı Kur'ân ve hadislerde haber verilen olaylardır.

Klasik Türk şiirinin en önemli üslup özelliklerinden biri de, soyut kavramları teşbih ve mecazlar ile somutlaştırma gayretidir. Çalışmamızda yer alan beyitlerde şairler; âhir zaman alametleri ve sevgilinin güzellik unsurları olan saç, hatt, kaş, yüz gibi kavramlar arasında kurdukları farklı benzetme ve sıfatlarla bunun en güzel örneklerini sergilemişlerdir. Ana konusunu aşktan alan klasik Türk şiirinde şairler âhir zaman kelimesi ve çağrışımlarını, âşık ve mâşuk ilişkisi çerçesine ustalıkla derc etmiştir.

Kaynaklar

- » Ak, Coşkun, *Bağdatlı Ruhî Divânı*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001.
- » Akay, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005.
- » Akben, Mehmet, *Hz. İsa'nın Nüzûlü Meselesi: Dinî ve Politik Yaklaşımlar*, Gazi Üniversitesi SBE (Basılmamış YL Tezi), Ankara, 2007.
- » Aksoyak, İsmail Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî Divânı I (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Harvard Üniversitesi, Cambridge, 2006.
- » Arslan, Mehmet, *Antepli Aynî Divânı*, Kitabevi, İstanbul, 2004.
- » _____, *Leylâ Hanım Divânı*, Kitabevi, İstanbul, 2003.
- » _____, *Zîver Paşa Divân ve Münşe'ât*; Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2009.
- » Atik, Hikmet, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2007.
- » Bilgin, Azmi, *Ümmî Sinân Divânı (İnceleme-Metin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78407/ummi-sinan-divani.html> (07.03.2017)
- » Boz, Erdoğan, *Hakîkî Divânı (Karşılaştırmalı Metin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78374/hakiki-divani.html> (26.07.2017)
- » Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*, Haz. Mehmed Sofuoğlu, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1987.
- » Deliser, Bilal; "Kur'an'da Zaman ile İlgili Kavramlar", *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.8(15), (Ocak 2014): 314.
- » Demirel, Mustafa, *İbn Kemal Ahmed Şemseddin Kemalpaşazâde Divânı (Tenkitli Metin)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1996.
- » *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- » Doğan, Muhammet Nur, *Fuzûlî Leylâ ile Mecnûn (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- » Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Haz. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız, Ocak Yayıncılık İstanbul, 2013.
- » Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eşas es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercümesi*, Haz. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya, 2007.
- » Eğirdirli Hacı Kemal, *Camî'ü'n-Nezâir*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 5782.
- » İbn-i Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercümesi*, Haz. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya, 2008.
- » İlhan, Mehmet, *Hz. Muhammed'in Son Peygamber Oluşunun Kelâmî Delilleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Basılmamış YL Tezi), İzmir, 1998.
- » Karavelioğlu, Murat Ali, *Şem'î Divânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.
- » *Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit: Tevrat ve İncil*; Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1972.
- » Küçük, Abdurrahman-Tümer, Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1988.
- » Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2011.
- » Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nişâbü'ri, *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*, Haz. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Kitabevi, İstanbul, 1967.
- » Okcu, Naci, *Şeyh Gâlib Divânı (Hayatı-Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

- » Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü -Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı-*, Haz. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009.
- » Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.
- » *Sahîh-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, Haz. Harun Yıldırım, Sağlam Yayınları,
- » Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Tuğra Ofset Matb., Isparta, 2000.
- » Sarıtoprak, Zeki, “(İslâmiyette) Deccâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul, 1994.
- » Şahin, Kürşat Kâmil, “Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.23, (Güz 2012): 389.
- » Şeylan, Ali, *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-Nâme'si (149b-300a)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78430/ibrahim-b-bali--hikmetname-ii.html> (03.07.2017)
- » Tarlan, Ali Nihat, *Necâti Beğ Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- » _____, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, 5.baskı, Ankara, 2009.
- » _____, *Ahmed Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- » Taş, Hakan, *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi SBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004.
- » Tatcı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Diynet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012.
- » Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, Haz. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya, 2007.
- » Topakkaya, Arslan, “Eski Ahit'te Zaman”, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, S.16(2), Erzurum, (2012): 177.
- » Tümay, Güner, “Âhir Zaman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, İstanbul, 1988.
- » Yavuz, Kemal, *Âşık Paşa Garibnâme (Tıpkı Basım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000.
- » _____, *Gülşehri'nin Mantiku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) Metin ve Aktarma*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78427/gulsehri--mantikut-tayr.html> (03.07.2017)
- » Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, Sentez Yayınları, İstanbul, 2007.
- » Zülfe, Ömer, *Yakînî Divânı (İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

XIV-XVI. YÜZYILLAR ARASINDA ARNAVUTLUK'TA GAYRİMÜSLİMLER¹

Yrd.Doç.Dr. İllir RRUGA
Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Arnavutluk, Doğu ile Batı medeniyetlerinin buluştuğu bir coğrafyada yer almakta olup, sıra ile Roma, Bizans ve akabinde de Osmanlı gibi dünyanın önde gelen güçleriyle sosyal, kültürel, dinî, idarî ve benzer alanlarda karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde bulunmuştur. Ayrıca Doğu (Bizans) ile Batı (Roma)'nın siyasi, güç, ekonomik ve benzer çekişmelerin en çok hissedildiği yerlerden biri olmuştur.

Arnavutluk'ta cereyan eden bu siyasi mücadele çerçevesinde Ortodoks ile Katolik Hıristiyan mezheplerin birbirine karşı çekişmelerin en çok hissedildiği sırada Osmanlı Devleti Arnavutluk'u hâkimiyeti altına almayı başarmış ve gayrimüslimleri zimmî statüsüne almıştı. Böylece dinî, sosyal, kültürel, ekonomik vb. imkânların yanında Ortodoks ile Katolik çekişmelerine de son verilmişti. Zamanın en büyük gücü hâkimiyetine giren bu mezheplere mensup kimseler gerek Arnavutluk'ta, gerekse Arnavutluk dışında daha rahat bir şekilde tebliğ etme vb. faaliyetlerini yerine getirebilme imkânına sahip olmuşlardı.

Osmanlı'nın 500 seneden fazla bir süre (1385-1912) Arnavutluk'ta kalmasına bağlı olarak İslam dininin çoğunluk oranda benimsenmesiyle sonuçlanmış olması, Rumeli'deki Osmanlı hâkimiyeti anlayışını örnek bir konumuna yükseltmiştir. O halde denilebilir ki, kültür ve medeniyetlerin harmanlandığı bu topografya, üzerinde yaşayan farklı sosyal faktörlere ve inançlara birlik ve yeniden diriliş ufkunu vermiş; tarihe sosyo-kültürel modeller ve tarihi-teolojik tecrübe örnekleri bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Osmanlı, Adalet, Din, Hıristiyanlar, gayrimüslim, Zimmi, Müslümanlar, Fetih.

ABSTRACT

The Non-Muslims in Albania between XIV-XVI Centuries

Taking place in geographical area between East and the West where the greatest and the most developed civilizations have been met, like; Roma, Byzantium and the Ottoman Empire. Albania has been the key point in social, cultural, religious and administrative issues interacting with the fore mentioned civilizations. Besides, Albania has been one of the most influential places where East and West Roman empires were struggling and measuring their forces in terms of politics and economy.

¹ Bu makale "Arnavutluk'ta İslâm – Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)" adlı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016 Yayınlanmamış Doktora Tezinden esinlenerek hazırlanmıştır.

During the period of the Ottoman Empire, there was a sectarian controversy in Albania between Orthodox and Catholic churches, therefore with the conquest of the Balkans, especially Albania by Ottomans, the non-Muslim population (zimmi) was taken under the supremacy (supervision) of the Sultan. Hereupon, it comes to an end the long-lasting religious, social and economic conflict between the Orthodox and Catholics. So, being under the command of one of the strongest empires of the time, it facilitated the issue of interaction and communication both inside and outside of Albania. Furthermore, the Ottoman presence in Albania for almost 500 years (1385-1912) was a great opportunity for its population to embrace the new faith (Islam) and also lead the banner of control in Rumelia with regard to social, cultural and other different aspects of life. In addition, we might confirm that, in this topography, with respect to different factors of beliefs and social interactions among periods of time since antiquity up until recent years, this territory has been gathering myriad of socio-cultural values for years. This has been a kind of impetus for the revival of new era of unity and knowledge. It has given abundancy models in socio-cultural and historical and theological experiences.

Keywords: Albania, Ottoman, Justice, Religion, Christians, Zimmi, non-muslim, Muslims, conquest.

Giriş

Arnavutlar ile Türklerin birbiriyle ilk temasları ile ilgili, Türklerin paralı asker olarak "XI yy.'dan itibaren var olduğunun belgelendiği, 1081 yılında gerçekleşen Butrint savaşında Norman Robert Guiscard'ın güçlerinin 2000 Türk paralı askerinin de dahil olduğu Bizans güçleri ile çarpıştığı ve XI. yy.'ın sonunda da Türk kolonilerinin Ohri gölü etrafında yerleşmeye başladığı bilgisi aktarılır.² Ayrıca XIII. yy.'da (1280-1281), VIII Michael Palaiologos, I Charles Angevine'nin Arnavutluk'un doğu bölgelerine yayılmasını engellemek adına paralı Türk askerleri kullandığı kaydedilir.³ Daha sonra Bizans'ta başlayan iç savaş sırasında Arnavut dağlılarının isyan etmesi ve bunun üzerine pek çok yeri yağmalaması sebebiyle III. Andronikos Aydınoğlu Beyi Umur Bey'den yardım istemişti.⁴ Bu yardım talebi üzerine 1337 yılında Aydınoğlu Beyi Umur Bey Bizans İmparatoru III. Andronikos'un müttefiki olarak, Epir despotluğunu imparatorluğa dâhil etmek amacıyla 2000 kişilik bir kuvvetle Güney Arnavutluk'a gelmiş ve Umur Bey'in yardımıyla yeniden hâkimiyet temin edilmiştir.⁵ Aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türklerin, Arnavut bölgeleri ile temasının çok erken bir tarihe dayandığı görülmektedir.

Sırp Çarı Stefan Dushan'ın 1355 yılında ölümü ve Arnavut feodal beyleri arasındaki mücadeleler, Osmanlılara bölgede etkin olma fırsatı sağlamıştır.⁶

² Dritan Egro, *Islam in Albanian Lands during the First Two Centuries of the Ottoman Rule*, Bilken University, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2003, s. 101.

³ Dritan Egro, "Vendi i viseve Shqiptare ne vizionin Gjeopolitik Osman gjate pushtimit te Ballkanit shek. XIV-XV", *Studime Historike*, Sayı: 3-4, 2004, s. 83, dip. 4; Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III İstanbul 1991, s. 383.

⁴ Dritan Egro, "Vendi i viseve Shqiptare...", s. 83, dip. 4. Ayrıca Bkz: "Ahmet Cebeci - Güray Kırpık, "Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutluk'ta Hristiyan Ve Müslüman Nüfus Değişimleri", *Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. Milletlerarası sempozyumu tebliğleri, Tiranë Arnavutluk/ 4-7 Aralık 2003*, IRCICA, İstanbul 2006, s. 292.

⁵ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, (çev. Bilge Umar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 192; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1981, s. 468.

⁶ Bilgehan Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, An-

1358 yılında Janina despotu VI John Kantakouzenos'un oğlu Nikephoros, komşu düşmanlar ile savaşmak amacıyla Osmanlı askerlerini Arta'ya davet etmişti.⁷ Bu temastan sonra Osmanlılar, Arnavutluk'ta 1383 yılında Korça'dan Berat'a kadar ilerlemişti.⁸ Fakat Osmanlıların bölgeye asıl gelişi Arnavut Topiaj prensinin daveti ile olmuştur.⁹ Orta Arnavutluk'ta hâkimiyet süren Karl Topiaj, Kuzey Arnavutluk'ta hâkimiyet sürdüren ve gittikçe güçlenmekte olan II. Ballsha tarafından tehdit edilmeye başlanmıştı.¹⁰ Aslında II. Ballsha'nın 1382 yılında Karl Topiaj'a saldırma kararının arkasında Papa ve Venedik'in olduğu düşünülmektedir.¹¹ Bu tehdide karşı Karl Topiaj kendisine yardım etmek amacıyla Makedonya'da seferde bulunan Osmanlıları davet etmiştir.¹² Sultan I. Murad bu yardım teklifini uygun görerek 40.000 kişilik bir orduyu Topiaj'a yardım amacıyla Arnavutluk'a göndermişti. Devol vadisi, Vjosa nehri üzerindeki Savra'da vuku bulan savaşta II. Ballsha'nın kuvvetleri yenildi ve kendisi de bu savaşta öldürüldü (18 Eylül 1385).¹³ Bu savaş, Arnavutluk'taki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Çünkü Savra savaşından kısa bir süre sonra Arnavutluk'taki prensler (Ballshalar, Topiajlar, Dukagjinler, Muzakalar, Zenebishiler, Arianitiler ve Kastriotiler) Osmanlı vasalı olup Dârü'l-Ahd/Dârü's-Sulh haline gelerek¹⁵ Osmanlı hâkimiyeti altına girmeden önceki ayrıcalıklarını ve bağımsızlıklarını korumuş oldular.¹⁶ Fakat Osmanlı'nın Kosova'da kazandığı zaferler (1389, 1448 ve 1688), Osmanlılara Balkanlarda ve özellikle Arnavut bölgelerinde hâkimiyet kurma hususunda önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.¹⁷ Çünkü bu savaş siyasî gücün yanında dinî (Hıristiyan-İslâm) açıdan da Osmanlı'nın büyük bir psikolojik zaferidir.

Osmanlı her ne kadar birçok Arnavut bölgesini eline geçirerek burada hâkimiyet kurmuş ve timar sistemini oluşturmuş ise de asıl hâkimiyeti 1478'de

→ →
kara 2002, s. 364.

⁷ Dritan Egro, *Islam in Albanian Lands...*, s. 102.

⁸ Aleksander Meksi, *Arkitektura e kishave te Shqiperise (shekujt VII-XV)*, Uegen, Tiranë 2004, s. 70.

⁹ Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf, Gelenek yayıncılık*, İstanbul 2004, s. 38.

¹⁰ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *DİA*, III, s. 384.

¹¹ *Historia e Popullit Shqiptar*, (y.t.y), s. 211.

¹² Anlaşılacağı üzere kendisinden daha güçlü konumda olan tarafa karşı yabancı güçlerden yardım talep edilmesi durumuna önceki dönemlerde de rastlanmıştır: Örnek verilecek olunursa: "Devol piskoposu Normanları kendi memleketindeki Bizanslara karşı yardımda bulunmaya davet etmiştir. Nikifor Bazilik'in ordunun başında olduğu Durres'e yakın bir yerde Arnavut, Norman, Yunan ve Bulgar güçleriyle güçlü bir ordu kurmuş olmalarına rağmen Durres'te Aleks Komneni tarafından yenilmişlerdir. Fakat 1081 yılında Normanlar yeniden Durres'i ve bazı yerleri ele geçirmiştir". (Edwin Jacques *Shqiptaret, Historia e popullit shqiptar nga lashtesia deri ne ditet e sotme*, (çev. Edi Seferi), Karte e Pende, Tiranë 1996, s. 182).

¹³ K. Süsseim, K. Süsseim, "Arnavutluk", *İslam Ansiklopedisi*, (çev. Heyet), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 584; Halil İnalçık, "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI Ankara 2006, s. 160.

¹⁴ Bilgehan Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta...", *T*, IX, s. 365; Aleksander Meksi, *Arkitektura e kishave...*, s. 70. Ayrıca Bkz: "A. Cebeci, G. Kırpık, "Tahrir defterlerine...", s. 293.

¹⁵ Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, XXXI, s. 160; Dritan Egro, "Vendi i viseve Shqiptare...", s. 86; Selami Pulaha, "Shpronosimi i klases feudale Shqiptare nga toka dhe rruget e integrimit te nje pjese te saj ne klases feudale Osmane ne shek. XV", *Studime Historike*, Sayı: 3, 1982, s. 140

¹⁶ Thomas Walker Arnold, Thomas W. Arnold, *İslâm'ın Tebliğ Tarihi*, (çev. Bekir Yıldırım; Cenker İlhan Polat), İnkılâb, İstanbul 2007, s. 239; Edwin Jacques, *Shqiptaret...*, s. 227.

¹⁷ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar" *BAL-TAM* (Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi), Sayı: 3 (Eylül), 2005, s. 25-26.

Akçahisar, Drivasto (Drisht), Lezha ve Zhabjak'ın, 1479'da Shkoder ve 1501'de Durrës'in ele geçirilmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁸ Bu yıla gelinceye kadar şüphesiz değişik direnişlerle ve bazı yerlerde çetin savunma savaşı, isyan ve ayaklanmalarla karşılaşmıştır.¹⁹ Ancak Osmanlı'nın "uyguladığı uzlaştırıcı siyaset, halka ve birtakım askerî zümrelere eski statülerini muhafaza hakkı tanınması, adalet prensiplerini yaygınlaştırması ve kalıcı yerleşme siyasetini izlemiş olması"²⁰ vb. faktörlerle bu bölgelerdeki hâkimiyetini sağlamlaştırmasıyla bir nevi, Venedik'in Arnavut bölgelerindeki 125 senelik hâkimiyetini sonlandırmıştır.²¹ Dolayısıyla Osmanlı gücü Arnavutluk'ta her ne kadar bir "düşman, işgalci olarak görülüyor olsa da, Arnavut ırkı Osmanlı olmasaydı, kısa bir zamanda Slav işgaline dayanamayıp kendi kimliğini yitirmiş olacaktı. O halde Arnavut ırkı gelecekte var olmak için Osmanlı işgalini kabullenmek zorunda idi.²² Ayrıca bu güç, günden güne büyüyerek her açıdan geleceğe yönelik ümit verici bir görüntüye de sahipti. Çünkü XV. yy.'ın ikinci yarısı, Osmanlı cemiyetinin evrensel anlamda imparatorluk misyonunu şuurlu bir şekilde yüklediği bir devirdi.²³

Arnavutluk'un Osmanlı eline geçmesi ile birlikte bu bölgelerde sosyo-kültürel, siyasî, ekonomik vb. alanlarda ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Meydana gelen olumlu değişikliklerden en önemlisi birbiriyle mücadele içerisinde olan Arnavut prenslerinin birleştirilmiş olmasıdır. Çünkü "İlir (Arnavut) Prenslerinin eskiden beri kendi aralarında kavgalı ve parçalanmış vaziyette olduğu ve güçlü bir el İlirleri birleştirmiş olsa da bu birlikteliğin uzun sürmediği"²⁴ bilinmektedir. Anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın getirdiği tek devlet anlayışı Arnavut bölgelerini parçalayan, fakirleştiren ve her açıdan bu bölgelere zarar veren kavgaları sonlandırmıştır. Bunun yanında Via Egnatia gibi önemli ticaret yollarının da yeniden güvenliğinin sağlanması²⁵ ile birlikte ülke ekonomik alanda kalkınmaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın Arberia bölgelerine yayılması ile buradaki Bizans ve Sırp hâkimiyetinin sonlandırılması sonucu Katoliklerin Ortodokslar üzerindeki dinî ve kültürel baskıları da yok olmuştur. Bununla ilgili Osmanlı'nın gelişi ile birlikte hem Katoliklerin hem de Ortodoksların bu dönemde özgürleşip, kiliselerine rahat bir şekilde gitme imkânına kavuşarak daha önce

¹⁸ Geniş bilgi için bkz: K. Süsseim, "Arnavutluk", *İA*, s. 585; Aleksander Meksi, "Ndertimet e kultit mysliman ne Shqiperi", *Studime Historike*, Sayı: I, Tiranë 1980, s. 189; Selami Pulaha, *Qendresa e Popullit Shqiptar kunder sundimit Osman nga shekulli XVI deri ne fillim te shekullit XVIII: (dokumente Osmane)*, Akademia e Shkencave e RPS te Shqiperise Instituti i Historise, Tiranë 1978, s. 3.

Ayrıca bkz: Aurel Plasari, *Shqiperia dhe Shqiptaret ne Europen e Pjunt II*, idk, Tiranë 2014, s. 14.

¹⁹ İsyanlardan en önemlisi ise Edirne Osmanlı sarayında devşirme yolu ile Osmanlı askerî eğitimini son derece başarı ile bitiren İskender Bey'in 1440'larda başlattığı ve Arnavutluk'un birkaç bölgesinde 25 yıla yakın Osmanlı'ya sıkıntılar yarattığı isyanlardır. Osmanlı'nın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan İskender Bey'in saf değiştirerek Katolik Batı güçleriyle ittifak kurması bölgede Osmanlı'ya büyük zararlar vermiştir.

²⁰ Feridun Emecen, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII Ankara 2007, s. 491.

²¹ Edwin Jacques, *Shqiptaret...*, s. 218.

²² Zhan Klod Faveirial, *Historia (me e vjeter) e Shqiperise*, (çev. Gent Ulqini), Plejad, Tiranë 2004, s. 278.

²³ Bkz: İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş, İstanbul 2006, s. 71.

²⁴ Eqrem Çabej, *Shqiptaret midis perendimit dhe lindjes*, MÇM, Tiranë 1994, s. 20.

²⁵ Bkz: *BOA,MD*, XXII, h. 392.

Sırp lar tarafından uygulanan Sırp kilisesine gitme ve Sırp çayı kullanma zorunlu luğunun ortadan kaldırıldığına²⁶ dair bilgiler de aktarılmaktadır. Bunun yanında Avrupa'da özellikle XVI.-XVIII. yy.'da din ve mezhep çatışmaları yaşanırken Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bölgelere Haçlı Seferleri, mezhep savaşları vb. herhangi bir saldırı yapılmadığı²⁷ gibi bu bölgeler en parlak çağını yaşayan Osmanlı hâkimiyetinin imkânlarına kavuşarak özel bir statüye sahip olmuşlardır.

Gayrimüslimlerin Statüsü

Kayıtlarda Osmanlı döneminde Müslümanlar Arnavutlar "cemaat-i muslimânât", gayrimüslimler ise "kefere tayfası veya gebrân-ı şehir"²⁸ şeklinde geçmektedir. Söz konusu dönemde Arnavutların çoğunluk olarak Hıristiyan inancına sahip olması, dinî, siyasî vb. nedenlerle irtibatlandırılarak objektif ve sübjektif bir takım çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu şekilde Arnavutların Osmanlı hâkimiyetine girmesi hakkında; "... dinî ve millî açıdan Arnavutların tarihte yaşadığı en karanlık dönem",²⁹ "...Arnavut milletini entelektüel ve manevî açıdan 500 senelik bir Osmanlı karanlık dönemi sardı",³⁰ "...nihayetinde son kale olan Lezha şehrinin Osmanlıların eline geçmesiyle siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden karanlık bir dönem başladı",³¹ "Hıristiyanlar, hem kilise inşa edemiyordu, hem de özgürlükleri kısıtlanmıştı"³² şeklinde özellikle Hıristiyan yazarlar tarafından son derece ağır eleştiriler yapılmıştır.

Aktarılan iddiaların gerçeklik payının olup olmadığına dair yapılan araştırmalar sonucu, Osmanlı döneminde siyasî, ekonomik, sosyo-kültürel, dinî vb. alanlarda bir kısıtlamanın bulunmadığına aksine bu dönemde başta gayrimüslimlerin derin bir nefes aldığı ortaya çıkmıştır. Çünkü Osmanlı döneminde Arnavutluk'ta yaşayan gayrimüslimler zimmî statüsüne sahipti. Zimmî kelimesi, İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebaa için kullanılan bir terim olup sözlük anlamı "himaye, sahip çıkma, antlaşma, ahid"tir. Kısaca "kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi" demektir.³³ İslâm Devleti'yle yaptıkları zimmî antlaşmasıyla İslâm ülkesinde (Dârü'l-İslam) vatandaş olarak yaşayan

²⁶ Iljaz Rexha, "Antagonizmi ndermjet dy kishave per dominim ne tokat e Arberise (i hapi rruge fese Islame)", *Rreth Perhapses se Islamit nder Shqiptaret*, Klubi Kulturor "Drita", Shkoder 1997, s. 72.

²⁷ Koli Xoxi, *Shkolla ortodokse në Shqipëri Rilindësit tane*, Mokra, Tiranë 2002, s. 27.

Ayrıca iç ve dış tehlikelere karşı Osmanlı'nın çalışmaları için bkz: *BOA,MD*, XII, h. 240.

²⁸ Ferit Duka, *Berati ne kohën Osmane (shek. XVI-XVIII)*, Akademia e Shkencave e Republikës Shqiptare Instituti i Historisë, Tiranë 2001, s. 28.

²⁹ Aleksander Meksi, "Ndertimet e kultit mysliman...", s. 189; Ayrıca benzer geniş bilgiler için bkz: "Shan Zefi, "Kuvendi i pare i Arbnit (1703)", *300 vjetori i Kuvendit të Arbnit: 1703-2003: simpozium: Tiranë 24-25 tetor 2003*, Konferenca I peshkvnore e Shqiperise, Tiranë 2009, s. 67-68".

³⁰ Zef Mirdita, *Krishtenizmi nder Shqiptare*, Drita & Misioni Katolik Shqiptar ne Zagreb, Prizren Zagreb, Prizren 1998, s. 66.

³¹ Edwin Jacques, *Shqiptaret...*, s. 218.

Ayrıca bu görüşler ile ilgili geniş bilgi için bkz: "Edmond Malaj, "Disa aspekte nga pushtimi i Shkodres dhe i qendrave perreth saj nga Osmanet ne fundin e shekullit XV", *Studime Historike*, Sayı: 3-4, 2012, s. 67-69".

³² Zef Mirdita, *Krishtenizmi nder Shqiptare...*, s. 187.

³³ Mustafa Fayda, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV Ankara 2013, s. 428; Ziya Kazıcı, "İslam Devletlerinin Zimmî Tebeaya Bakışı (Osmanlı Örneği)", *Kur'an-ı Kerim-i Kerim'de Ehl-i Kitab Tartışmalı İlmî Toplantı*, y.e.y. İstanbul 2007, s. 309.

zimmîler, kendilerini ve haklarını koruma altına (zimmî) almıştır.³⁴ Zimmî statüsü Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın"³⁵ ayetiyle ve Hz. Peygamber'in "Düşmanına ulaştığın zaman ona üç seçenek ver. Bunlardan kabul ettiğini sen de kabul et ve ona ilişme. Onları önce Müslüman olmaya çağır. Eğer kabul etmezlerse cizye vermelerini iste, olumlu cevap verirlerse onlara dokunma!"³⁶ hadisiyle de sabittir. Ayrıca bir başka hadiste Hz. Muhammed (s.a.v) "bir zimmîyi öldüren kimsenin kırk yıllık mesafeden duyulan cennet kokusunu alamayacağını"³⁷ belirtmiştir.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan sözleşmeye her iki tarafın da sadık kalarak sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerim bu konuyla ilgili "Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirirler, anlaşmayı bozmazlar",³⁸ "Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir"³⁹ ve "...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir"⁴⁰ şeklinde uyarılarda bulunmuştur.

Zimmîler, yükümlülüklerini yerine getirmedikleri ve yasaları ihlal ettikleri takdirde önceden belirlenmiş olan yaptırımlarla karşılaşmak durumunda kalırlar. Zimmî akdi, ihlal edilmediği sürece devam eder. Antlaşma ancak, zimmînin kendi isteğiyle antlaşmayı bozması, antlaşma şartlarını çiğnemesi ya da antlaşmaya ihanet etmesi sebebiyle feshedilebilir. Zimmînin Müslümanlığı kabul etmesi ise zimmî antlaşmasını kendiliğinden sonlandırır.⁴¹ Kamu yönetimi ve inanç ile ilgili hususlar dışında genel kural, zimmîlerin Müslümanlarla aynı haklara, yaptırımlara ve sorumluluklara sahip olmasıdır.⁴² Zimmîlere karşı, renk, dil ve ırk farkı gözetmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer-i şerif" ne diyor-

³⁴ Geniş bilgi için bkz: "Ahmet Yaman, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV Ankara 2013, s. 434-435".

³⁵ Tevbe süresi, 9/29.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Musned*, Dâru'l-Kutubi'l-İlimiyye, Beyrut, 1400, s. 169; Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtesar bi Nakli'l-'Adl anî'l-'Adl ilâ Rasûlillâhi Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), III, *Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî*, Beyrut y.t.y, s. 1357; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali el-Hurâsânî en-Nesâî, *es-Sunen el-Kubrâ*, (thk. Hasen Abdulmunim Şibli), VIII, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2001, s. 87.

³⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), VI, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1995, s. 288. Ayrıca bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtesar min Umûri Rasûlillâhi Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sunenihî ve Eyyâmih*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir), IV, Dâru Tavki'n-Necâh, Beyrut 2001, (*Kitâbu'l-Cizye*), 5".

³⁸ Ra'd süresi, 13/20.

³⁹ Nahl süresi, 16/91.

⁴⁰ İsrâ süresi, 17/34.

⁴¹ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DîA*, XLIV, s. 435.

⁴² Hamza Aktan, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehli-Kitab Tartışmalı İlimi Toplantı*, y.e.y. İstanbul 2007, s. 364; Ahmet Yaman, "Zimmî", *DîA*, XLIV, s. 435.

sa öyle muamele yapılır.⁴³ Zimmîler ile Müslümanlar arasındaki fark; din ayrılığından doğan bir farklılıktır, insanî açıdan bir farklılık söz konusu değildir.⁴⁴ Dolayısıyla gayrimüslimlerin haklarının kısıtlandığı yaklaşımı gerçeği yansıtmamaktadır.

XIV-XVI. yüzyıllarda Arnavutluk'taki Gayrimüslimlerin Genel Panoraması

Arnavutluk'ta Osmanlının ele geçirdiği yerlerdeki halka yaklaşımı dikkat çekmektedir. Ele geçirdiği yerlerin kanunlarını birden bire değiştirerek onları yabancı bir kanunla karşı karşıya bırakmamış, bunun aksine bölgenin mevcut hukukî örf, din, âdet ve geleneklerine müdahalede bulunmayarak herkesin kendi dininin gereklerini yerine getirebilmesine imkân sağlamıştır.⁴⁵ Bu hakların yanında gayrimüslimlere tanınan diğer haklar şunlardır:

Özel hukuka giren meselelerde kendi mahkemelerine dava açma ve kendi (ruhani liderlerinin önünde) hukuklarını uygulama ve çözümleyebilme,⁴⁶ özgürlük garantisini,⁴⁷ ibadet ve ayinlerini rahatça yapabilmesi ve çocuklarının dinî eğitimi de dilediği şekilde verebilmesi.⁴⁸ Can güvenliği, kısas, diyet, hudut,⁴⁹ namus güvenliği,⁵⁰ kişiliğe saygı,⁵¹ aile hukuku,⁵² miras hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku, sosyal haklar, savaşımlara katılma, kamu görevine atanma, dinî tesislerin inşası,⁵³ kamu hizmetlerinden faydalanma, eğitim, ulaşım, haberleşme, temizlik, sulama ve ortak ihtiyaçların karşılanması amacıyla devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından verilen hizmetlerden faydalanma.⁵⁴ Aralarındaki anlaşmazlıklara çözüm bulma adına İslâm Devleti'nin kadısına başvurma hakkına sahip oldukları hususu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde belirtilmektedir; "...Eğer sana gelirlirse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. On-

⁴³ Ahmed Akgündüz, *Pax Ottoman. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 37.

⁴⁴ Tunca Özgüşi, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek İçin Uyguladığı Politikalara Örnekler", *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Sayı: 26, Yaz, II, 2014, s. 348-349.

⁴⁵ Bkz: "Ziya Kazıcı, "İslam Devletlerinin...", s. 309-310".

⁴⁶ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 436-437.

⁴⁷ Rızası dışında veya herhangi bir suç işlemek için kişi özgürlüğünden mahrum bırakılamaz. Ayrıca Bkz: "Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, (çev. Cemal Aydın) Ankara 1996, s. 59".

⁴⁸ Hamza Aktan, "Kur'an ve Sünnet...", s. 366; Recep Şentürk, "Millet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX Ankara 2005, s. 65.

⁴⁹ İslâm'da içki içmek haram iken gayrimüslimlerde haram olmadığına göre içmelerine ceza verilmez fakat sarhoş olması halinde ceza uygulanır çünkü sarhoşluk onların dininde de hoş görülmemiştir.

⁵⁰ Zimmîlere sağlanan temel hakların başında gelir. Bu hak Müslümanlara ne şekilde sağlanıyorsa onlara da o şekilde sağlanır. Zimmî kadınlarla ancak rızalarına dayalı bir nikâh ile birlikte olunabilir, aksi mümkün değildir.

⁵¹ Kişiliğe saygı konusuyla alakalı bazı hususlar şunlardır: selamlaşma, aşığılanmama, yaşama ve cenazeye saygı, komşuluk hukukuna riayet, cami ve mescitlere girebilme hakkı.

⁵² En büyük zenginlik, aile hukuku alanında her milletin kendi yapısını koruyup sürdürmesidir. (İlber Ortaylı, "Millet-Osmanlı'da Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX Ankara 2005, s. 69).

⁵³ Geniş bilgi için bkz: "Hamza Aktan, "Kur'an ve Sünnet...", s. 364-393".

⁵⁴ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, XLIV, s. 437. Ayrıca Bkz: Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 18-23, 38-51; Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali İbnü'd-Deyba', *Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte*, (haz. İbrahim Canan), IV, Akçağ Yayınları, Ankara y.t.y, s. 81-85; Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1396, s. 135-136".

lardan yüz çevirecek olursan sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever”.⁵⁵ Ayrıca Osmanlı'nın, “dini ve insani duygular” sebebiyle gayrimüslimlere iyi niyetli, müsamahalı davrandığı ve dinî değerlerine saygılı olduğu⁵⁶ bilgisi aktarılmıştır. Nitekim Halil İnalıcık gayrimüslimlere verilen haklarla ilgili özetle şu değerli bilgileri aktarmıştır:

“Osmanlı'dan önceki devletler kiliselere hangi hakları tanımışsa Osmanlı da bu hakları aynı şekilde tanımıştır. Ortodokslar, Osmanlı'nın dinlerini yok etmek için gelmediğini aksine kiliseyi koruduğunu görmüşlerdir. Hâlbuki Macaristan, Venedik ile Haçlılar, Balkanlar'da Katolikliği egemen kılıyor, kilise ve manastır vakıflarına el koyuyorlardı”.⁵⁷

Zimmîlerin, devletten aldığı hakları olduğu gibi onlar için kısıtlanan bazı hususlar da vardır. Müslüman köle ve cariyeler edinmeleri, Müslümanların kıyafetlerine benzer kıyafetler giymeleri,⁵⁸ yüksek sesle ayin yapmaları ve İncil okumaları, çan çalmaları, cami ve mescitlere yakın oturmaları, türbenin yanında oturarak çalgı çalmaları ve şarap içmeleri,⁵⁹ devlet başkanı seçme ve seçilmeleri yasaklar arasındaydı. Aynı zamanda vali, hâkim ve ordu komutanı gibi üst düzey kamu görevlisi olarak tayin edilemezlerdi.⁶⁰ Ayrıca “Müslümanların mukaddes değerlerine, eşyalarına ve mekânlarına saygı gösterilmesi, Müslümanların canlarına, mallarına ve namuslarına saldırıda bulunulmaması, Müslümanların düşmanlarına yardım edilmemesi, casusluk yapılmaması ve benzeri şeyler de onlardan istenen yükümlülüklerdendir”.⁶¹

Gayrimüslimler, belirtilen suçları işlemeleri halinde zimmet akdi gereği olarak cezalandırılırlardı. Zimmet akdini bozan suçlardan biri, Osmanlı düşmanlarına bilgi sızdırma ve casusluk faaliyetleriydi. Bununla ilgili Arnavut Katolikleri, özellikle Venedik ve Avusturya ile meydana gelen savaşlar esnasında muhalif konumunda görülmektedir.⁶² Bu şekilde din adamlarının dinî görevlerinin yanında casusluk, elçilik vb. değişik görevlerde bulunduğunu 1503 yılında bir Katolik ziyaretçinin (casus) Arnavutluk ve Balkanlar hakkında bilgi toplayarak Osmanlı'ya karşı bir Hıristiyan isyanını tertiplemek için neler yapılabileceğini bildiren mektubunda görmek mümkündür. Mektup şu şekildedir:

İ
S
T
E
M
29/2017

⁵⁵ Mâide süresi, 5/42.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz: “M. Süreyya Şahin, “Osmanlı Devleti'nin Hıristiyanlarla Münasebetleri”, *Asrımızda Hıristiyan - Müslüman Münasebetleri*, İSAV - İlimi Neşriyat, İstanbul 1993, s. 111-118”.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz: “Halil İnalıcık, “Türkler ve Balkanlar”..., s. 29”.

⁵⁸ Andrea Llukani, *Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë: (nga vitet apostolike deri në vitet tona)*, Botimet Trifon Xhagjika, Tiranë 2009, s. 45.

⁵⁹ M. Macit Kenanoğlu, “Zimmî Osmanlı'da”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV Ankara 2013, s. 439.

⁶⁰ Ahmet Yaman, “Zimmî”, *DİA*, XLIV, s. 437.

⁶¹ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX Ankara 1994, s. 256; Ahmet Yaman, “Zimmî”, *DİA*, XLIV, s. 435. Ayrıca yükümlülükleri ile ilgili Bkz: “İsmail Özçelik, *Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s. 92-93; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde...*, s. 44-51”.

⁶² Joan Pelushi, “Kriptokrishterimi ne Shqipëri”, *2000 vjet art dhe kulturë Kishtare në Shqipëri*, Simpozium ndërkombëtar 16-18 Nëntor 2000, Kisha Orthodhokse Autoqefale e Shqipërisë, Tiranë 2003, s. 76-77.

“Tivar’dan Durrës’a kadar hepsi Latin (Katolik) Hıristiyanlardır. Ve hepsinde silah taşıyacak 40.000 kadar erkek vardır.⁶³ Ancak Makedonya’ya kadarki geri kalan Arnavut bölgelerinin hepsi Ortodoks’tur. Ortodokslar 3’e ayrılır: Arnavut, Yunan ve Slav. Hepsinde silah taşıyacak 100.000 kadar erkek vardır.⁶⁴ Hepsinin tek bir amacı var o da Osmanlı işgalinden kurtulmaktır. Fakat tek başına bunu yapamazlar ancak yardım görürlerse buna karşı koyabilirler”.⁶⁵

Aktarılan örneğe benzer Osmanlı hasımlarına casusluk ve bilgi sızdırma teşebbüsleri ortaya çıkarıldığı anda şüphesiz ki zimmî akdin gereği olarak gereken ceza verilirdi. Örneğin, “izinsiz kilise yaptıran ve fesatlara karışmış olan Isoni Nikola kilisesinin rahibi hapisten de firar ettiğiinden dolayı ona idam cezası verilecektir”⁶⁶ şeklinde bir emir verildiği görülür. Bir başka örnekte ise, Elbasan, Ohri ve İşbat kadınlarına gönderilen bir hükümde şöyle bir talimat bulunmaktadır: “Ohri’ye bağlı olan köylerden çok sayıda adam toplayan iki papaz etraftaki diğer köyleri yağmalamaktadırlar. Bu haber doğru ise üzerlerine asker gönderilsin ve dağdan indirilip düz yerde iskân etmeleri mümkün kılınsın”.⁶⁷ Böyle durumlarla karşı karşıya kalındığında Osmanlıların, düzenini korumak, zimmî akdi gereği vb. nedenlerden dolayı değişik cezaları uygulamakta tereddüt etmediği anlaşılmaktadır. Ancak adil bir devlet anlayışında aranan en temel şartlardan biri, suçlara bulaşmamış kimselere karşı herhangi bir haksızlık yapılmamasıdır. Bu husus ile ilgili suçsuz suçludan ayırmak adına son derece önemli tembihlerin yapıldığına dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri kayıtlarında da geniş bir bilginin yer almakta olduğu görülmektedir.⁶⁸

Hatırlanması gerekir ki, o dönemde Arnavut bölgeleri farklı amaçlar doğrultusunda dinleri karşı karşıya getirecek fiil ve provokasyonlarda bulunulmaya çok müsait bir durumdaydı. Bu yüzden tarih boyunca bu coğrafya çok farklı grupların planlarını uygulamaya koydukları bir yer olmuştur. Bununla ilgili şu örnek verilebilir: “Durrës başpiskoposu Marin Firmano dinî görevinin yanında Durrës halkına Osmanlı’ya karşı çıkması konusunda bir çağrı yapmıştır. Daha sonra 7 Ağustos 1499 tarihli bir mektupta zehirlendiği ve geride kendisini zehirleyenleri ihbar eden bir mektup bıraktığı bilinmektedir. Kendisini zehirleyenlerin din adamları (başdiyakoz Marc, başpapaz Mikel ve Natal)” olduğunu be-

⁶³ Injac Zamputi, *Dokumente te shekujve XVI-XVII per historine e Shqiperise*, II. (1593-1602), Akademia e Shkencave e RPS te Shqiperise Instituti i Historise, Tiranë 1990, s. 11.

⁶⁴ Burada yalnızca Arnavut Katolik ve Ortodoks Hıristiyanların zikredilmiş olması şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü bu mektupları yazanların amacı sadece Osmanlı’ya karşı isyanlara destek verecek Hıristiyan nüfusun durumunu aktarmaktır. Dolayısıyla bahsedilen bölgelerdeki Müslüman nüfusu hakkında bilgi verilmemiştir.

⁶⁵ Injac Zamputi, *Dokumente te shekujve XVI-XVII*, II. (1593-1602), s. 14.

Ayrıca Bkz: “Peter R. Prifti, “Nje leter e Pal Engjellit drejtuar Skenderbeut me 1463”, *Skenderbeu dhe Europa (Permbledhje kumtesash)*, Akademia e Shkencave e Shqiperise, Instituti i Historise, Tiranë 2006, s. 192-198, ayrıca, s. 364-369”.

⁶⁶ BOA,MD, XXIII, h, 110.

⁶⁷ BOA,MD, XXIV, h, 286.

⁶⁸ Osmanlı Devleti’nin suçlulara karşı aldığı tedbirleri ve inancı bakılmaksızın suçsuz olan reaya karşı gösterilen hassasiyeti ile ilgili geniş bilgi için bkz: BOA,MD, LXIV, h, 18; BOA,MD, III, h, 818; BOA,MD, XLI, h, 644; BOA,MD, III, h, 1058.

lirtmiştir.⁶⁹ Görüldüğü gibi Martin Firmanos kendi din adamları tarafından zehirlenmiştir. Belgenin devamında failerin yakalanma emrinin çıkarıldığı, daha sonra yakalanarak Venedik hapishanesinde buldukları belirtilmiştir.⁷⁰ Bunun üzerine Papa tarafından Venedik'e 3 Ağustos 1501 yılında bir mektup gönderilmiştir. Bu mektup son derece büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu mektupta Papa "bu kötü ve çirkin iş Osmanlı tarafından yapılmamış ve yapılması için tahrik edilmemiş olup bu işi bizzat kendileri yapmıştır"⁷¹ diye yazmıştır. Papa'nın mektubundaki bu ifade büyük bir önem arz eder. Nitekim Martin Firmanos ölümünden önce kimler tarafından zehirlenildiğine dair bir mektup bırakmamış olsaydı, ilk bakışta bu çirkin işin büyük olasılıkla Müslümanlar tarafından yapıldığı düşünülecekti. Ne de olsa Osmanlılara karşı halka ayaklandırma konusunda çağrı yapmış bir kimse olması nedeniyle ister istemez ilk başta akla gelecek düşünce "Martin Firmanos'un ölümünün en çok Osmanlı'ya yarayacağı" olacaktı. Fakat kendisinin ölmeden önce geride bıraktığı ihbar mektubu bu düşünceleri ve yapılan provokasyonu engellemiş olmaktadır. Bu tür sahte provokasyonlar bir kenara bırakılacak olunursa, zimmî akdine sadık durdukları müddetçe Osmanlı'nın gayrimüslimlere karşı özellikle inanç konusunda büyük bir tolerans gösterdiği söylenebilir.⁷²

Gayrimüslimlerin Devlete Karşı Yükümlülükleri

Osmanlı'nın gayrimüslim Arnavutlara tımar verdiği kayıtlarda geçmektedir.⁷³ Bu konuda Müslüman olma şartı aranmamıştır. Tarım faaliyetleri karşılığında haraç, zimmet akdinin gereği olarak da cizye ödemekle mükellef olmuşlardır.⁷⁴ Burada belirtilen cizye ile ilgili özetle şu bilgiler verilebilir; ergin, akıl ve beden sağlığı yerinde, ödeme gücü bulunan erkekler mükelleftir. Küçükler, kadınlar, akıl sağlığı yerinde olmayanlar, körler, kötürümler, yatalak hastalar, çalışamayacak derecede yaşlı olanlar, yoksullar ve çoğunluğa göre din adamları bu vergiyi ödemezler. Ayrıca ülke savunmasına fiilen katkıda bulunanlar ve devlete yararlılıkları dokunanlar da cizyeden muaf tutulmuştur.⁷⁵ Bir anlamda İslâm hukukunun esasları içerisinde cizye askerlik yükümlülüğüne karşılık alınmış-

⁶⁹ Injac Zamputi, *Dokumente per historine e Shqiperise 1479-1506*, 2/ II (1499-1506), Akademia e shkencave e republikes popullore socialiste te Shqiperise Instituti i historise 1979, s. 297-298.

⁷⁰ 30 Aralık 1499 tarihine ait bir mektupta da 3 papaz hakkında yakalanma emri verildiği ve yakalandıklarında Venedik hapishanelerine güvenilir, sadık kimseler tarafından her birinin ayrı bir şekilde getirilmelerinin emredildiği görülmektedir. (Injac Zamputi, *Dokumente per historine...*(2/ II-1499-1506), s. 129".

⁷¹ Injac Zamputi, *Dokumente per historine...*(2/ II-1499-1506), s. 297.

⁷² Masar Rizvanolli, "Shkaqet e pranimit te popullise se Krishtere ne klasen e spahinjve", *Feja, Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptaret*, Kryesia e Bashkësisë Islame te Kosoves, Prishtine, 1995, s. 136.

⁷³ Injac Zamputi, Aleks Buda; Kristo Frasher; Petraq Pepo, *Burime te zgjedhura per historine e Shqiperise, shek. VIII-XV*, II, Universiteti Shtetëror i Tiranës Instituti i historise dhe i gjuhësisë, Tiranë 1962, s. 204.

⁷⁴ Mustafa Fayda, "Zimmî", *DİA*, XLIV, s. 428; Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII Ankara 1993, s. 42; Ahmed Akgündüz, *Pax Ottoman. Osmanlı Devleti'nde...*, s. 37; İlber Ortaylı, "Millet-Osmanlı'da...", *DİA*, XXX, s. 67; Hamza Aktan, "Kur'an ve Sünnet...", s. 364; Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, XLIV, s. 437.

⁷⁵ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, XLIV, s. 437; Hamza Aktan, "Kur'an ve Sünnet...", s. 381-382.

tır.⁷⁶ Bunun yanında Hz. Ali başta olmak birçok sahâbî cizye ile ilgili “gayrimüslimlerin cizye vermeleri mallarının bizim mallarımız, kanlarının bizim kanlarımız gibi görülmesi içindir” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz: “Onlar kendi inançlarına göre yaşayabilmek için bize cizye ödüyorlar” cevabını vermiştir.⁷⁷

Osmanlı tarafından alınan vergilerin zamana ve döneme göre de değişiklik gösterdiği görülmektedir. Berat şehrine “Fâtih Sultan Mehmet tarafından tanınan ve herkesi kapsayan vergi muafiyeti”⁷⁸ buna örnek verilebilir. Ayrıca Görice (Korça) kalesini koruma hizmetinde bulunan müsellemelerin, Sultan tarafından kendilerinin haraç vb. vergilerden muaf tutulduğunu gösteren Osmanlıca belgeye (Bkz. Ek. 1; EK. 2) sahip oldukları geçmektedir.⁷⁹ Buna benzer olarak, 1580 yılında Elbasan esnafının bu bölgede isyan çıkaran köylüleri bundan vazgeçirmesi gibi devlete karşı hizmetlerinden dolayı vergi muaflığının tanınması bir başka örnektir.⁸⁰

Vergiler devletin malî açıdan her ne kadar olmazsa olmazlarından biri olsa da devlet tarafından öncelikle huzurlu ve sakin bir ortamın oluşturulmasına önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Osmanlılar, Arnavutluk'ta ve Balkanlarda, çatışmalara engel olmak için birleştirici bir siyaset tarzını benimsemiştir.⁸¹ Bundan dolayı Osmanlı yönetimi altındaki yerlerin, Hıristiyan Avrupa'nın çoğu yerinden daha iyi yönetildiği, buralardaki halkın daha müreffeh durumda olduğu, Hıristiyanların kişisel haklara sahip olup emeklerinin karşılığını büyük oranda aldıkları aktarılmıştır.⁸² Ayrıca Avrupa'da XVI.-XVIII. asırlarda din ve mezhep savaşları yaşanırken Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bölgeler, Haçlı Seferleri, mezhep savaşları vb. saldırılardan uzak bir şekilde,⁸³ adeta en parlak çağlarını yaşamışlardır.

Sonuç

Osmanlılar tarafından gayrimüslimlere zimmet anlaşmasıyla sosyal, dinî, ekonomik vb. alanlarda haklarının verilmiş olması Hıristiyanların Osmanlı'dan önceki haklarına nazaran daha iyi bir konumuna geldiklerini göstermektedir. Ayrıca Osmanlı'nın gayrimüslimlere karşı yaklaşımı ve bu denli uzun sürede buralarda hâkimiyet sürmesi, İslam dininin benimsenmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın Arnavutluk'ta kurduğu sistemin toplumsal huzuru merkeze alması,

İ
S
T
E
M
29/2017

⁷⁶ İlber Ortaylı, “Millet-Osmanlı'da...”, *DİA*, XXX, s. 67.

⁷⁷ Ahmet Yaman, “Zimmî”, *DİA*, XLIV, s. 436.

⁷⁸ Selami Pulaha, *Qendresa e Popullit Shqiptar kunder sundimit Osman nga shekulli XVI deri ne fillim te shekullit XVIII: (dokumente Osmane)*, Akademia e Shkencave e RPS te Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë 1978, s. 20, 95.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz: “Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VI, FEY Vakfı, İstanbul 1993, s. 616-618.

⁸⁰ Geniş bilgi için bkz: “Petrika Thengjilli, “Toleranca fetare ne levizjen çlirimtare te popullit Shqiptar (Shek. XVII-XVIII)”, *Feja, Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptaret, Kryesia e Bashkësisë Islame te Kosoves, Prishtine*, 1995, s. 211; Yusuf Halaçoğlu, “Derbend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX Ankara 1994., s. 161”.

⁸¹ Tunca Özgüç, “Osmanlı devleti...”, s. 347.

⁸² Thomas W. Arnold, *İslâm'ın Tebliğ Tarihi*, s. 203.

⁸³ İç ve dış tehditlere karşı ve güvenliği sağlamak adına Osmanlı'nın çalışmaları için bkz: *BOA,MD*, XII, h, 240.

bunun yanında devlete hizmeti geçen Hıristiyanların ödüllendirmesi vb. unsurlar kalben İslâm dininin benimsenmesinin nedenlerindedir.

Arnavut gayrimüslimlerin İslâm dinini çoğunlukla (yaklaşık %70'lik bir oranda) benimsemeleri, Osmanlı'nın yalnızca bir toprak kazanma amacından ziyade fethettikleri yerlerde insanları da kazanma politikalarına güzel bir örnektir. Gönüller kazanılarak İslam dininin benimsendiği Arnavutluk, Osmanlı'nın yeni diyarları fethetme hususunda adeta "model üs" olmuştur. Bu da Osmanlı'ya beş asırdan fazla bölgede varlığını ve hâkimiyetini sürdürebilme imkânını sağlamıştır.

Sonuç olarak Arnavut halkı çoğunlukla Hıristiyanlık inancına mensup olduğu dönemde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiş ve günümüze kadar Müslüman ve gayrimüslim Arnavutlar ile Türkler, dinî, sosyo-ekonomik, siyasî ve benzer nedenlerin yanında akrabalık gibi pek çok toplumsal ilişki kurmuşlardır diyebiliriz.

Kaynaklar

- » Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VI, FEY Vakfı, İstanbul 1993.
- » ———, *Pax Ottoman. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- » Aktan, Hamza, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitab Tartışmalı İlmî Toplantı*, y.e.y. İstanbul 2007.
- » Arnold, Thomas Walker, *İslâm'ın Tebliğ Tarihi*, (çev: Bekir Yıldırım; Cenker İlhan Polat), İnkılâb, İstanbul 2007.
- » Başbakanlık Osmanlı Arşivi - Mühimme Defterleri: III, h, 818, 1058; XII, h, 240; XXII, h, 392; XXIII, h, 110; XXIV, h, 286; LXIV, h, 18; XLI, h, 644.
- » Cebeci, Ahmet – Kırpık, Güray, "Tahrir defterlerine göre Osmanlı fethinden sonra Arnavutluk'ta Hristiyan ve Müslüman nüfus değişimleri", *Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. Milletlerarası sempozyumu tebliğleri, Tiranë Arnavutluk/ 4-7 Aralık 2003*, IRCICA, İstanbul 2006,
- » Çabej, Eqrem, *Shqiptaret midis perendimit dhe lindjes*, MÇM, Tiranë 1994.
- » Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, (çev. Bilge Umar), Tarih vakfı yurt yayınları, İstanbul 2003,
- » Duka, Ferit, *Berati ne kohen Osmane (shek. XVI-XVIII)*, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë 2001.
- » Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), VI, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1995.
- » Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Musned*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1400.
- » Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtesar min Umûri Rasûlillâhi Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sunenihi ve Eyyâmih*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir), IV, Dâru Tavki'n-Necâh, Beyrut 2001.
- » Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali el-Hurâsânî en-Nesâî, *es-Sunen el-Kubrâ*, (thk. Hasen Abdulmunim Şibî), VIII, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- » Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali İbnü'd-Deyba', *Hadis ansiklopedisi: kütüb-sitte*, (haz. İbrahim Canan), IV, Akçağ Yayınları, Ankara y.t.y.
- » Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1396.
- » Egro, Dritan, "Vendi i viseve Shqiptare ne vizionin Gjeopolitik Osman gjate pushtimit te Ballkanit shek. XIV-XV", *Studime Historike*, Sayı: 3-4, 2004.
- » ———, *Islam in Albanian Lands during the First Two Centuries of the Ottoman Rule*, Bilken University, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2003.
- » Emecen, Feridun, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII Ankara 2007.
- » Erkal, Mehmet, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII Ankara 1993.
- » Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul

- 1990.
- » Faveirial, Zhan Klod, *Historia (me e vjeter) e Shqiperise*, (çev. Gent Ulqini), Plejad, Tiranë 2004,
 - » Fayda, Mustafa, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV Ankara 2013.
 - » Halaçoğlu, Yusuf, "Derbend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX Ankara 1994.
 - » Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, (çev. Cemal Aydın) Ankara 1996.
 - » *Historia e Popullit Shqiptar*, (Heyet), I, Universiteti Shteteror i Tiranës Instituti i Historise dhe i Gjuhesise, Prishtine, y.t.y.
 - » Iljaz Rexha, "Antagonizmi ndermjete dy kishave per dominim ne tokat e Arberise (i hapi rruge fese Islame)", *Rreth Perhapjes se Islamit nder Shqiptaret*, Klubi Kulturor "Drita", Shkoder 1997.
 - » Izeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, Gelenek yayıncılık, İstanbul 2004.
 - » İnalçık, Halil, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fâtih ve İstanbul*, Sayı: 2, 1953.
 - » ———, "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI Ankara 2006.
 - » ———, "Türkler ve Balkanlar" *BAL-TAM* (Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi), Sayı: 3 (Eylül), 2005.
 - » Jacques, Edwin, *Shqiptaret, Historia e popullit shqiptar nga lashtesia deri ne ditet e sotme*, (çev. Edi Seferi), Karte e Pende, Tiranë 1996.
 - » Kazıcı, Ziya, "İslam Devletlerinin Zimmî Tebeaya Bakışı (Osmanlı Örneği)", *Kur'an-ı Kerim-i Kerim'de Ehl-i Kitab Tartışmalı İlmî Toplantı*, y.e.y. İstanbul 2007.
 - » Kenanoğlu, M. Macit, "Zimmî Osmanlı'da", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV Ankara 2013.
 - » *Kur'an-ı Kerim Meali*, (haz. Halil Altuntaş; Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
 - » Llukani, Andrea, *Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë: (nga vitet apostolike deri në vitet tona)*, Botimet Trifon Xhagjika, Tiranë 2009.
 - » Malaj, Edmond, "Disa aspekte nga pushtimi i Shkodres dhe i qendrave perreth saj nga Osmanet ne fundin e shekullit XV", *Studime Historike*, Sayı: 3-4, 2012.
 - » Meksi, Aleksander, "Ndertimet e kultit mysliman ne Shqiperi", *Studime Historike*, Sayı: I, Tiranë 1980.
 - » ———, *Arkitektura e kishave te Shqiperise (shekujt VII-XV)*, Uegen, Tiranë 2004,
 - » Mirdita, Zef, *Krishtenizmi nder Shqiptare*, Drita & Misioni Katolik Shqipta ne Zagreb, Prizren Zagreb, Prizren 1998.
 - » Muslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtesar bi Nakli'l-'Adl ani'l-'Adl ilâ Rasûlillahi Sallallahu 'Aleyhi ve Sellam*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, III, *Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî*, Beyrut y.t.y.
 - » Ortaylı, İlber, "Millet-Osmanlı'da Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX Ankara 2005.
 - » ———, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş, İstanbul 2006.
 - » Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1981,
 - » Özcan, Abdülkadir, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX Ankara 1994.
 - » Özçelik, İsmail, *Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013.
 - » Özgüşi, Tunca, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü geliştirmek için uyguladığı politikalara örnekler", *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Sayı: 26, Yaz, II, 2014.
 - » Pamuk, Bilgehan, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002,
 - » Pelushi, Joan, "Kriptokrishterimi ne Shqiperi", *2000 vjet art dhe kulturë Kishtare në Shqipëri*, Simpozium ndërkombëtar 16-18 Nëntor 2000, Kisha Orthodhokse Autoqefale e Shqipërisë, Tiranë 2003.
 - » Plasari, Aurel, *Shqiperia dhe Shqiptaret ne Europen e Pjute II*, idk, Tiranë 2014,
 - » Prifti, Peter R., "Nje leter e Pal Engjellit drejtuar Skenderbeut me 1463", *Skenderbeu dhe Europa (Permbledhje kumtesash)*, Akademia e Shkencave e Shqiperise, Instituti i Historise, Tiranë 2006.
 - » Pulaha, Selami, *Qendresa e Popullit Shqiptar kunder sundimit Osman nga shekulli XVI deri ne fillim te shekullit XVIII: (dokumente Osmane)*, Akademia e Shkencave e RPS te Shqiperise Instituti i Historise, Tiranë 1978.

- » ———, “Shpronnesimi i klases feudale Shqiptare nga toka dhe rruget e integrimit te nje pjese te saj ne klases feudale Osmane ne shek. XV”, *Studime Historike*, Sayi: 3, 1982,
- » Rizvanolli, Masar, “Shkaqet e pranimit te popullsisë se Krishtere ne klases e spahinjve”, *Feja, Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptaret*, Kryesia e Bashkësisë Islame te Kosoves, Prishtine, 1995.
- » Süsseim, K., “Arnavutluk”, *İslâm Ansiklopedisi*, (çev. Heyet), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.
- » Şahin, M. Süreyya, “Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlarla Münasebetleri”, *Asrımızda Hristiyan - Müslüman Münasebetleri*, İSAV - İlimi Neşriyat, İstanbul 1993.
- » Şentürk, Recep, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX Ankara 2005.
- » Thengjilli, Petrika, “Toleranca fetare ne levizjen çlirimtare te popullit Shqiptar (Shek. XVII-XVIII)”, *Feja, Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptaret*, Kryesia e Bashkësisë Islame te Kosoves, Prishtine, 1995.
- » Xoxi, Koli, *Shkolla ortodokse në Shqipëri Rilindësit tane*, Mokra, Tiranë 2002.
- » Yaman, Ahmet, “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV Ankara 2013.
- » Zamputi, Injac, Aleks Buda; Kristo Frasher; Petraq Pepo, *Burime te zgjedhura per historine e Shqiperise, shek. VIII-XV*, II, Universiteti Shteteror i Tiranës Instituti i historise dhe i gjuhësisë, Tiranë 1962.
- » Zamputi, Injac, *Dokumente per historine e Shqiperise 1479-1506*, 2/ II (1499-1506), Akademia e shkencave e republikes popullore socialiste te Shqiperise Instituti i historise 1979.
- » ———, *Dokumente te shekujve XVI-XVII per historine e Shqiperise*, II. (1593-1602), Akademia e Shkencave e RPS te Shqiperise Instituti i Historise, Tiranë 1990.
- » Zefi, Shan, “Kuvendi i pare i Arbnit (1703)”, *300 vjetori i Kuvendit të Arbnit: 1703-2003: simpozium: Tiranë 24-25 tetor 2003*, Konferenca Ileshkvnore e Shqiperise, Tiranë 2009.

EKLER

Korça kalesindeki müsellemlerin Sultan tarafından haraç vb. vergilerden muaf tutulduklarını ifade eden iki Osmanlıca belge:

EK. 1.⁸⁴

EK. 2.⁸⁵

Gërrice kalesine ait şii kayıt ta (96a) mühimdir:

«Kâfirin kim evleriyle Gërrice kal'ında otururlar, hisar belderler, ellerinde merhûm Sultan ve Sultanımız beratları vardır, haracdan ve sair kanun-ı kaideden muaf ve müsellemler deyar»

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz: “Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, VI, s. 616-618.

⁸⁵ Bknz: Halil İnalçık, “Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, *Fâtih ve İstanbul*, Sayı: 2, 1953, s. 174, dip. 130.

BURMA'DAN MYANMAR'A ARAKAN'DA ROHINGYA MÜSLÜMANLARI

Ahmet ATEŞ

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

ÖZ

Uzun zaman boyunca Burma Birliği olarak bilinen ancak 1989'da Myanmar Birliği olarak adı değiştirilen ülke, 1962'den 2011 yılına kadar "Tatmadaw" olarak adlandırılan askeri diktatörlük ile yönetilmiştir. Bu dönemde askeri cuntanın çok sayıda anti demokratik uygulamayı hayata geçirmiştir. Burmalı Müslümanlar bu anti demokratik uygulamaların hedefinde olmuştur. Bu çerçevede Arakan olarak bilinen fakat resmen Rahkine eyaleti olarak adlandırılan bölgede yaşayan etnik ve dini bir azınlık olan Rohingya Müslümanlarına Burma yönetimi vatandaşlık vermemiştir. Ayrıca yönetim, Rohingya Müslümanlarını Bengal'den gelen yasadışı göçmenler olarak tanımlamış ve onlara yönelik ihlallerin önünü açmıştır. Bu bağlamda vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan Rohingya Müslümanları, uluslararası sivil toplum kuruluşları ve BM'nin raporlarına yansıyan zorla göç, zorla çalıştırma, işkence, cinsel şiddet ve tecavüz gibi çeşitli ihlallere uğramıştır. Bu ihlallerin en önemli nedenlerinin başında askeri cuntanın anti demokratik uygulamaları ve dini faktörler gelmektedir. Ancak bu nedenler Rohingya çatışmasının teşhis edilmesinde yeterli değildir ve burada bir boşluğun doğduğu savunulabilir. Bu çalışmada Rohingya çatışmasının ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal nedenleri incelenerek, bu boşluğun giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Burma, Myanmar, Arakan, Rahkine Eyaleti, Tatmadaw, Rohingya Müslümanları.

ABSTRACT

Rohingya Muslims in Arakan from Burma to Myanmar

The country that has been known as "Union of Burma" for a long time on the other hand whose name was changed as Union of Myanmar in 1989, was militarized by Tatmadaw, dictatorial regime from 1962 to 2011. During this time, military junta put a lot of anti democratic law in to practice. The Muslims of Burma were the butt of this anti democratic law. Burma regime didn't naturalize Rohingya Muslims, ethnical and religious minority, living in the location known as Arakan in this position but later officially called as State of Rahkine. Also this state defined Rohingya Muslims like illegal immigrants coming from Bengal and abuses some violations toward them. In this situation, Rohingya Muslims, deprived of the rights of citizenship, exposed to some violations like forcible emigrant, worked forcibly, torture, sexual violent and infringement that were placed in to the report of UN and other NGO's. The most important reason of these violations is anti democratic law of military junta and some religious factor. However, these reasons are not enough to diagnose the Rohingya conflict and argue

that a lack of understanding has occurred. In this article, it is aimed to end lack of understanding by researching the economic, political, cultural and social reason for Rohingya conflict.

Keywords: Burma, Myanmar, Arakan, Rahkine State, Tatmadaw, Rohingya Muslims.

Giriş

Günümüz dünyasında uluslararası toplumun gündemini meşgul eden konuların başında etnik ve dini çatışmalar gelmektedir. Nitekim Almanya merkezli Heidelberg Enstitüsü, yaptığı araştırma ile sadece 2014 yılı içerisinde etnik, ideolojik ve doğal kaynaklara dayanan 345 düşük, orta ve yüksek yoğunlukta çatışmanın meydana geldiğini tespit etmiştir. Bunlardan biri olan Rohingya çatışması yüksek yoğunlukta bir çatışma olarak tanımlanmıştır.¹ Myanmar'ın Rahkine eyaleti içinde vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmış yaklaşık bir milyon Rohingya Müslümanı, etnik ve dini bir çatışmanın muhatabı olmuştur. Nitekim zorla göç, zorla çalıştırma, işkence ve tecavüz gibi ihlaller uluslararası insan hakları örgütlerinin ve BM'nin raporlarına yansımaktadır. Dahası görsel ve yazılı medya, bu ihlalleri kanıtlayacak pek çok yazılı ve görsel belgeyi uluslararası topluma sunmaktadır.

Diğer taraftan Rohingya Müslümanlarının karşılaştığı ihlalleri çalışmalarında konu edinen pek çok yabancı akademisyen, Rohingya sorununu tüm boyutları ile anlamak ve anlatmak için büyük çaba sarf etmektedir. Örneğin bu akademisyenlerden biri olan Muhammed Yunus, *Dünden Bugüne Arakan (A History of Arakan: Past & Present)* adlı çalışması ile başta Rohingya Müslümanları olmak üzere Arakan'ın geçmişi ve bugünü hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.² Buna karşın yapılan tüm bu çalışmaların büyük çoğunluğunun çatışmayı yalnızca demokratikleşme ve din bağlamında analiz etmesi, çatışmanın nedenlerinin anlaşılması noktasında bir kısır döngünün doğmasına neden olmuştur. Bu kapsamda çatışmayı ortaya çıkaran nedenlerin anlaşılması noktasında önemli bir boşluğun olduğu savunulabilir. Diğer taraftan Mehmet Özay³ ve İsmail Hakkı Göksoy⁴ gibi akademisyenler Arakan üzerine çalışmalar yapmasına rağmen, ülkemizdeki akademisyenlerin Rohingya meselesine yeterli ilgi göstermemesi, yerli literatür açısından da bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Rohingya Müslümanlarının ele alındığı bu çalışmada, bu iki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Rohingya çatışmasının nedenleri ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal boyutları ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın daha iyi anlaşılması için şu hususu açıklamakta fayda vardır. Yabancı ve yerli literatürde çatışmanın farklı kavramlar ile adlandırılması

¹ HIIK, "Conflict Barometer 2014",

http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2014.pdf, (et. 13.11.2015).

² Yunus, Muhammed, *Dünden Bugüne Arakan*, çev. Hatice Uğur, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

³ Özay, Mehmet, *Arakan Müslümanları: Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Halkın Hikayesi*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2013.

⁴ Göksoy, İsmail Hakkı, "Myanmar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2006, XXXII, ss. 253-255.

kafa karışıklığına yol açmıştır. Burma, Myanmar, Rohingya, Arakan ve Rahkine bu karışıklığa neden olan kavramlardır. Burma Birliği olarak bilinen ülkenin adı 1989'da Myanmar Birliği olarak değiştirilmiştir. Arakan, Burma Birliği'nin içindeki bir bölgenin ve eski bir krallığın adıdır. Genel Ne Win 1974'de bu bölgede yaşayan Rahkine (Magh) toplumuna özerklik vermiştir. Böylece eskiden Arakan olarak bilinen bölge Rahkine eyaleti olarak adlandırılmaya başlamıştır. Rohingya Müslümanları ise Rahkine eyaleti içinde yaşayan etnik ve dini topluluk olmakla birlikte, şiddet eylemlerinin hedefindedir. Nitekim bu çalışmada öncelikli olarak Rohingya Müslümanları ve onlara karşı yapılan ihlaller ve nedenleri ele alınmıştır.

Tarihi Arka Plan ve Sorunun Doğası

Myanmar, Güneydoğu Asya'da Andaman Denizi ve Bengal Körfezi kıyısında, Bangladeş, Çin, Hindistan, Laos ve Tayland arasında yer almaktadır. Ülkenin güney bölümü Malezya, kuzey bölümü Çin ve Hindistan ile benzer kültürel özelliklere sahiptir. Bu çerçevede coğrafi özelliklerin toplumsal farklılaşmayı etkilediği iddia edilebilir. Ancak bu durum ulus inşa etme sürecinde büyük bir engel olarak belirmiştir. Nitekim coğrafi şartların ayırttığı etnik gruplar, ulus bilincinin gelişmesi için gerekli olan ortak tarih bilincinden de yoksun kalmışlardır.⁵ Bu bağlamda ülkede büyük bir etnik çeşitlilik olduğu söylenilebilir. Bazı kaynaklar ülkede 130 civarında etnik nüfusun olduğunu savunurken, bazıları bu rakamın 180'den fazla olduğunu iddia etmektedirler. Etnik grup çeşitliliği üzerine farklı iddiaların ortaya çıkması, Myanmar devletinin politikalarının sonucudur. Nitekim Myanmar, bu gruplardan yalnızca 135'ini resmen vatandaşları olarak tanımaktadır.⁶

İngilizler 1800'lerde Myanmar'ı kolonileştirmeye başlamışlar ve 1824'ten itibaren altmış dört yıl boyunca İngiliz Hindistanı'nın bir eyaleti olarak yönetmişlerdir. İngilizler Myanmar'ı 1937'de Hindistan sömürge yönetimi altından çıkarmış ve kendini yöneten ayrı bir koloni haline getirmişlerdir. İngilizlerin bu koloniye korumak için attıkları adımlar başarısızlıkla sonuçlanmış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Japon işgaline uğramıştır. Savaş sonrasındaki bağımsızlık mücadelesi neticesinde 1948'de İngilizlerden bağımsızlığını elde etmiştir. Myanmar Silahlı Kuvvetleri olarak bilinen Tatmadaw, Bağımsızlık sonrasında kanun ve düzenin korunması ve sürdürülmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Nitekim Tatmadaw, 1950'lerin başında Myanmar'da ortaya çıkan komünist ve ayrılıkçı hareketleri bastırmayı başararak, ülke birliğinin sürdürülmesine oldukça önemli katkı sunmuştur. Ancak Tatmadaw zamanla ülke üzerinde kontrolü sağlayan tek otorite olmuştur. Nitekim askeriye 1962'de Devrimci Konsey adı altında darbe yaparak yönetime el koymuş ve ülkede kontrolü sivil iktidara devretmeyeceğini göstermiştir.⁷ Sonuç olarak Myanmar 1962 ile 2011 yılları arasında

⁵ Topich, William J.- Leitich, Keith A., *The History of Myanmar*, Green Wood, Santa Barbara, 2013, s. 1.

⁶ Ertekin, Sümeyye, "Arakan Uzaktaki Zulüm", [Http://Appsajzeera.Com/Interactive/Arakan/](http://Appsajzeera.Com/Interactive/Arakan/), (et. 23.09.2016).

⁷ Myoe, Maung Aung, *Building the Tatmadaw: Myanmar Armed Forces since 1948*, Institute of

sıkı bir askeri rejim altında yönetilmiştir.⁸

Bağımsız bir devlet kurma çalışmaları neticesinde, 1947'de Burma anayasası yürürlüğe girmiş, 1948 yılında da ülkenin bağımsız ve egemen bir devlet olduğu ilan edilmiştir. Ayrıca bu anayasada ülkenin adı *Burma Birliği* olarak tanımlanmıştır.⁹ Burma'da yönetim şekli 1974 yılında hazırlanan yeni bir anayasa ile Çin (Chin), Kaçin (Kackin), Karen, Kayah (Karenni), Mon, Rakhine (Arakan) ve Şan(Shan) olmak üzere yedi etnik eyalete bölünmüştür.¹⁰ Askeri cunta, ülkenin Burma olarak bilinen adını sömürge döneminin izlerini taşıdığını iddia ederek 1989'da Myanmar olarak değiştirmiştir.¹¹ 2008 yılında tartışmalara neden olan yeni anayasa ile ülke yeniden idari yapılandırmaya tabi tutulması ve yedi bölge, yedi etnik eyalet ve altı özerk alana bölünmüştür. Bölgeler Burmalı veya Burman denilen etnik çoğunluğunun ağırlıklı yaşadığı alanlara göre şekillenmiştir. Mon, Karen, Kayah, Şan, Kaçin, Çin ve Rakhine eyaletleri ise etnik azınlıkların yaşadığı bölgelere göre şekillenmiştir. Bu eyaletler ülke topraklarının yaklaşık olarak %57'sini oluşturmaktadırlar. Kendi yönetimine sahip alanlar ise Naga Özerk alanı, Danu Özerk alanı, Pao Özerk alanı, Palaung Özerk alanı, Kokang Özerk alanı ve Wa özerk alanı (Şan eyaleti içerisinde) olarak tanımlanmıştır.¹²

Rakhine eyaleti, içerisinde en büyük Müslüman nüfusu barındıran Myanmar yönetim birimlerinden biridir. Ancak bir milyona yaklaşan Rohingya etnik ve dini nüfusuna vatandaşlık verilmemiştir. Myanmar yönetimi, Rohingya Müslümanları olarak bilinen bu etnik ve dini topluluğun ülkeye kanundışı yollarla getirilen göçmenler olduğunu savunmuş ve onlara vatandaşlık vermeyi reddetmiştir. Ancak Yusuf ve Green gibi pek çok akademisyen bu iddiaların aksini ispat eden pek çok kanıt çalışmalarında titizlikle ele almışlardır. Örneğin onlar Rohingya toplumunun bölgedeki tarihsel varlığını ispatlayan cami ve türbe¹³ gibi yapıların bulunmasını, Arakan Krallığı adına basılmış madeni paraların bulunması ve kralların aynı zamanda Müslüman isimler de kullanmasını, Rohingya Müslümanların bölgenin asli bir unsuru olduğunu gösteren kanıtlar olarak sunmuşlardır.¹⁴ Dahası Green, Birleşik Ulusal Gelişim Partisi lideri Abu Tahay ile yaptığı bir görüşmede, kendisine Rohingya Müslümanlarının Rakhine devletindeki varlığı hakkında bir takım tarihi kanıtların gösterildiğini ileri sür-

→ →

Southeast Asian Studies, Singapore, 2009, ss. 1-2.

⁸ Ertekin, "Arakan Uzaktaki Zulüm".

⁹ "The Constitution of the Union of Burma, 24 September 1947, Effective 4 January 1948", <https://www.ilo.org/dyn/Natlex/Docs/Electronic/79573/85699/F1436085708/Mmr79573.Pdf>, (et. 26.09.2016).

¹⁰ Brooten, Lisa, "Political Violence and Journalism in a Multiethnic State", *JCI*, 30/4 (2006), s. 355.

¹¹ Topich-Leitich, *The History of Myanmar*, s. 9.

¹² Dittmer, Lowell, *Burma or Myanmar? Struggle for National Identity*, World Scientific Publishing, New Jersey, 2010, s. 53.

¹³ Bedir Mukem türbesi, Efsanevi Hanıfar Tonki ve Hayafurir Tonki türbeleri, Ambari'nin Babacı Şah Munayım türbeleri, Akyab'daki Pir Bedir Şah türbeleri 8. yüzyıldan itibaren bölgenin İslamiyet ile tanıştığını göstermektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf, *Dünden Bugüne Arakan*, s. 18.

¹⁴ Göksoy, İsmail Hakkı, "Arakan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ek. 1, s. 104.; Green, Penny vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, International State Crime Initiative, London, 2015, s. 28.

müştür. O, bu kanıtların Avustralya Ulusal Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya dayandığını ve kanıtlar içinde 8. Yüzyıldan kalma taş heykellerin bulunduğunu iddia etmiştir.¹⁵ Onun gibi Yusuf'da Rohingya Müslümanlarının bölgedeki varlığını ispat eden pek çok kanıt çalışmasında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Rohingya Müslümanlarının bölgedeki varlığını ispat eden kanıtlar olmakla birlikte, tarihi geçmişi de önemlidir. 1784 yılına kadar bağımsız bir krallık olan Arakan, Bangladeş'in kuzey kısmını da içine alan bir coğrafya üzerinde hakimiyet kurmuştu. Bu bölge Kuzey ve Kuzeydoğu Asya arasında bir kavşak noktası olmakla birlikte Müslüman-Hindu Asya ile Budist Asya'nın arasında kalmaktaydı. Arakan Krallığı, 9. Yüzyılda Müslüman tüccarların Çin'e ulaşmak için bu bölgedeki limanları kullanması sonucunda İslamiyet ile tanışmıştır. Rohingya toplumu, Arakan Krallığı'nda İslamiyet'i kabul eden ilk topluluk olmuştur. Bu dönemde İslamiyet krallık içinde hızla yayılmıştır. Ancak Burma Krallığı 1784'de Arakan Krallığı'nın topraklarını işgal ederek varlığına son vermiştir. Bu işgal sonucunda 200.000'den fazla Arakanlı hayatını kaybetmiş ve büyük çoğunluğu bölgede inşa edilen Budist tapınaklarında işçi olmaya zorlanmıştır. Böylece etnik ve dini çatışmaların temelleri bu yüzyılda atılmaya başlanmıştır. Nitekim 1796'da Müslümanların Burma işgaline karşı başlattıkları ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olay sonucunda Arakan nüfusunun yaklaşık üçte ikisi Bangladeş'in Chittagong bölgesine ve Bengal'e göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁶

Ancak İngilizlerin bölgeye gelmesi ile etnik yapı yeniden değişmeye başlamıştır. 1700'lerin sonunda Burma Krallığının göçe zorladığı Arakanlı Müslümanlar yeniden kendi vatanlarına dönmüşlerdir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması sonucunda Japonya 1942'de Burma'yı işgal ederek, çatışma fay hatlarını belirginleştirmiştir. Müslümanların İngilizler safında ve Budistlerin ise Japon saflarında savaşa katılmaları, çatışma fay hatlarının harekete geçmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Japonya'nın Burma'yı işgal etmesi yeni bir göç hareketine neden olmuştur. Müslümanlar, İngilizlerin kontrolünde bulunan ve kısmen daha güvenli olan Arakan bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Arakan'ın etnik yapısı Müslümanlar lehine değişmiştir.¹⁷ Ancak bu durum Myanmar'ın 1948'de bağımsızlığını ilan etmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır.

Mynamar, bağımsızlığını elde etmesi ile birlikte Naf nehri ülkenin doğal sınırı olarak kabul edilmiş ve böylelikle Arakan, Bangladeş sınırları içinde kalan Cox Bazar'dan¹⁸ ayrılmıştır. Sınırların belirlenmesi sonucunda Cox Bazaar'ın sol

¹⁵ Green, Penny, "Islamophobia: Myanmar's Racist Fault-Line", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/04/201342910920804170.html>, (et.20.09.2016)

¹⁶ Frontieres, Medecis Sans, *10 Years for the Rohingya Refugees in Bangladesh: Past, Present and Future*, Medecis Sans Frontieres, Holland, 2002, s. 9.; Göksoy, "Arakan", s. 105.

¹⁷ Grundy-Warr, Carl-Wong, Wong, *Sanctuary Under a Plastic Sheet- the Unresolved Problem of Rohingya Refugees*, IBRU Boundary and Security Bulletin, yy. 1997, s. 81.

¹⁸ Cox Bazar, Chittagong bölgesi olarak anılmakla birlikte bugün Bangladeş toprakları içinde yer almaktadır.

yakasındaki Akyab Myanmar topraklarına katılırken, sağ yakasındaki Teknaf Upazila Bangladeş topraklarında kalmıştır.¹⁹ Rohingya çatışması uluslararası bir sorun olarak belirmiştir. Diğer taraftan Burma'da başlayan bağımsızlık hareketleri ile Müslümanlar ve Budistler arasında etnik ve dini temelli gerilim artmaya başlamıştır. Nitekim Müslümanlar Budist bir devlet altında kendilerini daha az güvende hissedeceklerini düşünmüşlerdir. 1945 ve 1947 yılları arasında bazı Arakanlı Müslüman liderler Pakistan milli hareketi lideri Muhammed Ali Cinnah ile görüşerek Müslümanların çoğunlukta yaşadığı Kuzey Arakan bölgesinin Doğu Pakistan'a (bugünkü Bangladeş'e) dahil edilmesi için çalıştılar. Bunun mümkün olmadığı anlaşılınca da Burma Birliği içerisinde ayrı bir özerk eyalet olarak tanınması için mücadele ettiler.²⁰ Cinnah Ali'nin önderliğindeki başta Arakan'da yaşayan Rohingya topluluğu olmak üzere Müslümanlar bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Rohingya toplumunun yoğun şekilde yaşadığı Chittagong bölgesi, bağımsızlık mücadelesinde bir merkez haline gelmiştir. Bağımsızlık hedefi doğrultusunda Müslümanların başlattığı gerilla savaşı, Burma'nın bağımsızlık sürecinde karşılaştığı en büyük sorunlardan biri olmuştur. Ancak Müslümanların başlattıkları *Mücahit Hareketi*, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²¹ Diğer taraftan Tatmadaw Müslümanların bu isyanını Myanmar'da kendi otoritesini kurmak ve güçlendirmek için bir fırsata dönüştürmeyi başarmıştır. Ancak bu gelişmelerin tamamı, askeri yönetimin Müslümanlara karşı baskıcı bir politika izlemesinin ana nedeni olmuştur. Nitekim bu politikaların en büyük sonuçlarından biri olarak Rohingya meselesi doğmuştur.

Çatışmanın Mevcut Durumu

1947 yılında Burma hükümet lideri Aung San'ın ülkedeki diğer etnik topluluk (Kaçin, Çin ve Şan) liderleri ile imzaladığı Panglong anlaşması, ülkede Burma Birliği'nin kurulmasını ve yeni bir bağımsız devletin ortaya çıkmasını sağladı. Ülkede 1948'de yürürlüğe giren anayasa, Burma'yı bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanımlanmış; adalet, eşitlik ve özgürlük prensiplerine dayalı sosyal düzenin sürdürülmesini hedef olarak belirlemiştir. Ayrıca bu anayasa, tüm vatandaşların sosyal, ekonomik ve siyasi güvenliklerini garanti altına almıştır. Dahası aynı anayasa ile ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve inanç özgürlüğü gibi pek çok hakka atıfta bulunmuştur.²² Ancak yine aynı anayasa, ülke sınırları içerisinde bulunan bazı etnik azınlıklara vatandaşlık vermeyerek ciddi bir ayrımcılığa neden olmuştur. Bu ayrımcılık politikasının muhataplarından biri Rohingya toplumu olmuştur. Rejim Rohingya Müslümanlarına vatandaşlık vermemiş²³ ve bu toplumun sömürge döneminde Güney Hindistan'dan göç ettiklerini buna gerekçe göstermiştir. Ayrıca Tatmadaw, Rohingya Müslümanlarının

¹⁹ Ullah, Akm Ahsan, "Rohingya Refugees to Bangladesh: Historical Exclusion and Contemporary Marginalization", *JIRS*, 9/2 (2011). ss. 140-141.

²⁰ Göksoy, "Arakan", s. 106.

²¹ Grundy-Warr-Wong, "Sanctuary Under a Plastic Sheet- the Unresolved Problem of Rohingya Refugees", ss. 81-82.

²² "The Constitution of the Union of Burma, 24 September 1947, Effective 4 January 1948".

²³ Steinberg, David I., *Burma/Myanmar: What Everyone Needs to Know*, Oxford Press, New York, 2010, s. 56.

ülkeye kaçak yollarla Bangladeş'ten geldiklerini iddia ederek bu ilişkiyi çeşitlendirmeye çalışmıştır.²⁴ Diğer taraftan Myanmar rejimi, Rohingyalıları pek çok alanda maaş vermeden çalışmaya zorlamıştır. Ayrıca rejim, Rohingyalıları daha fazla vergi vermeye mecbur bırakmıştır. Bunun yanında pek çok Rohingyalı rejim tarafından suçsuz yere ağır cezalara çarptırılmıştır.²⁵ Myanmar rejimi ve Budistlerin uyguladığı baskılar sonucunda Rohingya Müslümanları komşu ülkelere göç ederek yeni yaşam alanları bulmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Bangladeş Rohingya Müslümanlarının en fazla göç ettiği ülke haline gelmiştir.

Bangladeş, 1970'lerde kendisine yönelen göç dalgası nedeniyle Birleşmiş Milletler'den yardım talep etmiş ve böylece mesele uluslararası bir boyut kazanmıştır. Rohingya meselesinin uluslararası bir boyut kazanmasına rağmen, Myanmar rejimi Müslümanlara yönelik baskılarından geri adım atmamıştır. Nitekim 1979'un sonlarında yaşanan göç dalgası sonucunda 180,000 Rohingyalı Bangladeş'e geçmiştir. Ayrıca bu büyük göç dalgasından on iki yıl sonra 1991-92 yılları arasında, Myanmar'da rejimin başlattığı Pyi Tbaya operasyonları, yeni bir göç dalgasının doğmasına neden olmuştur. Bu göç dalgası ile 250,000 Rohingyalı Bangladeş'e yasa dışı yollardan geçmek zorunda kalmıştır. Bangladeş karşı karşıya kaldığı bu büyük mülteci dalgaları nedeniyle ekonomik, siyasi ve sosyal pek çok problemle yüz yüze gelmiştir. Sonunda Bangladeş, mülteci sorununun güvenli bir hale getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Myanmar ve Bangladeş hükümetleri, BM arabuluculuğunda başlayan görüşmelerde mülteci sorununa çözüm bulmaya çalışmışlardır. İki ülke arasında 1992'de imzalanan anlaşma ile mültecilerin güvenli bir şekilde ülkelerine iade edilmesi kabul edilmiştir. Ancak bu noktada iki önemli sorun ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Rohingyalı toplumunun Myanmar tarafından vatandaş olarak kabul edilmemesidir. Nitekim Myanmar, vatandaş olarak kabul etmediği insanların kendisine iade edilmesini red etmiştir. İkinci olarak Myanmar'da Müslümanlara yönelik baskıların devam etmesi, mülteci iadesi anlaşmasının sürdürülebilir sonuçlar doğurmasının önündeki en büyük engel olmuştur. Nitekim Rohingyalılar Bangladeş tarafından Myanmar'a iade edilseler bile uğradıkları ihlaller nedeniyle yeniden kaçmak zorunda kalmışlardır.²⁶

Son dönemde Arakan'da yaşayan Budist ve Müslüman Rohingyalılar arasında yaşanan çatışmalar, 2012'de Rahkine isyanı olarak bilinen geniş çaplı şiddet olaylarını ortaya çıkarmıştır. Budistler, Rohingyalıları bir kadına tecavüz etmek ve onu öldürmekle suçlamışlar ve vatandaş olarak tanımadıkları Müslümanlara karşı Rohingyalılara karşı geniş çaplı şiddet eylemleri uygulamışlardır. Budistler, Minbya, Mrak-U, Myebon, Rathedaung and Kyauk Pyu gibi Arakan şehirlerinde Rohingya Müslümanlarının mülklerini yağmalamışlar, evlerini yak-

²⁴ Farzna, Kazı Fahmida, "Music and Artistic Artefacts: Symbols of Rohingya Identity and Every Resistance in Borderlands", *AJSEAS*, 4/2 (2011), s. 217.

²⁵ Ullah, Akm Ahsan, "Rohingya Refugees to Bangladesh: Historical Exclusions and Contemporary Marginalization", *JIRS*, 9/2 (2011), s. 145.

²⁶ Utpala Rahman, "The Rohingya Refugee: A Security Dilemma for Bangladesh", *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 8:2 (2010). ss. 234-235.

mışlar ve çok sayıda Rohingyalıyı öldürmüşlerdir. Bununla birlikte Myanmar hükümeti çatışmaları yönetmek yerine pek çok Rohingya Müslümanı tutuklamış ve pek çoğuna işkence yaparak bazılarını öldürmüştür. 2012 Rahkine isyanı sonucunda 90.000 insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır.²⁷ Buna ek olarak Rohingya Müslümanları, 2015'te Myanmar ve Bangladeş'teki kamplardan kaçarak, Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkelere kaçak yollarla girmişler ve bu durum bir göçmen krizinin doğmasına neden olmuştur.²⁸ Sonuç olarak binlerce Rohingyalı Müslüman, ülke dışında ya da ülke içinde kurulan kamplarda oldukça zor yaşam şartları altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Çatışmanın Siyasi Nedenleri

Myanmar silahlı kuvvetlerinin ülke siyaseti üzerindeki etkinliği, Rohingya çatışmasını etkileyen önemli bir faktördür. Nitekim silahlı kuvvetler, ulus inşa sürecinin sürdürülmesi ve kazanımların korunmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Myanmar'da yönetim tarafından uygulamaya konulan sosyal, siyasi ve ekonomik politikaların, güvenlikçi bir yaklaşım ile şekillendiği savunulabilir. Myanmar'da siyasetin askerin kontrolünde şekillenmesi demokrasinin gelişmesi önündeki en büyük engel olmuş ve pek çok anti demokratik uygulamaya yol açmıştır. Örneğin Myanmar'da hala yürürlükte olan anayasa, hem ulusal hem de bölgesel yönetimlerin yasama organlarında sandalyelerin %25'ini Tatmadaw delegelerine ayırmıştır.²⁹ Bu örnek, Myanmar'da silahlı kuvvetlerin günümüzde gerçekleştirilen demokratik reformlara rağmen halen ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Tatmadaw, bağımsızlık öncesi ortaya çıkan Japon tehdidine karşı verdiği mücadele ile önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Tatmadaw, bağımsızlık sonrası dönemde ayrılıkçılar ve komünistlere karşı verdiği mücadele ile Myanmar'da önemli bir aktör olarak belirmiştir. Bu kapsamda silahlı kuvvetler kendisini ülke birliğinin, düzeninin ve istikrarının biricik muhafızı olarak görmüştür.³⁰ Bu bağlamda Tatmadaw, "Devrimci Konsey" adı altında 1962'de darbe yapmış ve yönetime el koymuştur. Darbe sonrasında Devrimci Konsey Myanmar tipi sosyalizmi ilan etmiş ve ulus inşa etme programını açıklamıştır. Ayrıca Tatmadaw liderliğinde kurulan BSPP (Burma Sosyalist Program Partisi) ile ülkede siyasi yaşam biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Öte taraftan Devrim Konseyi 1974 yılında kadar Myanmar yönetiminde etkin bir rol üstlenmiştir. 1974'de yeni bir anayasa kabul edilmiş ve anayasal hükümetin seçilmesi için genel seçimler yapılmıştır. Seçimler sonrasında Tatmadaw BSPP'nin siyasi liderliğini kabul etmiştir. Ancak

²⁷ Human Rights Watch, "Burma: New Violence in Arakan State", <https://www.hrw.org/news/2012/10/26/Burma-New-Violence-Arakan-State>, (et. 11.10.2016).

²⁸ "South-East Asia Migrant Crisis: Gambia Offers to Resettle All Rohingya Refugees", <https://www.theguardian.com/world/2015/may/21/south-east-asia-migrant-crisis-gambia-offers-to-resettle-all-rohingya-refugees>, (et. 05.10.2016).

²⁹ Thawngmung, Ardeth, "The Myanmar Elections 2015: Why the National League for Democracy Won a Landslide Victory", CAS, 48/1 (2016), s. 132.

³⁰ Than, Tin Maung Maung, "Burma: The 'New Professionalism' of the Tatmadaw", *Military Professionalism in Asia: Conceptual and Empirical Perspectives*, ed. Muthiah Alagappa, East-West Center, Hawaii 2001, s. 163.

bu durum çok uzun sürmemiş ve 1988'de Tatmadaw'ın yaptığı darbe ile Hukuk Devleti ve Düzen Restorasyon Konseyi ülke yönetimine el koymuştur. Daha sonra bu konseyin adı Barış Devleti ve Gelişme Konseyi olarak değiştirilmiştir. Böylece Myanmar silahlı kuvvetleri siyasetin kontrolünü yeniden ele almıştır.³¹ Ayrıca Tatmadaw, sivil liderlere kuşkucu gözle bakmış ve siyasi muhalifleri askeri yöntemler ile siyasal sistemden izole etmiştir. Örneğin 2003'te NDL (Demokrasi için Ulusal Birlik) ve diğer rejim muhalifler, BM Myanmar özel temsilcisine ülkeyi gezdirmek için yardım ettikleri sırada tutuklanmışlardır.³² Ülkede azınlıkların bağımsızlık ve otonomi elde etme adına başlattıkları tüm eylemler, Tatmadaw tarafından askeri yöntemler devreye sokularak bastırılmıştır. Ayrıca Myanmar rejimi, Balkanlarda yaşanan etnik dağılmayı topluma örnek olarak göstermiş ve bu tehdidi sürekli gündeme taşıyarak silahlı kuvvetlerin siyaset üzerindeki varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Tatmadaw uzun süreli hiçbir siyasal tartışmaya izin vermeyecek ülke içerisinde yaşanan yoksulluk ve açlık dahil her türlü kitlesel sorunu sansürlemiştir.³³

Askeri cuntanın anti demokratik uygulamaları, artan ekonomik sorunlar ve petrol fiyatları, toplumun rejime karşı harekete geçmesine neden olmuş ve toplum *Safran Devrimi* olarak bilinen eylemleri 2007'de ülkenin en büyük şehri Rangoon'da başlatmıştır.³⁴ Bu eylemlere Budist rahiplerin de katılması eylemlerin kitlesel boyutunu arttırmıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında BM elçisi, Myanmar hükümetini uyarmış ve gerekli adımlar atılmadığı taktirde ülke ve bölge istikrarının bozulacağını iddia etmiştir.³⁵ Ülkede ortaya çıkan ekonomi ve benzin krizinin hemen ardından 2008'de yaşanan doğal afet ile yeni bir siyasi kriz ortaya çıkmıştır. Seylan Nergiz Kasırgası olarak adlandırılan bu doğal afet sonrasında BM Myanmar'a yardım göndermek istemiş ancak askeri rejim tecrit politikalarından geri adım atmamak için direnmiştir.³⁶ Rejim karşıtları bu olay karşısında toplumsal desteğini arttırmıştır. Ayrıca rejimin bu politikalarına karşı, uluslararası bir tepkinin doğmasına da neden olmuştur. Böylece rejim, hem içerden hem de dışarıdan demokratik reformlar yapması konusunda baskı altına alınmıştır. Bu olaylar karşısında rejim, 2008'de yeni bir anayasa hazırlamış ve referandum ile toplumun onayına sunmuştur. Ayrıca 2010'da demokratik seçimlerin yapılacağı ilan edilmiştir.³⁷ 2010'da yapılan seçimleri askeriye'nin etkisi altındaki Birlik Dayanışma ve Gelişme Partisi (USDP) kazanmıştır.³⁸ De-

³¹ Myoe, *Building the Tatmadaw: Myanmar Armed Forces since 1948*, ss. 1-3.

³² Taylor, Robert H., "Myanmar: From Army Rule to Constitutional Rule?", *AA*, 43/2 (2012), s. 231.

³³ Nicholas Farrelly, "Discipline without Democracy: Military Dominance in Post Colonial Burma", *AJIA*, 67:3 (2013), s. 322.

³⁴ "100,000 Protestors Flood Streets of Rangoon in Saffron Revolution", http://www.Novinite.Com/View_News.Php?Id=85644, (et. 21.09.2016).

³⁵ "Un Envoy Warns of Myanmar Crisis", <http://www.Aljazeera.Com/News/Asia-Pacific/2007/09/200852512370678540.Html>, (et. 03.10.2016).

³⁶ "Un to Resume Burma Aaid Flights", <https://Www.Theguardian.Com/World/2008/May/09/Cyclonenargis.Burma4>, (et. 05.10.2016).

³⁷ "Burmese Junta Sets Voting Dates", <Http://News.Bbc.Co.Uk/2/Hi/Asia-Pacific/7236648.Stm>, (et. 03.10.2016).

³⁸ "A Changing Ethnic Landscape: Analysis of Burma's 2010 Polls", <Http://Www.Theatlantic.Com/International/Archive/2013/04/969-the-Strange-Numerological-Basis-for-Burmas-Religious->

mokratikleşme adına büyük bir adım olarak görülen genel seçimlere rağmen, Tatmadaw'ın siyaset üzerindeki etkinliği devam etmiştir. Nitekim 2013'te Myanmar'da siyasi sistemin en üst kademeleri, halen görevde olan ve emekli olmuş subaylar tarafından kontrol edilmekteydi.³⁹ 2015'te yapılan seçimlerde Ulusal Demokrasi Birlik (NLD) Partisi oyların çoğunluğunu kazanarak, hem *Pyithu Hluttaw* olarak adlandırılan Alt Meclis'te hem de *Amyotha Hluttaw* olarak adlandırılan Üst Meclis'te sandalyelerin çoğunluğunu elde etmiştir. Böylece ülke daha demokratik bir görünüm kazanmıştır.⁴⁰ Ancak askeriyenin yasama meclisindeki varlığının anayasa ile güvence altına alınması ve her iki meclisteki üyelerin üçte birinin atamayla gelmesi, Myanmar siyasi hayatının demokratikleşme bağlamında hala pek çok engelle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak ülke siyasetinde demokratikleşme bağlamında yaşanan bazı olumlu gelişmelere rağmen, halen askeriyenin siyaset üzerinde etkili olması ve Rohingya Müslümanlarına halen vatandaşlık hakları konusunda bir statü verilmemesi meselenin çözüme kavuşmasının önündeki en büyük engellerdir.

Rohingya meselesinde demokratikleşme kadar bu topluma vatandaşlık ve verilmemesi de önemli bir siyasi neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Myanmar hükümeti, 1982 yılında hazırlayarak uygulamaya koyduğu vatandaşlık kanunu ile ülke sınırları içinde yaşayan toplumu *tam vatandaşlık*, *ortak vatandaşlık* ve *natüralizasyon vatandaşlık* olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Ayrıca bu kategorileri tanımlamak ve kişinin vatandaşlık statüsünü belirlemek için renkli kimlik kartları verilmiştir. Buna göre ülke sınırları içinde yaşayan kişilere verilen kimlik kartları sırasıyla pembe, mavi, yeşil ve beyaz olarak belirlenmiştir. Bu renkli kimliklerden beyaz olanı, natüralizasyon vatandaşlık olarak tanımlanan vatandaşlık statüsüne ait olmakla birlikte, kişinin ülkede illegal olarak bulunduğunu tanımlamak için kullanılmıştır. Rohingya Müslümanları natüralizasyon vatandaşlık bağlamında tanımlanmış ve beyaz kimlik kartı verilmiştir.⁴¹ Bu uygulama ile Myanmar hükümeti Rohingya Müslümanlarını ülkedeki ulusal etnik topluluklardan biri olarak görmeyi reddetmiştir.⁴² Hükümet, buna gerekçe olarak Rohingya Müslümanlarını yasa dışı göçmenler olarak göstermiştir. BM ve İnsan Hakları Örgütü gibi kuruluşlar, Rohingya Müslümanlarının ülkenin asli unsuru olarak görülmemesini ve vatandaşlığa kabul edilmemesini çatışmanın kök nedeni olarak tanımlamışlardır. Nitekim onlara göre bu yasal düzenleme, Rohingya Müslümanlarını ihlale açık hale getirmiştir.⁴³

→ →

Violence/274816/, (et. 16.09.2016).

³⁹ Farrelly, "Discipline without Democracy: Military Dominance in Post Colonial Burma", s. 314.

⁴⁰ Thawngmung, "The Myanmar Elections 2015: Why the National League for Democracy Won a Landslide Victory", s. 132.

⁴¹ "All You Can Do Is Pray" Crimes against Humanity and Ethnic Cleansing of Rohingya Muslims in Burma's Arakan State, Human Rights Watch Press, ABD, 2013, s. 110.

⁴² Palmer, Victoria, "Analysing Cultural Proximity: Islamic Relief Worldwide and Rohingya Refugees in Bangladesh", *DP*, 21/1 (2011). s. 100.

⁴³ "All You Can Do Is Pray Crimes against Humanity and Ethnic Cleansing of Rohingya Muslims in Burma's Arakan State", s. 99.

Çatışmanın Ekonomik Nedenleri

Ekonomik sorunlar Rahkine eyaleti sınırları içinde yaşayan Rohingya Müslümanlarının karşılaştığı ihlaller ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilidir. Nitekim pek çok analist, Rohingya sorununun ekonomik nedenleri üzerinde durmuş ve bir takım ekonomik önlemler ile sorunun giderilebileceğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁴ Bu iddialar çatışmanın ekonomik bir temele dayandığını göstermektedir. Bu bağlamda çatışmanın altında yatan ekonomik nedenler iki farklı yaklaşım üzerinden incelenebilir. İlk olarak ülkedeki düşük ekonomik gelir, Budist çoğunluğun azınlıklar üzerinde baskı kurarak daha fazla pay elde etme arzularını körüklemiştir. İkincisi zengin yer altı kaynakları ve Çin'in bölgeye yönelik yatırımları, Rahkine eyaletinin stratejik önemini arttıran bir faktör olmuştur. Bunun sonucunda Budistler bölgedeki hakimiyetlerini daha fazla arttırmak ve gelirden daha fazla pay elde etmek için başta Rahkine olmak üzere belli noktalarda nüfusu değiştirmeye çalışmışlardır. Bu iki ekonomik faktör Rohingya Müslümanlarının ihlaller ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı esnasında İngilizlerin sömürgesi durumunda olan Myanmar, savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılardan büyük oranda etkilenmiştir. Ayrıca ülkede sömürge döneminde güçlü kurumların kurulmamış ve tecrübeli siyasetçilerin yetişmemiş olması, bağımsızlık sonrasında hem siyasi hem de ekonomik sıkıntılarının katlanarak artmasına neden olmuştur.⁴⁵ Örneğin 1950'lerde ülkeye gelen turist sayısı 90,000 civarındayken bu rakam 1960'larda 15,000'e kadar düşmüştür. Myanmar Merkezi Komitesi 1971'de ekonomi politikasını reform etmiş ve Myanmar Sosyalist Parti Programını kabul ederek uygulamaya koymuştur. Ayrıca aynı dönemde, ülkede ekonomik kalkınmayı sağlamak için dış yardım arayışları başlatılmıştır. Bu bağlamda Asya Kalkınma Bankası'na üye olunmuş ve Dünya Bankası ile ilişkiler yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu girişimlerin sonucunda Dünya Bankası çatısı altında 1976'da Myanmar Yardım Fonu oluşturulmuş ve ekonomik dış yardımlar alınmaya başlanmıştır. Nitekim Myanmar'a yapılan ekonomik yardımlar altı yıl içinde yirmi kat artarak, dört yüz milyon dolara ulaşmıştır. Ancak dış yardımların yatırıma dönüştürülememesi sonucunda beklenen kalkınma sağlanamamıştır.⁴⁶ Myanmar'a has sosyalist ekonomik model 1988'e kadar devam etmiştir.

Tatmadaw, 1988'de Ne Win rejimine karşı darbe yaparak yönetime el koymuştur. Başarısız bir ekonomik model olarak kabul edilen Myanmar tipi sosyalist ekonomik model sonlandırılmış ve liberal açık Pazar ekonomisi modeli ülkede yeni ekonomik model olarak uygulamaya konulmuştur.⁴⁷ Ancak Myanmar ekonomisi askeri rejimin yönetimi altında istenilen ekonomik hedefleri ya-

⁴⁴Macgregor, Fiona, "Economic Focus for Rakhine Relief", <http://www.mmtimes.com/index.php/business/8212-economic-focus-for-rakhine-relief.html>, (et. 10.10.2016).

⁴⁵"Myanmar: The Politics of Economic Reform", *Crisis Group Asia Report*, (2012), s. 1.

⁴⁶Steinberg, David I., "International Rivalries in Burma: The Rise of Economic Competition," *AS*, 30/6 (1990), ss. 588-589.

⁴⁷Brown, Catherine, "Burma: The Political Economy of Violence," *Disasters*, 23/3 (1999), s. 236.

kalamada başarısız olmuştur. Örneğin Asya Gelişim Bankası'nın 2016 yılı verilerine göre yaklaşık 53 milyonluk Myanmar nüfusunun %25,6'sının yoksulluk sınırının altında yaşamakta, doğan her 1000 çocuktan 40 tanesi doğumunun hemen ardından ölmekte ve her 100 kişiden yalnızca 2 kişi internet kullanabilmektedir.⁴⁸ Bu durum ülkenin pek çok ekonomik sorunla boğuştuğu sonucunu ortaya koyar. Bununla birlikte Rohingya Müslümanlarının yaşadığı Rahkine bölgesi, zengin yer altı kaymaklarına sahip olmasına ve enerji geçiş güzergahında bulunmasına karşın ülkedeki en yoksul bölgelerdendir.⁴⁹

Ülkenin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar, Çin gibi büyük devletler ile çok uluslu firmaların Myanmar üzerinde daha etkin olmasına neden olmuştur. Myanmar rejimi, ekonomik sorunlarının üstesinden gelebilmek için zengin yer altı kaynaklarını ve jeopolitik konumunu fırsata dönüştürmek istemiştir. Bu çerçevede başta Çin olmak üzere diğer devletler ve çok uluslu şirketler ile işbirliğine gitmiştir. Yönlendirici güçler başlığı altında ele alınan Andaman ve Bengal denizi doğal gaz projeleri bu bağlamda ele alınabilir. Nitekim bu projeler sayesinde Myanmar, 2015 yılı itibari ile her ay 170 milyon dolarlık gazı ihraç etmiştir. Bu rakam ülkenin toplam gelirinin %40'ını oluşturmaktadır. Ayrıca enerji politikalarına Hindistan da dahil olmuş ve Hindistan-Kaladan Taşıma Projesi hayata geçirilmiştir.⁵⁰

Çin, Myanmar'ı ihtiyacı olan enerjinin transferinde önemli bir güzergah olarak görmüş dolayısıyla Rahkine eyaletinin başkenti olan Sittwe limanı, Çin'in enerji yatırımlarının merkezine oturmuştur. Bu bağlamda Afrika ve Ortadoğu'dan ithal edilen hammadde ve enerji Sittwe limanı üzerinden Çin'e taşınması hedeflenmiştir.⁵¹ Ekonomik kazanç beklentisi bölgedeki pek çok sosyal sorunun görmezden gelinmesine ve yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu durum Rahkine eyaletinde etnik ayrışmayı derinleştiren ve çatışmaları hızlandıran bir faktör olmuştur. Nitekim Rahkine'de ekonomiyi kontrol eden Budistler, Çin'in ekonomi politikalarından daha fazla pay kapabilmek için diğer tüm gruplar üzerinde daha fazla baskı kurmuşlardır.⁵² Bu bağlamda Myanmar rejimi tarafından vatandaşlık verilmeyen Rohingya Müslümanları, Rahkine devletinde Budist elitlerin birinci hedefi haline gelmiştir. Sonuç olarak Myanmar'da ortaya çıkan ekonomik gelişmeler, başta Rahkine eyaletinde etnik yapıyı değiştirme adına izlenen politikaların ana nedeni olduğu savunulabilir.

Çatışmanın Sosyal ve Kültürel Nedenleri

Myanmar, oldukça geniş bir etnik çeşitliliğe sahip ülkelerden biri olmakla

⁴⁸ "Poverty in Myanmar", <https://www.adb.org/countries/myanmar/poverty#tabs-0-2>, (et. 01.10.2016).

⁴⁹ Shams, Shamil, "Myanmar's Rohingya Conflict 'More Economic Than Religious'", <http://www.dw.com/en/myanmar-rohingya-conflict-more-economic-than-religious/a-18496206>, (et. 09.10.2016).

⁵⁰ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 29.

⁵¹ Draitser, Eric, "Towards a New 'Humanitarian Front'? Myanmar and the Geopolitics of Empire", <http://www.globalresearch.ca/towards-a-new-humanitarian-front-myanmar-and-the-geopolitics-of-empire>, (et. 21.09.2016).

⁵² Shams, "Myanmar's Rohingya Conflict 'More Economic Than Religious'".

birlikte ülke nüfusu hakkında yeterli bilgiye erişilememektedir. İngiliz sömürge dönemine tekabül eden 1931'de yapılan nüfus sayımı, ülkenin etnik yapısı hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Ancak bu tarihten sonra ülkede nüfus hakkında yeterli düzeyde verilerin toplanmaması, bazı tarihler arasında nüfusun istatistiki bilgilerine ulaşılmasını neredeyse imkansız hale getirmiştir.⁵³ Örneğin 1970'e kadar Myanmar rejimi Rohingya Müslümanlarının varlığını kabul etmiş, ancak bu tarihten sonra onları vatandaş olarak kabul etmemiştir. Bunun sonucunda Rohingya Müslümanları bundan sonraki yıllarda yapılan resmi nüfus sayımlarına tabi tutulmamıştır. Veri eksikliğine rağmen Dünya Bankası 1960'dan bu güne ülkedeki nüfus değişimini yıllara göre dağılımını göstermiştir. Buna göre 2015 yılında ülke nüfusu 54 milyona ulaşmıştır.⁵⁴ Yusuf, Rahkine eyaletinde belli başlı iki etnik nüfusun, Rohingya ve Rahkinler (Maghlar), yaşadığını iddia etmektedir. Ona göre 1942 öncesinde Rohingya Müslümanları çoğunlukken Budist baskılar sonucunda azınlık konumuna düşmüşlerdir.⁵⁵ Nitekim bugün eyalet nüfusunun 3.2 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun 2.1 milyonunun Budist olduğu iddia edilmekle birlikte, Müslümanların 1 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Rahkine ayrıca Arakan olarak da anılmakla birlikte ülkedeki en büyük etnik nüfusu Rahkine (Magh) oluşturmaktadır. Rahkine eyaletinde Rohingya Müslümanların yoğunlukta olduğu şehirler kuzeydeki Maungdaw ve Buthidaung'dır. Ayrıca Rahkine'de Çin, Kaman, Mro, Khami, Dainet ve Maramagyi gibi etnik azınlıklar da yaşamaktadırlar.⁵⁶ Bu bağlamda Rahkine eyaletinin oldukça çeşitli etnik ve dini bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

bölgede bulunan camiler ve sikkeler Rohingya Müslümanlarının ülkedeki varlığının oldukça eskilere dayandığını ispatlamaktadır. Bununla birlikte bağımsızlık sonrası Myanmar'da Rohingya Müslümanlarının ülkenin bir parçası olan etnik bir topluluk olarak kabul edildiğini doğrular bir takım örnekler görülmüştür. Örneğin ülkenin bağımsızlığını elde etmesinin hemen ardından Rohingya Müslümanları rejim tarafından ülkenin vatandaşı olarak kabul edilmiş ve onlara kimlik numarası verilmiştir. Ayrıca rejim Rohingya Müslümanlarına oy hakkı vererek onları siyasal sistemin içine dahil etmiştir. Dahası bazı Rohingya Müslümanlar hükümette önemli görevlere bile gelmişlerdir. Bunlara ek olarak 1960'da Myanmar resmi radyosu Rohingya dilinde haftada üç kez program yapmış ve 1970'e kadar "Rohingya" terimi ülkedeki gazete ve okul ders kitaplarında resmen kullanılmıştır.⁵⁷ Bu bağlamda Rohingya Müslümanlarının uzunca bir süre varlıkları konusunda gayri resmi olarak pek fazla sorun yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 1970'ler ile birlikte etnik çeşitlilik Myanmar'da ulus inşa sürecinin önündeki en büyük engel olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ül-

⁵³ Matthews, Bruce, "Religious Minorities in Myanmar—Hints of the Shadow", CSA, 4/3 (1995), s. 287.

⁵⁴ "Myanmar", <http://Data.Worldbank.Org/Country/Myanmar>, (et. 02.10.2016).

⁵⁵ Yusuf, *Dünden Bugüne Arakan*, s. 9.

⁵⁶ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 27.

⁵⁷ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 28.

kedeki bazı etnik ve dini azınlıklara vatandaşlık verilmeyerek bu sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Bu politikaların birincil muhataplarından biri de Rohingya Müslümanları olmuştur.

Tarihi Düşmanlıklar ve Önyargılar

Rohingya Müslümanlarının Rahkine eyaletinde kısa sürede ayrımcı politikalara tabi tutulmasının ardında yatan ana nedenlerden biri Galtung'un çatışmaların nedenlerini anlamak için kullandığı *derin kültür* kavramı ile açıklanabilir.⁵⁸ Buna göre tarihsel travmalar toplumların davranışları ve tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Rahkine eyaletinde yaşanan Budist Rahkineler ve Rohingya Müslümanları arasında kutuplaşmayı doğuran kök nedenler sömürge dönemine dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Rohingyalı Müslümanların İngilizlerin safında ve Budist Rahkinelerin ise Japonların safında savaşa katılması, tarihsel bir düşmanlığı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca 1950'de Rahkine'de Müslümanların başlattığı mücahidin hareketi ile Myanmar rejimine isyan etmesi, İslama karşı bir korkunun doğmasına neden olmuştur.⁵⁹ Budistlerin Rahkine eyaletinin bir müslüman bölgesi ve islami bir yönetim olarak şekillenmesi endişesi, iki toplum arasındaki kutuplaşmayı arttırırken, Rohingyalı Müslümanlara karşı ortaya çıkan toplumsal kinin ana nedenlerinden biri olmuştur.⁶⁰

İhlallerin diğer bir nedeni ise Myanmar'da etnik bir azınlık olarak görülen Rahkine toplumunun, Myanmar ya da Bamar elitlerince baskılanması olmuştur. Bu baskı sonucunda Rahkine toplumu kendisini kültürel bir erozyon içinde bulmuş ve buna karşı milliyetçi bir tepkiyi başlatmıştır. Pek çok siyasi Rahkine eliti, bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia ederken Rahkine dili, kültürü ve tarihinin yaşatılması üzerinde durmuşlardır. Ülkede artan Rahkine milliyetçiliği, diğer pek çok azınlık gibi Myanmar kültürü içinde kaybolarak yok olmaktan korkmuş ve her türlü gelişmeye karşı aşırı hassaslaşmıştır. Bu çerçevede Bangladeşlilerin bölgeye yerleştiği iddiası Rahkine toplumunu korumacı ve saldırgan yapmıştır.⁶¹

Sonuç olarak yukarıda verilen iki gerekçe, Rahkine eyaleti içindeki etnik çatışmaların ana nedeni olmuştur. Ayrıca *etnik temizlik* kavramı ile açıklanabilecek bu çatışmalar Rohingya Müslümanlarının işgalci bir göçmen topluluk olduğu iddiası üzerine şekillenmiştir. Bu gerekçe Budistlerin izledikleri politikaları meşru kılmıştır. Böylece pek çok insan hakkı ihlali Rohingyalı Müslümanlara karşı uygulamaya konulmuştur. Nitekim BM İnsan Hakları Komisyonu'nun bir raporuna göre, 1952'de Rahkine eyaleti sınırları içinde 1.2 milyon civarında

⁵⁸ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, çev. Havva Kök, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s. 199.

⁵⁹ Rosenblat, Mariana Olaiola, "A Rational Approach to the Rohingya Crisis", <http://TheDiplomat.Com/> 2015/07/a-Rational-Approach-to-the-Rohingya-Crisis/, (et. 10.08.2016).

⁶⁰ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 28

⁶¹ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 28-29.

olan Rohingya Müslümanı nüfusu 2008 yılında 774 bine kadar gerilemiştir.⁶²

Ülke Genelinde Artan İslamofobi

Myanmar'da islamofobi, İslamiyet'in ülkede yayılması ve Müslüman olmayan toplulukların kültür, siyaset ve günlük yaşamlarının İslami çizgiye doğru kayması şeklinde tanımlanmıştır. Bu nedenle Myanmar'daki Budist toplum Müslümanların varlığını kendi kültür, gelenek ve dinleri için bir tehdit olarak görmüşlerdir. Ortaya çıkan bu tehdit algısı zamanla Müslümanlara yönelik toplumsal kinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dahası Myanmar rejimi tarafından uygulanan ırkçı politikalar, Müslümanlara yönelik önyargıların güçlenerek artmasına neden olmuştur.⁶³ Örneğin sömürge dönemi sonrasında Myanmar'daki sivil hükümet 1950'lerin başında Myanmar Müslüman kongresini yasaklamış ve Budizm'i resmi din olarak ilan etmiştir. Diğer taraftan 1962 darbesi sonrasında yönetimi ele geçiren ve ülkenin ilk diktatör yöneticisi olarak kabul edilen Ne Win, İslam karşıtı bir propaganda yürütmüştür. 1960'larda Hindistanlıların ülkeden çıkarılması üzerine şekillenen yabancı karşıtlığı propagandası, Müslümanları da içine alacak şekilde genişletilmiş ve Müslümanların orduya girmesi yasaklanmıştır.⁶⁴

Diğer taraftan ülkedeki farklı etnik gruplar, Müslüman oldukları için Rohingya Müslümanları ile benzer kaderi paylaşmışlardır. Örneğin Rahkine eyaletinin kuzeyindeki kıyı şehirlerinde yaşayan Kaman Müslümanları, resmen ülkenin vatandaşı olmalarına rağmen ırkçı saldırıların hedefinde olmuşlar ve hükümet onları korumak için herhangi bir adım atmamıştır. Bunun sonucunda Kaman Müslümanlarının ev ve işyerleri zarar görmüş ve çoğu göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca ülke genelinde Müslümanlara karşı artan şiddet eylemleri sonucunda Meiktila, Yamethin, Pengu ve Nattalin şehirlerinde yaşayan pek çok Müslüman hayatını kaybetmiş binlercesi göç etmek zorunda kalmışlardır. Ülke genelinde artış gösteren devlet destekli şiddet eylemleri sonucunda çok sayıda ev, işyeri ve cami hasar görmüştür. Masaka sınır güçleri, Rahkine milliyetçileri, paramiliter gruplar ve Budist rahipler Müslümanlara yönelik şiddet eylemlerinde aktif rol üstlenmişlerdir.⁶⁵

Myanmar'da bir Budist rahip olan Ashin Wirathu⁶⁶, Budist kültürünün korunması bağlamında 2001'de başlattığı "969 Hareketi"⁶⁷ adlı kampanya ile İslam korkusunun Budist toplumunun geneline yayılmasında önemli bir faktör

⁶² Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 36.

⁶³ Egretreau, Renaud, "Burmese Indians in Contemporary Burma: Heritage, Influence, and Perceptions Since 1988", *AE*, 12/1 (2011), s. 50.

⁶⁴ Wade, Francis, "Islamophobia and the Fear of 'the Other' in Myanmar", <http://www.aljazeera.com/Indepth/Opinion/2012/06/2012610134755390151.html>, (et. 23.09.2016).

⁶⁵ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 36.

⁶⁶ "Who is Ashin Wirathu?", <http://969movement.org/Ashin-Wirathu/>, (et. 16.09.2016).

⁶⁷ Bu hareketin "969" olarak tanımlanmasında Budist inanç sisteminin önemli bir yeri vardır. Buna göre ilk rakam olan "9" Buda'nın dokuz önemli niteliğini, ikinci rakam olan "6" Dhammanın altı önemli niteliğini ve son rakam olan "9" Buddhist Sanga'nın dokuz önemli niteliğini temsil etmektedir.

olmuştur.⁶⁸ Wirathu, Meikhtila ayaklanmasından önce yaptığı bir konuşmasında Müslümanların ülkede yönetimi ele geçirmek için çalıştıklarını ve Budistlerin dinlerini yaşama noktasında büyük bir tehdit altında olduğunu savunmuştur. Dahası ekonomik gücün Müslümanların eline geçmesi durumunda, onların Budistleri dinlerini değiştirmek için zorlayacaklarını iddia etmiş ve bunu önlemek için tüm ticaretin “969” hareketini savunan Budistlerden yapılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Wirathu, verdiği örnekler ile Budistler için düşman bir öteki olarak Müslümanları işaret etmiştir.⁶⁹

969 hareketinin ülke içinde hızla yayılarak güçlenmesi sonucunda, Müslümanlara karşı şiddet eylemleri artış göstermiştir. Örneğin Mon eyaletinin başkenti olan Moulmein’de Müslümanlar ile Budistler arasında süregelen ahenk bozulmuş, Müslümanlara karşı saldırılar artmıştır.⁷⁰ Ayrıca Budist aşırı uçlar, Meikhtila’da başlattıkları ayaklanma dalgası ile Müslümanların evlerine ve işyerlerine saldırmışlardır. Başlayan bu şiddet eylemleri sonucunda 43 Müslüman hayatını kaybetmiş ve 13 bin insan evlerini terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır.⁷¹ Bununla birlikte Sittwe’de yoğun şekilde yaşayan Rohingya Müslümanları, Budist şiddetinin hedefi olmuştur.⁷² Bu bağlamda Myanmar’da özellikle Budist çevrelerde görülen İslamofobi’nin etnik çatışmaların kök nedenlerinden biri olduğu iddia edilebilir.

Uyuşturucu Üretimi ve Artan Şiddet

Myanmar’da şiddetin devam etmesinde diğer bir etken uyuşturucu üretimidir. Buna göre Myanmar, dünyadaki ikinci en büyük afyon üreten ülkesi olmakla birlikte hızlı bir şekilde metamfetamin üretebildiği bir yer haline gelmiştir.⁷³ Örneğin Rahkine eyaleti polis güçleri tarafından yapılan operasyonlar sonucunda Mrau-U’da 400.000 kapsül ve Rangoon ayırımında 600.000 kapsül metamfetamin ele geçirilmiştir. Ancak polis güçleri bu uyuşturucu hapların kimler tarafından saklandığını bulamamıştır. Diğer taraftan ülkede hızlı bir şekilde güçlenen uyuşturucu trafiğinin büyük oranda Bangladeş⁷⁴ sınırında yapılması, sınırdaki kamplarda yaşayan Rohingya Müslümanlarını hedef haline getirmiştir.

⁶⁸ “Nationalist Monk U Wirathu Denies Role in Anti-Muslim Unrest”, <http://www.irrawaddy.com/interview/nationalist-monk-u-wirathu-denies-role-in-anti-muslim-unrest.html>, (et. 13.09.2016).

⁶⁹ “Anti Muslim Monk Wira Thu Talk About Meiktila before Riot”, <https://www.youtube.com/watch?v=N7iruggsfyw>, (et. 10.10.2016).

⁷⁰ Galache, Carlos Sardina, “Who Are the Monks Behind Burma’s ‘969’ Campaign?”, <http://www.dvb.no/news/features-news/the-monks-behind-burma%E2%80%99s-%E2%80%9c969%E2%80%9dmovement-2/28079>, (et. 18.09.2016).

⁷¹ Szep, Jason, “Special Report: Buddhist Monks Incite Muslim Killings in Myanmar”, <http://www.reuters.com/article/us-myanmar-violence-specialreport-idusbre9370ap20130408>, (et. 22.08.2016).

⁷² Downs, Ray, “Is Burma’s Anti-Muslim Violence Led by ‘Buddhist Neo-Nazis?’”, <http://www.vice.com/read/is-burmas-anti-muslim-violence-led-by-buddhist-neo-nazis>, (et. 20.09.2016).

⁷³ Dawson, Jenna-Barlow, Daniel, “Burma: Drug Control Progress and Possibilities”, *JCSAA*, 25/1 (2006), s. 9.

⁷⁴ Tha, Kin Oo, “In Arakan State Concerns Grow over Rise in Drug Seizures Abuse”, <http://www.irrawaddy.com/burma/arakan-state-concerns-grow-rise-drug-seizures-abuse.html>, (et. 15.09.2016).

Nitekim Myanmar rejimi, Rohingya Müslümanlarını terörist aktivite yapmak ve uyuşturucu trafiğini yürütmekle suçlamıştır.⁷⁵ Aynı zamanda bu suçlamalar Rohingya Müslümanlarına yönelik ihlalleri meşrulaştıran gerekçeler olarak, rejim tarafından uluslararası topluma sunulmuştur.

Çatışmada Yönlendirici Güçler

Myanmar'da uzun yıllar askeri rejimin iktidarı kontrol etmesi, pek çok anti demokratik uygulamanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu siyasi atmosfer altında ortaya çıkan etnik çatışmalar, dini ayrımcılık, zorla çalıştırma, göçe zorlama ve diğer pek çok insan hakları ihlalinin hem gerekçesi hem de sonucu olmuştur.⁷⁶ Myanmar rejimi bu ihlalleri egemenlik hakkı üzerinden meşrulaştırmaya çalışmış ve bir takım makul gerekçeler ileri sürmüştür. Örneğin Rohingya Müslümanları yasadışı göçmenler olarak tanımlanmıştır. Ancak bu ihlalleri ortaya çıkaran bir takım uluslararası faktörler de bulunmaktadır.

Myanmar'daki askeri yönetimin ihlallerini içeren uygulamalara karşı yürütülen küresel baskılara rağmen, bazı devletler rejimi destekleyerek dolaylı yoldan bu ihlallere göz yummuşlardır. Örneğin Myanmar'ın da üyesi olduğu Güneydoğu Asya Ulusları Örgütü (ASEAN) tarafından Batıya uyguladığı yaptırımları sonlandırma çağrısı yapılırken ülkelerin egemenlik alanlarına müdahil olunmaması hatırlatılmıştır. Aynı dönemde Çin, Myanmar ile geliştirdiği ekonomik ve siyasi ilişkileri daha da derinleştirirken en yakın müttefiki olmaya devam etmiştir. Hindistan, Myanmar askeri rejimi ile ilişkilerini geliştirirken birçok ekonomik ayrıcalık almıştır. Tayland ve Kuzey Kore'nin Myanmar'daki zengin yer altı kaynaklarına yatırımları artarak gelişmiştir. Nitekim Myanmar karşı karşıya kaldığı yaptırımlara rağmen çevresindeki ülkelere destek almayı başarırken ihlallere neden olan uygulamaların da devam ettirmiştir.

Yabancı devletlerin bu ihlalleri teşvik etmesinin nedenleri aşağıda verilen örnekler ışığında daha net anlaşılabilir. 1990 yılında UNOCAL (Union Oil Company of California) petrol şirketi Myanmar hükümeti ile doğal gaz boru hattı Yana projesinin hayata geçirilmesi için anlaşma yapmıştır.⁷⁷ Bu anlaşma kapsamında UNOCAL şirketinin başını çektiği bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Yaklaşık olarak sekiz milyar dolarlık bir yatırım kapasitesine sahip bu konsorsiyum ile Myanmar'nın Andaman Denizi kıyılarınının 43 mil açığındaki gaz rezervlerine ulaşılması hedeflenmiştir. Bu yatırım ağına Tayland dahil edilmiş ve proje kapsamında 1.2 milyar dolarlık yatırımı içine alan 670 kilometrelik boru hattı ile gazın Tayland'a taşınması hedeflenmiştir.⁷⁸ Benzer bir projede Bengal Kör-

⁷⁵ Baxter, Will, "Unregistered Rohingya Refugees Persecuted by Political Decree", <http://www.Ucanews.com/News/Unregistered-Rohingya-Refugees-Persecuted-by-Political-Decree/71298>, (et. 02.10.2016)

⁷⁶ Bradley, David, "Democracy in Burma?", *ASR*, 21/2-3 (1997), s. 19

⁷⁷ Dale, John G., "Transnational Legal Conflict between Peasants and Corporations in Burma: Human Rights and Discursive Ambivalence under the Us Alien Tort Claims Act", *The Practice of Human Rights: Tracking Law between the Global and the Local*, ed. Mark Goodale, Sally Engle Merry, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 285.

⁷⁸ Spar, Debora L.- La Mure, Lane, "The Power of Activism: Assessing the Impact of Ngos on Global Business", *CMR*, 45/3 (2003), s. 86

fezi'nde Çin ve Myanmar arasında hayata geçirilmiştir. Bengal Körfezi'nin Arakan kıyılarında çok büyük miktarlarda gaz rezervi bulunmuştur. Myanmar'ın resmi bir kuruluşu olan Myanmar Petrol ve Gaz İşletmesi Çinli firmalar ile gazın çıkarılması ve taşınması konusunda ortaklık kurmuşlardır. Böylece Arakan'ın başkenti Sittwe'den Çin'in Yunnan'a uzanan bir boru hattı inşa edilmesi hedeflenmiştir.⁷⁹ Myanmar askeri rejimi, Yanada projesinin tamamlanması için yerli köylü halkı zorla çalıştırmıştır. Rejim çalışmak istemeyen köylülere ya işkence uygulamış yada öldürmüştür.⁸⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch) 2003'te yayınladığı bir raporunda, Myanmar askerlerinin tecavüz dahil pek çok sistematik ihlal yaptığı savunulmuştur.⁸¹ Bu bağlamda bölgede Rohingya Müslümanları dahil diğer etnik ve dini azınlıklara yönelik şiddet eylemlerinin gözardı edilmesi, Çin ve Tayland gibi komşu ülkeler ile çok uluslu şirketlerin bölgeye yönelik enerji politikalarının doğrudan yada dolaylı bir sonucu olduğu söylenebilir.

Rohingya Müslümanlarına Yönelik İhlaller

Vatandaşlık verilmeyen Rohingya Müslümanları, Rahkine eyaleti sınırları içinde Budistlerin şiddet içerikli ihlallerine maruz kalmaktadırlar. Rohingya Müslümanlarının yaşadığı bölgelerin coğrafi şartları ve Myanmar'ın bu bölgelere geçişleri büyük ölçüde engellemesi, bu topluma yapılan ihlallerin ayrıntılı şekilde tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.⁸² Buna rağmen bazı sivil toplum kuruluşları ve BM İnsan Hakları Komisyonu'nun yaptığı çalışmalar, pek çok ihlalin günümüzde bile halen devam ettiğini göstermektedir. Örneğin Uluslararası Af Örgütü olarak bilinen sivil toplum kuruluşu, 2016 yılında yayınladığı haberde, Rohingya Müslümanlarına karşı ayrımcılık yapıldığı ve halen pek çok haktan mahrum olduklarını belirtmiştir.⁸³

Çok sayıda uluslararası örgüt, Myanmar'da Müslümanların siyasi, ekonomik ve sosyal haklarının ihlal edildiğini ortaya koymuştur. Buna göre başta yaşama hakkı olmak üzere işkencenin yasaklanması, zorla çalıştırılma, özgür dolaşım, evlenme ve aile kurma ve dininde özgür olma haklarının Rahkine eyaletinde hem rejim hem de Budist toplum tarafından ihlal edildiği belirlenmiştir. Ayrıca Myanmar'da insan hakları ihlallerine yönelik yapılan çalışmalarda ekonomik, kültürel ve sosyal -bu kapsamda yeterli çalışma koşullarının sağlanması, eğitim hakkı ve yeterli yiyeceğe ulaşabilme- haklarının halen ihlal edildiği belgelenmiştir. Nitekim belirtilen insan hakları ihlallerinin kaynağında yatan temel neden Rohingya insanların aleyhine oluşturulan genel ayrımcılık ve ırk-

⁷⁹ Draitser, Eric, "Myanmar's Ethno-Sectarian Clashes: Containing China?", <http://www.Globalresearch.ca/Myanmars-Ethno-Sectarian-Clashes-Containing-China/5306192>, (et. 26.09.2016).

⁸⁰ Dale, "Transnational Legal Conflict between Peasants and Corporations in Burma", ss. 285-286.

⁸¹ Udawadia, Shanaira, "Corporate Responsibility for International Human Rights Violations," *SCILJ*, 13/2 (2004), s. 360.

⁸² "Crimes against Humanity in Western Burma: The Situation of the Rohingyas", Irish Centre for Human Rights, Galway, 2010, s. 69.

⁸³ "Myanmar: Kofi Annan to Head Commission on Rakhine State", <https://www.Amnesty.Org/En/Latest/News/2016/08/Kofi-Annan-to-Head-Commission-on-Rakhine-State/>, (et. 24.08.2016).

çılık politikalarıdır.⁸⁴

Bu ayrımcılık politikalarının resmen devlet tarafından teşvik edildiğine yönelik önemli kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin 1988'de Myanmar rejimini kontrol eden Barış Devleti ve Gelişme Konseyi, Rohingya Ayıklama Planı'nı ilan etmiştir. Bu plan kapsamında belirlenen 11 madde ile Rohingya Müslümanlarının ülkede nasıl ayıklanacağıın yol haritası sunulmuştur. Bu maddelerde genel olarak Rohingya Müslümanlarının vatandaşlığı alınmayarak isyancı olarak tanınmaları, ülke içindeki nüfusunun azaltılması, mülkiyet edinmelerinin önüne geçilmesi, ekonomik faaliyetlerinin engellenmesi, eğitimsiz bırakılmaları ve dini tercihlerinin değiştirilmesi gibi bir takım başlıklar üzerinde durulmuştur. Bunun yanında eski camilerinin onarımının yasaklanması ve yenilerine izin verilmemesini içeren maddeler ile hem tarihsel hem de kültürel olarak Rohingya Müslümanları asimile edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Müslümanların toplu şekilde katledilmelerinin yasaklandığı ve bunun gizliden yapılmasını önerdiği madde ile Myanmar rejimi, diğer Müslüman ülkelerin tepkisini çekmemeyi amaçlamıştır.⁸⁵

Bununla birlikte Rahkine eyaletinde hızla artan Rahkine milliyetçiliği Rohingya Müslümanlarına karşı toplumsal kinin artmasına neden olmuştur. Nitekim BM ve diğer sivil toplum örgütlerinin bölgedeki faaliyetleri, bu toplumun buradaki varlığını korumak ve meşrulaştırmak olarak görülmüş ve tepki ile karşılanmıştır. Örneğin bir Rahkine milliyetçisi ile yapılan görüşmede; BM, uluslararası medya ve diğer uluslararası örgütlerin Müslümanların bölgedeki varlığını meşru kılmaya çalıştığını iddia etmiş ve aslında Müslümanların yasadışı göçmenler olduğunu savunmuştur. Ayrıca Rohingya kimliğinin uydurma olduğunu ileri sürmüştür. Dahası Müslümanların bölgede nüfusunun hızla artması ve onların bölgeye yerleşmesinde BM ve diğer örgütlerin büyük bir rolü olduğu, bu görüşmede iddia edilmiştir.⁸⁶ Bu bağlamda Rahkine eyaleti içindeki Budist nüfusun da ihlallerde önemli bir rolü olduğu savunulabilir. Diğer taraftan Rohingya Müslümanlarının genelde karşılaştıkları ihlaller göçe zorlama, zorla çalıştırma, cinsel şiddet ve tecavüzler olarak sınıflandırılabilir.

Göçe Zorlama

Myanmar'da ayrılıkçı politikalar izleyen askeri yönetim, Rohingya toplumuna yönelik birçok insan hakkı ihlaline neden olacak askeri operasyonlar yapmış ve baskılar yoluyla bu toplumu zorunlu göçe tabi tutmuştur. 1978'de, 1991'de ve 2012'de yaşanan göç hareketleri, ülkenin Rohingya Müslümanlarına yönelik politikalarının bir sonucudur. İnsan hakkı ihlalleri sonucunda 1978 yılında yaklaşık olarak 200.000 Rohingya insanı Bangladeş ve ülke içinde çeşitli yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.⁸⁷ Benzer operasyonlar sonucunda 1991'de yeni bir göç dalgası başlamış ve yaklaşık 250.000 Rohingya Müslüman topraklarını

⁸⁴ "Crimes against Humanity in Western Burma: The Situation of the Rohingyas", s. 16.

⁸⁵ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 36.

⁸⁶ Green vd., *Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar*, s. 38.

⁸⁷ Seekins, Donald M., "Burma and U.S. Sanctions: Punishing an Authoritarian Regime", AS, 45/3 (2005), s. 448.

terk ederek başka ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ Bu göçlerin büyük çoğunluğu Bangladeş'e olmuştur. Bu göç hareketleri sonucunda Bangladeş, Birleşmiş Milletlerden yardım talep etmiştir. Birleşmiş Milletler yaşanan bu gelişmeler karşısında harekete geçerek göçmenler için Bangladeş'te 13 adet kamp kurmuştur.⁸⁹ Baskılar sonucunda diğer bir göç dalgası 2012'de yaşanmıştır. Aynı yıl Rohingya bazı kişilerin Budist bir kadına tecavüz ederek öldürdükleri yönünde çıkan söylentiler sonucunda Rahkine sınırları içindeki Budistler ayaklanmış ve Rohinyalıları karşı şiddet eylemlerine girişmişlerdir. Bu şiddet eylemleri İnsan Hakları İzleme örgütünce "insanlığa yapılan suç" kapsamında etnik temizlik olarak kabul edilmiştir. Bu olaylar sonucunda 280'den fazla Rohingya hayatını kaybetmiş ve binlercesi vatanlarını terk ederek mülteci kamplarına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Bazı kaynaklara göre 120 bin, bazı kaynaklara göre 140 bin insan yurtlarını terk ederek başka ülkelere sığınmak zorunda kalmışlardır.⁹⁰ Ancak Rohingya Müslümanları için mülteci kampları pek çok yeni sıkıntının başlangıcı anlamına gelmiştir. Örneğin Mayıs 2016'da Rahkine eyaleti sınırları içerisindeki bir sığınma kampında yangın çıkmış ve iki bin kişi evsiz kalmıştır.⁹¹ Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Myanmar rejimi, doğrudan ya da dolaylı olarak Rohingya Müslümanlarını vatanlarından göç etmeye zorlayarak insan hakkı ihlaline neden olmuştur.

Zorla Çalıştırma

Myanmar rejiminin izlediği politikalar, ülkede zorla çalıştırmayı yaygın hale getirmiştir. Örneğin Kaçin ve Kuzey Şan eyaletlerinde çocuk asker, işkence, tecavüz, sivil halka yönelik aşırı şiddetin uygulanması ve zorla çalıştırma sık karşılaşılan ihaller olarak sıralanabilir.⁹² Nitekim benzer ihaller Arakan'ın kuzeyinde Rohingya Müslümanlarına karşı uygulanmaktadır. Çok sayıda Rohingya Müslümanı oldukça zor çalışma şartları altında sezonluk ya da sürekli olarak çalışmaya zorlanmaktadır.⁹³

Cinsel Şiddet ve Tecavüzler

Rohingya Müslümanlarının sıkça karşılaştığı ihallerden biri de cinsel şiddet ve tecavüzlerdir. Nitekim pek çok kadının bu ihale uğradığına yönelik örnekler

⁸⁸ Parnini, Syeda Naushin, "The Rohingya Issue in Bangladesh-Myanmar Relations", *IJAS*, 4/23 (2011), s. 65.

⁸⁹ Cheung, Samuel, "Migration Control and the Solutions Impasse in South and Southeast Asia: Implications from the Rohingya Experience", *JRS*, 25/1 (2011), s. 52.

⁹⁰ Albert, Eleanor, "The Rohingya Migrant Crisis", <http://www.cfr.org/Burmamyanmar/Rohingya-Migrant-Crisis/P36651>, (et. 19.09.2016).

⁹¹ "Rohingya Refugee Camp Gutted in Rakhine State Fire", <http://www.aljazeera.com/Indepth/Inpictures/2016/05/Myanmar-Rohingya-Muslim-Refugee-Camp-Gutted-Rakhine-State-Fire-160504110727161.html>, (et. 09.09.2016).

⁹² Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in Myanmar, UN Human Rights Centre Pre. yy., 2013.

⁹³ Belford, Aubrey, "Forced Labor Shows Back-Breaking Lack of Reform in Myanmar Military", <http://www.reuters.com/article/US-Myanmar-Rohingya-Forcedlabour-Iduskcn0pc2l720150702>, (et. 09.09.2016); "Rohingya Forced Labour Widespread in North Arakan: Report", <http://reliefweb.int/report/myanmar/rohingya-forced-labour-widespread-north-arakan-report>, (et. 10.09.2016).

tespit edilmiştir.⁹⁴ Bazı raporlara göre kuzey Arakan'da polis güçleri geçiş noktalarında tutukladıkları Rohingyalı genç kadın ve çocuklara tecavüz ettikleri saptanmıştır.⁹⁵ Diğer taraftan Rohingya Müslümanlarının yoğun şekilde yaşadığı köylerde, askerlerin genç yaştaki kadınlara ailelerinin önünde tecavüz ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca askeri üslere götürülen kadınlara da tecavüz edildiği raporlanmıştır.⁹⁶ Tecavüzlerin askeriye tarafından hala yapıldığını gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır.⁹⁷

Sonuç

Rohingya Müslümanları vatandaşlık verilmeyen etnik ve dini bir toplum olmakla birlikte, uğradıkları çeşitli ihlaller görsel ve yazılı medya ile ortaya konulmuştur. 1962-2011 yılları arasında ülkenin sıkı bir askeri rejim ile yönetilmesi, bu ihlallerin meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak bu çatışmanın nedenlerini yalnızca katı bir askeri yönetime ya da dini farklılıklara dayandırmak, çatışmanın teşhisi için yeterli değildir. Bu nedenle bu çalışmada Rohingya çatışmasının ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal kök nedenleri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Ekonomik nedenler bağlamında bazı önemli faktörler tespit edilmiştir. İlk olarak Budistler, gelir dağılımından daha fazla pay elde etmek için Müslümanları göçe zorlamışlardır. İkinci olarak uluslararası aktörlerin Myanmar'a yönelik enerji ve ticaret yatırımları, Rohingya Müslümanlarının yaşadığı bölgelerin stratejik önemini arttırmıştır. Bu nedenle rejim etnik yapıyı Budistler lehine değiştirerek, Rahkine eyaletindeki etkinliğini korumak istemiştir. Askeriyenin ülke yönetimine sürekli müdahalesi ve ülkede gelişemeyen demokrasi, çatışmanın siyasi nedenleri bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca Rohingya Müslümanlarına vatandaşlık verilmemesi siyasi nedenler kapsamında ele alınmıştır. Çatışmaya neden olan kültürel ve sosyal nedenler kapsamında tarihi düşmanlık, islamofobi ve uyuşturucu üretimi üzerinde durulmuştur. Bu başlıklardan en çarpıcı olanı kuşkusuz çatışmanın dini boyutunu açıklayan islamofobi gerçeğidir. Nitekim Budist rahiplerin başlattığı 969 Hareketi, çatışmanın şiddet düzeyini arttıran önemli bir neden olmuştur. Diğer taraftan Rohingya Müslümanlarının yoğun şekilde yaşadığı bölgelerde uyuşturucu trafiğinin artış göstermesi, Myanmar rejiminin ve Budistlerin şiddet eylemlerini meşrulaştıran bir gerekçe teşkil etmiştir. Son olarak uluslararası aktörlerin bölgeye yönelik planları, Rahkine eyaleti içinde etnik yapının yeniden dizayn edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ve diğer nedenler Rohingya çatışmasının doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır.⁹⁸ Bu nedenler üzerinden çatışma kapsamlı bir şekilde analiz edilerek, çatışmaya yönelik ayrıntılı ve yerinde bir teşhis konulabilir, uygun prognoz bulunabilir ve doğ-

⁹⁴ McGowan, William, "Burmese Hell", *WPJ*, 10/2 (1993), s. 47.

⁹⁵ "Crimes against Humanity in Western Burma: The Situation of the Rohingyas", s. 72.

⁹⁶ "Crimes against Humanity in Western Burma: The Situation of the Rohingyas", s. 73.

⁹⁷ Wade, Francis, "Rapes by Burmese Security Forces 'May Cause More Strife' in Troubled Region", <https://www.theguardian.com/world/2013/feb/26/burma-security-forces-rape-arakan>, (et. 05.10.2016); Anwar, M.S., "Myanmar's Armed Forces Rape Rohingya Women", <http://www.rvisiontv.com/myanmars-armed-forces-rape-rohingya-women/>, (et. 23.09.2015).

⁹⁸ Albert, "The Rohingya Migrant Crisis".

ru terapi uygulanabilir.

Bu çalışmada genel anlamda çatışmanın ana nedenleri daha geniş bir bakış açısı ile incelenmeye çalışıldı. Buna karşın çatışmanın nedenlerine yönelik uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesi, bu çalışmada ulaşılamayan önemli bir safhayı ifade etmektedir. Nitekim sorunu tespit etmek için harcanan efordan daha fazlası sorunun çözümüne yönelik öneriler geliştirilirken harcanmalıdır. Bu bağlamda çözüm üretme safhası bu çalışmanın hem içeriğini hem de boyutunu genişleteceğinden ele alınamamıştır. Bu durum çalışmanın eksikliği olarak kabul edilebileceği gibi bu alanda yapılacak çalışmalar için de bir tavsiyeyi ortaya koymaktadır. Buna göre Rohingya çatışması üzerine yapılacak çalışmalar burada verilen nedenleri ayrıntılı şekilde inceleyebilecekleri gibi, sorunun çözümü için de öneriler geliştirebilirler.

Kaynaklar

- » Albert, Eleanor, "The Rohingya Migrant Crisis", <http://www.cfr.org/Burmamyanmar/Rohingya-Migrant-Crisis/P3665>, (et. 19.09.2016)
- » "Anti Muslim Monk Wira Thu Talk About Meiktila before Riot", <https://www.youtube.com/watch?v=N7iruggsfyw>, (et. 10.10.2016)
- » Anwar, M.S., "Myanmar's Armed Forces Rape Rohingya Women", <http://www.rvisiontv.com/myanmars-armed-forces-rape-rohingya-women/>, (et. 23.09.2015)
- » "A Changing Ethnic Landscape: Analysis of Burma's 2010 Polls", <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/04/969-the-strange-numerological-basis-for-burmas-religious-violence/274816/>, (et. 16.09.2016)
- » "All You Can Do Is Pray" Crimes against Humanity and Ethnic Cleansing of Rohingya Muslims in Burma's Arakan State, Human Rights Watch Press, ABD, 2013.
- » Baxter, Will, "Unregistered Rohingya Refugees Persecuted by 'Political Decree'", <http://www.ucanews.com/news/unregistered-rohingya-refugees-persecuted-by-political-decree/71298>, (et. 02.10.2016)
- » Belford, Aubrey-Tun, Soe Zeya, "Forced Labor Shows Back-Breaking Lack of Reform in Myanmar Military", <http://www.reuters.com/article/us-myanmar-rohingya-forcedlabour-iduskcn0pc2l720150702>, (et. 09.09.2016)
- » Bradley, David, "Democracy in Burma?", *Asian Studies Review (ASR)*, 21/2-3 (1997): 19-31.
- » Brooten, Lisa, "Political Violence and Journalism in a Multiethnic State", *Journal of Communication Inquiry (JCI)*, 30/4 (2006): 354-373.
- » Brown, Catherine, "Burma: The Political Economy of Violence", *Disasters*, 23/3 (1999): 234-256.
- » "Burmese Junta Sets Voting Dates", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7236648.stm>, (et. 03.10.2016)
- » Cheung, Samuel, "Migration Control and the Solutions Impasse in South and Southeast Asia: Implications from the Rohingya Experience", *Journal of Refugee Studies (JRS)*, 25/1 (2011): 50-70.
- » Crimes against Humanity in Western Burma: The Situation of the Rohingyas, Irish Centre for Human Rights, Galway, 2010.
- » Dale, John G., "Transnational Legal Conflict between Peasants and Corporations in Burma: Human Rights and Discursive Ambivalence under the US Alien Tort Claims Act", *The Practice of Human Rights: Tracking Law between the Global and the Local*, ed. Mark Goodale, Sally Engle Merry, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- » Dawson, Jenna, Barlow, Daniel, "Burma: Drug Control Progress and Possibilities." *Journal of Current Southeast Asian Affairs (JCSAA)*, 25:1 (2006): 7-16.
- » Dittmer, Lowell, *Burma or Myanmar? Struggle for National Identity*, World Scientific Publishing, New Jersey, 2010.
- » Downs, Ray, "Is Burma's Anti-Muslim Violence Led by 'Buddhist Neo-Nazis'?", <http://www.vice.com/read/is-burmas-anti-muslim-violence-led-by-buddhist-neo-nazis>, (et. 20.09.2016)

- » Draitser, Eric, "Myanmar's Ethno-Sectarian Clashes: Containing China?", <http://www.globalresearch.ca/myanmars-ethno-sectarian-clashes-containing-china/5306192>, (et. 26.09.2016)
- » —, "Towards a New Humanitarian Front? Myanmar and the Geopolitics of Empire", <http://www.globalresearch.ca/towards-a-new-humanitarian-front-myanmar-and-the-geopolitics-of-empire>, (et. 21.09.2016)
- » Egreteau, Renaud, "Burmese Indians in Contemporary Burma: Heritage, Influence, and Perceptions since 1988", *Asian Ethnicity* (AE), 12/1 (2011): 33-54.
- » Ertekin, Sümeyye, "Arakan Uzaktaki Zulüm", <http://appsajazeera.com/interactive/arakan/>, (et. 23.09.2016)
- » Farrelly, Nicholas, "Discipline without Democracy: Military Dominance in Post Colonial Burma", *Australian Journal of International Affairs*(AJIA), 67/3 (2013): 312-326.
- » Farzna, Kazı Fahmida, "Music and Artistic Artefacts: Symbols of Rohingya Identity and Every Resistance in Borderlands", *Austrian Journal of South-East Asian Studies* (AJSEAS), 4/2 (2011): 215-36.
- » Frontieres, Medecis Sans, 10 Years for the Rohingya Refugees in Bangladesh: Past, Present and Future, Medecis Sans Frontieres, Holland, 2002.
- » Galache, Carlos Sardina, "Who Are the Monks Behind Burma's '969' Campaign?", <http://www.dvb.no/news/features-news/the-monks-behind-burma%E2%80%99s-%E2%80%9c969%E2%80%9d-movement-2/28079>, (et. 18.09.2016)
- » Galtung, Johan, Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş, çev. Havva Kök, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
- » Göksoy, İsmail Hakkı, "Myanmar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2006, XXXII, ss. 253-255.
- » —, İsmail Hakkı, "Arakan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek. 1, 104-108.
- » Green, Penny, "Islamophobia: Myanmar's Racist Fault-Line", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/04/201342910920804170.html>, (et. 20.09.2016)
- » —, MacManus, Thomas, Venning, Alicia de la Cour, Countdown to Annihilation: Genocide in Myanmar, International State Crime Initiative, London, 2015.
- » Grundy-Warr, Carl-Wong, Elaine, Sanctuary Under a Plastic Sheet- the Unresolved Problem of Rohingya Refugees, IBRU Boundary and Security Bulletin, yy., 1997.
- » HIİK, "Conflict Barometer 2014", http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2014.pdf, (et. 13.11.2015)
- » Human Rights Watch, "Burma: New Violence in Arakan State", <https://www.hrw.org/news/2012/10/26/burma-new-violence-arakan-state>, (et. 11.10.2016)
- » Macgregor, Fiona, "Economic Focus for Rakhine Relief" <http://www.mmtimes.com/index.php/business/8212-economic-focus-for-rakhine-relief.html>, (et. 10.10.2016)
- » Matthews, Bruce, "Religious Minorities in Myanmar—Hints of the Shadow", *Contemporary South Asia* (CSA), 4/3 (1995): 287-308.
- » McGowan, William, "Burmese Hell", *World Policy Journal* (WPJ), 10/2 (1993): 47-56.
- » "Myanmar", <http://data.worldbank.org/country/myanmar>, (et. 02.10.2016)
- » "Myanmar: Kofi Annan to Head Commission on Rakhine State", <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/08/kofi-annan-to-head-commission-on-rakhine-state/>, (et. 24.08.2016)
- » "Myanmar: The Politics of Economic Reform", *Crisis Group Asia Report*, 2012, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-east-asia/myanmar/myanmar-politics-economic-reform>, (et. 24.08.2016)
- » Myoe, Maung Aung, Building the Tatmadaw: Myanmar Armed Forces since 1948, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 2009.
- » "Nationalist Monk U Wirathu Denies Role in Anti-Muslim Unrest", <http://www.irrawaddy.com/interview/nationalist-monk-u-wirathu-denies-role-in-anti-muslim-unrest.html>, (et. 13.09.2016)
- » Özay, Mehmet, Arakan Müslümanları: Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Halkın Hikayesi, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2013.
- » Palmer, Victoria, "Analysing Cultural Proximity: Islamic Relief Worldwide and Rohingya Refugees in Bangladesh." *Development in Practice* (DP), 21/1 (2011): 96-108.
- » Parnini, Syeda Naushin, "The Rohingya Issue in Bangladesh-Myanmar Relations", *International Journal of Arts and Science*(IJAS), 4/23 (2011): 65-80.
- » "Poverty in Myanmar", <https://www.adb.org/countries/myanmar/poverty#tabs-0-2>, (et.

- 01.10.2016)
- » Rahman, Utpala, "The Rohingya Refugee: A Security Dilemma for Bangladesh", *Journal of Immigrant & Refugee Studies (JIRS)*, 8/2 (2010): 233-239.
 - » Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in Myanmar, UN Human Rights Centre Pre. yy., 2013.
 - » "Rohingya Forced Labour Widespread in North Arakan: Report", <http://Reliefweb.Int/Report/Myanmar/Rohingya-Forced-Labour-Widespread-North-Arakan-Report>. (et. 10.09.2016)
 - » "Rohingya Refugee Camp Gutted in Rakhine State Fire", <http://Www.Aljazeera.Com/Indepth/Inpictures/2016/05/Myanmar-Rohingya-Muslim-Refugee-Camp-Gutted-Rakhine-State-Fire-160504110727161.Html>, (et. 09.09.2016)
 - » Rosenblat, Mariana Olaizola, "A Rational Approach to the Rohingya Crisis", <http://Thediplomat.Com/2015/07/a-Rational-Approach-to-the-Rohingya-Crisis/>, (et. 10.08.2016)
 - » Seekins, Donald M., "Burma and U.S. Sanctions: Punishing an Authoritarian Regime", *Asian Survey (AS)*, 45/3 (2005): 437-452.
 - » Shams, Shamil, "Myanmar's Rohingya Conflict 'More Economic Than Religious'", <http://Www.Dw.Com/En/Myanmars-Rohingya-Conflict-More-Economic-Than-Religious/a-18496206>, (et. 09.10.2016)
 - » "South-East Asia Migrant Crisis: Gambia Offers to Resettle All Rohingya Refugees", <https://Www.Theguardian.Com/World/2015/May/21/South-East-Asia-Migrant-Crisis-Gambia-Offers-to-Resettle-All-Rohingya-Refugees>, (et. 05.10.2016)
 - » Spar, Debora L., La Mure, Lane T., "The Power of Activism: Assessing the Impact of Ngos on Global Business", *California Management Review (CMR)*, 45/3 (2003): 78-101.
 - » Steinberg, David I., "International Rivalries in Burma: The Rise of Economic Competition", *Asian Survey (AS)*, 30/6 (1990): 587-601.
 - » Steinberg, David I., *Burma/Myanmar: What Everyone Needs to Know*, Oxford Press, New York, 2010.
 - » Szep, Jason, "Special Report: Buddhist Monks Incite Muslim Killings in Myanmar", <http://Www.Reuters.Com/Article/Us-Myanmar-Violence-Specialreport-Idusbre9370ap20130408>, (et. 22.08.2016)
 - » Taylor, Robert H, "Myanmar: From Army Rule to Constitutional Rule?", *Asian Affairs (AA)*, 43/2 (2012): 221-236.
 - » Tha, Kin Oo, "In Arakan State Concerns Grow over Rise in Drug Seizures Abuse", <http://Www.Irrawaddy.Com/Burma/Arakan-State-Concerns-Grow-Rise-Drug-Seizures-Abuse.Html>, (et. 15.09.2016)
 - » "The Constitution of the Union of Burma, 24 September 1947, Effective 4 January 1948", <https://Www.Ilo.Org/Dyn/Natlex/Docs/Electronic/79573/85699/F1436085708/Mmr79573.Pdf>, (et. 26.09.2016)
 - » Than, Tin Maung Maung, "Burma: The 'New Professionalism' of the Tatmadaw", *Military Professionalism in Asia: Conceptual and Empirical Perspectives*, ed. Alagappa, Muthiah, East-West Center, Hawaii 2001.
 - » Thawngmung, Ardeth, "The Myanmar Elections 2015: Why the National League for Democracy Won a Landslide Victory", *Critical Asian Studies (CAS)*, 48/1 (2016): 132-142.
 - » Topich, William J., Leitich, Keith A, *The History of Myanmar*, Green Wood, Santa Barbara, 2013.
 - » Udwadia, Shanaira, "Corporate Responsibility for International Human Rights Violations", *Southern California Interdisciplinary Law Journal (SCILJ)*, 13/2 (2004): 359-400.
 - » Ullah, Akm Ahsan, "Rohingya Refugees to Bangladesh: Historical Exclusion and Contemporary Marginalization", *Journal of Immigrant and Refugees Studies (JIRS)*, 9/2 (2011): 139-161.
 - » "UN Envoy Warns of Myanmar Crisis", <http://Www.Aljazeera.Com/News/Asia-Pacific/2007/09/200852512370678540.Html>, (et. 03.10.2016)
 - » "UN to Resume Burma Aid Flights", <https://Www.Theguardian.Com/World/2008/May/09/Cyclonengargis.Burma4>, (et. 05.10.2016)
 - » Wade, Francis, "Islamophobia and the Fear of 'the Other' in Myanmar", <http://Www.Aljazeera.Com/Indepth/Opinion/2012/06/2012610134755390151.Htm>, (et. 23.09.2016)
 - » ———, "Rapes by Burmese Security Forces 'May Cause More Strife' in Troubled Region", <https://Www.Theguardian.Com/World/2013/Feb/26/Burma-Security-Forces-Rape>

- Arakan, (et. 05.10.2016)
- » "Who Is Ashin Wirathu?", <http://969movement.Org/Ashin-Wirathu/>, (et.16.09.2016)
 - » Yunus, Muhammed, Dünden Bugüne Arakan, çev. Hatice Uğur, İHH İnsani Yardım Varkfı, İstanbul, 2012.
 - » "100,000 Protestors Flood Streets of Rangoon in 'Saffron Revolution'", http://Www.Novinite.Com/View_News.Php?id=85644, (et. 21.09.2016)
 - »

TRT TÜRK HALK MÜZİĞİ REPERTUVARINDA YER ALAN 23 VE 30 ZAMANLI TÜRKÜLER İÇİN TÜRK MÜZİĞİ USÛL GELENEĞİ İŞİĞİNDA BİR DEĞERLENDİRME

Bünyamin TİLAVEL
Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZ

Usûl kavramı, müziğin iki temel unsurundan biridir. Türk müziğinin temel eğitim modeli olan meşk sisteminde usûl, Türk müziğinin gelecek nesillere aktarımında büyük önem arz etmektedir. Çalışmamızda, Türk müziğinin aynı kaynaktan beslenen, farklı tür ve formlarda eserleri hâiz olan Türk Halk Müziği ve Klâsik Türk Müziği'nin usûllerindeki algı farklılıkları ortaya konulmuş, tutarlı bir eğitim anlayışında ve icrâda usûlün yeri ve önemi irdelenmiştir. Türk Halk Müziği'nde mevcut usûl algısının, geleneği yeterince ifâde ve ihtivâ edememesi icrâyı ve eğitim-öğretimi olumsuz etkilemektedir. Çözüm noktasında, türkülerin Türk müziği usûl geleneği çerçevesinde ifâde ve icrâ edilmesi gerekliliğine dair bir öneri getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, notaların daha kolay okunarak icrâ birliğinin sağlanması, ancak usûlle mümkün olabilir. Çalışmada ayrıca, ortak bir usûl nazariyatının gerekliliği vurgulanmıştır. TRT Türk Halk Müziği repertuarında yer alan 23 ve 30 zamanla ölçülmüş türkülerin notaları incelenerek, notalardaki ölçüm hataları sebepleriyle birlikte irdelenmiş, açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca elde edilen bulgular doğrultusunda mezkûr türküler, Türk müziği usûl geleneği dâhilinde yeniden yazılmıştır. Buna bağlı olarak, Türk müziği usûl külliyyâtına yeni bir usûl önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Usûl, Ölçü, Türk Halk Müziği Usûlleri, Türk Müziği, Usûl Geleneği

ABSTRACT

An Evaluation for The Ballads Measured With 23 and 30 Bars Taking Part in Trt Turkish Folk Music's Repertoire in Consideration of The Turkish Music's Usûl Tradition

The concept 'usûl' is one of the two main elements of the music. In the system of 'meşk' which is a basic education model of the Turkish music, usûl, has a prominent role in the process of handing down the Turkish music to the next generations. Although Turkish Folk Music and Classical Turkish Music are nourished from the same source, the works produced are in different kinds and forms. In our study, the different perspectives in the 'usûls' of Turkish Folk Music and Classical Turkish Music have been revealed and at the same time, the role and the importance of 'usûl' in a consistent sense of education and performance have been examined. The current perception of 'usûl' in Turkish Folk Music cannot express and contain the tradition enough, which also affects the

performance and education in a negative way. As a solution, it has been tried to present a suggestion by taking into consideration of the necessity of expressing and performing the ballads within the frame of Turkish Music's 'usûl' tradition. Within this context, ensuring the integrity by reading music can only be possible with the 'usûl'. In this study, the necessity of developing the common theory of 'usûl' has also been emphasized. The notes of the ballads measured with 23 and 30 bars taking part in TRT Turkish Folk Music's repertoire have been examined, and the measuring errors have been taken into consideration with the underlying reasons. In addition to that, it has been tried to account for all these errors and results. The ballads mentioned above are rewritten again in accordance with the findings we obtained. Therefore, a new 'usûl' has been suggested to Turkish music 'usûl' corpus.

Keywords: Usûl, Measure, Usûls of Turkish Folk Music, Turkish Music, Usûl Tradition

Giriş

Kültür hazinesinin tespit edilerek yaşanması ve geleceğe aktarımı, gelişmiş toplum olmanın gereklerindedir. Bundan dolayı Türk Halk Müziği'nin korunması, derlenip kayıt altına alınması, tasniflenmesi, belirli ve tutarlı bir nazariyat çerçevesinde ifâde edilmesi önemlidir. TRT¹ Türk Halk Müziği repertuarında yer alan notalardaki tutarsızlıklar, yazım hataları, yöre özelliklerinin farklı mûsikî anlayışlarla ifâde edilmesi, standart bir usûl nazariyesinin olmaması sonucunda ölçülerin gelişigüzel tespit edilmesi gibi sorunlar, eserlerin okunmasını ve Türk Halk Müziği'nin ifâde edilmesini müşkül duruma düşürmektedir. Bu durum, toplu icrâlarda icrâ birliğinin sağlanamamasına yol açmaktadır. Ayrıca, radyolardaki topluluklarda ve/veya diğer Türk Halk Müziği topluluklarında yeterince açıklayıcı olmayan notalar, şefler tarafından yeniden yazılmakta ve düzenlenmektedir. Dolayısıyla aynı türkânün birden fazla nota nüshâsının yazılması, kültürün ve geleneğin yozlaşmasına ve/veya farklılaşmasına sebep olmaktadır.

Türk Halk Müziği (THM) ve Klâsik Türk Müziği (KTM), her yönden birbirine bağlıdır ve aynı kökten gelmektedir. Dolayısıyla, gerek KTM'nin gerekse THM'nin, Türk müziği çatısı altında açıklayıcı, kapsayıcı ve tutarlı bir nazariyeye sahip olması beklenmektedir. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze THM ile KTM arasında, nitelikler açısından farklılıklar oluşmuştur. Türk müziği tarihine, nazariyat ve/veya sistem çerçevesinden bakıldığında, KTM'de yapılan tespitlerin ve yazılı çalışmaların, THM'de yapılan çalışmalara göre çok daha önceye dayandığı görülür. Bundan dolayı THM, KTM kadar yazılı kaynaklara sahip olamamıştır. İlk derlemelerden bu yana THM'nin tespiti ve matbû hale getirilmesinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.² Bu durum, repertuarda ciddi tutarsızlıklara, hatta çelişkilere sebebiyet vermiştir. Özellikle mevcut usûl algısı, THM'nin icrâsında sorunlara yol açmıştır.

Türk müziğinin nota öncesi döneminde, eserlerin eğitim-öğretimi ve aktarımı "meşk" sistemi ile gerçekleştirilmiştir. Meşk, eserlerin usûl vurularak icrâ

¹ Türkiye Radyo Televizyon Kurumu.

² Günümüz TRT THM Repertuarındaki tutarsızlıklara birçok örnek verilebilir. Kaynak kişinin yaptığı hançerelerin veya saz icrâsında çok küçük değerliklerdeki vuruşların -tril işaretiyle gösterilmesi gerekirken- 32'lik ve 64'lük değerlerde yazılması, mertebe belirlemede yapılan hatalar, aslında sebare olmayan türkülerin sebare olarak yazılması, repertuardaki tutarsızlıklara sadece bir kısmına örnektir.

edilmesiyle ezberlenmesini sağlamada önemli bir yöntem olmuştur.³ Notanın yer almadığı meşk sisteminde güfte mecmuâları kullanılmıştır. Bu sistemde eserler hocadan talebeye ezber yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır.⁴ Türk müziğinin, yapısı itibarıyla usta-çırak disipliniyle öğretilmesi, eğitim-öğretimin sadece nota ile yeterli olamayacağını göstermektedir. Türk müziğinin önemli dinamiklerinden olan tavır ve üslûp gibi kavramların talebeye aktarımı, ancak meşk usûlü ile olabilmektedir.

Çalışma ile THM repertuarında yer alan 23 ve 30 zamanlı türkülerin notalarındaki mezkûr sebeplerle meydana gelen karmaşıklık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan icrâ ayrılıklarının bir standarda kavuşturulması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada; THM notalarında gerekli düzeltmelerin yapılması, repertuardaki yazım hatalarının giderilip tutarlı bir biçimde Türk müziği usûl geleneğine göre yeniden notaya alınması amaçlanmaktadır. Ayrıca THM arşivi-ne ve icrâ geleneğine gerçek anlamıyla usûl anlayışının yerleştirilmesi hedeflenmektedir.

TRT THM repertuarında yer alan türküler incelendiğinde; usûlü doğru ölçülen türkülerin usûl kalıbına göre yazılmaması, türkülerdeki usûlün zamanı ve/veya mertebesinin yanlış ölçülmesi, usûlün söz cümlesine göre ölçülmesi gibi hatalar görülmektedir. Bu hataların sebepleri; kaynak kişiden kaynaklı, notaya alan kişiden kaynaklı ve nota yazımından kaynaklı olmak üzere üç başlık halinde ifade edilebilir. Kaynak kişiden kaynaklı hatalardan kastımız, THM’de farklı derecelerde müzikal yeteneklere sahip olan kaynak kişilerin, kendilerine ve/veya yöreye özgü motiflerle ortaya koydukları eserlerin barındırdığı farklılıklardır.

Çalışmada; çalışmanın örneklem grubunu oluşturan 23 ve 30 zamanlı türküler, gözlemlenen hatalara ve/veya eksikliklere çözüm olması için Türk müziği usûl geleneği ışığında yeniden yazılmış, 30 zamanla ölçülen türküye yeni bir usûl önerilmiştir. Ayrıca, türkülerin usûlü notanın sol üst köşesinde belirtilmiş olup; usûl kalıbı ilk dizeğin altında tek çizgide gösterilmiştir.

Usûllerin gösteriminde birden çok yöntem kullanılmıştır. Günümüzde tek çizgide, 2 çizgide (2 ayrı şekli ile) ve 3 çizgide gösterim olmak üzere 4 farklı gösterim yöntemi bulunmaktadır. Usûllerin şablon halinde gösterilmesinde pratiklik ve kolaylık ilkesinin ön planda olması gerekir.⁵ Tek çizgide gösterimde bütün darplar sıra ile arka arkaya geldiği için daha kolay takip edilmektedir.⁶ Bundan dolayı, türkülerin usûl gösteriminde tek çizgi yöntemi kullanılmıştır.

Usûl bahsinin anlaşılması için usûlü tanımlamak yerinde olacaktır. Buna göre usûl; bir amaca erişmek için, belli ilke ve kurallara göre izlenen yol, yön-

³ Gönül, Mehmet, “Türk Müsikisi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış” İstem, Konya, 2015, Yıl: 13, Sayı: 25, s. 40.

⁴ Paçacı, Gönül, *Cumhuriyetin Sesleri*, İstanbul, 1999, s. 35.

⁵ Gönül, Mehmet, “Türk Müsikisi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış” İstem, Konya, 2015, Yıl: 13, Sayı: 25, s. 42.

⁶ Gönül, Mehmet, “Türk Müsikisi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış” İstem, Konya, 2015, Yıl: 13, Sayı: 25, s. 44.

tem, metot anlamlarına gelmektedir.⁷ Etimolojik olarak usûl, (Arapça; uşl'den uşûl, kökler, asıllar) birinin soyundan geldiği kimseler; hukukta, madde veya akıl yoluyla bir şeyin bağlandığı ana temeller; tasavvufta uşûli, aşere, tarikata giren bir kimsenin geçmesi gereken manevi kademeler, yöntem, metot⁸ anlamlarına gelmektedir.

Yahya Kaçar usûlü, “*Vuruş süreleri birbirine eşit olan veya olmayan; kuvvetli, yarı kuvvetli ve zayıf zamanlardan meydana gelen, ritim kalıplarına usûl denilmektedir.*”⁹ şeklinde tanımlanmıştır.

Gönül ise usûlle birlikte düzüm, ölçü ve gider kavramlarını da “*...Etrafımızda ilâhi kudretle yaratılan ve akıp giden ritmin, mûsikî dâhilinde ifade edilebilmesi, okunabilmesi, yazılabilmesi, öğrenilebilmesi, öğretilebilmesi, birlikte icrâ edilebilmesi için belirli en az 2 ve/veya 3 zamanlı küçük parçaların yalnız, çeşitlemeler ile ya da birleşerek oluşturdukları kalıplara ihtiyacı vardır. Kuvvetli ve zayıf zamanları vurgulayarak oluşturulan bu küçük parçalara Düzüm, parçaların çeşitlemeler ile birleşmesiyle oluşan daha büyük kalıplara Usûl, farklı büyüklüklerde meydana getirilen kalıpların notaya alınabilmesi için, başlangıcı ve bitişi belirlenmiş, tespit edilmiş usule göre birbiri ardına gelen ve toplam değerleri mûsâvî olan her bir alana da Ölçü denir. Eserin icra hızını ifade etmek için de Gider tabiri kullanılmaktadır*”¹⁰ şeklinde açıklamıştır.

Usûlle birlikte sıkça anılan kavramlardan biri olan düzüm için Özkan: “*Düzüm, ‘zaman içinde uygunluktur’ diyebiliriz.*” demekte ve devam etmektedir: “*Düzüm, genellikle, usûlü meydana getiren parçalardan bir kısmı olabildiği gibi, bazen başlı başına bir usûl olarak da düşünülebilir.*”¹¹ Usûlü de: “*Değişik düzümünlerin birleşmesinden meydana gelmiş ve kalıp halinde belirlenmiş ölçüdür.*”¹² şeklinde tanımlamıştır.

Usûlün geçmişi hakkında da Hatipoğlu ve Sağlam: “*Türk mûsikisinde usûl kuramının kökenine ilişkin genel yaygın kanaat bu kuramın El-Kindî’den elde edildiği yönündedir. Buna göre söz konusu kuramın aktarıcısı olarak Fârâbî (870-950), İbn Sînâ (980-1037) ve İhvan-ı Safa yazarları gösterilmektedir.*”¹³ demişlerdir.

Rauf Yekta Bey de usûlü: “*melodiye tatbik edilen hareketlerin ve sayıların arasındaki âhenktir*”¹⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Çeşitli musikişinasların görüşlerinden anlaşıldığı üzere usûl, ölçü kavramını

⁷ <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi 25.03.2017)

⁸ Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 441-442.

⁹ Yahya Kaçar, Gülçin, *Türk Mûsikîsi Rehberi*, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 24.

¹⁰ Gönül, Mehmet, “*Türk Mûsikîsi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış*” İstem, Konya, 2015, Yıl: 13, Sayı: 25, s. 34.

¹¹ Özkan, İsmail Hakkı, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri – Kudüm Velveleleri*, 8. Baskı, İstanbul, 2013, s. 606.

¹² Özkan, İsmail Hakkı, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri – Kudüm Velveleleri*, 8. Baskı, İstanbul, 2013, s. 607.

¹³ Hatipoğlu, Vasfi; Sağlam, Atilla, “*Türk Musikîsi’nde Usûl Geleneğinin Değerlendirilmesi*”, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 2013, s. 155.

¹⁴ Yekta, Rauf, *Türk Musikîsi*, İstanbul, 1986, s. 95.

içine alan, ölçüden daha genel bir kavramdır. Aynı zamanda usûl, ritmin kalıplaşmış hali olmakla beraber, icrâ edilen eserin kuvvet derecelerini vurgulayan önemli bir unsurdur.

Modernleşme akımının bir sonucu olarak batılılaşma, Cumhuriyet dönemiyle birlikte hız kazanmıştır. Hayatın her alanında devrim yapılması ve Ziya Gökalp'in Türk müziği hakkındaki görüşleri Türk müziğinde ciddi etkiler yaratmıştır. Gökalp, "...Memleketimizde bunlardan başka, yan yana yaşayan iki mûsikî vardır. Bunlardan birisi halk arasında kendi kendine doğmuş olan Türk Mûsikîsi (THM), diğeri Fârâbî tarafından Bizans'tan tercüme ve iktibas olunan Osmanlı (KTM) mûsikîsidir."¹⁵ diyerek, KTM'nin Bizans müziği olduğunu, asıl müziğimizin ise THM olduğunu belirtmesi, Türk müziğinin ayrışmasına sebebiyet vermiştir. Bu görüşün temel alınmasıyla THM'de modernleşme amaçlanarak çok seslilik denemeleri yapılmasına, yeni bir terminoloji (ayak, ölçü temelli usûl anlayışı vb.) oluşturulmasına neden olmuştur. Bu konuda Tanrıkorur, "...Bu farklı adlandırmanın bir sebebi, halk musikimizin nazariyatı üzerindeki çalışmaların henüz çok yeni oluşu ise, bir başka sebebi de -yine bu yeniliğe bağlı olarak- Gökalp tesirindeki kök ayrılığı tezine ters düşmemek için, apayrı bir terminoloji arama arzusu olabilir..." demiştir. Bu bilgiler ışığında, modernleşmenin dolaylı yoldan etkisi ile meydana gelen THM'de yeni terminoloji arayışları, usûllerin batı temelli ölçü kavramıyla açıklanmaya çalışılması, Türk müziğinin ayrışmasındaki etkenlerden birkaçı olmuştur.

Hüseyin Saadetin Arel¹⁶, Hurşit Ungay¹⁷ gibi önemli musikîşinaslar da usûlle ölçünün aynı kavramlar olduğunu, usûl yerine ölçü kavramının kullanılabilirliğini savunmuşlardır. H. Zeki Büyükyıldız da eserinde¹⁸, usûl ile ölçüyü aynı kavramlar olarak değerlendirmiştir. Hâlbuki -aksayan usûller ele alınacak olursa- bir ritimdeki aksayan kısmın rakamlarla yerini belirlemek, o ölçünün usûlünü ifâde etmekte yeterli değildir. Mezkûr musikîşinasların görüşlerine karşın Öztürk, "Ölçü sayılan bir niteliğe sahip olduğundan, usulle ve usulün taşıdığı işlevlerle bir tutulması temelde mümkün değildir. Dolayısıyla da ölçüleştirmiş usûl anlayışı, geleneksel müziği her düzeyde deforme etmekte, temel dayanaklarını ortadan kaldırmaktadır."¹⁹ Rakamlar, sadece usûlü oluşturan birim zamanları ifâde etmekte kullanılabilir.

Nitekim Özkan usûl ve ölçü kavramları konusunda: "Ölçü, portede dikine kesilmiş çizgilerle gösterilir. İki ölçü çizgisi arasına, usûl rakamlarının gösterdiği kıymetin tümü girer. Bu, aynı zamanda her ölçü bir usûlü kapsar demektir. Ancak usûl, zamanın kalıplaşmış şekli olduğuna göre, aynı zamanda ölçü mânâsına geldiği hâlde, ölçü, aynı sebeplerle her zaman usûl anlamına gel-

¹⁵ Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1968, s. 30.

¹⁶ Arel, Hüseyin Saadetin, *Türk Müsikîsi Nazariyatı Dersleri*, haz. Onur Akdoğan, Ankara, 1991, s. 70.

¹⁷ Ungay, M. Hurşit, *Türk Müsikîsinde Usûller ve Kudüm*, İstanbul, 1981, s. 5.

¹⁸ Büyükyıldız, H. Zeki, *Türk Halk Müziği - Ulusal Türk Müziği*, İstanbul, 2009, s. 145.

¹⁹ Öztürk, Okan Murat, "Benzerlikler ve Farklılıklar: Bütünleşik Bir 'Geleneksel Anadolu Müziği' Yaklaşımına Doğru", *Pan'a Armağan*, İstanbul, 2006, s. 163.

mez.”²⁰ demekle, usûlün ölçü yerine geçebildiğini, ancak ölçünün her zaman usûlün yerine geçemeyeceğini ortaya koymaktadır.

THM repertuarının oluşturulması ve derlenmesi çalışmaları ilk olarak, 1925 yılında Seyfettin ve Sezâi Âsaf kardeşlerin derlemeleri yapması için, Maarif Vekâleti Hars Dairesi²¹ tarafından görevlendirilmeleriyle başlamıştır²². Ancak Seyfeddin Sezâi Âsaf kardeşler, derlemeleri, herhangi bir kayıt cihazı vasıtası ile değil, kaynak kişilerden dinledikleri türkülerini, dikte etmek suretiyle yazılı hâle getirmişlerdir. Âsaf kardeşlerin derlediği bu türküler, “Yurdumuzun Nağmeleri” isimli dergide yayınlanmıştır. Ancak, Âsaf kardeşlerin ses kayıt teknolojisi kullanmaması bu çalışmalarının güvenilirliğinde şüphelere yol açmıştır.

Rauf Yektâ'nın da arasında bulunduğu bir ekiple birlikte, 1926-1929 yılları arasında, ilki Darü'l Elhân²³ tarafından olmak üzere toplamda dört derleme gezisi yapılmıştır. Bu gezilerde toplam 14 defterden oluşan 850 türkü derlenmiştir.²⁴ Âsaf kardeşlerin ve Darü'l Elhân'ın çalışmalarına bakıldığında THM'nin; KTM nazariyatıyla ifâde edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasıyla, yurt dışında derleme çalışmaları devam etmiştir. 1937-1952 tarihleri arasında birçok derleme gezisi düzenlenmiştir. 1938 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Folklor Arşiv Şefliği'ne getirilen Muzaffer Sarısözen, gerek Konservatuvar görevindeyken gerekse Ankara Radyosu'ndaki görevindeyken çeşitli derleme çalışmalarına katılarak, THM'nin kayıt altına alınmasında önemli ve büyük katkılar sağlamıştır.²⁵

Kuruluş yılı 1927 olan Ankara Radyosu'nda²⁶, Mesut Cemil'in önderliğinde müzik yayınına başlanmıştır. Bu topluluk, hem KTM'yi hem de THM'ni icrâ etmeye başlamıştır. Ayrıca, korodaki icrâcılarının çoğunluğunun KTM icrâcısı olması, özellikle türkülerin yöre ağzı ve/veya tavrı ile icrâ gerektirmesi, türkülerin icrâsını zorlaştırmıştır. Bunun üzerine Mesut Cemil 1946 yılında, o yıllarda Ankara Konservatuvarı Folklor Arşiv Şefi olan Muzaffer Sarısözen'i Vedat Nedim Tör'ün teşvikiyle, Ankara Radyosu'na davet etmiştir.²⁷ Böylelikle “Yurttan Sesler Topluluğu” kurulmuştur.

Yurttan Sesler Topluluğu'nun kurulmasıyla Ankara Radyosu'nda THM ve KTM'yi icrâ eden iki adet topluluk oluşmuştur. Daha önceki topluluğun yaşadığı icrâ ve terminoloji sorunlarından dolayı Sarısözen, THM'yi; yeni terimlerle açıklama arayışlarına girmiştir. Bu durum, Türk müziğinin ayrışmasına, nazarî ola-

²⁰ Özkan, İsmail Hakkı, *Türk Müsîkîsi Nazariyatı ve Usûlleri - Kudüm Velveleleri*, 8. Baskı, İstanbul, 2013, s. 607.

²¹ Maarif Vekâleti: Dönemin Milli Eğitim Bakanlığı'dır.

Hars Dairesi: Dönemin Kültür Bakanlığı vazifesini yürüten dairedir.

²² Emnalar, Atınc, *Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, İzmir, 1998, s.40.

²³ Sonraki adıyla İstanbul Belediye Konservatuvarı.

²⁴ Emnalar, Atınc, *Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, İzmir, 1998, s. 41.

²⁵ Paçacı, Gönül, *Cumhuriyetin Sesleri*, İstanbul, 1999, s. 215.

²⁶ Ankara radyosunun kuruluş yılı 1927'dir. Ancak Ankara radyosundan müzik yayını yapılması daha sonraki yıllara tekâbülmektedir.

²⁷ Coşkun Elçi, Armağan, *Muzaffer Sarısözen - Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları*, Ankara, 1997, s.30.

rak farklılaşmasına, aynı dili konuşamaz hâle gelmesine sebep olmuştur.

Ayrıca Muzaffer Sarısözen bu dönem itibarıyla, Anadolu'da derleme gezilerini yoğunlaştırmaya başlamış ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinden türküler derlemiştir. Bu çalışmalar esnasında; ulaşım sorunu, teknolojik teçhizat yetersizliği gibi sebeplerle karşılaşılması, türkülerin tespitinde hata ve eksikliklere sebep olmuştur. Sarısözen'in ortaya koyduğu, söze göre usûllendirme anlayışı, geleceği tutarlı bir biçimde ifâde edememiştir. Bunun sonucunda, Türk müziği için açıklayıcı, kapsayıcı ve tanımlayıcı olması beklenen TRT THM repertuarında yer alan türkülerin notaları, anlaşılır ve kolay icrâ edilebilir olmaktan uzak kalmıştır. Nitekim THM'nin özgün usûl ve makâm yapısı, türkülerde görülemez olmuştur. Ayrıca, Türk müziğinin diğer tür ve formlarının icrâcıları, kullandıkları geleneksel Türk müziği kuramından dolayı, THM'yi benimseyememiş ve icrâsından uzak kalmışlardır.

Muzaffer Sarısözen ve Türk Halk Müsîkîsi Usûlleri

THM'nin derlenmesi ve kayıt altına alınmasında büyük emekleri olan Sarısözen, "Türk Halk Müsîkîsi Usûlleri" isimli kitabında, "...kırık havaları notaya alırken görüyoruz ki, bunlardan bir kısmı klâsik Türk müsîkîsinin, bir kısmı da garp müsîkîsinin usullerine benzemektedir. Bunlardan ayrı olarak, her iki müsîkîdeki klâsik usullerle yazılamayan orijinaler de vardır." demiştir.²⁸ Sarısözen bu ifâdeyle, THM'nin kendine ait bir usûl sisteminin olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Sarısözen'e göre THM usûlleri; üç ana başlık altında tasniflenmiştir.²⁹ Bunlar,

Ana usûller (2, 3, 4 zamanlı usûller ve üçerli şekilleri)

Birleşik usûller (5, 6, 7, 8, 9 zamanlı usûller ve üçerli şekilleri)

Karma usûller (10, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 21 zamanlı usûller)

Sarısözen her ne kadar, "...Bir türküyü notaya alırken, başa 9/8 rakamını koymuşsak, bununla yalnız bir ölçüde dokuz tane sekizlik kıymet bulunduğunu değil aynı zamanda o ölçünün dokuz vuruş boyunca devam eden bir ritim özelliği taşıdığını da işaretlemiş oluruz. Mezûrle ritmin at başı beraber gitmesi, kırık havaların en karakteristik tarafıdır."³⁰ diyerek ölçüyle ritmin farklı kavramlar olduğuna dikkat çekmişse de, ortaya konulan bu usûl algısı zaten özünde batılı bir temele dayandırılmış ve THM notalarındaki usûl sorunlarına bir çözüm olmamıştır.

Ayrıca, Sarısözen'in derleme gezilerinden arkadaşı olan Halil Bedii Yönetken, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'nin 170. sayısında yer alan, Sarısözen'in usûl anlayışı hakkındaki bir yazısında; "Halkın gelenek yoluyla aldığı kültürle kendiliğinden yarattığı ezgilerin metrik tahlilinden meydana çıkarılan ve bazen çok karışık bir bünye gösteren ölçülerin, yani usullerin ayrı metrik duyuşlara ve

²⁸ Sarısözen, Muzaffer, *Türk Halk Müsîkîsi Usûlleri*, Ankara, 1962, s. 5.

²⁹ Sarısözen, Muzaffer, *Türk Halk Müsîkîsi Usûlleri*, Ankara, 1962, s. 96.

³⁰ Sarısözen, Muzaffer, *Türk Halk Müsîkîsi Usûlleri*, Ankara, 1962, s. 54.

müziklere göre farklı şekilde yorumlanması çok mümkündür. Metrik anlayışlar bazı hâl ve durumlarda birleşmeyebilir. Nitekim ben de şahsen rahmetli arkadaşımın bazı metrik ve tefsirlerine iştirak etmeyebilirim. Belki ben yanılıyorum, o isabetlidir, bunun böyle olmasını temenni ederim.”³¹ demıştır. Burada da görüldüğü üzere, ritim kalıbı anlayışının dışında, usûllerin tespit edilmesinde de tereddütler ve eleştiriler olduğu görülmektedir. Bunun yanında Yönetken, Sarısözen’in ortaya koyduğu usûl algısının farklı biçimlerde yorumlanabileceğini vurgulamıştır. Bu durumun, usûl konusunda ihtilaflara, standart dışı icrâlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır.

Sarısözen’in usûl anlayışının bir sonucu olarak, icrâ edilen türkülerdeki kuvvetli ve zayıf zamanların, her bir icrâcının kanaatine göre icrâ edildiği görülmektedir. Aynı zamanlı olan farklı düzüm ve/veya kalıplardaki usûllerin izâhında ölçü kavramının yetersiz kaldığı aşikârdır. Örneğin; usûllerin sayılarla ifâdesinde aksak ile evfer usûlleri arasındaki fark anlaşılammaktadır. Ancak Sarısözen’in usûl anlayışına göre bu iki usûl, 2+2+2+3 şeklinde ifâde edilmektedir. Ancak, bu iki usûlün hissettirdiği duygu birbirinden farklıdır. Gönül bu konuda, “...günümüzde ölçünün bilinen haliyle yerleşmiş olan manasının usûlü karşılamayacağı ve 32/4'lük, 12/8'lik, 10/8'lik, 6/8'lik, 7/8'lik vb. ölçü ile ölçülendirilmiş eserlerin usûl kalıplarının farklılığı nedeni ile ayrıca ifade karmaşası da oluşturabileceği düşüncesiyle bahsedilen şekli ile kullanımının doğru olmayacağını düşünüyoruz. Bizce doğru olan, yaygın olarak da kullanılan hali ile eserlerin ölçü sayısının olması gereken yerde yani ilk portede ve ilk ölçü başında ya da değiştiği yerlerde gösterilmesi, usûlünün de sayfanın sol üst kısmında ve varsa değiştiği yerlerde ayrıca ifade edilmesidir.”³² diyerek rakamların icrâda usûlü açıklamakta yetersiz kaldığına vurgu yapmaktadır.

Türkülerin gerek yazılı olarak ifâde edilmesi, gerekse kuvvet derecelerinin anlatımı bakımından Türk müziği usûl geleneğine göre ifâde edilmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla, THM’de usûllerin türkülerdeki kuvvet derecelerinin ortaya çıkması ve o hissiyatla icrâ edilebilmesi için, zaten yüzyıllardır kültürümüzde var olan Türk müziği usûl geleneği ile açıklanması, yetmediğinde, yapıyı ifâde ve ihtivâ eden yeni usûl ve velvellerin de oluşturulması gereklidir. Usûllerin hissiyatı ve mânâsı konusunda Gönül, “...Ne var ki, yirmi zaman ve üzeri usûlle bestelenmiş pek çok eserlerin, günümüzde Sofyân veya Düyek gibi usûllere küçültülerek yazılmış notaları ile icrâ edilmesi, formları gereğince icrâsının anlaşılammaması ve kavranamamasına sebebiyet vermektedir. Bu tıpkı özenli bir sanatla meydana getirilmiş bir edebiyat eserinin her bir cümlesinde özne, nesne yüklem ve diğer öğelerin her birinden sonra nokta koymaya benzer. Koskoca bir eseri telgraf okur gibi okumak, eserin kuvvetini ve sanatını yok edeceğinden bu tip uygulamalardan ivedilikle vazgeçilmelidir...”³³ demıştır.

³¹ Seyhan, Özcan, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1987, s. 237.

³² Gönül, Mehmet, “Türk Müsîkîsi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış” İstem, Konya, 2015, Yıl: 13, Sayı: 25, s. 34.

³³ Gönül, Mehmet, “Türk Müsîkîsi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış” İstem, Konya, 2015, Yıl: 13, Sayı: 25, s. 37.

THM repertuarının gelecek nesillere gereğince aktarılabilmesi; anlaşılabilir ve icrâ edilebilir yazılı kaynaklarla mümkündür. Notaya doğru şekilde alınması, yazım hatalarının giderilmesi ve standardının oluşturularak matbû hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, türkülerde var olan ancak Türk müziği nazariyatında yer almayan farklı düzümlerdeki usûl ve/veya velvelerin Türk müziği usûl külliyyatına dâhil edilmesi, Türk müziği kuramı genel başlığı altında ortak bir dil benimsenmesi bakımından önemlidir.

Usûl Kalıplarının Gerekliliği ve Dünya Müziklerinden Örnekleri

Ritim kalıpları, müziğin öğretilmesinde, yaşatılmasında, eğitilmesinde önemli rol oynamaktadır. Dünyadaki çeşitli müzikler incelendiğinde ritim kalıpları görülmektedir. Örneğin, Hint müziğinde “Tala”³⁴ denilen ritim kalıplarının olması; caz, pop vb. müziklerde bir ritmin değişik biçimlerde icrâ edilmesiyle değişik müzik formları elde edilmesi³⁵; İspanya ve çevresindeki Flamenko müziğinde gıtar icrâsının solo gıtar ve ritim gıtar olarak ayrılması; Endonezya’da “Gamelan” topluluklarında ritim ve ezginin aynı vurmali sazdan bütünleşik olarak meydana gelmesi kalıpların ne kadar önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir. Özellikle Hint müziğine bakıldığında, Türk müziğindeki makâm kavramının seyir yönünden Hint müziğindeki “Raga”yla, usûl kavramının da “Tala”yla örtüşmesi, Türk müziği ile Hint müziğinde bazı kavramların aynı işleve sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim bu konu hakkında Uslu: “*Hint müziği ritimleri, ‘tala’ veya ‘tal’ denilen belirli kalıplarla başlarsa da, daha ziyade doğaçlama üzerine dayanır. Selçuklular döneminde varlığı bilinen ‘çardarb’ usûlünün ‘parmak, avuç içi’ vuruşlarıyla tanımı ve Hint ritimlerinin ‘tala’larına benzemekte oluşu, Türk müziği teorilerinde görülen bu etkileşmenin dikkatlice incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte Türk müziğine girmiş olan ‘devrihindi’ usûlünün Hint müziğinden alındığını kabul etmek gerekir. Anadolu ilahîlerinde çokça görülen Devrihindi usûlünün adına, Selçuklular ve Fatih döneminde rastlanmadığına göre, Türk müziğinde ortaya çıkışının XVI. yüzyıl sonunda olduğu anlaşılmakta, bu durum da ‘Hindulara’ bağlanabilmektedir.*”³⁶ demektedir ve devr-i hindî usûlünün Türk müziğine Hint müziğinden geçtiğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla devr-i hindî usûlünden yola çıkılarak, usûldeki kalıp anlayışının Hint müziğindeki ritim kalıbı anlayışıyla benzeştiği ifâde edilebilmektedir. Şekil-1’de Avuç içi ve parmaklarla oluşturulan ritim kalıpları görülmektedir.

³⁴ Titon, Jeff Todd, *Worlds of Music*, Canada, 2009, s. 286.

³⁵ Bir ritmin, farklı kalıplarda icrâ edilmesiyle farklı türler elde edilmesi (Örneğin; samba, latin, reggea, bossanova vb.). Her ne kadar bu kalıplar, popüler batı müziği terminolojisinde “stil (style)” olarak adlandırılrsa da, temelde Türk müziği usûl anlayışına benzemesinden dolayı bu örnek verilmiştir. Ayrıca bu örnekler, ritim kalıplarının gerekliğine vurgu yapılarak, dünyadaki örneklerin Türk müziğindeki usûl kavramıyla karşılaştırılması amaçlanmıştır.

³⁶ Uslu, Recep, “*Hint ve Türk Müziği Etkileşimi*”, *Sabah Ülkesi*, Köln, 2014, Yıl: 7, Sayı: 39, s. 53.

icrâ etmiştir.³⁷ Metin Eke: “...ezginin ait olduğu yöre sanatçılarından da yardım istenerek bazı müzik cümleleri yeniden düzeltilir. Şu düşünceden vazgeçilmelidir: ‘Bu ezgi böyle derlendi ve kesinlikle değiştirilemez’”³⁸ demiştir. Her ne kadar günümüz icrâcılarının³⁹ çoğu bu türküyü nim-sofyân usûlüyle icrâ etse de, motif ve cümlelere bakıldığında, cümledeki zamanın 6 zamanda tamamlandığı ve kuvvet derecelerinin de Sengin Semâî usûlünü hissettirdiği görülmektedir. Bunun yanında, yörede Sengin Semâî usûlünde ölçülmüş birden çok türkû bulunmaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla “Bir yiğit gurbete gitse” türküsünün Sengin Semâî usûlünde ölçülmesi, yöre özellikleriyle örtüşmüş olacaktır.

Çarpmaların çarpma notasıyla veya işaretlerle gösterilmesi gerekirken, değerlikli nota şeklinde yazılması veya bağ ile gösterilmesi, repertuvardaki, - çarpmaların çarpma notasıyla yazıldığı- diğer notalarla tutarsızlık göstermesine neden olmuştur. 8 numarada gösterilen motifte, tezene vuruşlarının yazılan notalardan sayıca az olduğu görülür. Bu durum, bağlamada çarpma yapıldığının göstergesidir. Zaten türkünün kaynak kişisi Bahri İlhan, bu türküyü bağlamayla icrâ etmektedir. Küçük değerde notaları yazmak türkünün okunmasında zorluklara sebebiyet verebilmektedir. Çözüm olarak, notadaki çarpmalar ve işareti ile belirtilmiştir. işareti, üzerine geldiği notanın değeri kadar uzunlukta, esere ve motife uygun sıklıkta çarpma yapılması gerektiğini ifâde etmektedir. Bu işaretin şekline bakıldığında işaretin başındaki çizginin aşağıdan başlayıp yukarı doğru çıktığı görülür. Bu, çarpmanın bir üst perdede (diziye uygun) yapılması gerektiğini temsil etmektedir. işareti ise tam tersi durumlarda kullanılabilir. İşaretin şekline bakıldığında, başlangıç çizgisinin yukarıdan aşağıya doğru indiği görülür. Bu, üst perdeden alt perdede yukarıda belirtilen sınırlar dâhilinde çarpma yapılması gerektiğini ifâde eder.

Bazı türkülerde, 1. güfteden sonraki güftelerde hecelerin uzatılmasından dolayı notaların üzerine ek notalar yazılmakta, bağlar ve notalar karışıklığa sebebiyet vermektedir. Söz kısmındaki hece bağları; okumada karışıklığa, notayı görüntü bakımından daha karmaşık görünmesine sebep olmaması için kaldırılmıştır. Hece bağlarının olmamasından kaynaklanacak eksiklik, hecenin bir sonraki heceye kadar uzatılmasıyla (notanın altında “SAZ” belirtilmediği müddetçe) giderilebilmektedir. Hecelerin uygun notalara denk gelecek şekilde yazılması da notanın okunmasını kolaylaştıracaktır.

Notanın sol üst köşesinde usûlün isminin yazılmasının yanında, notalarda usûlün, ilk portenin altında her bir darbin portedeki notalara denk gelecek şe-

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=iMoyYvoxTs0> (Erişim tarihi: 27.03.2017)

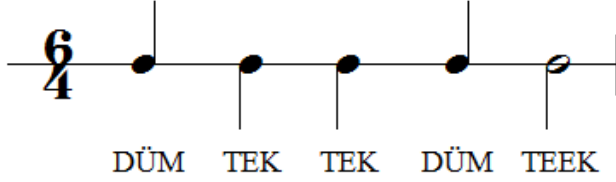
³⁸ Eke, Metin, “Türk Halk Müziği Ezgilerinde İcrâ ve Yorum”, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu, Malatya, 2003, s. 352.

³⁹ Erenler, Mehmet, *Turkish Folk Saz-1*, Mega Müzik, İstanbul, 1992.

Hakalmaz, Orhan, *Türküler-1 - Kara Tren*, Çınar Yapım, İstanbul, 1997.

⁴⁰ Yörede, Sengin Semâî usûlünde ölçülmüş türkülere örnek olarak, TRT THM Repertuarındaki 1931 repertuar numaralı, “Topak Daşın Kenarı (Hey Nari)” ve 3130 repertuar numaralı “Can Özünden Besmeleyi Çekince (Sultanım)” türküleri verilebilir.

kilde gösterimi, okumayı daha da kolaylaştıracaktır. Türkünün usûlü ve yeni yazılmış notası aşağıda, orijinal notası da Ek-1'de verilmiştir.

Şekil-3 Türkünün usûl kalıbı (Sengin Semâi)

TRT Repertuar No: 647
Yöresi: Kırıkkale/Keskin
Kimden Alındığı: Bahri İlhan

Derleyen: Yücel Paşmaççı
Derleme Tarihi: 01.12.1973
Notaya Alan: Soner Özbilen
Yeniden Yazım: Bünyamin Tilavel

Usûl: Sengin Semâi

BİR YİĞİT GURBETE GİTSE

(SAZ...)

DÜM TEK TEK DÜM TEEK

BİR Yİ GİT GÜR BE TE GİT SE (SAZ...)
BAĞ RI MA BA SA RIM DAŞ LAR
EV LE RI NİN Ö NÜ SÖ GÜT

GÖR BA ŞI NA NE LER GE LİR (SAZ...)
A KİT TİM GÖ ZÜM DEN YAŞ LAR
A TA LAR DAN AL MIŞ Ö GÜT

GA RİP ŞI LA Yİ AN DİK ÇA (SAZ...)
YAV RU SUN Yİ Tİ REN KUŞ LAR
YE RİN DEN AY RI LAN Yİ GİT

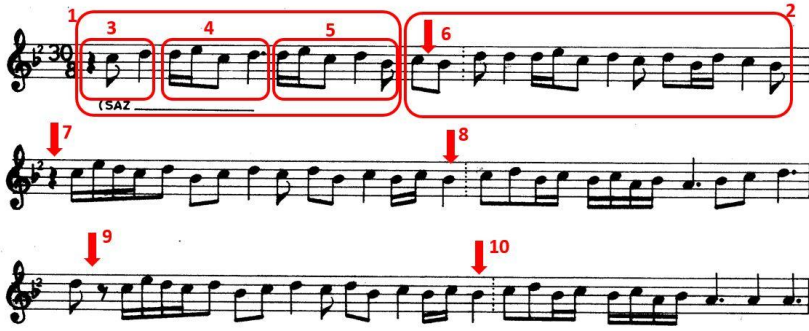
YAŞ GÖ ZÜ NE DO LAR GE LİR (SAZ...)
YU VA ŞI NA DO NER GE LİR
ŞI LA ŞI NA DO NER GE LİR

B.Tilavel

İ
S
T
E
M
29/2017

(1)	(2)	(3)
BİR YİĞİT GURBETE GİTSE	BAĞRIMA BASARIM TAŞLAR	EVLERİNİN ÖNÜ SÖGÜT
GÖR BAŞINA NELER GELİR	AKİTTİM GÖZÜMDEN YAŞLAR	ATALARDAN ALMIŞ ÖGÜT
GARİP SİLAYI ANDIKAÇA	YAVRUSUN YİTİREN KUŞLAR	YÂRINDEN AYRILAN YİĞİT
YAŞ GÖZÜNE DOLAR GELİR	YUVASINA DÖNER GELİR	SİLASINA DÖNER GELİR

Şekil-4 Türk müziği usûl geleneği ışığında yeniden yazılmış
“Bir Yiğit Gurbete Gitse” türküsünün notası

Şekil - 5 Hayal Hayal Olmuş Karşı ki Dağlar türküsünün
TRT THM repertuarındaki notası

Şekil-5'te TRT THM repertuarında 3529 numara ile yer alan, "Hayal Hayal Olmuş Karşiki Dağlar" isimli, 30 zaman ile ölçülmüş türkünün motif ve cümleleri incelendiğinde, müzik cümlesinin 30 zamanla değil, 15 zamanla ölçülebildiği görülmektedir. Türkünün 30 zamanla ölçülmesinin sebebi, notaya alan kişiden kaynaklı olarak usûlün söze göre ölçülmesidir. Söz cümlesine bakıldığında ölçü, "Hayal hayal olmuş" ve "karşı ki dağlar" sözlerinin birleşiminden meydana gelmiştir. 2 numaradaki cümlede kesik çizgiyle gösterilmiş ölçü çizgisi de bu iki sözün birleştiği yeri göstermektedir.

Türküdeki usûlün tespiti yapılacak olursa, 1. portenin başında yer alan dörtlük es ile 6 numarada gösterilen motifin birbirine denk olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle; türkünün başındaki dörtlük es ile 6 numaradaki motif, 1 ve 2 numaralı cümlelerin başlangıcını oluşturmaktadır. Aynı şekilde 7 ile 8, 9 ile 10 numaradaki motiflerde birbirinin simetrisi olarak, buldukları cümlelerin başlangıcını temsil etmektedirler. Bu simetriyle bakıldığında, bir ölçüden meydana gelen her portenin aslında iki ölçüden meydana geldiği görülür.

Tespit edilen ölçülerdeki darplara bakıldığında ise, usûlün düzumünün 5+5+5 şeklinde olduğu görülmektedir. Ancak bu beşlerin her birinin içindeki darplar da farklılık göstermektedir. Örneğin 4 ve 5 numaradaki darplar, Türk Aksağı usûlünün darpları olmasına karşın, 3 numaradaki darplar, Zafer usûlünün darplarıdır.

Önerilen bu yeni usûlün kalıbı ve ismi -aynı zamanda yüksek lisans tez danışmanım olan- Doç. Dr. Mehmet Gönül⁴¹ ile istişare edilerek tespit edilmiştir. Türkünün usûl kalıbı Şekil-6'da, yeni yazılmış notası Şekil-7 ve Şekil-8'de, orijinal notası ise Ek-2'de verilmiştir.

⁴¹ Çalgı Eğitimi Bölüm Başkanı, Gazi Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma çerçevesinde; TRT THM repertuarında yer alan 4932 nota, tespit ve tasnif edilerek örneklem grubu seçilmiştir. Geçmişten-günümüze, Türk müziği usûl nazariyesi dikkate alınmaksızın yazılmış notalar, türkülerin gereğince icrâ edilememesine sebebiyet vermekle beraber; usûllerin söz cümlesine göre tespit edilmesi, türkülerdeki zamanın ve/veya mertebenin yanlış ölçülmesi, notanın usûl darplarına uygun yazılmaması gibi sorunlara yol açmıştır. Bunun yanında, müzikal bilgisi ve yeterliliği farklı kişiler tarafından yazılan notalar, repertuvarda çelişkilere sebebiyet vermiştir. Ayrıca usûllerin tespitinde geleneğin göz ardı edilmesinin yanında, türkülerin derlenmesindeki eksiklikler, imkânsızlıklar ve şartlar da türkülerde usûl vurgusunu daha da belirsizleştirmiştir. Sonuçta THM'nin zengin ve özgün usûlleri, usûllerin söze göre belirlenmesiyle ortaya çıkmamıştır.

Türkülerin Türk müziği usûl geleneği dâhilinde yeniden yazılması, topluluklarda birlik içinde icrâ edilebilir hale gelmesini; çarpma ifâdelerinin işaretlerle gösterilmesi ve bağların kaldırılarak işlevinin farklı bir şekilde uygulanması, notanın takip edilebilirliği açısından daha sade bir görünüm sağlamıştır. Notadaki usûl gösterimleri de, ritim sazların icrâsında usûl karmaşasının önüne geçecektir. Böylelikle tüm icrâcılar, nota takibini daha rahat yapacaklardır.

Çalışmanın örneklemine oluşturan türküler, Türk müziği usûl geleneği ışığında yeniden irdelenmiştir. TRT THM repertuarında 547 numarayla yer alan, 23 zamanla ölçülmüş, örneklem grubunun ilk türküsü olan “Bir Yiğit Gurbete Gitse” isimli türkü derlenirken, kaynak kişi Bahri İlhan, icrâsını orijinal notadaki gibi icrâ etmiştir. Derlemeci, kaynak kişinin hatalı icrâsını olduğu gibi notaya geçirmesi, türkünün 23 zamanda yazılmasına sebep olmuştur. Ayrıca kaynak kişi, icrâsındaki eksikliği, daha sonraki kayıtlarında gidermiştir. Notaya kaynak kişinin icrâsından kaynaklı hataların, motif ve cümle tahlili çerçevesinde bir seziklik miktarı kadar es eklenip sorunun çözüme kavuşturulmasıyla türkü, -aynı zamanda yörede de görülen- 6 zamanlı Sengin Semai usûlünde yeniden yazılmıştır. TRT THM repertuarında 3529 numarayla yer alan, örneklem grubunun ikinci türküsü olan “Hayal Hayal Olmuş Karşı ki Dağlar” isimli türkü, usûlü söz cümlesine göre tespit edildiği için, 30 zamanlı olarak ölçülmüştür. Müzik cümlesine bakıldığında, türkünün, 15 zamanlı bir usûlle ölçülebildiği görülmüştür. Birim zamanlardaki bu değişim, türkünün yapısı ve icrâsında herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Bunun yanında türkü belirli bir çerçeveye oturarak usûl dâhilinde vücut bulmuştur. 15 zamanlı bu usûl, Türk müziği nazariyatındaki 15 zamanlı usûller olan Raksan ve Bektâşi Raksanı usûllerinin düzümlerinden farklı bir düzümdedir. Bu bağlamda, türküye Türk müziği usûl geleneği ışığında “Bileşik Türk Aksağı” ismiyle yeni bir usûl önerilmiştir.

THM'de icrâların, türkülerin kuvvet derecelerini hissettirecek şekilde yapılması için usûl anlayışının yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu da ancak, yüzyıllardır müziğimizde var olan, kendi müziğimizi en iyi ifâde eden Türk müziği usûl geleneği ile olacaktır.

Tüm icrâcılarının usûl bilincinde icrâ yapması beklenirken, ritim sazı icrâcılarının bile usûl bilinci konusunda zayıf olması, THM icrâcılığında ciddi bir eksiklik teşkil etmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesi için, Türk müziği usûl geleneği bilincine sahip müzisyenler, sanatçılar ve akademisyenler yetişmelidir.

THM notalarındaki usûl sorunlarının çözümü için repertuvarda yer alan notaların tümü, Türk müziği usûl bilincine ve THM'ye hâkim kişilerce yeniden titizlikle incelenmeli, türkülerin motif ve cümlelerinin gereğince tespit ve tahlili yapılmalı, Türk müziği usûl geleneği dâhilinde yeniden yazılmalıdır. Türk müziği için aynı usûl anlayışının benimsenmesi, icrâda birlik sağlamasının yanı sıra, standartlaşma konusunda önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca türkülerde görülen zengin ve özgün usûller külliyata dâhil edilerek, tutarlı bir usûl nazariyatının oluşturulması gereklidir.

Her iki türkü için sunulan bu çözüm önerileri; standartlaşmayı sağlamakla birlikte, türkülerin gereğince icrâ ve ifâde edilebilmesini olacaktır. Ayrıca tüm TRT THM nota repertuarının geri kalanına bu yöntemin uygulanıp notaların yeniden yazılmasıyla, daha rahat icrâ edilebilir materyaller sağlanmış olacaktır.

Çalışmanın, örnekleme oluşturan iki türküyle sınırlı kalmayacağı, bir model olması durumunda, eğitim-öğretimde büyük faydalar sağlayacağı, tek bir çatı altında millî müziğimizin ifâde ve icrâ edilebileceği, evrensel hale gelebileceği, metot konusunda standarda kavuşacağı öngörülmektedir. Bu standart anlayışın, ulusal anlamda konservatuvar eğitimlerinde, metot kitaplarında yer alması ve THM nazariyatına dâhil edilmesiyle, yetişen yeni neslin yüzyıllardır süre gelen usûl geleneğini geleceğe de aktarması mümkün olabilecektir.

Kaynaklar

- » Büyükyıldız, H. Zeki, Türk Halk Müziği - Ulusal Türk Müziği, İstanbul, 2009.
- » Coşkun Elçi, Armağan, Muzaffer Sarısözen - Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları, Ankara, 2009.
- » Eke, Metin, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu, "Türk Halk Müziği Ezgilerinde İcrâ ve Yorum", Malatya, 2003.
- » Emnalar, Atınç, Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı, İzmir, 1998.
- » Gönül, Mehmet, "Türk MüsİKİSİ Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış", İstem, Konya, 2015.
- » Hatipoğlu, Vasfi; Sağlam, Atilla, "Türk MüsİKİSİ'nde Usûl Geleneğinin Değerlendirilmesi" Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitimde Kuram ve Uygulama, 2013.
- » <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi 25.03.2017).
- » <https://www.youtube.com/watch?v=iMoyYvoxTsO> (Erişim tarihi: 27.03.2017)
- » Özkan, İsmail Hakkı, Türk MüsİKİSİ Nazariyatı ve Usûlleri - Kudüm Velvelleri, İstanbul, 2013.
- » Öztürk, Okan Murat, "Benzerlik Farklılıklar: Bütünlük Bir 'Geleneksel Anadolu Müziği' Yaklaşımına Doğru", 20. Yıl Pan'a Armağan, İstanbul, 2006.
- » Paçacı, Gönül, Cumhuriyet'in Sesleri, İstanbul, 1999.
- » Sarısözen, Muzaffer, Türk Halk MüsİKİSİ Usûlleri, Ankara, 1962.
- » Seyhan, Özcan, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, "Halk Müziğimizde Usûl Sorunu", III. Cilt, Ankara, 1987.
- » Tilton, Jeff Todd, Worlds of Music, 5. Baskı, Kanada, 2009.
- » TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Türk Halk Müziği Repertuarı arşivi
- » Ungay, M. Hurşit, Türk MüsİKİSİNDE Usûller ve Kudüm, İstanbul, 1981.
- » Uslu, Recep, "Hint ve Türk Müziği Etkileşimi", Sabah Ülkesi, Köln, 2014.
- » Yahya Kaçar, Gülçin, Türk MüsİKİSİ Rehberi, 2. Baskı, Ankara, 2012.
- » Yekta, Rauf, Türk MüsİKİSİ, İstanbul, 1986.

EKLER

EK-1

T R T MÜZİK DAİRESİ YAVINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No:647
İNCELEME TARİHİ: 15.3.1974

DERLEYEN
YÜCEL PAŞMAKCI

YÖRESİ
KESKİN

DERLEME TARİHİ
1.12.1973

KİMDEN ALINDIĞI
BAHRİ İLHAN

BİR YİĞİT GURBETE GİTSE

NOTAYA ALAN
SONER ÖZBİLEN

SÜRESİ:

(D=104)

Tezeme vuruları
(SAZ ↓ ↑ ↓ ↑ ↑ ↑ ↓ ↓ ↑ ↑ ↓ ↑ ↑ ↑ ↓ ↓ ↓ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑)

BİR Yİ GİT GUR BE TE GİT SE
BAĞRI MA BA SA RIM DAŞ LAR
EV LE Rİ NİN Ö NÜ SÖ GÜT
(SAZ.....)

GÖR BA SI NA NE LER GE LİR GAR İP Sİ LA YI AN
A KİT TİM GÖ ZLİM DEN GE YAS LAR YAV RU SUN YI Tİ REN
A TA LAR DAN AL MIŞ Ö LİR LİR LİR LİR
(SAZ.....) (SAZ.....)

DİK CA YAŞ GÖ ZÜ NE Ö Ö LAR GE LİR
KUŞ LAR YU VA Sİ NA DÖ NER GE LİR
Yİ GİT LAR SI LA Sİ NA DÖ NER GE LİR

—1—
BİR YİĞİT GURBETE GİTSE
GÖR BAŞINA NELER GELİR
GARİP SİLAYI ANDIKÇA
YAŞ GÖZÜNE DOLAR GELİR

—2—
BAĞRIMA BASARIM TAŞLAR
AKİTTİM GÖZÜMDEN YAŞLAR
YAVRUSUN YİTİREN KUŞLAR
YUVASINA DÖNER GELİR

—3—
EYLERİNİN ÖNÜ SÖĞÜT
ATALARDAN ALMIŞ ÖĞÜT
YARİNDEN AYRILAN YİĞİT
SİLASINA DÖNER GELİR

EK-2

T R T MÜZİK DAİRESİ YAVINLARI
T H M REPERTUAR SIRA NO:3529
İNCELEME TARİHİ: 10.7.1990

DERLEYEN
YÜCEL PAŞMAKCI

YÖRESİ
ERZURUM

DERLEME TARİHİ
27.11.1986

KİMDEN ALINDIĞI
MÜSLÜM ABAY

HAYAL HAYAL OLMUŞ
KARŞIKI DAĞLAR

NOTAYA ALAN
YÜCEL PAŞMAKCI VE
ÖĞRENCİLERİ

SÜRESİ:

(SAZ.....)

ŞEHİR VE ALİMLERİ SEMPOZYUMU I (11-12 Kasım 2016 / Konya)

Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Konya'nın 2016 yılı İslam Dünyası Turizm Başkenti seçilmesi hasebiyle düzenlenen ulusal Şehir ve Alimleri Sempozyumu I, 11-12 Kasım 2016 tarihleri arasında, Konya Büyükşehir Belediyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya Turizm Tanıtım ve Eğitim Vakfı (KOTEV) ve NEÜ Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi işbirliği ile Konya Dedeman Otel'de gerçekleştirildi.

Sempozyum onur kurulu, Konya Valisi Yakup CANPOLAT, Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Muzaffer ŞEKER ve Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Tahir AKYÜREK idi.

Sempozyum düzenleme kurulu ve sekreteryası ise;

- Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (NEÜ A.K.

İlahiyat Fakültesi Dekanı)

- Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (NEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı)
- Prof. Dr. Caner ARABACI (NEÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi)
- Prof. Dr. Fikret KARAPINAR (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Hayri ERTEN (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali ÖGE (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)
- Bekir ŞAHİN (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü)
- Yrd. Doç. Dr. Ali DADAN (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ERDEM (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)
- Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)
- Arş. Gör. Ahmet Mekin KANDEMİR (NEÜ A.K. İlahiyat Fakültesi)

Sempozyum; 1 açılış konferansı, 7 oturumda sunulan toplam 27 tebliğ ve değerlendirme oturumundan müteşekkil idi. Sempozyumda hem şehir-âlim iliş-

kisi hem de Konya'nın tarih boyunca yetiştirdiği âlimler bütün yönleriyle anlatıldı.

Sempozyum, 11 Kasım 2016 Cuma günü 09.15'te protokol konuşmaları ile başladı.

Açılış konferansı, 64. Hükümetin Başbakanı ve AK Parti Konya Milletvekili Prof. Dr. Ahmet DAVUTOĞLU tarafından "Medeniyetin İlim Boyutu ve Şehir" başlığı ile verildi.

DAVUTOĞLU konuşmasında Şehir, âlim ve Konya hakkında şunları söyledi: "Son derece önemli bir başlıkla bir aradayız: "Şehirler ve Alimler". Bu sempozyum hazırlıkları çerçevesinde bana bu konu iletildiğinde çok mutlu oldum. Şehir, âlim ve Konya kelimeleri bir araya geldiğinde aslında bir medeniyet muhasebesi yapmanın ve bu medeniyet muhasebesi çerçevesinde hem geçmişimizi daha iyi idrak etmek hem de ileriye dönük sağlıklı bir perspektif ortaya koymanın en iyi vesilesi olur diye düşündüm. Konya'daki kültür hayatı ve âlim şehir ilişkisi bağlamında ben üç aşama görüyorum. Birincisi Konya'nın bir ilim başkenti olarak inkişafını sağlayan oluşum ve zirve dönem, Alâeddin Keykubat dönemi, Hz. Mevlânâ'nın, Sadreddin Konevî'nin ve Muhyiddin Arabî'nin yaşadığı dönem. Bu dönem şehrin aktarılan kültür ve insan unsuru üzerinden yeniden bezendiği, yeniden dokunduğu, şehrin insan dokusunun, kimliğinin, zihniyetinin yeniden inşa edildiği bir dönemdir. İkincisi şehrin payitaht konumunu kaybetmekle birlikte önemli ilim merkezi olarak mevcudiyetini devam ettirdiği dönem. Bununla ilgili de çok örnekler verebiliriz. Üçüncüsü ve yine bence Konya'ya has ve Konya'nın direncini ve omurgası gösteren üçüncü özellik ise Modernite ile yüzleşme esnasında zor dönemlerde bir sığınak, ilmin sığınağı olan bir şehir hüviyeti taşımasıdır. Bizim Konya'yı âlimleriyle yakından tanımamız bilmemiz sadece Konya şehrini yakından tanımak anlamına gelmez, aynı zamanda kültür ve medeniyet serüvenimizin ana oluşum hattını anlamak bilmek anlamına gelir. Böyle bir çabayla ilki gerçekleştirilen "Şehir ve Alimleri Sempozyumu"nun, inşaallah devamı gelecektir. Bütün şehirlerimizin, bütün üniversitelerimizin bunu yapması lazım. Eminim bunu yaptığımızda, bunun hakkını verdiğimizde Konya tekrar dünyanın bilim, irfan ve hikmet merkezi olacaktır. Dikkat ederseniz Konya ikinci büyük bilgi harmanlanmasının kesiştiği, bulunduğu bir merkez şehirdir. Şimdi dördüncü harmanlanmada olan küreselleşme döneminde eğer biz o ikinci harmanlanmanın hakkını verirsek bunu hakkıyla özümsersek, bilgiye

hikmeti, ahlaka irfanı katacak en özgün fikirlerin, akımların merkez şehri de Konya olacaktır. Allah böyle bir sempozyumu böyle bir hedefin ilk adımı eylesin. Tekrar çok teşekkür ediyorum. Başarılar diliyorum.”

Sempozyumun *1. oturumu* 14.30-15.45 saatleri arasında Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN, “Şehir ve Kurucu İlkeler”, ikinci konuşmacı Prof. Dr. Mehmet ŞEKER, “Selçuklular’da Bir arada Yaşama Tecrübesi ve Âlimler”, üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Yasin AKTAY ise, “Âlim Yetiştirmede Şehrin Kültürel Atmosferinin Rolü” başlıklı tebliğlerini sundular.

1. Oturum

2. oturum 16.00-17.15 saatleri arasında Prof. Dr. Yusuf İŞİCIK başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Caner ARABACI, “Şehir Kültürünün Âlim Yetiştirmede Kurucu Rolü: Islâh-ı Medâris Tecrübesi”, ikinci konuşmacı Dr. Ömer Faruk KORKMAZ, “Âlim Yetiştirmede Müfredat Programının Önemi”, üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Mustafa AYDIN, “Âlim-Aydın Örtüşmesi Mümkün Müdür?”, dördüncü konuşmacı Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ ise, “Devletin Yükseliş ve Çöküşünde Âlimin Yeri (Osmanlı Deneyimine Bir Atf-ı Nazar)” başlıklı tebliğlerini sundular.

2. Oturum

Sempozyumun ikinci günü (12 Kasım 2016 Cumartesi) 09.00’da 3. oturumla başlayıp 18.50’de değerlendirme oturumu ile tamamlandı.

3. oturum 09.00-10.15 saatleri arasında Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI, “Haciveyis Efendi”, ikinci konuşmacı Prof. Dr. Mustafa FAYDA, “Haciveyiszade Mustafa Kurucu Efendi”, üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Mustafa

UZUN, “Son Devir Âlimlerinden Ali Ulvi Kurucu”, dördüncü konuşmacı Bekir ŞAHİN ise “Sultânü'l-Vâizin Tahir Büyükkörükçü” başlıklı tebliğlerini sundular.

3. Oturum

4. oturum 10.30-11.45 saatleri arasında Prof. Dr. Orhan ÇEKER başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Yrd. Doç. Dr. Murat AK, “Ahmed Ziyaeddin Efendi’nin Şiirleri”, ikinci konuşmacı Prof. Dr. Hayri ERTEN, “Din-Toplum İlişkileri Bağlamında Ağrılı Tevfik Efendi”, üçüncü konuşmacı Yrd. Doç. Dr. İsmail BİLGİLİ, “Muhammed Kutsi (Bozkırlı Memiş) Efendi”, dördüncü konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Ali ÇOBAN ise, “Gönül Ehli Olarak Lâdikli Ahmed Efendi” başlıklı tebliğlerini sundular.

5. oturum 13.30-15.00 saatleri arasında Prof. Dr. Muhittin UYSAL başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Lütfü TAŞEL, “Abdullah Feyzi Efendi (Tanrıkulu), Şahsiyeti, İlimi ve Düşünce Yönü”, ikinci konuşmacı Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU, “Fahri Kulu Efendi”, üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Azmi BİLGİN, “Ermenekli Saffet Hoca”, dördüncü konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN ise, “Bolay Ailesi” başlıklı tebliğlerini sundular.

6. Oturum

6. oturum 15.15-16.30 saatleri arasında Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK, “Veled Çelebi İzbudak’ın Mevlânâ Düşüncesine Katkısı”, ikinci konuşmacı Prof. Dr. Dilaver GÜRER, “Mevlânâ’nın ve Mevlevîliğin Konya Alimlerine Etkisi”, üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ, “Mehmet Vehbi Efendi’nin Kelamî Yönü”, dördüncü konuşmacı Prof. Dr. Ali AKPINAR ise, “Mehmet Vehbi Efendi’nin Tefsirciliği” başlıklı tebliğlerini sundular.

7. Oturum

7. oturum 16.45-18.00 saatleri arasında Prof. Dr. Fikret KARAPINAR başkanlığında gerçekleştirildi. Oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR, “Sadreddin Konevî ve Düşüncesi”, ikinci konuşmacısı Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI, “Bir Şehrin Bânisi Olarak Seyyid Harun Velî”, üçüncü konuşmacı Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK, “Ebû Said Muhammed Hâdimî”, dördüncü konuşmacı Doç. Dr. Doğan KAPLAN ise, “Tarihi ve Menkıbevi Kişiliğiyle Seyyid Mahmûd Hayrân” başlıklı tebliğlerini sundular.

Değerlendirme oturumu 18.00-18.50 arasında Prof. Dr. Önder KUTLU başkanlığında gerçekleştirildi.

Oturumun ilk konuşmacısı olan Prof. Dr. Mehmet ŞEKER: “Şehir kavramından, Medine veya Medeniyet kavramını içine alan diye bahsedildi. Hâlbuki İbn-i Haldun’da “umran” kavramı hem şehri içine alır hem de şehrin varoşu olan diğer köyü, küçük yerleşim yerlerini. Yani her yerleşim yerindeki insanlar eğer yerleşmişse onlar medeniyeti ortaya koyuyorlar, imar ediyorlar ki onun için umran kavramı asırlarca önce daha medeniyet ve civilization doğmadan önce doğmuştur. Bu kavram, bedeviyeti ve hadariyeti birlikte içine alır. Bu bakımdan şehrimiz sadece büyük yerleşim yerleri değil veya adına şehir denen yerler değil köy, kasaba, kaza veya ilçe bunlara ne dersek diyelim hepsi şehir içinde mütalaa edilir. Bu bakımdan burada medeniyet vardır, medeniyet olan yerde de elbette âlim olacaktır. Âlimlerin olmadığı yerde medeniyet olmuyor.” demiştir.

Değerlendirme oturumunun ikinci konuşmacısı olan Prof. Dr. Mustafa FAYDA: “İslam medeniyeti ve Müslümanlar Kur’ân-î nizam içerisinde medeni-

yetlerini, tarihlerini üretmişler, yaşamışlar ve beşer tarihine veya Müslümanların kendi tarihine bugününe ve geleceğine ikramlarda bulunmuşlardır. Tarih; geçmişimizi anlamamız, günümüze ışık tutması ve istikbalimizi meydana getirmesi bakımından faydalanacağımız çok önemli bir sermayemizdir. Elhamdülillah ki Konya'mızda bu sermaye çok zengin şahsiyetleri bünyesinde toplamaktadır. Peygamber yalnızca bizim iman edeceğimiz bir insan değil. İman edeceğiz, örnek alacağız, itaat edeceğiz, canımızdan çok seveceğiz, bütün bunların hepsini bir arada düşüneceğiz. Onun için Allah ve Peygamber aşkı için yananlar çok güzel örnekler verip gitmişler. Hem kendi dönemlerine hem de bizlere ışık tutacak. Onun için bu toplantıların faydasını söylemeye gerek yok. Çok teşekkür ederim.” demiştir.

Oturumun üçüncü konuşmacısı olan *Prof. Dr. Caner ARABACI*: “Âlimi peygamber varisi gören bir medeniyetten geldiğimiz için âlime yeniden dikkat çekmek çok önemli. Çünkü âlim yol gösteren, sorun çözen, toplum inşa eden bir kimse. Âlimin yol gösteren, toplum inşa eden yönüne dikkat çekme ve onu sahiplenme bu noktada önem kazanıyor. Âlimin vahiy kökenli değerleri anlayan, anlatan ve bu açıdan toplum sorunlarını çözen kimliği, yani şehir ışığı, medeniyet ışığı olma yönü çok önemli. Çözumsuz ışiksiz toplumun neye yarayacağını düşünmek lazım. Çünkü biz öyle dönemleri de yaşadık. Onun için şöyle bir teklif burada fazla gelir mi bilmiyorum. Hani İbni Haldun'un toplumları bedeviyet, hadariyet ve fesat üçlemesiyle tasnif eden bir çalışması var. Devleti beşli tasnif eder, devlet yapısını, toplumu, üçlü tasnife tabi tutar. Yani bedeviyet aslında asabiyetin biraz daha kırsal kesimdeki hayat düzeneğiyle irtibatlıdır. Sürekli hadariyete özlem duyulur. Hadariyet ise sonunda fesat getirir. Bedeviyet ya da asabiyetle gelişen yırtıcı olan âlim hayatı. Selçuklu Konya'sı dışarıdan âlim çeken, âlim göçü alan bir merkezdir. 1920 sonrası Konya, içeriden âlim göçüren bir şehir konumundadır. Hâlbuki âlimin ilmin olduğu yer neşv-i nema bulur, büyür, gelişir, yükselir, toplum güçlenir, büyür. Onun için Konya'nın bu durumuna dikkat çeken ileride çalışmalar olabilir mi? Olabilirse çok güzel olur. Sempozyumun, yeni sempozyumlara ve yeni açılımlara vesile olmasını temenni ediyorum. Teşekkür ederim.” diyerek sözlerini tamamlamıştır.

Oturumun dördüncü konuşmacısı olan *Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ*: “Sempozyumun ikincisi yapılacaksa bunun yazışmalarına şimdiden başlanması gerekir. Bir de bunun üçüncüsünü uluslararası yapmak gerekir. Herhalde Avrupa'da bilim adamları bu konunun farkındadır. Bunları daha uluslararası platforma taşımakta fayda var diyorum. Bu sempozyum, çok güzel bilimsel bir toplantı oldu. Hocalarım çok güzel konulara değindiler. Birçok arkadaşın konusu aslında tarihle ilgili fakat sanki tarihin dışındaymış gibi bir algı var. Mesela son dönem Abdülhamit döneminde görev yapmış müderrisler, vaizler, imamlar, hatipler, böyle isim yapmış insanların arşivde kayıtları var. Bunlara sicilli ahval deniyor. Herkesin hemen hemen orada dosyası var. Tabi bu sözlü anlatımlar, çevresinden duyduklarımız çok önemli. Fakat işin arşiv yönü var. Yakın dönem-

de Cumhuriyet arşivimiz var. Bunun dışında Cumhuriyet arşivinde bulunamamışsa emekli sandığına müracaat etmemiz gerekir dosyalarını bulmak için. Cumhuriyet dönemindeki ilim adamlarıyla ilgili veya görevlilerle ilgili bu konuya dikkat edilirse daha sağlıklı olur diyor sempozyumu düzenleyenlere teşekkür ederek sözümü bitiriyorum.” demiştir.

Oturumun beşinci konuşmacısı ve aynı zamanda sempozyum düzenleme kurulu başkanı olan *Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ* ise: “Konya'nın İslam dünyasının turizm başkenti seçilmesi dolayısıyla düzenlediğimiz sempozyumda amacımız şuydu; Osmanlı'nın son dönemleri Cumhuriyet dönemine geçiş döneminde yaşamış âlimlerimiz. Daha sonra sempozyumun yani ikincisi, üçüncüsü de gelecek. Bu da Osmanlı dönemi ve Selçuklu dönemi gibi düşünmüş ve planlamıştık. Bir başlangıç olması hasebiyle böyle bir çalışmayı sizlerin huzuruna getirdik. Tabi Konya Hacı Tahir Büyük körükçü hocamızın ifadesiyle “beldeyi muhayyere” olarak adlandırılmış ve tarihte özellikle Selçuklular döneminde “darü's- selam” olmuş, barış yurdu olmuş. Doğudan Moğol saldırıları batıdan Haçlı Seferleri olmasına rağmen Konya'mız bir barış adası hüviyetini, kimliğini hep korumuş. Bunun için de ilmi ilerlemenin olması için özgürlük alanının ve barış alanının olması gerekiyor bir nevi. İşte bu açıdan Konya'mıza bir ilim adamları göçü olmuş. Yani beyin göçü yaşanmış. Başta Hz. Mevlânâ olmak üzere Sadreddin Konevî, Muhittin İbni Arabî, Evhadüddin Kirmanî, Yunus Emre hep bu topraklara akın etmişler, gelmişlerdir. Konya'mızın hem maddi ve manevi imarı üzerinde çalışmışlar. Allah kendilerinde razı olsun. Konya'mız bu tarihten itibaren de bu tip çalışmalara hep sahne olmuş ve biz eskiden talebelerimizi Semerkant'a, Tirmiz'e, Nesef'e gönderirken Fergana vadisine gönderirken bugün burada Konya'mızda dört üniversitemiz var. İlahiyat Fakültemizde şu anda 325 yabancı öğrencimiz var. Bunlar; Tirmiz'den, Fergana'dan, Nesef'ten geliyor ve dünyanın değişik bölgelerinden 42 ülkeden geliyor ve Konya'mız yeniden bu ilim akışı devresi içerisine girmiştir. Bu da bizim için sevindiricidir. Ben burada sözü uzatmadan diyorum ki bizimkisi aslında bir takdir etmektir. Takdir etmek erdemlilik. İlmimize, irfanımıza, düşünce hayatımıza hizmet eden âlimlerimizi burada hayırla anıyoruz, onlara bir ahde vefa vazifemizi de böylece yerine getirmiş oluyoruz.” diyerek sözlerini tamamlamıştır.

Kapanış konuşması ise Üniversitemiz Rektörü *Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER* tarafından yapılmıştır. ŞEKER: “Bu sempozyum önümüzdeki yıllarda devamlılığını korusun ve gelenekselleşsin istiyoruz. Ama daha tematik, daha detaylı incelemelere yol açsın. Çünkü ülkemizde bu tür toplantılar genel anlamda kaldığı müddetçe araştırma ve bundan daha derinlemesine eser çıkarma olmamış oluyor. Bunun daha detaylı olmasının yararlı olduğunu düşünüyoruz. Bütün katılımcılara, hocalarıma, büyüklerime hürmetlerimi sunuyorum.” demiştir.

Hâsıl-ı kelâm birincisi düzenlenen ve gelenekselleşmesi planlanan Şehir ve Alimleri Sempozyumu gerek katılımcılar gerekse dinleyiciler açısından oldukça verimli geçmiştir. Ayrıca sunulan bildirilerin kalıcılık kazanması ve ilim dünyasına ulaşabilmesi adına da kısa zamanda sempozyumun bildiri kitabının yayın hayatına kazandırılması planlanmaktadır. Böylelikle sempozyumda haklarında tebliğler sunulan Haciveyis Efendi, Haciveyiszade Mustafa Kurucu Efendi, Ali Ulvi Kurucu, Tahir Büyükkörükçü, Ahmed Ziyaeddin Efendi, Ağrılı Tefvik Efendi, Muhammed Kutsi (Bozkırlı Memiş) Efendi, Lâdikli Ahmed Efendi, Abdullah Feyzi Efendi, Fahri Kulu Efendi, Ermenekli Saffet Hoca, Bolay Ailesi, Mevlânâ, Mehmet Vehbi Efendi, Sadreddin Konevî, Seyyid Harun Velî, Ebû Said Muhammed Hâdimî, Seyyid Mahmûd Hayrân gibi zatlar da bu vesileyle bir kez daha ilim dünyasınca tanıtılmış olacaktır.

İSTEM DERGİSİ TEMSİLCİLİKLERİ

Adana	Çukurova Üniversitesi	Nuran ÖZTÜRK
Adapazarı	Sakarya Üniversitesi	Saim YILMAZ
Aksaray	Aksaray Üniversitesi	Ali KUŞÇALI
Ankara	Ankara Üniversitesi	F. Merve ÇETİNEL
	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Mustafa ÖZKAN
Bingöl	Bingöl Üniversitesi	Bedrettin BASUĞUY
Bursa	Uludağ Üniversitesi	Ali İhsan KARATAŞ
Çanakkale	Onsekiz Mart Üniversitesi	Fatih OĞUZAY
Çankırı	Çankırı Üniversitesi	Fatih GÜZEL
Çorum	Hitit Üniversitesi	H.Ahmet SEZİKLİ
Diyarbakır	Dicle Üniversitesi	Oktay BOZAN
Denizli	Pamukkale Üniversitesi	Mithat ESER
Elazığ	Fırat Üniversitesi	Sıddık ÜNALAN
Erzincan	Erzincan Üniversitesi	Nizamettin PARLAK
Erzurum	Atatürk Üniversitesi	Fatih DUMAN
Isparta	Süleyman Demirel Üniversitesi	Belkis ÖZSOY
İstanbul	Marmara Üniversitesi	Harun YILMAZ
	İstanbul Üniversitesi	Hüseyin KARAKAYA
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi	Huzeyfe ALKAN
	Katip Çelebi Üniversitesi	Ahmet GEDİK
Kahramanmaraş	Sütçü İmam Üniversitesi	Feyza Betül KÖSE
Karaman	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	Mesut CAN
Kastamonu	Kastamonu Üniversitesi	Ahmet GEDİK
Kayseri	Erciyes Üniversitesi	Funda DEMİRTAŞ
Kırıkkale	Kırıkkale Üniversitesi	İlyas UÇAR
Malatya	İnönü Üniversitesi	Cahit KÜLEKÇİ
Mardin	Artuklu Üniversitesi	Mehmet AKBAŞ
Osmaniye	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	Abdullah POŞ
Rize	Rize Üniversitesi	İhsan ARSLAN
Samsun	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Metin YILMAZ
Sivas	Cumhuriyet Üniversitesi	Yusuf YILDIRIM
Şanlıurfa	Harran Üniversitesi	Ömer SABUNCU
Trabzon	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Murat SULA
Van	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Mehmet Salih ARI
Yalova	Yalova Üniversitesi	Mahmut KELPETİN